FOLIA HISTORICA

XXXI.

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM 2016

FOLIA HISTORICA

XXXI.

2015

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

TÖRTÉNETI ÉVKÖNYVE

Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2016

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM TÖRTÉNETI ÉVKÖNYVE

főszerkesztő
Csorba László

szerkesztő
Szvitek Róbert József

szerkesztőbizottság
Gerelyes Ibolya
Ihász István
Kiss Erika
Cs. Lengyel Beatrix
Pallos Lajos
Tamás Edit

© Magyar Nemzeti Múzeum, 2016

ISSN 0133 6622

A kötet megjelenését támogatta Nemzeti Kulturális Alap

Felelős kiadó: a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója
Nyomta a Prime Rate Kft. nyomdaüzeme
300 példányban
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter
Kiadványterv: Gyapjas Anikó

TARTALOM

FOLIA HISTORICA 2015

Csibi 80 (Csorba László) 5

Tabula gratulatoria 7

I. KÖSZÖNTJÜK A 80 ÉVES T. NÉMETH ANNAMÁRIÁT

Mikó Árpád
Ötvösművek, vésett ékkövek, könyvek Sebastiano da Lugo, Ippolito d'Este esztergomi érsek praeceptorának hagyatékában (Esztergom, 1490) 9

Szilágyi András
Louis-Armand vagy François-Louis? Kérdőjelek kutatás közben 17

Ridovics Anna
III. Károly pozsonyi koronázási érmei nyomán készített delfti fajansz tányérok 27

Fontana Eszter–Steffi Burrath
Egy kötheni udvari muzsikus, Christian Ferdinand Abel és fiai 59

Prékopa Ágnes–Orosz Péter
Az Iparművészeti Múzeum francia forradalmi zsebórája 71

Kiss Erika
Új életre virrasztott hajdankor – Egy mentekötőről 85

Kovács S. Tibor
A „konstábler bot" és a „huszas" buzogány. A középkori buzogányok és kései utódaik Magyarországon 99

Körmöczi Katalin
Egy 19. századi nőideál. Deák Ferenc levele Vörösmarty Ilonához 111

Gerelyes Ibolya
A 19. századi bécsi műtárgypiac, mint a Magyar Nemzeti Múzeum oszmán gyűjteményeinek egyik forrása 121

Radnóti Klára
A Schunda család és a Nemzeti Múzeum – a magyar hangszergyártás emlékei a múzeumban 133

Kolba Judit
A megújult Gyöngyösi Kincstár 155

Lovag Zsuzsa
Csavaros érmek az Ágostai Hitvallás 200 éves jubileumára 171

II. TANULMÁNYOK

Baják László
A magyar–bizánci kapcsolatokról és III. Béla királyi reprezentációjáról 183

Tomsics Emőke
Az eseményképtől a riportfotóig. A fotográfia a képes sajtóban az 1880-as és 1900-as évek között 203

Gróf Péter
Görgei Artúr visegrádi évtizedeihez 267

III. KÖZLEMÉNYEK

Fülöp András
A magyarkeszi római katolikus templom és az ozorai Esterházy-uradalom. Egy homlokzattatarozás tanulságai 289

Enzsöl Imre
III. (VI.) Károly emlékérmei a Magyar Nemzeti Múzeumban 307

CSIBI 80

Sokféle tudományos életmű létezik a bölcsészet világában. Van, aki Klió ihletésére tucatszám írja a könyveket és tanulmányokat. Van, aki ásójával a föld mélyét faggatja és onnan hozza föl a napvilágra régen elfeledett korok és civilizációk emlékeit. Van, aki az érdeklődő ifjúságot okítja-tanítja, nem középiskolás fokon. És van, aki régi tárgyakat gondoz, szenvedéllyel, precizitással, igazi szerelmes odaadással, hogy végül szépséges múzeumi gyűjteményeket formáljon belőlük.

Ilyen életművet épített a Magyar Nemzeti Múzeum javára T. Németh Annamária – barátainak, kollégáinak, tisztelőinek mindmáig: Csibi.

1957 nyarán kapott művészettörténész diplomát és szeptemberben belépett az akkoriban 155 éves intézmény kapuján. A Nemzeti Múzeum lett ez első és egyetlen munkahelye. A frissen szervezett Újkori Osztályra került, abban az időszakban, amikor számos gyűjtemény alapszerkezete kialakult. A fiatal muzeológus ekkortájt heti rendszerességgel végigjárta a BÁV műkereskedéseit, hogy minden felbukkanó tárgyról tudomást szerezzen. Kollégái egyfelől elképesztő vizuális memóriáját csodálták, másfelől azt a kiterjedt „szociális hálót", amelyet a műtárgyakkal foglalkozó társadalmi „alcsoportok" (egykori tulajdonosok, műkereskedők, becsüsök) körében kiépített, és amelynek derűs, humorral teli, de szükség szerint igencsak határozott egyénisége állt az informális középpontjában.

A történeti gyűjteményekben T. Németh Annamária volt az egyik első művészettörténész, aki értő módon vette gondozásba az Újkori Osztály iparművészeti tárgycsoportjait: a kerámia-, üveg-, bútor- és háztartási gyűjteményt, egy ideig a dokumentumgyűjteményt is. Az 1958-ban kezdődő nagy revízió és az 1962-ig tartó leltározások során szinte minden tárgy „átment" a keze között, és amit róluk megfigyelt, kikutatott, ezer ismerőse révén megtudott, azt elsősorban a leltári kartonokon örökítette meg. Tanulmányt keveset írt, bár jeles publikáció mindahány. Végtelen tudását elsősorban a tárgyakról való beszélgetésekben osztotta meg a köréje sereglő pályatársak, majd egyre fiatalabb kollégák, végül a tanítványok tucatjaival.

Sokféle nemes szenvedélye közül is kiemelkedik az újkori Ötvösgyűjtemény, amelynek hivatalosan 1963-tól lett a referense. Az 1960-as évek nagy ezüstfelvásárlásai során olyan nagyságú és jelentőségű emlékanyagot gyűjtött be, ami gyökeresen átformálta ezt a gyűjteményi tárgycsoportot. Szinte minden jelentős mestertől, egykori ötvösközpontból sikerült főműnek számító munkákat beszereznie. Néha kiszaladt a városba, és amikor visszaérkezett, táskájából nemesfém ékszercsodákat borított kollégái elé a múzeumi asztalra... és izgatottan mesélte, hogy a szó szerint a beolvasztás előtti végpillanatban sikerült kikunyerálnia ismerőseitől, miután megesküdött égre-földre, hogy összeszedi valahogy a vételárat...

Ha bárki megköszönte neki az önzetlen segítséget vagy egyéniségétől lenyűgözve lelkendezni kezdett a „Csibi-jelenségről", hamar leállította egy félmosollyal és e szavakkal: „Tettem a dolgomat."

A szakmai jóbarátok nevében e kötet Csibi 80. születésnapja alkalmából pontosan ezt köszöni meg őszinte szeretettel és megbecsüléssel: hogy oly nagyszerűen „tette a dolgát."

Csorba László

Németh Anna

Tabula gratulatoria

Aczél Eszter
Baják László
Biczó Piroska
Bíróné Sey Katalin
Csorba László
Dabasi András
Debreczeni-Droppán Béla
Dobosi Viola
G. Héri Vera
Galavics Géza
Garam Éva
Gödölle Mátyás
Haider Edit
Ihász István
Kardos Judit
Kiss Etele
Kollár Csilla
Lengyel Beatrix
Pandur Ildikó
Pallos Lajos
Peterdi Vera
Rákossy Anna
Ritoók Ágnes
Szily Marianna
Szvitek Róbert József
T. Biró Katalin
T. Orgona Angelika
Tamás Edit
Tomka Gábor
Tompos Lilla
Torbágyi Melinda
Tóth Csaba
Tóth Endre

Mikó Árpád

ÖTVÖSMŰVEK, VÉSETT ÉKKÖVEK, KÖNYVEK SEBASTIANO DA LUGO, IPPOLITO D'ESTE ESZTERGOMI ÉRSEK PRAECEPTORÁNAK HAGYATÉKÁBAN (ESZTERGOM, 1490)

Fraknói Vilmos 1878-ban két könyvlistát közölt a Magyar Könyvszemlében mint Ippolito d'Este, a gyermek esztergomi érsek könyveinek jegyzékét: egy rövidebbet 1490-ből és egy hosszabbat 1520-ból. Utóbbi Ippolito d'Este Itáliában felvett hagyatéki leltárának része volt.[1] Az 1490-es lista a legújabb szakirodalomban is a Fraknói által adott címen szerepel: a Csapodi–Tóth–Vértesy-féle könyvtártörténetben;[2] Csapodi Csaba és Csapodiné Gárdonyi Klára Bibliotheca Hungaricájának harmadik kötetében,[3] amely az egykor nálunk feltételezett, lappangó könyveket inventálja; legutóbb pedig a Madas Edit és Monok István által írott magyarországi könyvtörténetben jelent meg így.[4] Néhány tétele bekerült a Bibliotheca Corvina repertóriumába is,[5] mondván: ha megvolt Ippolito d'Este könyvei között, meglehetett a királyi könyvtárban is.[6]

Már Fraknói utalt arra, hogy a könyvlisták nem önmagukban álltak, hanem egyéb esztergomi ingóságok között. Újra megvizsgálva az inventáriumot, erősen valószínűnek kell tartanunk, hogy az nem egyszerűen az Ippolito d'Este tulajdonában lévő könyveket sorolta fel, hanem a gyermek-érsek tanítója, Sebastiano da Lugo összes ingóságát, közöttük a könyveket. Hogy ezek a könyvek mind a saját tulajdonában voltak-e a humanistának, vagy használatra voltak nála, nem világos. Az inventáriumhoz csatolt másik két rövidebb jegyzék is következetesen csak messer Sebastiano könyveiről beszél. Mindenesetre kétségtelen, hogy a kis Ippolito tanul-

1 *Fraknói Vilmos*: Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban. Magyar Könyvszemle 3. (1878) 3. sz. 121–153. 138–139., 144–147.

2 *Csapodi Csaba–Tóth András–Vértesy Miklós*: Magyar könyvtártörténet. Bp., 1987. 70–71.

3 *Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára*: Bibliotheca Hungarica III. Adatok elveszett kötetekről. Bp., 1994. 157–159.

4 *Madas Edit–Monok István*: A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig. Bp., 2003. 80–81. (Csapodi Csaba)

5 *Csapodi Csaba*: The Corvinian Library. History and Stock. Bp., 1973. Pl.: 120., 391., 454., 602., 666., 680., 685. sz.

6 Vö. *Csapodi Cs.–Csapodiné G. K.* i. m. 179. (1556. sz.), 191. (1670. sz.), 193. (1690. sz.), 200. (1754. sz.), 202–203. (1777., 1785., 1787. sz.)

mányainak hátterében ez a könyvgyűjtemény állt ott. Fel kell tételeznünk, hogy a zöme – ha nem az egész – Ferrarából került Esztergomba.

Sebastiano da Lugo 1487-ben érkezett Magyarországra, Ippolito d'Este kíséretében. A számadások praeceptorként említették, vagyis ő volt a gyermek érsek tanítója; Ippolito ekkor mindössze hét esztendős. Sebastiano da Lugo már ezt megelőzően is a ferrarai udvar alkalmazásában állt, Ercole d'Este nagyobbacska gyermekei, Isabella és Alfonso egyik tanítómestereként.[7] Ezért eshetett rá a választás, hogy a legkisebb d'Este-fiúval, Ippolitóval őt küldjék Magyarországra. (Alfonso és Isabella d'Este oktatását Jacopo Gallino folytatta.[8]) Sebastiano az esztergomi udvar igen kitűnően fizetett alkalmazottai közé tartozott: éves jövedelme – az ellátáson felül – 150 dukát volt, ugyanannyi, mint Alfarello Ferratiusnak, az esztergomi olasz várnagynak.[9] 1487. június 18-án lépett szolgálatba, és többször szerepelt a kifizetések között különböző összegekkel; 1489-ben például 200 aranydukátot vett fel egy összegben Gosztonyi András szentistváni préposttól. Volt egy famulusa is.

Sebastiano mester mindössze háromévnyi magyarországi tartózkodás után elhalálozott. 1490. október 6-án az összes holmiját felleltározták, Beltramo da Costabili apostoli protonotárius, az esztergomi vár kormányzója rendeletére. Egész sor tanú biztosította a hitelességet, úgymint az egyháziak közül: Cristofallo, modrusi püspök, fra Giacomo da Parma, Beatrix királyné gyóntatója, fra Giovannino, fra Bonaventura, Ippolito káplánja, valamint még néhányan az udvar alkalmazottja közül: Agostino Benzo, Ippolito orvosa, Pandolfo da Ferrara, Bigo di Coluri, Zanzone *insaponatore* és a számadásmester, Giovanni Pietro Pincharo. Csupa olasz; úgy látszik, ez a leltározás az udvar legbelső körét érintette csupán.[10]

A sort Sebastiano mester pergamenbe kötött, saját kezűleg vezetett számadáskönyve nyitotta (*uno suo libretto dj suo ricordo picolo coperto dj pergameno intitulato: libro razionum mej Sebastianj: de manu sua*). Ezután néhány ötvösművet vettek számba. A fő

---

7 *Luzio, Alessandro–Renier, Rodolfo*: La coltura e le relazioni letterarie di Isabella d'Este Gonzaga. (Giornale Storico della Letteratura Italiana 33.) Torino, 1899. 3.

8 Uo. 3–4. Vö.: Contemporaries of Erasmus. A Biographical Register of the Renaissance and Reformation. Ed.: Peter G. Bietenholz. Toronto–Buffalo–London, 1985. I. 416.; *Fenlon, Iain*: Gender and Generation: Patterns of Music Patronage among the Este, 1471–1539. In: La corte di Ferrara e il suo mecenatismo 1441–1598. The Court of Ferrara & its Patronage. Atti del convegno internazionale Copenaghen maggio 1987. A cura di Marianne Pade–Lene Waage Petersen–Daniela Quarta. Ferrara, 1990. 213–232. 214.

9 *Fügedi Erik*: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. In: *Fügedi Erik*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1981. 114–237. 177.; Sebastiano da Lugót említi: *Gerevich, Tiberio*: Ippolito d'Este arcivescovo di Strigonio. Corvina 1. (1921) 48–52. 49.

10 Archivio di Stato di Modena, Archivio Segreto Estensi. Amministrazione dei Principi: Card. Ippolito I. Registri d'amministrazione attinenti alle mense Arcivescovile e Vescovile di Strigoniae d'Agria. Arcivescovado di Strigonia. Nr. 685. (régi modenai jelzete: Reg. 4.) fol. 107–110. – Mikrofilmjét használtam: Budapest, Magyar Országos Levéltár, Mikrofilmtár, 8617. doboz. Az új jelzet, a fond pontos tartalmi leírásával: *Kuffart Hajnalka*: Bevezetés Estei Hippolit számadáskönyveihez. In: Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban. Szerk.: Domokos György–Mátyus Norbert–Armando Nuzzo. Piliscsaba, 2015. 47–82. 61.

darab egy ezüstkehely, amelynek nem volt fedele, de teljes egészében zománcozott volt. Mellette pár kevésbé jelentős ezüstművet találtak még, valamint némi készpénzt.

Ezután következett a – számunkra most – egyik legérdekesebb rész, a gyűrűk sora. Valamennyi gyűrűben ékkő volt, s a kövek egy része gemma vagy intaglio. Az a benyomásunk, mintha voltaképp a leltározókat is a kövek érdekelték volna elsősorban, mert legelöl mindig az szerepel, hozzátéve, hogy gyűrűbe van foglalva. Az első egy rubin (*Uno rubonetto ligato in uno anelo doro*), a második egy kárneol, két fejjel – ez nyilván gemma volt –, amelyet különösen finom arany foglalatba zártak (*Una carniola con due teste ligata in uno filitto doro in anello*). A harmadik is kárneol, rajta egy (vésett?) nudóval, vagyis mezítelen alakkal, talán antik gemma, szintén díszes foglalatban (*Una Carniola con uno nudo ligatta innoro filatto doro in anello*). A negyedik egy kárneol-skorpió, szintén gyűrűben (*Uno scarpjone in Corniola ligato in filatto doro in anello*), s az ötödik is carneol, egy nagy aranygyűrűben (*Una corniola incauata ligata in uno groso anelo doro*). A hatodik egy vörös carneol (*Una Corniola rossa ligata in uno filatto doro intorno*), a hetedik kis aranygyűrűbe foglalt zafír (*Uno sauiro in carniola ligatto anello doro picolo*).

Itt volt a továbbiakban Sebastiano mester teljes – nem túl terjedelmes – háztartása: ruhák, edények, lószerszámok, ágynemű. Például egy fekete szövetből (csemeletből) való, fehér bárányprémmel bélelt ruha, olasz módra készült (*Una uesta dj zanbelotto negro fodratta dj agnelj bianchj ala taljana*); egyszerűbb, bélelt fekete posztóruha (*Una uesta dj pano negro fodrata*); egy másik ruhadarab vörös selyemből, fehér bárány-bőrrel bélelve (*Una passatenpo dj rosa seda fodratta dj agnellj bjanchj*) és egyéb textilek. Használati edények: egy kis önkancsó és két önflaska (*Uno Cantaro dj stagno picolo, Duj fiasconj dj stagno picolj*). Két festett flamand képe is volt; az egyiken a halott Krisztus volt látható (*Una tella dj fiandra con uno Cristo mortto*).[11]

A jegyzék hosszú szakaszát teszi ki a könyvek felsorolása.[12] Egy részük biztosan nyomtatott, más részük azonban kézzel írott mű volt; a pontos tájékozódást lehetetlenné teszi, hogy következetlenül regisztrálták: nyomtatvány vagy kézirat került-e a kezükbe. Jócskán szerepeltek kötetlen könyvek; a többi – amelyeknél erre nem térnek ki – talán kötésben volt. A cím mindig rövid, a művek nem azonosíthatók mindig egyértelműen.

Legnagyobb számban az antik auktorok voltak. Görögök olykor eredetiben is, legalábbis a listán szerepel egy görög Homéros. A két görög szótár tanúsítja, hogy Sebastiano mester ezzel az ókori nyelvvel is foglalkozott. Persze a görögök inkább latin fordításban szerepelhettek: egy nyomtatott Plutarchos, azután Aulus Gellius (*Uno aulegio*), Aisópos, Halikarnassosi Dionysios (*Uno dionisio alicarnensis*) és Appianus Alexandrinus (*Uno ulpiano alesandrino disligatto*).

---

11 Vö. *Balogh Jolán*: A művészet Mátyás király udvarában. I–II. Bp., 1966. I. 311.

12 Kiadta Fraknói Vilmos, l. az 1. jegyzetet.

Jóval többen voltak a latin szerzők. Cicero neve többször is feltűnik, így a *De natura dei* című munkája, vagy a *De somnio Scipionis*.[13] Külön szerepelnek Ovidius levelei.[14] Volt egy kézzel írott Lucanus (*Uno lucano in pena*), vagyis a *Pharsalia*,[15] azután Plinius *Naturalis Historiá*ja nyomtatva. Vergilius is felbukkan, valamint Iuvenalis, Tibullus, Suetonius több műve, Silius Italicus, és a késői szerzők közül Ammianus Marcellinus (*Uno aniballe marzelino disligatto*) vagy Claudius Claudianus. Quintus Curtius Rufus Nagy Sándor életrajza sem hiányzik. Akadnak magyarázatok, vagy kommentált kiadások, például egy Vergilius-magyarázat,[16] egy Martialishoz írott kommentár,[17] és külön egy Iuvenalis-kommentár is.[18]

Szép számmal tűnnek fel önálló ókori retorikai, grammatikai munkák szerzői. Quintilianus természetesen; nemkülönben Quintus Asconius Pedianus, a római grammatikus (*quinto A. pedialis*), akinek kéziratát Poggio Bracciolini találta meg Sankt Gallenban, 1416-ban. A „suetonjo in Gramatjca" talán a *De viris illustribus*, amely költők, szónokok, grammatikusok stb. életrajzait tartalmazza. „Prisiano": leginkább Caesareai Priscianus, az 5–6. században élt grammatikus, akinek fő műve, az *Institutionum grammaticarum libri XXII.* többször megjelent a 15. században.[19] Itt van továbbá Nonius Marcellinus római grammatikus és lexikográfus valamelyik munkája, kötve (*Uno nonj marzalo ligatto*).

A középkori és újkori szerzők is szerepelnek. Boccaccio a *Genealogiae Deorum*mal.[20] Francesco Nigiera *Grammaticá*ja vagy *Modus epistolandi*ja, esetleg más műve.[21] Giovanni Calfurnio, vagyis Johannes Chalphurnius valamelyik írása.[22] Kötetlenül egy közelebbről

---

13 A továbbiakban – hangsúlyozottan pusztán lehetőségként – megpróbálok ősnyomtatványokat rendelni az egyes tételekhez. Az egyszerűség kedvéért csupán a magyarországi könyvtárakban őrzött ősnyomtatványok katalógusára hivatkozom, mivel 1490 előtti nyomtatványt ebben is szinte minden tételhez lehet találni. A mű (Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. Ed.: Géza Sajó–Erzsébet Soltész. I–II. Budapestini, 1970.) közismert rövidítését használom: CIH, megadva a mű sorszámát. A *Somnium Scipionis* 1490 körüli, párizsi kiadása: CIH 1029. sz. L. még: Gesamtkatalog der Wiegendrucke, No. 06986. *Cato maior de senectute és Somnium Scipionis*. [Roma, Ulrich Han, 1469 körül].

14 Ez több minden lehet, akár az *ex Ponto* is, de leginkább a *Hősnők levelei*, az *Epistolae Heroides*. Pl. CIH 2493–2496. sz. Epistolae Heroides, 1482–1485.

15 Vö. CIH 2095–2097. sz.

16 L. CIH 3450–3455. Valamennyi Maurus Servius Honoratus, ill. Tiberius Claudius Donatus és Cristoforo Landino (valamint, már 1491-ben, Domizio Calderini) kommentárjaival.

17 Talán a Domizio Calderini (1446–1478) kommentárjaival megjelent Martialis-kötet. L. CIH 2188–2191. sz.

18 Vagy egy Juvenalis-kommentár, ezen a címen.

19 Esetleg lehet a görög filozófus, a lydiai Priscianus is, akinek Theophrastoshoz írott kommentárjait Ficino fordította latinra – ez megvolt a Corvinában. L. CIH 2829–2831. sz.

20 A Boccaccio-műhöz l. CIH 697–698. sz. Mindkettő 1490 előtt jelent meg. L. még *Csapodi Cs.* i. m. 120. sz.

21 L. CIH 2441., 2443. sz. (1490-ig)

22 Pl. 1481: CIH 885. sz.

meghatározatlan Lorenzo Valla-mű.[23] A „Simone janense" mögött Simon Januensis, vagy Simon Geniates a Cordo, a 13. századi genovai lexikográfus és orvos rejlik, akinek könyve, a *Synonyma medicinae sive Clavis sanationis* 1486-ban jelent meg. Itt van továbbá Vincentinus Omnibonus, vagyis Ognibene Bonisoli da Lonigo, aki traktátust írt a metrikáról és a prozódiáról, és lefordította Xenophón *De venatione* című munkáját is latinra. Egy másik Ognibene Bonisoli-könyv is feltűnik, a Lucanushoz írott magyarázatok; a szerző kommentárjaival többször is kiadták a *Pharsaliát*.[24] „Torellio in Gramatica": Giovanni Tortelli (Johannes Tortelius) (1400–1466) arezzói humanista műve lehet, a *De orthographia dictionum e Graecis tractarum*.[25] „Tribraco in versi" – ezt talán azonosíthatjuk Tribrachus (Gaspare Tribraco de' Trimbocchi) eklogáival, amelyeket Vitéz János esztergomi érseknek ajánlott.[26] Majd ismét nekünk izgalmas szerző, Galeotto Marzio valamelyik munkája következik (*Uno Galioti martii ligatto*).[27] Azt írtam fennebb, hogy a könyvek zöme Ferrarából érkezett Sebastiano mesterrel együtt. A Galeotto- és Tribrachus-kötet azonban felveti, hogy nem kerültek-e esztergomi eredetű könyvek is a praeceptor kezébe.

A Sebastiano da Lugo használta könyvtár mintegy 60 kötetből állhatott; tekintélyes szám. Használati könyvek voltak, melyek között sok lehetett a nyomtatvány. Egynél sem említették, hogy díszesen illuminált lett volna, bizonyos részük kötetlen volt. Mindazonáltal, tartalmát tekintve tipikus humanista könyvgyűjtemény: zöme antik auktorok – főleg latinok – műve. Sok köztük a retorikai munka, és a két görög szótár komoly felkészültséget jelez. Jelen voltak a humanisták is, szép számmal. Liturgikus könyv azonban nem volt egy sem, Sebastiano mester nem volt egyházi férfiú. Ekkor még tanítványa, a gyermekkorú esztergomi érsek sem volt az.

Könyveinél nem kevésbé érdekesek számunkra a gyűrűi. Láttuk, aprócska gyűjteménye volt belőlük, összesen hét darab, valamennyiben ékkő, méghozzá többnyire vésett kő. Két fej és egy *nudo*, valamint egy skorpió formájú kárneol szó szerint kiemelve szerepel. Talán ókori emlékekként szerezte, kapta őket. A korban az antik vésett kövek gyűjtésének komoly a divatja; gondoljunk csak Lorenzo de' Medici nagyszerű gyűjteményére[28] vagy arra, hogy Mátyás király is mennyire szeretett volna ilyen kollekcióra szert tenni: 1488–1489-ben Beatrix királyné levelezett Francesco Gonzaga bíboros érem- és

23 Ez az adat is szerepel a Corvina-repertóriumban: *Csapodi Cs.* i. m. 685. sz.

24 L. CIH 2097–2100. sz. Csak az első 1490 előtti: 1486.

25 CIH 3331., 3332. sz. Mindkettő korai: 1477., 1484. Érdekes módon Csapodi is regisztrálja Corvina-repertóriumában: *Csapodi Cs.* i. m. 666. sz.

26 Díszes kézirata, Vitéz Jánosnak szóló ajánlásával: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Cod. Lat. 416. *Csapodi Cs.* i. m. 673. sz. L. még: Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon. Szerk.: Földesi Ferenc. Bp., 2008. 220–223. (46. sz.) (Zsupán Edina)

27 Galeottóról újabban: *Békés Enikő*: Asztrológia, orvoslás és fiziognómia Galeotto Marzio műveiben. (Humanizmus és reformáció 35.) Bp., 2014. L. még: Csillag a holló árnyékában i. m. 224–225. (47. sz.) (Földesi Ferenc)

28 *Dacos, Nicole–Grote, Andreas–Giuliano, Antonio–Heikamp, Detlef–Pannuti, Ulrico*: Il Tesoro di Lorenzo il Magnifico. Repertorio delle gemme e dei vasi. Firenze, 1980. 1–119.; *Fusco, Laurie–Corti, Gino*: Lorenzo de' Medici. Collector and Antiquarian. Cambridge, 2006.

gemmagyűjteményének megszerzése érdekében.[29] Sőt, a budai udvarban a királynak a rómaiakig visszavezetett családfája hitelesítéséhez is felhasználtak bizonyítékul itt talált gemmákat.[30] Talán nem tévedünk, ha a művelt humanista, Sebastiano mester gyűrűiben sem csupán a tezaurálási szándékot látjuk megvalósulni. A késő középkorban sokan alkalmaztak gemmát gyűrűspecsétként a magyar urak közül is,[31] de ha humanisták használtak ilyet, mint például Kesztölczi Mihály vagy Megyericsei János,[32] akik azt is tudták – vagy tudni vélték –, hogy milyen ábrázolás látható a kövön, a helyzet egészen más volt.

Úgy tetszik, Sebastiano da Lugo az egyetlen olyan „civil" humanista a középkorvégi Magyarországon, akinek ismerjük ingóságai és könyvtára lajstromát. Ő maga azonban éppúgy közvetlenül Itáliából érkezett, mint ekkortájt az olasz reneszánsz és humanizmus sok-sok képviselője vagy készen importált alkotása. Pozícióját az teszi különösen érdekessé, hogy előzőleg Isabella d'Este nevelője volt. Sebastiano da Lugo hasonló műveltségű magyar kollégái és kortársai inkább egyházi pályát futottak be. Könyveinek egy része talán hozzájuk vándorolt; de ha nem így történt volna, személye, könyvtára, szerény gyűrű-gyűjteménye akkor is fontos része lenne a magyarországi kora reneszánsz történetének.

29 *Balogh J.* i. m. I. 302–303., 682.; *Pócs, Dániel*: Dal Palazzo di via Larga al Castello di Buda: gli oggetti dello scrittoio di Lorenzo e il collezionismo di Mattia Corvino. In: Mattia Corvino e Firenze. Arte e umanesimo alla corte del re di Ungheria. Szerk.: Péter Farbaky et al. Firenze, 2013. 206–209. 209.

30 *Ritoókné Szalay Ágnes*: A római föliratok gyűjtői Pannoniában. In: *Ritoókné Szalay Ágnes*: „Nympha super ripam Danubii." Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. (Humanizmus és reformáció 28.) Bp., 2002. 75–86. 83.

31 *Bándi Zsuzsanna*: A Magyar Országos Levéltár Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa. Levéltári Közlemények 62. (1991) 57–150. (150–175. sz.); *Bándi Zsuzsanna*: A Magyar Országos Levéltár Jagelló-kori pecsétkiállításának katalógusa. Levéltári Közlemények 64. (1993) 107–142. (33., 36., 46., 48., 66., 68–69., 74., 78., 79. sz.)

32 Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1100–1541. Szerk.: Mikó Árpád–Takács Imre. Bp., 1994. 329. (VI–9., VI–10. sz.); *Gesztelyi Tamás–Rácz György*: Antik gemmapecsétek a középkori Magyarországon. (ΑΓΑΘΑ, XIX.) Debrecen, 2006. 100–101. (54. sz.), 54. kép (Kesztölczi); 101–102. (57. sz.), 57. kép (Megyericsei).

SMITHWORKS, GEMMAS AND BOOKS IN THE HERITAGE OF SEBASTIANO DA LUGO, THE PRAECEPTOR OF IPPOLITO D'ESTE (ARCHBISHOP OF ESZTERGOM)

Summary

Sebastiano da Lugo arrived to Hungary in the company of Ippolito d'Este (who was seven years old at the time) in 1487. He was the teacher (*praeceptor*) of the Archbishop of Esztergom in his infancy. Before that, he had been employed as the preceptor of Isabella and Alfonso, the children of Ercole d'Este by the court of Ferrara. After three years of Hungarian residency Sebastiano died. On 6 October 1490 all of his belongings were subjected to appraisal and were taken stock of. Along with his library – in which mainly antique authors, rhetorical works and dictionaries were featured –, his personal belongings included a few smithworks and rings with gemmas.

Szilágyi András

LOUIS-ARMAND VAGY FRANÇOIS-LOUIS? KÉRDŐJELEK KUTATÁS KÖZBEN

A profán apoteózis témakörét szemléltette és illusztrálta, közel hatvan barokk-kori műalkotás bemutatásával, annak az emlékezetes időszaki kiállításnak az egyik szekciója – *Világi dicsőség, hőskultusz* címmel –, amely 1990 januárjában nyílt meg és mintegy két éven át volt látható az Iparművészeti Múzeumban.[1] A kiállításnak ezt a tematikai csoportját – a szembetűnő műfaji változatosság mellett – főként az jellemezte, hogy viszonylag nagy számban szerepeltek benne „ismeretlen", azaz korábban alig, vagy egyáltalán nem publikált darabok. Ezek között található az a négy – kétségkívül összetartozó – bronz kisplasztika, amelyek rövid, tömör leírását, legfontosabb adataikkal együtt, az említett kiállítás katalógusában olvashatjuk. A közel azonos méretű négy darab egy-egy – feketére pácolt fa talapzatra illesztett – figurát jelenít meg.[2] A felemelt balkezében zászlót tartó, a legyőzött ellenség fegyvereit taposó, álló nőalak Bellona megszemélyesítője; (1. kép) ennek párdarabjában, az antik öltözetű sisakos hérosz képében alighanem Mars hadisten ábrázolását ismerhetjük fel. (3. kép) A sorozat további két figurája ugyancsak egymás párdarabjának tekinthető: egy-egy leláncolt török harcos – egyikük turbánszerű fejfedőt visel –, akik a legyőzött ellenség megszemélyesítői. (5. és 7. kép) Ez utóbbiak, az első kettőtől eltérően, nem aranyozottak; felületüket sötét bronzpatina fedi.

Az L alakú fa talapzatok hátoldalát, mind a négy figura esetében, egy-egy aranyozott bronz kartus díszíti, amelyeken a következő, latin nyelvű vésett „disztichonok" olvashatók:

Bellona felirata: Unum priscus Eques potuit / mactare Draconem / Mille hostes nuper prostravit / Contius heros. (Hajdani hős lovag egy sárkányt győzött le csupán csak, Ellenség ezerét terítette le Conti, a harcos.) (2. kép)

Mars felirata: Religio quid non speras de / Principe tanto / Qui pro Rege suo gessit tam / fortiter arma? (Vallás! Mit ne remélhetnél ily hősi vezértől? Ő, ki királyáért derekasan forgatta a fegyvert!) (4. kép)

---

1 A kiállítás kísérő kiadványa: Barokk és rokokó. Az európai iparművészet stíluskorszakai II. Szerk.: Péter Márta–Bardoly István. Iparművészeti Múzeum, Bp., 1990.

2 A négy darabot ugyanabból a magánygyűjteményből szerezte meg, vétel útján, az Iparművészeti Múzeum 1969-ben. Vö: Barokk és rokokó i. m. 78–79., Nr. 2.54–2.57. A proveniencia kérdésére az alábbiakban még visszatérünk.

1. kép
Bellona. Nicolas Coustou nyomán, Párizs (?), 1710 körül. Iparművészeti Múzeum, Budapest, ltsz.: 69.1757. (Fotó: Ámент Gellért)

2. kép
Felirat a Bellona-figura talapzatának hátoldalán (Fotó: Ámент Gellért)

Turbános török harcos felirata: Non nunc clara Rhodus Turcis / subjecta jaceres / Hunc Deffensorem tibi si / Fortuna dedisset. (Most a török rabigája, Rhodosz, te dicső, sose nyomna, hogyha ilyen védőt teneked Fortuna adott vón.) (6. kép)

Fedetlen fejű török harcos felirata: Christiadum columen Splendens / et nobilis Ordo / In te quos recipis multum Sustollis / et ornas / Noster Borbonius Princeps / te vero decorat. (Fénylő támasza s fennkölt rendje a kereszténységnek! Felmagasítod, akit befogadsz, s fel is ékesíted még. Ám a mi Bourbon herceg urunk téged díszít fel/ tüntet ki.) (8. kép)

Ezek a helyenként emelkedett hangvételű, lelkesült pátosztól áthatott szövegek[3] számos – többnyire burkolt, közvetett és nem könnyen kihámozható – információt tartalmaznak, amelyek bizonyára hasznosak lesznek a tárgyak meghatározásához, készítésük alkalmának és körülményeinek a tisztázásához. Ugyanakkor kérdések sokaságát vetik fel, amelyek közül a leglényegesebb: kit magasztal, kinek a hőstetteit dicsőíti a négy felirat? Azaz, ki rejtőzik a Borbonius princeps, illetve a Contius heros megnevezés mögött?

3 Fordításukért Détshy Mihályt (1922–2007) illeti hálás köszönet.

3. kép
Mars. Nicolas Coustou nyomán, Párizs (?), 1710 körül.
Iparművészeti Múzeum, Budapest, ltsz.: 69.1811.
(Fotó: Ámént Gellért)

4. kép
Felirat a Mars-figura talapzatának hátoldalán
(Fotó: Ámént Gellért)

Kiindulópontként alapvetően fontos, hogy állást foglaljunk a művek vélhető készítési idejét illetően. A datálás, persze, szorosan összefügg további, főként műfaji kérdésekkel, elsősorban azzal, hogy mi volt, mi lehetett a darabok eredeti rendeltetése. Mielőtt ez utóbbiakra kitérnénk, a stíluskritika bevált módszerére támaszkodva megállapíthatjuk, hogy a figurák plasztikai megformálása erősen emlékeztet azoknak a köztéri szoborkompozícióknak és monumentális síremlékeknek a mellékalakjaira, amelyeket jó nevű olasz és francia mesterek készítettek a 17. század utolsó harmadában. Következésképp a darabok – legyenek akár bozzettók (plasztikai vázlatok), akár egy elkészült monumentum utólagos, közel egykorú „reprodukciói" – minden bizonnyal a 17. század végének, vagy az 1700 utáni bő egy évtizednek a produktumai. Mármost, ezt tekintetbe véve, a számba vehető hős Bourbon hercegek lehetséges köre határozottan leszűkül. A Bourbon uralkodóház szerteágazó genealógiájának alapos ismerete nélkül is nyilvánvaló, hogy csakis a francia történelem legendás alakja, a „Grand Condé"-nak titulált Louis de Bourbon öccsének, Armandnak (1629–1666) a két fiúgyermeke lehet az, akik szóba jöhetnek.

Érdekes, ám meglehetősen rövid életpályát futottak be mindketten. Az idősebb fiú, Louis-Armand, aki apja halála után, ötévesen kapta meg és vette fel a Conti hercege (Prince de Conti) címet, 1661. április 30-án született Párizsban. (9. kép) Tizenöt évesen

5. kép
Leláncolt török figura turbánnal. Nicolas Coustou nyomán, Párizs (?), 1710 körül. Iparművészeti Múzeum, Budapest, ltsz.: 69.1861.
(Fotó: Ament Gellért)

6. kép
Felirat a turbános török figura talapzatának hátoldalán
(Fotó: Ament Gellért)

vette nőül a napkirály, XIV. Lajos házasságon kívül született leánygyermekeinek egyikét, Marie Anne de Bourbont, aki akkor tizenhárom éves volt.[4] Rövid életét boldogtalan házasságban élte le. Elsősorban katonai pályán szerzett érdemeket: 1683-ban a flandriai harctereken hadakozott, majd 1685 nyarán, a király akarata ellenére, Magyarországra jött, hogy a császári seregeket támogatva részt vegyen a török elleni hadjáratban. Enea Silvio Caprara tábornok seregénél vállalt szolgálatot és részese volt e hadműveletek egyik legfényesebb sikerének, Érsekújvár visszafoglalásának 1685. augusztus 19-én. Hazatérése alatt fekete himlőben megbetegedett, s még az évben, november 9-én meghalt. Vallery kastélytemplomában, a Condé hercegek mauzóleumában temették el.

Öccsének, François-Louis-nak (1664–1709) valamivel hosszabb és mozgalmasabb életútjáról jóval több egykorú írásos dokumentum tanúskodik. (10. kép) Libertinus életfelfogásáról, magánéletének néhány különös, bizarr, olykor botrányos eseményéről

4 Ő a kortársaktól a *Mademoiselle de Blois* nevet kapta, így említik őt az egykorú források.

7. kép
Leláncolt török figura. Nicolas Coustou nyomán, Párizs (?), 1710 körül. Iparművészeti Múzeum, Budapest, ltsz.: 69.1793.
(Fotó: Ament Gellért)

8. kép
Felirat a török figura talapzatának hátoldalán
(Fotó: Ament Gellért)

számos anekdota tudósít, alakja többször feltűnik Saint-Simon herceg emlékirataiban is. Ő, akit bátyja halála után, 1685-től illetett meg a Conti hercege titulus, nem csak a harctéren, de a diplomácia színterein, sőt a korszak „nagypolitikájában" is jelentős személyiségnek számított. Sobieski János halála után, harminchárom évesen, 1697. június 27-én a lengyel rendek – Polignac abbé hathatós támogatásával – királyukká választották, ám a trónt nem tudta elfoglalni, II. Ágost szász választófejedelem ezt sikeresen megakadályozta. Minthogy tehetséges stratéga hírében állt, a spanyol örökösödési háború egy – francia szempontból kritikus – időszakában XIV. Lajos az Itáliában harcoló francia seregek főparancsnokává nevezte ki. Ám mielőtt Észak-Itáliába utazhatott volna, megbetegedett és 1709. február 9-én meghalt. Párizs közelében, az Oise-völgyi L'Isle-Adam templomában temették el. Emlékére, halála után néhány évvel, díszes monumentumot emeltek Párizs egyik templomában – Saint-André-des-Arts –, amelyet a korszak egyik legismertebb, olasz iskolázottságú mestere, Nicolas Coustou (1658–1733) készített.

9. kép
Louis-Armand de Bourbon, prince Conti.
Rézmetszet, 1680

Ezt a monumentumot a francia forradalom idején, 1793-ban lerombolták.[5]

Ha François-Louis alakja inkább, és jóval élesebb kontúrokkal megrajzolva maradt fenn az utókor emlékezetében, mint bátyjáé, Louis-Armand-é, annak a hosszabb és mozgalmasabb életút mellett más oka is van. Nevezetesen az, hogy az ő halotti búcsúztatóját – temetése alkalmával, 1709-ben – nem kisebb személyiség, mint Jean-Baptiste Massillon (1663–1742), Clermont püspöke mondta el, aki a francia értekező próza kiemelkedő és nagy hatású mestere volt a barokk korban. Érdemes néhány mondatot idéznünk ennek az utóbb nyomtatásban megjelent elokvens barokk szónoklatnak a szövegéből. Ódai emelkedettséggel megírt bevezetésében az orátor nem fukarkodik a dicsérő jelzőkkel: „...très haut, très puissant, très excellent Prince ... que toute la France pleure, que les étrangers regrettent, que nos ennemis mêmes qu'ils dûrent autrefois à sa valeur, honorent de leurs douleurs..."[6] (legméltóságosabb, leghatalmasabb, legkitűnőbb herceg, ... akit egész Franciaország sirat, akinek halálán az idegenek is bánkódnak, akinek erényeit még ellenségeink is – akiknek fájdalmat, gyászt okozott – elismerik...)

A folytatás arról tudósít, hogy François-Louis ifjúkora óta derekasan vitézkedett az európai csatamezőkön. Több előkelő tiszt életét mentette meg, például Magyarországon. Itt a szerző némi történeti magyarázatot fűz azokhoz az eseményekhez – anélkül, hogy részletesen, pontosan ismertetné őket –, amelyek a magyarországi török hadszíntéren zajlottak mintegy huszonnégy évvel korábban, 1685-ben: „...La France jouissait alors d'une paix que nos victoires et la modération du roi venait de donner presque à toute l'Europe. La seule Hongrie était encore le théâtre de la guerre. Les Turcs, fiers de leurs conquêtes passées, menaçaient le nom chrétien. Le prince, son frère, y vole. Sur des pas si chers marche celui que nous pleurons, ... la gloire l'y attend."[7] (Franciaország akkoriban a béke áldásait élvezte, amelyet diadalainknak és királyunk önmérsékleté-

5 *Souchal, François*: French Sculptors of the 17th and 18th centuries. Illustrated catalogue. Oxford, 1977. 173–174., Nr. 69 (Nicolas Coustou).

6 Oraison funèbre de François Louis de Bourbon, Prince de Conty. Paris, 1709. (halotti búcsúztató) Modern kiadása: Paris, 1887. 102–103.

7 Oraison funèbre i. m. 104.

nek köszönhetett csaknem az egész Európa. Magyarország volt az egyedüli hadszíntér. Korábbi hódításaiktól elvakultan, a törökök a kereszténység létét [„nevét"] fenyegették ... A herceg, Ferenc Lajos testvérünk bátyja [Louis-Armand, az idősebb fivér, aki haláláig, 1685-ig a hercegi cím viselője volt], épp oda igyekezett. Az ő drága nyomdokain halad az ifjabb testvér, akit most siratunk ... a dicsőség ott várja őt.)

A 19. század első felének francia történetírói, hősünkről szólva, számos egykorú forrást felhasználnak – többnyire hiteles, de sokszor kétes hitelű dokumentumokat is. Előbbiekből megtudhatjuk, hogy François-Louis – amint azt már Massillon említette – bátyjához, Louis-Armand-hoz csatlakozva, őt követve érkezett Magyarországra és vett részt 1685 nyarán Érsekújvár sikeres ostromában. Ezt a közlést a legújabb kori francia életrajzi lexikon szócikke is megismétli, hangsúlyozva, hogy: „il combattît avec la plus grande témérité à la bataille de Gran et au siège de Neuhausel et y fit preuve de belles qualités militaires."[8] (A legnagyobb vakmerőséggel harcolt az esztergomi csatában és Érsekújvár ostrománál, jeles katonai képességekről téve tanúságot.)

10. kép
François-Louis de Bourbon, prince Conti. Jean-Charles Tardieu metszete Hyacinthe Rigaud festménye nyomán, 1709

Mindezek a közlések egyértelműen arról szólnak, hogy mindkét fivér járt és hadakozott Magyarországon, minthogy részvételüket az Esztergom körüli hadműveletekben és Érsekújvár ostromában tényként kezelik. Úgy tudják, azt hangoztatják továbbá, hogy e hadi vállalkozásokban a fiatalabb, azaz François-Louis szerzett dicső érdemeket. Mármost, ha további egykorú és kétségkívül hiteles forrásokat is tekintetbe veszünk, kétségeink támadnak mindkét, de különösen az utóbbi állítás valóságtartalmát illetően. Az érsekújvári diadalt követő harmadik évben, 1688-ban megjelent igen részletes haditudósítás az ostrom irányítói és résztevői között számos magas rangú főtisztet megnevez, ám itt – francia „önkéntesek" sorában – a Bourbon dinasztiának csupán egyetlen tagja szerepel, mint Conti herceg (és ő is más összefüggésben).[9]

A kérdést tovább árnyalja, ám egyszersmind talán a megoldás kulcsát is magában rejti az a dokumentum, egy viszonylag rövid magyar nyelvű levél, amelyet az ostrom egyik

8 *d'Amat, Roman*: François-Louis de Bourbon, prince de Conti. In: Dictionnaire de Biographie Française. Tome 9. (notices de Clesinger à Dalliere). Paris, 1961. 541–542.

9 *Boethius, Christoph*: Dess Ruhm-belorberten und Triumph-leuchtenden Krirgs-Helms dero Röm(ischen) Kais(erlichen) Maj(estaet) ... darinnen die Kriegs-Züge und ritterliche Thaten ... im Jahr 1685 ... wider den allgemeinen Erb-Feind der Christenheit ... erzehlet. Nürnberg, 1688. 84–95.

résztvevője, Zichy István gróf írt az érsekújvári táborból Koháry Istvánnak 1685. július 20-án. Ennek szempontunkból fontos részlete a következőképp hangzik: „...Tegnapelőtt [azaz július 18-án] érkezék ide a franczia király sógora; deli ifjú úr, Princ Conti..."[10]

Eszerint a hadművelet megkezdése utáni tizenharmadik napon, július 20-án Conti herceg valóban az ostromlók táborában tartózkodott. Ő pedig, amint a szövegösszefüggésből egyértelműen kiderül, csakis az idősebb fivér, a 24-ik életévét már betöltött Louis-Armand lehet, aki egyébként – jegyezzük meg – nem sógora, hanem veje volt a francia királynak, XIV. Lajosnak. (Arról, hogy testvéröccse is jelen lenne, sem itt, sem Boethiusnál nincs szó.)

Érsekújvár ostroma, mint tudjuk és a fentiekben említettük, augusztus 19-én ért véget; Caprara tábornok seregei ekkor foglalták el az erődítményt. Elképzelhető tehát, hogy az ezt megelőző egy hónapban François-Louis, az az idő szerint huszonegy éves fiatalabb testvér is odaérkezett, s netán a hadműveletekben is része lehetett. Tény azonban, hogy megbízható, ma ismert, hiteles források nem szólnak erről.

Ezen a ponton térhetünk vissza annak a négy latin feliratnak a közlendőjéhez, amelyeket fentebb idéztünk, s amelyek a bronz kisplasztikák talapzatán, azok hátoldalán olvashatók. Ezek szerzője kétségkívül a Bourbon-Conti família szolgálatában álló tudós literátorok egyike volt. Aki a „kereszténység fénylő támaszaként" dicsőíti a (keresztnévvel meg nem nevezett) Bourbon herceget, mint „Contius héroszt". S ami szempontunkból különösen lényeges: a leláncolt, rabul ejtett török harcosok szerepeltetése nyilvánvalóan azokra a hadi sikerekre céloz, amelyek helyszíne az idő szerint csakis a magyarországi hadszíntér lehetett.

Ha a tényekhez ragaszkodunk, azt kell megállapítanunk, hogy ez a dicsőítés az idősebb testvért, a huszonnégy évet élt Louis-Armand-t kell, hogy megillesse. De vajon fontosak-e itt a tények? Másképp fogalmazva: mi a tények szerepe akkor, ha az utókor egy elismert, jeles személyiségnek emléket állít? Nos, az utókor, mint tudjuk, nem mindig hálás és nem mindenkivel bánik valós érdemei szerint. Esetünkben arról lehet szó, hogy az idősebb testvér tettei és érdemei – halála után több mint húsz évvel – némiképp feledésbe merülhettek; alighanem épp oly mértékben, amiképp hírneve és dicsősége öccsére, az 1685-ben ténylegesen az ő örökébe lépő Conti hercegre, François-Louis-ra rávetülni kezdett.

Ha nem volnának is mívesen megfogalmazott, veretes latin feliratok a talapzatukon, a négy kisplasztika esetében akkor is nyilvánvaló lenne, hogy egy – köztéren vagy középületben, netán templomi enteriőrben felállítandó (vagy ténylegesen felállított, felavatott) – monumentum mellékalakjairól, azok plasztikai „vázlatairól", vagy reprodukcióiról van szó.[11] Ez a monumentum, meggyőződésünk szerint, nem a korán meghalt idősebb testvér, Louis-Armand, hanem öccse, François-Louis dicső emlékeze-

10 *Karl Lajos*: Conti herczeg Érsekújvár ostrománál. Történelmi Tár ú. f. 9. (1908) 312–317. 312.

11 E műfaj barokk-kori sajátosságainak áttekintése és értékelése: *Ingersoll-Smouse, Florence*: La sculpture funéraire en France au XVIIIe siècle. Paris, 1912., *Bertrand, Régis*: Grabdenkmäler des französischen Adels im Ancien Régime. Rechtlicher Status, soziale und politische Bedeutung. In: Macht und Memoria; Begräbniskultur europäischer Oberschichten in der Frühen Neuzeit. Hrsg.: Mark Hengerer. Köln (Böhlau), 2005. 271–290.

tét volt (vagy lett volna) hivatott fenntartani. Következésképp úgy véljük, hogy nincs okunk arra, hogy ebbéli korábbi feltételezésünket[12] revideáljuk.

A négy kisplasztika egzakt meghatározása akkor volna lehetséges, ha ismernénk az eredeti, sokalakos szoborkompozíció megalkotásának és (akár csak elképzelt, tervezett) felállításának helyszínét és időpontját, alkalmát és körülményeit. Erre vonatkozó adatok azonban nem állnak rendelkezésünkre. Sajnos ugyanezt kell mondanunk a művek Magyarországra kerülésének időpontjáról és körülményeiről is. Ebben az összefüggésben talán figyelmet érdemel az a tény, hogy a 18. század második felében a frankofón érzelmű magyar arisztokraták közül számosan tettek hosszabb-rövidebb utazást Franciaországban.

Közülük legalább ketten vannak – Teleki József gróf (1738–1796) és Fekete János gróf (1741–1803) –, akiknek a franciaországi tartózkodása meglehetősen jól dokumentált. Olyan adatot azonban sem velük, sem másokkal kapcsolatban nem ismerünk, amelyet korábban készült kisplasztikai alkotások megszerzésével összefüggésbe hozhatnánk. Annak sem látjuk nyomát, hogy az itt tárgyalt bronzfigurák, vagy azok bármelyike a 19–20. századi európai vagy hazai műkereskedelemben valaha is felbukkant volna. A korábbi provenienciát illetően némi halvány kiindulópontot jelentene, ha tudnánk, hogy honnan, mikor és hogyan jutott a négy darab annak a budapesti műgyűjtőnek, néhai Fehér Istvánnak a birtokába, akitől az Iparművészeti Múzeum annakidején, 1969-ben megvásárolta. Ő azonban e kérdésről sem akkor, sem utóbb nem tudott, vagy nem kívánt nyilatkozni.

LOUIS-ARMAND OU FRANÇOIS-LOUIS? UN ESSAI AVEC DES POINTS D'INTERROGATION

Résumé

Le 19 août 1685, après vingt-et-une années de l'occupation turque, une armée de la Sainte Ligue organisée par la cour impériale des Habsbourg et commandée par général Enea Silvio Caprara a réussi à reconquérir le château-fort d'Érsekújvár (Nové Zámky, en Slovaquie), une forteresse importante du royaume de Hongrie. Un jeune membre de la famille princière Bourbon-Conti a pris part, selon le témoignage des sources contemporaines, dans cette entreprise militaire. Notamment Louis-Armand, prince de Conti (1661–1685), un des nombreux filleuls du Roi-Soleil, Louis XIV. Revenu de Hongrie, après deux mois en maladie, il est mort dans la même année, très jeune, et fut enterré dans le mausolée des Condé dans le château de Vallery (Franche-Comté).

La vie et la carrière de son frère cadet a été plus longue et plus mouvementée. Lui, François-Louis de Bourbon-Conti (1664–1709), élevé prince de Conti en 1685, après la mort de son frère aîné, a été un des grands stratèges de son époque et s'est distingué sur divers champs de bataille en Europe. Après sa mort, son monument funèbre fut élevé à l'Église Saint-André-des Arts à Paris. Les éléments plastiques de ce monument sculpté par Nicolas Coustou ont été déplacés, et assurément détruits, pendant la Grande Révo-

12 Röviden kifejtve: Barokk és rokokó i. m. 79.

lution. Seulement la figure féminine principale en marbre, représentant la Minerve, a survécu cette démolition; elle est conservée dans le Musée National à Versailles. Il est vraisemblable qu'au cours du 18ème siècle quelques séries ou pièces ont été exécutées, comme copies plastiques en petite dimension, d'après les figures, y compris les figures latérales, de ce monument funèbre.

Dans la collection du Musée des Arts Décoratifs, Budapest, quatre petites sculptures en bronze, avec des inscriptions latines, sont conservées; elles méritent d'être examinées de ce point de vue. Selon l'hypothèse suggérée dans cet essai ces quatre pièces peuvent être considérées comme reproductions en petite mesure, provenant du 18ème siècle, des figures latérales du monument funèbre d'autrefois de François-Louis, prince de Conti.

Ridovics Anna

III. KÁROLY POZSONYI KORONÁZÁSI ÉRMEI NYOMÁN KÉSZÍTETT DELFTI FAJANSZ TÁNYÉROK

VI. Károly császár portréja egy fajansz tányéron a nürnbergi Germanisches Nationalmuseumban

2014 őszén a holland Jonathan-Anna Stichtung és a Germanisches Nationalmuseum meghívására részt vehettem egy fajanszkutatással foglalkozó workshopon Nürnbergben.[1] A múzeum kerámiagyűjteményének raktárában egy tányérpárra lettem figyelmes, amelyen az úgynevezett magyar kiscímer és korona szerepelt, valamint VI. Károly arcképe. Sokat nem lehetett róluk tudni a leíró kartonok alapján, a gyártás helye, ideje ismeretlen volt. Az ifjú VI. Károly (1685–1740) német-római császárt dicsőítő portrék sorában hordozó anyaga folytán ritkaságnak számít ez a reprezentatív, fajansz tányéron megjelenő ábrázolás. VI. Károly, mint dicsőséges hadvezér látható a mellképen. (1. kép)

1. kép
Fajansz tányér VI. Károly portréjával
Delft, De Grieksche A, APK, 1712 (?)
Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum,
ltsz.: LGA 3.895.
(Fotó: Monika Runge)

1 Köszönettel tartozom a meghívó intézményeknek és főképpen Jan P. van Soestnek, aki fontos könyvekkel és tanácsokkal segítette munkámat. Köszönöm Pálffy Gézának, hogy átolvasta a tanulmányt és több hasznos megjegyzést és szakirodalmi kiegészítést tett.

2. kép
Fajansz tányér koronákkal
Delft, De Grieksche A, 1712 (?)
Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum,
ltsz.: LGA 3.896.
(Fotó: Monika Runge)

3. kép
Fajansz tányér hátoldala
Delft, De Grieksche A, APK, 1712 (?)
Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum,
ltsz.: LGA 3.895.
(a szerző felvétele)

4. kép
APK jelzés a fajansz tányér hátulján
Delft, De Grieksche A,
A (Grieksche A) P (Pieters) K (Kocx)
(a szerző felvétele)

Kobaltkék színnel, könnyed eleganciával festett a jobbra forduló profilú arcél, amelyet hosszú, göndör fürtök öveznek, a vállra omolnak egészen a hát közepéig, néhány csigája még a másik váll mögül is előbukkan. A sűrű hajból (parókából) a győztest megillető vörös szalaggal megkötött babérkoszorú sötéten kontúrozott, zöld levelei tűnnek elő. Arany színű páncélt visel, amelyen sötét vonalak adják a rajzolatot, mintát. A páncél alól vörös sálgallér látszik ki, elöl a vállon átvetve vörös, hermelinnel szegélyezett díszes palást. Nyakában az Aranygyapjas rend lánca rózsaszínes-fehéres. A páncél rövid ujja alatt a kék vállszegélyben arany monogram: G. W. V. A tondót keretező kék csíkon aranynyal írott körirat: ·CAROLUS·VI·D·(ei) G·(ratia) ROM·(anorum) IMP·(erator) S·(emper) A·(ugustus) GERM·(aniae) HISP·(aniae) HUNG·(ariae) BOH·(emiae) REX·.

VI. Károly német-római császárnak, Spanyolország, Magyarország és Csehország királyának arannyal festett uralkodói koronái a díszes tál párdarabján kaptak helyet. (2. kép) Legfelül a jellegzetes német-római császári korona, két oldalt egy-egy zárt korona, a spanyol és a cseh királyságé. Középen, kiemelt helyen a magyar Szent Korona 3-3 láncfüggővel Magyarország korabeli címere, az úgynevezett kiscímer felett (heraldikai jobb oldalon vörössel és arannyal (ezüst helyett) négyszer vágott mező, bal oldalt zöld hármas halmon emelkedő kettős kereszt). Körülötte kék alapon arany betűs körirat: TVTA EST TOT IVNCTA CORONIS (Biztonságban van a többi korona közelében). A két tányér keskeny peremét körben kissé az öbölbe is benyúlva hullámos ívekkel tagolt kínai eredetű franciás lambrequin ornamentika keretezi. A festés színvilága a japán Imari porcelánok színpompás palettáját idézi: fehér alapon kék-vörös-arany és türkiz zöld váltakoznak.

A két publikálatlan tányér (ltsz.: LGA 3.895 D: 22,1 cm, H: 2,2 cm; LGA 3.896., D: 22,2 cm H: 2,2 cm) 1876-ban került a Germanisches Nationalmuseum gyűjteményébe egy müncheni műkereskedőtől.[2] A portréval díszített tányér hátoldalán jelzés látható: APK[3] (más olvasat szerint PAK[4]). (3–4. kép) E szerint a delfti „De Grieksche A" (azaz: A Görög A-hoz) műhelyben készült Pieter Adriaensz Kocx, vagy az ő özvegye, Johanna van der Heul idején, akik 1701/1703–1722 között voltak a nevezetes műhely tulajdonosai. Mivel VI. Károlyt 1711. december 22-én koronázták német-római császárrá Frankfurtban, ezért ennél korábban a tányérpár nem készülhetett.

VI. Károly és a spanyol örökösödési háború

Károly a Habsburg-ház utolsó egyenes ági férfi leszármazottja. Az osztrák főherceg I. Lipót (1640–1705) német-római császár, magyar–cseh király és Pfalz-Neuburgi Eleo-

2 Köszönet Sylvia Glasernek, a Germanisches Nationalmuseum kurátorának az információért, a kollegiális segítségért.

3 *van Aken-Fehmers, Marion S.*: De plateelbakkerijen en hun producten. In: Delfts aardewerk. Geschiedenis van een nationaal product. Redactie: Titus M. Eliëns. Deel I. Den Haag, 2004. 63–272. 69., 113.; APK: A (De Grieksche A) PK (Pieter Kocx) 1701–1703 között, majd az özvegye Johanna van der Heul használta a jegyet 1722-ig.

4 *Hoekstra-Klein, Wik*: Merken van de Delftse plateelbakkerijen. In: Delfts aardewerk. Ed.: Christine Lahaussois. Paris–Brussel, 2008. 218–221. 219. PAK: Pieter Adriaensz Kocx; *van Dam, Jan Daniël*: Delffse Porceleyne. Dutch delftware 1620-1850. Rijksmuseum. Amsterdam, 2004. 124.

nóra (1655–1720) hercegnő gyermekeként látott napvilágot 1685-ben Bécsben. 1700-ban II. Habsburg Károly spanyol király (1665–1700), a spanyol Habsburg-ág utolsó férfitagja meghalt. A spanyol trón megszerzéséért 1701-ben háború tört ki a Habsburgok és a Bourbonok között, mivel a király a francia Anjou Fülöpöt (1683–1746), XIV. Lajos (1638–1715) unokáját nevezte meg utódjaként végrendeletében. Ő V. Fülöpként el is foglalta Madridban a trónt. A sokrétűen összefonódó, belterjes dinasztikus kapcsolatok alapján XIV. Lajos francia király és I. Lipót német-római császár és utódaik egyaránt jogot formálhattak a trónra. Mindketten IV. Fülöp spanyol király egy-egy lányát, unokatestvérüket vették feleségül. A Napkirály neje Mária Terézia infánsnő (1638–1683) volt az idősebb, húga Margit Terézia (1651–1673) lett I. Lipót első felesége. Testvérük, a gyermektelen II. Károly király unokaöccse József Ferdinánd (1692–1699) – aki I. Lipót és Margit Terézia unokája, II. Miksa bajor választófejedelem fia volt – halála után Károly osztrák főherceget, I. Lipót fiatalabbik fiát jelölte ki örököséül. (Ő Lipót harmadik feleségének a gyermeke. Édesanyja, Pfalz-Neuburgi Eleonóra szintén királyi rokonsággal rendelkezett: Mária Zsófia (1666–1699) portugál királyné és Mária Anna (1667–1740) spanyol királyné, II. Károly második feleségének a nővéreként.) II. Károly azonban halála előtt megváltoztatta a döntését. A császári udvar nem ismerte el V. Fülöpöt királyként, I. Lipót hadba indult az osztrák Habsburg-ág trónutódlási jogaiért. Kitört a spanyol örökösödési háború.[5]

A hadsereget a kitűnő hadvezér, Savoyai Jenő (1663–1736) vezette. A tengeri hatalmak, a hollandok és az angolok is végül Lipót mellé álltak, ellenezve a francia világhatalmi törekvéseket. Az osztrák Habsburgok 1703. szeptember 12-én titkos megállapodást kötöttek egymással. A német-római császár, magyar és cseh király Lipót volt. Elsőszülött fia, József (1678–1711) volt az örököse, akit már 1687-ben magyar királlyá koronáztak Pozsonyban.[6] Az itáliai és a spanyolországi birtokok szétválasztása érdekében Károly főherceg kapta meg a spanyol trónt, Lipótnak és utódjának jutott a spanyol uralom alatt álló Milánó és Nápoly. Károly 1701-ben partra szállt Portugáliában. 1703-tól spanyol földön harcolt, de csak rövid időre sikerült meghódítania Madridot. Végül Katalóniában III. Károly néven spanyol (ellen)királlyá kiáltatta ki magát, majd 1706-ban megválasztották. (5. kép) Itália területén, a Rajna mentén, Németalföld hadszínterein folyt a háború a Habsburgok és a Bourbonok érdekeit képviselő ellenséges csapatok között. Az angolok Portugáliában is partra szálltak, Gibraltárt is fennhatóságuk alá vonták. Ez alatt Magyarországon II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) vezetésével a hegyaljai parasztfelkelés a magyar függetlenségért küzdő szabadságharccá fejlődött (1703–1711),

5 *Gonda Imre–Niederhauser Emil*: A Habsburgok. Egy európai jelenség. Bp., 1977. 97–104.

6 *Gyulai Éva*: Gyermekkirály a Magyar Királyság trónján – I. József koronázásának (Pozsony, 1687. dec. 9.) ikonográfiai reprezentációja / A child king on the throne of Hungary: Iconographic representation of King Joseph I's coronation (Pressburg/Prešperok, 9 Dec. 1687). Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon / History & Museology: Online Journal of Miskolc, Hungary 2. (2015) 2. sz. 18–46. http://www.hermuz.hu/hom/images/latogatoinknak/history-journal/pdf/2_2015_2/Gyulai.pdf (2016. február 2.) *G. Etényi Nóra*: A császári udvar nyilvánosságpolitikája I. József magyar királlyá koronázásakor. Történelmi Szemle 54. (2012) 4. sz. 543–576. és *Smíšek, Rostislav*: Uherská korunovace Josefa I. jako prostředek symbolické komunikace. Český časopis historický 112. (2014) 624–654.

5. kép
Károly ausztriai főherceg, mint Spanyolország királya, 1706. június 27. (III. Károly a testamentumon tapos) rézmetszet, ismeretlen mester, 1706. Amszterdam, Carel Allard Kiadó
Rijks Museum RP-P-OB-83.006.

amelyet a francia király is támogatott. Az örökösödési háborúban főképpen Savoyai Jenő és az angol John Churchill Marlborough tábornok (1650–1722) vezetésével az osztrákok és szövetségeseik 1704-től jelentős csatákat nyertek a franciák ellen. (6. kép) 1709-ben XIV. Lajos kénytelen volt beleegyezni a béketárgyalások megkezdésébe, de a spanyol trónt illetően nem tudtak megállapodni. A harcok tovább folytatódtak. A Habsburg-ház győzelme egyre közelebbinek tűnt. 1711 áprilisában azonban váratlanul elhunyt I. József, aki 1705-től német-római császárként és magyar királyként is uralkodott. Öccsét VI. Károly néven 1711 decemberében koronázták német-római császárrá Frankfurtban. 1711. április 30-án megkötötték a Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári békét, így Magyarországgal is sikerült rendezni a Habsburg Monarchia viszonyát.

VI. Károly, mint német-római császár, Ausztria főhercege, spanyol ellenkirály túl közel került ahhoz, hogy V. Károly után újból egy Habsburg uralkodó egyesíthesse a spanyol és az osztrák ágat egy világbirodalmat létrehozva. Veszélybe került a kontinentális erőegyensúly. Ez a hatalomösszpontosítás már nemcsak a franciáknak, de a korábbi szövetséges angoloknak és hollandoknak sem állt az érdekében. 1712 januárjában Utrechtben megkezdődtek a béketárgyalások. Az egyik oldalon Franciaország és

6. kép

Savoyai Jenő herceg és John Churchill Marlborough tábornok a höchstätti csatában, 1704. Jan van Vianen, 1704. színezett rézmetszet (részlet), Rijks Museum RP-P-OB-83.193A

V. Fülöp, mint spanyol király álltak. A másik oldalon az angolok már nem támogatták egykori bécsi szövetségesüket. A háborús párt (a whigek) ellenében a tory párt jutott túlsúlyba és Anna királynővel együtt ki akartak lépni a háborúból. 1713 áprilisában született meg a békekötés a Francia Királyság és Nagy-Britannia, júliusban pedig a Spanyol Királyság és Nagy-Britannia között. Bourbon V. Fülöp maradt a spanyol király. Uralma alá tartoztak a tengerentúli gyarmatok is, de le kellett mondania a francia trónöröklés jogáról, és el kellett fogadnia, hogy a spanyol és a francia birtokok sohasem egyesíthetőek. Az európai spanyol birtokok több része Károly fennhatósága alá került, nevezetesen Németalföld, Nápoly, Milánó, Livorno és Szardínia szigete. VI. Károly német-római császár, Ausztria főhercege azonban ekkor még nem csatlakozott a békeszerződéshez, háborúban állt Franciaországgal. Bízott abban, hogy megtarthatja a spanyol trónt. Feleségét, Braunschweig-Wolfenbütteli Erzsébet Krisztinát (1691–1750) 1713-ig Barcelonában hagyta, aki régensként uralkodott ott. Végül VI. Károly 1714 márciusában elfogadta a rastatti békekötést, le kellett mondania a spanyol trónról. Ausztria képviselőjeként Savoyai Jenő császári tábornagy vezette a tárgyalásokat 1713 novemberének végétől, és ő írta alá a szerződést. A császár kinevezte Savoyait az Osztrák Németalföld Habsburg helytartójává. Véget ért a majd másfél évtizeden át tartó spanyol örökösödési háború (1701–1714) és szertefoszlott a Habsburg világbirodalom megteremtésének vágyott lehetősége.

Fajansz tányérok és III. Károly magyar király pozsonyi koronázásának érmei

A Nürnbergben őrzött delfti fajansz tányérok pontos előképét III. Károly magyar király 1712. évi pozsonyi koronázására vert emlékérmek egyikében ismerhetjük fel.[7] (7–8. kép) A nevezetes alkalomra számos különböző típusú és anyagú – ón, bronz, ezüst és arany – koronázási érem és zseton, valamint emlékérem készült. A koronázási érmek és zsetonok történetét feldolgozó, közelmúltban Pozsonyban megrendezett kitűnő kiállítás katalógusában Soltész Ferenc Gábor III. Károly koronázási érmeinek két fő típusát határozza meg: az egyiknél az előlapon felirat, a hátoldalon uralkodói szimbólum és jelmondat kap helyet, a másiknál a feliratos oldalt a királyt ábrázoló portréval gazdagították. A koronázási zsetonokat tipográfiai sokszínűség jellemzi, a szövegtagoló jelek, rövidítések eltérései különböztetik meg az egyes típusokat. A III. Károly portréját ábrázoló emlékérmek egy részén a jobbra forduló uralkodó mellképe jelenik meg palástos hadvezéri páncélban, nyakában az Aranygyapjas renddel, vagy antikizáló öltözetet visel. Homlokát babérkoszorú övezi, mint győztes héroszt, katona királyt köszöntik ezek az érmek. A portrés emlékérmek másik része Károlyt, mint magyar királyt dicsőíti, a Szent Koronával a fején, magyar ruhában, az Aranygyapjas renddel ábrázolja. Az 1712. májusi koronázás alkalmából tűnik fel először a koronázási dombon a kardjával a négy égtáj felé suhintó magyar viseletű, koronás király lovas alakja az érmeken.[8]

A fajansz tányéron is ábrázolt jobbra tekintő babérkoszorús hadvezér portréja először az 1711 végi frankfurti koronázás emlékérmein látható.[9] (9. kép) A vállszelvényben megjelenő GWV monogram az érmek alapján érthetővé válik, ugyanis az érmet készítő művészre utal. Ezzel valószínűleg nem volt tisztában a fajansz tányér festője. Az érem Georg Wilhelm Vestner[10] (1677–1740), nürnbergi éremművész (Medailleur,

---

7 *Pálffy Géza–Soltész Ferenc Gábor–Tóth Csaba*: Coronatus Posonii... Bratislavské korunovačné medaily a žetóny. A pozsonyi magyar uralkodókoronázások érmei (1563–1830). Katalógus. Szlovák Nemzeti Múzeum-Történeti Múzeum–Magyar Nemzeti Múzeum, Pozsony–Budapest, 2014. 112. Kat. 66. Két oldalas vert ezüst érem. Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban MNM) Éremtár, ltsz.: N. III.1326, Ø: 44 mm, 28,52 g, 1712 (?) Vestner, Georg Wilhelm, ill. újabb bővített román–magyar kiadása: *Idem*: Coronatus in regem Hungariae... Medaliile de încoronare ale regilor Ungariei / Coronatus in regem Hungariae... A magyar uralkodókoronázások érmei. Ed./Szerk.: Bertók Krisztina. 2. javított [magyarországi] kiad. (Bibliotheca Musei Napocensis XLVIII.) Cluj Napoca–Bp., 2016.

8 *Pálffy G.–Soltész F. G.–Tóth Cs.* i. m. 109., 111. Kat. 65.

9 *Förschner, Gisela*: Frankfurter Krönungsmedaillen. Historisches Museum Frankfurt am Main. Münzkabinett. Frankfurt am Main, 1992. 154. Köszönet Tóth Csabának a segítségért. Frankfurti koronázás portrés érme, ezüst, Ø: 44 mm, 29.75 g, MNM Éremtár, ltsz.: Sz.I.280.8. Avers: VI. Károly jobbra néző babérkoszorús mellképe páncélban, nyakában az Aranygyapjas rend rendi láncon, vállszelvényben G.W.V. jelzet. Körirat: CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·S·A· GERM·HISP·HVNG·& BOH·REX· Revers: Koronás kétfejű sas pálcával és karddal felrepül a nap felé, alatta táj. Körirat: VENIT AB OCCASU VICTOR NUNC TENDIT AD ORTUM. Alul mezőben: INGRESSUI FELICI / IN GERMANIAM. / 1711.

10 Nürnberger Künstlerlexikon: Bildende Künstler, Kunsthandwerker, Gelehrte, Sammler, Kulturschaffende und Mäzene vom 12. bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts. Hrsg.: Manfred H. Grieb. Bd. 4. München, 2007. 1574.

7. kép
VI. (III.) Károly pozsonyi koronázási érme, előoldal, vert ezüst érem, Georg Wilhelm Vestner, MNM, ltsz.: N. III.1326, 1712 (?)
(Fotó: Gedai Csaba)

8. kép
VI. (III.) Károly pozsonyi koronázási érme, hátoldal, vert ezüst érem, Georg Wilhelm Vestner, MNM, ltsz.: N. III.1326, 1712 (?)
(Fotó: Gedai Csaba)

9. kép
VI. Károly német-római császár frankfurti koronázási érme, előoldal, vert ezüst érem, Georg Wilhelm Vestner, MNM, ltsz.: SZ.I.280.8.
(Fotó: Dabasi András)

Münzeisenschneider) munkája. A négy koronát ábrázoló emlékérem körirata TVTA EST TOT IVNCTA CORONIS. (Biztonságban van a többi korona közelében, illetve egy korabeli német értelmezés szerint „Bey so vielen andern Cronen wird sie allzeit sicher wohnen".[11]) Vestner egy másik, négy koronát ábrázoló pozsonyi koronázási ón emlékérmén[12] is szerepel, előlapján Károly antikizáló portréja. A későbbiekben tudomásom szerint nem használja Károly ezt a jelmondatot, ami teljesen érthető, hiszen végül nem sikerült megőriznie a spanyol koronát. Károly portréja és a négy korona együtt szerepel még egy korabeli metszeten, de ikonográfiailag nem az előzőekkel azonos típusok

11 Der mit allerhand Staats-Friedens-Kriegs-Hof-Literatur- und ..., 1-12. 975.; https://books.google.hu/books?hl=hu&id=9kllAAAAcAAJ&q=Tuta+est+tot+iuncta+coronis#v=snippet&q=Tuta%20est%20tot%20iuncta%20coronis&f=false (2016. május 31.)

12 *Pálffy G.–Soltész F. G.–Tóth Cs.* i. m. 113. Kat. 68.

10. kép
Fajansz tányér VI (III.) Károly pozsonyi koronázási érme nyomán, előoldal, Delft, De Grieksche A, APK, 1712 (?) Iparművészeti Múzeum, ltsz.: 60.258.1.
(Fotó: Friedrich Krisztina)

11. kép
Fajansz tányér VI (III.) Károly pozsonyi koronázási érme nyomán, hátoldal, Delft, De Grieksche A, APK, 1712 (?) Iparművészeti Múzeum, ltsz.: 60.258.1.
(Fotó: Friedrich Krisztina)

12. kép
VI. (III.) Károly pozsonyi koronázási érme, előoldal, vert ezüst zseton, MNM, ltsz.: 64A.1917.3.
(Fotó: Gedai Csaba)

alkalmazásával.[13] A portré melletti medalionban felhőktől körülvett földgömb látható leggyakoribb imprézájának szövegével CONSTANTIA ET FORTITUDINE (Állhatatossággal és vitézséggel).

Delftben még két további fajansz tányértípus készült az 1712 tavaszi pozsonyi királykoronázás zsetonjai nyomán. Az egyik típus a két nürnbergi tányérhoz hasonlóan jelzése alapján szintén a „De Grieksche A" fajanszmanufaktúra terméke, de egyszerűbb kivitelben, csak kobaltkékkel festve. (10–11. kép) Keskeny peremű, lapos fehér ónmázas

13 *Matsche, Franz*: Die Kunst im Dienst der Staatsidee Karls VI. Ikonographie. Ikonologie und Programmatik des „Kaiserstils". (Beiträge zur Kunstgeschichte 16.) Berlin, 1981. Abb. 25.

13. kép
Fajansz tál VI. Károly koronázási érmei nyomán
Delft, De Metaale Pot, LVE (1712?)
Bratislava, Slovenské Národné Múzeum – Historické Múzeum

14. kép
Fajansz tál VI. Károly koronázási érmei nyomán, hátoldal LVE jegye,
Delft, De Metaale Pot,
Lambertus van Eenhoorn, 1712 (?)
Bratislava, Slovenské Národné Múzeum – Historické Múzeum

tányér. Szélét körben kék lambrequen minta szegélyezi, amely a másik két tányér mintájához hasonló. A tányér öblében a magyar Szent Korona stilizált ábrázolása alatt 7 sorban felirat: CAROLUS. VI. / ROM:(anorum) IMPER:(ator) S:(emper) A:(ugustus) / GER:(maniae) HISPAN:(iae) HUNG:(ariae) / BOH:(emiae) REX. A:(rchidux) AUS:(triae) / CORONATUS / POSON.(ii) 22 MAY / 1712. (VI. Károly német-római császárt, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királyát, Ausztria főhercegét megkoronázták Pozsonyban 1712. május 22-én). A felirat a pozsonyi koronázás egyik kétoldalas vert ezüst zsetonja előlapjának a szövegével, írásmódjával szinte teljesen azonos.[14] (12. kép) A tányérból jelenleg két példány ismert. Az egyiket a budapesti Iparművészeti Múzeum őrzi.[15] A másik a prágai Iparművészeti Múzeum gyűjteményének darabja.[16] Mindkettő jelzett: APK.

14 *Pálffy G.–Soltész F. G.–Tóth Cs.* i. m. 117. Kat. 76., MNM Éremtár, ltsz.: 64A.1917.3.

15 Ltsz.: 60.258.1. Ø: 22 cm, M: 2,3 cm http://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/tanyer-vi-karoly-pozsonyi-koronazasanak-emlekere/13477#sthash.DiQJIkk7.dpuf (2015. szeptember 11.) Szalay Imre ajándékaként került múzeumba 1887-ben.

16 Ltsz.: 11.576. Ø: 22 cm, *Kybalova, Jana*: Delftská fajáns ve sbírkách Uměleckoprůmyslového muzea v Praze. Praha, 1973. Nr. 51.; Sammlung des Freiherrn Adalbert von Lanna, Prag: Versteigerung. Hrsg.: Rudolph Lepke's Kunst-Auctions-Haus. Berlin, 1909. 117. Nr. 1013.

15. kép

VI. (III.) Károly pozsonyi koronázási érme, előoldal, vert ezüst zseton, NBS-MMM, ltsz.: 329/10.

16. kép

VI. (III.) Károly pozsonyi koronázási érme, hátoldal, vert ezüst zseton, NBS-MMM, ltsz.: 329/10.

17. kép

VI. Károly német-római császár frankfurti koronázási érme, előoldal, ezüst zseton, MNM, ltsz.: 9/964-534. (Fotó: Dabasi András)

18. kép

VI. Károly német-római császár frankfurti koronázási érme, hátoldal, ezüst zseton, MNM, ltsz.: 9/964-534. (Fotó: Dabasi András)

A fajansz tányérok következő típusánál nemcsak az 1712 tavaszi pozsonyi koronázás zsetonját, de az 1711 végi frankfurti koronázás zsetonját is mintaként használták. (13–14. kép) Keskeny, enyhén hullámos peremű, mély öblű tál, dekorációja fehér ónmázas alapon a kék szín két árnyalatával festett, camieau blue kivitelű minta. Hátoldalon LVE jelzet. Öblében középen a koronás, kitárt szárnyú kétfejű sas látható, egyik lábával jogart (sceptrumot), a másikkal kardot emel. Körülötte négy medalionban elhelyezett ábrázolás a pozsonyi[17] és a frankfurti koronázások zsetonjai nyomán. A sas két feje

17 *Pálffy G.–Soltész F. G.–Tóth Cs.* i. m. 117. Kat. 75.; 77. Az éremkép ábrázolása azoknak a pozsonyi koronázásra vert ezüst és arany zsetonoknak az éremképéhez hasonló, amelyeken a CORONATUS szó vége Coronat9 módon van írva, az -us csak egy 9-es számmal van rövidítve. A tálakon csak CORONAT szerepel. De a központozás eltérő, a kettős pontok helyett egyes pontokat használt a festő. A szöveg az ezüst zseton (Kat. 77.) írásmódjához áll közelebb, a korona inkább az arany zsetonon (Kat. 75.) megjelenő ábrázoláshoz hasonlít, de az AVST írásánál kerek U betű szerepel. Összegezve kijelenthető, magyar koronázási zseton ezzel a felirattal nem ismert. (arany zseton: MNM Éremtár, ltsz.: Sz.I.383.18.; ezüst zseton: Národná banka Slovenska, Múzeum mincí a medailí v Kremnici (továbbiakban NBS-MMM) ltsz.: 329/10)

felett látható a pozsonyi koronázási zseton, alatta pedig a frankfurti zseton előlapjának felirata. (15–18. kép) A sas két szárnyánál jelenik meg két medalionban a zsetonok azonos hátoldala nyomán a felhők által övezett földgömb VI. Károly jelmondatának köriratával: Constantia et Fortitudine. A medalionba írt feliratok szellemes szerkesztésével a sas mellett két oldalt a Fortitudine és a Constantia feliratok olvashatók. A medalionok közötti felületet egy-egy növényi, átellenben azonos motívum díszíti – stilizált kacsos, indázó virágbokor, harangláb és keleties, virágzó szilvafa (japán cseresznye?) ág. A hátoldalon szerény kék díszítés, stilizált leveles indák. A magyar Szent Korona alatt hét soros felirat: CAROLUS· VI / ROM: IMPER· S· A / GER· HISPAN· HUNG / BOH· REX·A·AUST / CORONAT / POSON· 22 MAY / 1712 (Carolus VI Rom(anorum) Imper(ator) S(emper) A(ugustus) Ger(maniae) Hispan(iae) Hung(ariae) Boh(emiae) Rex A(rchidux) Aust(riae) Coronat(us) Poson(ii) 22 May 1712) A német-római császári korona képe alatt 8 sorban felirat hibás írással: CAROLUS / HISPANIAR· HVNG / ET·BOHEM· REX·A· A / BLECTUS / IN· REGE· ROMAN. / CORONAT / FRANCOF. 22 DE / 1711 (Carolus Hispaniar(um) Hung(ariae) et Boh(emiae) Rex A(rchidux) A(ustriae) Blectus (sic! Electus est) in Rege(m) Roman(orum) Coronat(us) (est in) Francof(urt) 22 De 1711).

Ezekből a tálakból jelenleg öt példány ismert, de a leírások alapján eltérő méretűek. A fényképek szerint a virágmotívumok kivitelezésében is vannak apróbb eltérések. A New York-i Metropolitan Múzeumban őrzött darab átmérője 39,4 cm, magassága 6,3 cm.[18] Két 34,5 cm átmérőjű tál a pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeum műtárgya.[19] Két 30 cm átmérőjű tál található a madridi Museo Nacional de Artes Decorativas gyűjteményében.[20] Az LVE monogram alapján ezek a díszes edények egy másik delfti fajanszmanufaktúrában készültek, a Lambertus van Eenhoorn által 1691 és 1724 között vezetett „De Metaale Pot" műhelyében. (A „De Grieksche A" műhelyében készült négy tányér ezeknél kisebb, azonos méretű – 22 cm körül).

Constantia et Fortitudine – az érmek és a tányérok üzenete

A Constantia et Fortitudine (Állhatatossággal és vitézséggel) jelmondat, impréza és a felhőktől övezett földgömb szimbóluma Hispánia, Itália és Afrika részletének térképével a frankfurti koronázás (1711) idejétől kezdve gyakran megtalálhatók külön-külön és együtt is VI. Károly uralkodói reprezentációs jelképtárában. Az éremképek üzenete,

18 Ltsz.: 54.147.100.; http://metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/201795 (2016. február 3.) jelzés: LVE, Lambertus van Eenhoorn a „De Metaale Pot" tulajdonosa 1691–1724 között. R. Thorton Wilson ajándéka 1954-ben.

19 A fotók megszerzésében nyújtott segítségért köszönet Marek Budajnak a Szlovák Nemzeti Múzeum Történeti Múzeuma munkatársának. *Toranová, Eva*: Delftské korunovačné taniere v zbierkach SNM v Bratislave. Zborník Slovenského národného múzea. História13. 67. (1973) 205–209. ltsz.: VH 7138, 7139. Ø: 34,5 cm Delfti műhely – LVE: Lambertus van Eenhoorn, 1691–1721 között a „De metaale Pot" tulajdonosa vagy LaF: Louwijsa Fictorsza „De dubbelde Schenkkan" 1689–1714; *Holčík, Štefan*: Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830. Bp., 1986. 34–36.

20 http://ceres.mcu.es/pages/SimpleSearch?Museo=MNAD (2016. február 3.) ltsz.: CE26697, CE26696 hibás meghatározással.

képi megfogalmazása a bécsi udvar jeles tudósának Carl Gustav Heraeus (1671–1725/1730) (Medallien- und Antikvitäten Inspektor) útmutatásai, tervei nyomán formálódtak.[21] 1716-ban Bécsben[22] és 1721-ben Nürnbergben[23] kiadott munkájában is foglalkozik ezen éremképek értelmezésével. Benedikt Richter (1670–1735) éremművész alkotásán az impréza egy olyan éremképhez kapcsolódik, ahol egy babéraggal és egy pálmalevelekkel övezett szilárd oszloppáron nyugszik az uralkodói korona, azaz a vitézségen és az állhatatosságon. (19. kép) A jó kormányzás támasza a babérkoszorút hozó győztes háború, vitézség és a pálmalevéllel jelképezett béke állandósága. Ugyanakkor ez a két oszlop még további jelentésrétegeket is hordoz.

19. kép
Illusztráció Heraeus könyvéből
VI. (III.) Károly Richter által tervezett
frankfurti koronázási érméről

A Hispánia és az egész antik világ határát jelző két oszlop, az ókori hagyományok nyomán Héraklész oszlopait jelentette, amelyek a Gibraltári szorost, a két földrészen egymással szemben emelkedő sziklaszirteket szimbolizálták. Heraeus leírása szerint a sikeres gibraltári hadjárat után a meghódított heraklészi győzelmi jelvények ugyanolyan jogon

20. kép
VI. (III.) Károly pozsonyi koronázási érme, hátoldal,
vert ezüst érem, MNM, ltsz.: Jankovich 1160.
(Fotó: Gedai Csaba)

21. kép
VI. (III.) Károly pozsonyi koronázási érme, hátoldal,
vert ezüst érem, MNM, ltsz.: 88A.1901.16.
(Fotó: Gedai Csaba)

21 *Soltész Ferenc Gábor–Tóth Csaba*: Uralkodói reprezentáció a magyar királykoronázások érmein és zsetonjain. In: *Pálffy G.–Soltész F. G.–Tóth Cs.* i. m. 41–49. 45–47. Köszönettel tartozom Soltész Ferenc Gábornak, hogy felhívta a figyelmemet Heraeus munkásságára és megosztotta velem Heraeus több művének szövegét. A témához alapvető még: *Matsche, F.* i. m. passim.

22 Folget der Brief von Tit. Herrn Carl Gustav Heraeo, an den Collectorem dieses Medaillen-Werks. Wien, 1716. oct. 9. 1092.

23 Inscriptiones et Symbola varii argumenti. Noriberg. Petr. Conr. Monath. 1721. 23–27.

megilletik VI. Károlyt, mint dicső elődjét, V. Károlyt (1500–1558), akivel nemcsak neve azonos, de vér szerinti nemzetsége alapján is jogos örököse.[24] A két oszlop szimbolikáját már szerepeltetik I. József egyik koronázási érmén is.[25] Az oszlopokon itt V. Károly jelmondata is olvasható:[26] Plus Ultra (Csak tovább). Oly hatalmas területek felett uralkodott, hogy „birodalmában sosem nyugodott le a nap", gyarmatai az Újvilágra is kiterjedtek. Erre a vágyott birodalomra utal III. Károly magyar koronázási érme is, amelyen a felhőktől övezett glóbusz (Constantia et Fortitudine körirattal) felett ragyogva szórja sugarát a koronák koszorújában megjelenő károlyi monogram C-je. Felette olvasható: Non occidit usquam (Sosem nyugszik le).[27] (20. kép) Egy másik, a pozsonyi koronázáshoz kötődő éremképen a széttárt szárnyú római sas látható a Károly kettős monogramjával díszített glóbuszon.[28] (21. kép) Egyik lábával kardot, a vitézség jelvényét, másik lábával sceptrumot, az állhatatosság, biztonság védelmezőjét emeli. Alul még egy felirat: Felix Temporum Reparatio MDCCXII. A főnixmadárként értelmezett sas a hajdani szerencsés kor megújítását sugallja.

A pozsonyi koronázás

Visszatérve a tányérok ábrázolásaihoz, a fentiek alapján egyértelműen megállapítható, hogy a pozsonyi magyar királykoronázáshoz[29] kötődő tányérok mindenképpen az érmek (vagy éremtervek[30]) ismeretében készültek, minden valószínűség szerint

24 Folget der Brief i. m. 1092.

25 *Pálffy G.–Soltész F. G.–Tóth Cs.* i. m. 106. Kat. 62.

26 Héraklész oszlopai az ókorban az antik világ végső határait jelölték, a Földközi tenger térségét az Atlanti óceántól elválasztó tengerszorost. Az aragón királyok alkalmazták ezt a szimbolikus ábrázolást a „Non plus ultra" (Eddig és ne tovább) jelmondattal a mórok kiűzése után. V. Károly, mint I. Károly spanyol király címerében szerepelteti Héraklész oszlopait jelmondatával: Plus ultra (Csak tovább).

27 *Pálffy G.–Soltész F. G.–Tóth Cs.* i. m. 47., 111. Kat. 65. MNM Éremtár, ltsz.: Jankovich 1160.

28 Inscriptiones et Symbola i. m. 27.; *Pálffy G.–Soltész F. G.–Tóth Cs.* i. m. 114. Kat. 71. MNM Éremtár, ltsz.: 88A.1901.16.

29 A koronázásra újabban: *Hende Fanni*: Az 1712. évi királykoronázás. In: Ius coronandi. Katalógus az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeinek koronázási emlékeiből rendezett kiállításhoz. Szerk. és a kiállítást rend.: Hegedűs András. Esztergom, 2012. 27–33.; *Uő*: Ad dignitatem regiam sublevetis. A 18. századi magyar királykoronázások történetéhez. In: Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével. Szerk.: Forgó András. (Fontes ex Archivo Sancti Martini editi I. / A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 32.) Pannonhalma–Veszprém, 2013. 65–109.; *Uő*: A magyar király fogadásának ceremóniája mint politikai szimbólumrendszer (III. Károly 1712. májusi pozsonyi bevonulásának példáján). In: Társadalom térben és időben. Tanulmányok az új- és modernkori Magyarország eszme-, művelődés- és társadalomtörténetéből. Szerk.: Szuly Rita–Kránitz Péter Pál. Bp.–Piliscsaba, 2015. 102–117.

30 A koronázási érmekhez előrajzok, tervek születtek. Egy ilyen fennmaradt a bécsi Hofkammerarchív gyűjteményében. *Pálffy G.–Soltész F. G.–Tóth Cs.* i. m. 109.; 300 Jahre Karl VI. 1711–1740. Spuren der Herrschaft des „letzten" Habsburgers. Hrsg: Stefan Seitschek–Herbert Hutterer–Gerald Theimer. Wien, 2011. 130. Kat.Nr. IV/1. Két gyermekangyal emeli a magyar koronát. http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=47816 (2016. május 31.)

1712-ben. A megrendelő célja az volt, hogy reprezentatív emléktárgyakat készíttessen e nevezetes esemény alkalmából. A tárgyak egyben kifejezik VI. Károly erkölcsi alapelveit (Constantia et Fortitudine), szilárd törekvését arra, hogy jogosnak tartott örökségként megtartsa a spanyol koronát (Tuta est tot iuncta coronis). A felhőktől övezett glóbusz egyben világhatalmi törekvéseit, a keleti és a nyugati Habsburg birodalom egyesítésének vágyát is sugallja. A pozsonyi tálakat eddig publikáló szlovák kutatók azt feltételezik,[31] hogy az értékes delfti tálakat a szertartás utolsó eseménye, a koronázási lakoma másnapján tartott fogadás alkalmából adták ajándékként a magas rangú vendégeknek. Főleg azoknak a főuraknak, akik előző nap kitüntető módon étekfogóként, vagy más módon segédkezhettek a királyi lakomán.

A koronázás előtt már két nappal Károly Bécsből Pozsonyba érkezett, a királyi várban foglalta el a rezidenciáját.[32] A harmadik napon a Szent Márton templomban koronázták meg. A koronázási lakomát ugyanezen a napon, 1712. május 22-én a 17. század közepétől élő szokásoknak megfelelően a pozsonyi királyi vár lovagtermében tartották.[33] Esterházy Pál nádor, Csáky Imre kalocsai érsek, Keresztély Ágost esztergomi érsek–bíboros, Guilio Piazza pápai nuncius és a velencei követ, Vettor Zane ültek egy asztalnál a királlyal. A forrásokból ismert, hogy az asztalnál helyet foglalók számára ki hozta a kézmosó vizet, kik voltak a törülközőt átadó személyek, az előmetélők és a pohárnokok. A királyi lakoma után a vár termeiben asztalhoz invitálták az előkelő vendégeket, sőt a teljes magyar országgyűlést is. A vár közelében pedig megvendégelték az ünneplő néptömeget, húst sütöttek, vörös és fehér bor folyt a szökőkútból. Másnap a király fogadta a főnemesség válogatott képviselőit, és megajándékozta őket: Esterházy Pál nádor gyémántos gyűrűt kapott, Esterházy Mihály magyar királyi udvarmester (1692–1721), illetve Czobor Márk ajtónállómester (1692–1728) művészi kivitelezésű pálcát (amelyekkel a szertartás egyes elemeit „vezényelték"), a ceremónián kardot vivő Kéry János lovászmester (1700–1731) értékes kardot, Batthyány Ferenc[34] pohárnokmester (1693–1718) pedig csiszolt üvegkelyhet, amelyből maga Károly ivott, amikor a koronázási lakomán köszöntőt mondott.[35]

Fajansz vagy porcelán tárgyakról tehát eddig semmiféle említés nem bukkant fel a forrásokban sem az ajándékok, sem a pohárszékre került tárgyak, sem az ünnepi

31 *Toranová, E.* i. m. 205–209.; *Holčík, Š.* i. m. 34–36.

32 *Bartoniek Emma*: A magyar királykoronázások története. Bp., 1987. 154–159.; *Lünig, Johann Christian*: Teatrum ceremoniale historico-politicum oder Historisch- und Politischer Schau-Platz Aller Ceremonien... Leipzig, 1719–1720. Tom. I–II. 65–66.

33 *Pálffy Géza:* Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. Századok 138. (2004) 5. sz. 1005–1101.1094–1097.

34 *Holčík, Š.* i. m. 36. Tévesen Batthyány Pált említ.

35 *Holčík, Š.* i. m. 34–35.; Pálffy Géza szíves közlésén alapuló módosításokkal és kiegészítésekkel: Esterházy Miklós helyett Esterházy Mihály magyar királyi udvarmester (1692–1721), illetve Czobor Miklós helyett Czobor Márk ajtónállómester (1692–1728).

teríték darabjai között.[36] A koronázási szervíz darabjai a régóta bevett udvari koronázási szokások szerint nemesfémből, ezüstből, aranyból készültek. Ehhez értékes, díszes üvegpoharak, serlegek társulhattak. A „Schaubuffet", azaz a látványos ünnepi asztal és a reprezentációt szolgáló, az esemény rangját, a vendéglátó gazdagságát bemutató látványos pohárszékek is pompás ötvösművekkel, különleges tárgyakkal voltak feldíszítve. Ismeretes, hogy Esterházy Pál nádor a fraknói kincstár legszebb kincseiből hozott „kölcsönbe" az esemény fényének méltó emeléséhez.[37] Azaz jelenleg majdnem biztosra vehetjük, hogy a fajansz tálak nem a koronázási lakomára és nem is közvetlen koronázási ajándékként készültek.

Ki lehetett a dísztányérok megrendelője?

A pozsonyi koronázás mellett még két másik helyszínen is minden bizonnyal nagyszabású ünnepséget tartottak III. Károly magyar királlyá koronázása alkalmából. Az egyik helyszín Spanyolország, III. Károly feleségének királyi udvara. Ő Barcelonában régensként uralkodott, mondhatnánk „tartotta a frontot", így nem tudott részt venni Pozsonyban a koronázáson és nem ülhetett ott férje mellett a koronázási lakoma királyi asztalánál sem.[38] De az ő udvarában is nyilván fényes bankettet adhattak a nagy esemény alkalmából. A tányérok politikai üzenete ott is kiemelt jelentőséget kaphatott. A másik fontos helyszín Utrecht. Utrechtben a béketárgyalások 1712. január 29-én kezdődtek meg. VI. Károly érdekeit a bécsi császári udvar részéről az alábbi követek képviselték: Kaspar Florentin von Consbruch (1655–1712), Philipp Ludwig Wenzel von Sinzendorf gróf (1671–1742), Don Diego Hurtado de Mendoza y Sandoval Conde de la Corsana (1650–1720), Michael Achaz Freiherr von Kirchner (+1734).[39] Sinzendorf és Corsbuch 1712 januárjában érkeztek Hollandiába. A cseh udvart képviselő Corsbuch ez év őszén elhunyt. A másik két követ májusban, illetve decemberben érkezett. Tehát már jóval a pozsonyi koronázás után.

Philipp Ludwig Wenzel von Sinzendorf gróf sok éven át a császári udvar diplomatájaként működött és a Habsburg külpolitika központi alakja volt.[40] (22. kép) Először egyházi, majd katonai pályára lépett. 28 évesen 1699-ben Versailles-ban, a francia udvarnál I. Lipót követe. 1701-ben a spanyol örökösödési háború kitörésekor el kellett hagynia Franciaországot. I. Józseffel is jó kapcsolatai voltak, együtt harcoltak Landaunál. 1705-ben udvari

36 Külön köszönet Pálffy Gézának a forrásokkal kapcsolatos információkért, segítségéért, a „Lendület" Szent Korona Kutatócsoport támogatásáért. Ingrid Hasslinger szíves levélbeni közlése alapján szinte kizárt, hogy hivatalos udvari eseményen nem nemesfémet használtak volna tálaló edényként.

37 *Szilágyi András*: Esterházy Pál megrendelései és szerzeményei. In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk.: Ács Pál. Bp., 2015. 175–198. 188., 192–193.

38 *Pálffy G.* i. m. 1097.

39 Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648). Bd. I. 1648–1715. Hrsg.: Walther Latzke–Ludwig Bittner–Lothar Gross. Oldenburg, 1936. 154.

40 The Treaties of the War of the Spanish Succession: An Historical and Critical Dictionary. Ed.: Linda Frey– Marsha Frey. Westport, Connecticut–London, 1995. 410–411.

22. kép
Philipp Ludwig Wenzel von Sinzendorf portréja, rézmetszet, Bernard Picart Hyacinth Rigaud nyomán, 1713, Amszterdam, Rijks Museum RP-P-OB-57.100.

főkancellári (Obersthofkanzler) kinevezést kapott. Támogatta a Császári Művészeti Akadémiát. 1706-ban Hágában tárgyalásokat folytatott az angol John Churchillel, Marlborough már említett hercegével, Savoyai Jenő baráti harcostársával és Hollandia képviselőivel. Az 1709. évi tárgyalások idején Savoyai Jenő után a második legfontosabb ember. József császár halálakor is Hágában tartózkodott, ahonnan rögtön Frankfurtba sietett, hogy VI. Károly császárrá választásával kapcsolatos ceremóniák ügyében intézkedjen. Érdemeiért az 1711. decemberi koronázáskor Aranygyapjas rendjellel tüntette ki a császár. Az utrechti béketárgyalások idején Savoyai Jenő herceggel egyetértésben hiába próbálta meggyőzni a korábbi szövetségeseket, hogy folytassák a háborút. 1713 áprilisában hagyta csak el Hollandiát. Visszatérve Bécsbe jelentős szerepet kapott a belpolitikai életben is. 1721-ben a Császári Keleti Kereskedelmi Társaság (Kaiserliche Privilegierte Orientalische Kompagnie) igazgatója lett. Támogatta Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc házasságát, és később is a császárnőt segítette politikai törekvéseiben. Ő az az udvari ember, akiről jelenlegi ismereteink szerint leginkább feltételezhetjük, hogy az udvar megrendelését közvetíthette, irányíthatta. Diplomataként számos udvarban megfordult. Jól ismerte a hollandiai viszonyokat. Fogékony volt a művészetek iránt.

A másik esélyes személy lehet még maga Savoyai Jenő herceg (1663–1736) (eredeti nevén Eugène-François de Savoie-Carignano gróf) is, aki szintén jó hollandiai kapcsolatokkal rendelkezett. 20 éves koráig a francia udvarban élt. Szülei olasz származásúak

voltak. Anyja Mazarin bíboros unokahúga, apja a Savoyai-ház képviselője. 1683-tól I. Lipót szolgálatába állt. Kiváló képességei és bátorsága folytán gyorsan emelkedett a katonai ranglétrán, a török elleni magyarországi felszabadító csapatok fővezére lett. Győzelmeinek híre bejárta egész Európát, nagy tisztelet övezte. Nemcsak a hadszíntéren, de a tárgyalóasztal mellett is komoly sikereket ért el. Emellett a tudománynak és a múzsáknak is hódolt, kifinomult ízlésű műgyűjtőként rangos képtárat és könyvtárat hozott létre. A spanyol örökösödési háborút lezáró béketárgyalások kulcsfigurája, ő írta alá a rastatti békeszerződést. 1713 januárjában Angliába utazott, hogy részben közbenjárjon kegyvesztett lett harcostársa és barátja, Marlborough herceg érdekében. Családi oka is volt az utazásra, unokaöccse temetése. Mindezek mellett nyilván megpróbált tárgyalni Anna királynővel, VI. Károly szövetségesével a békekötés kérdésében. VI. Károly maga is járt nála egykor Londonban, amikor a spanyolországi trónért indult harcba.

Az utrechti béketárgyalások idején helyi, értékes delfti „porcelánokkal" reprezentálni VI. Károly politikai törekvéseit; ez is egy lehetséges forgatókönyv. Ahogy az is, hogy az utrechti követség képviselői rendelik meg a díszes tálakat és küldik el Bécsbe, illetve Pozsonyba. Forrásokkal jelenleg sajnos egyik feltételezést sem tudjuk alátámasztani.

A delfti „porcelayne", ami valójában fajansz

Vajon mekkora értéket képviselhettek ezek a delfti dísztálak? A 17. században a ragyogó fehér ónmázzal borított delfti fajanszok rendkívül népszerűvé váltak. Különösen akkor ívelt fel csillaguk, amikor a kínai háborúk miatt, 1647 után a Holland Kelet-Indiai Társaság a vágyott kínai porcelánokból nem tudott újabb szállítmányokat biztosítani egy ideig. A kínai porcelánokat nagyobb mennyiségben először a portugál hajósok hozták Európába,[41] Lisszabon kikötőjébe, még a 16. században. Az 1602-ben megalakult Holland Kelet-Indiai Társaság lassan háttérbe szorította riválisait a piacon és a keleti, kínai kerámia egyik fő európai exportőrévé vált. A máz alatti kékkel festett fehér egzotikus kínai porcelán a korszak keresett luxuscikke lett. Már a 16. században megindult az udvari körökben a gyűjtése. A spanyol király 3000 darabbal dicsekedhetett.[42] A kínai porcelán nagy hatást gyakorolt a korszak kerámiaművészetére, a Mediciek udvarában próbáltak hasonlót előállítani. Mintakincsét igyekeztek imitálni, de magának a különleges, magas hőfokon tömör keményre égő alapanyagnak a titkát sokáig nem tudták megfejteni. (Ez majd csak Ehrenfried Walther von Tschirnhausnak és Johann Friedrich Böttgernek, a szász választófejedelem, Erőst Ágost udvarában fogva tartott tudós arkanistájának sikerül 1708-ban. Ezzel megteremtették a meisseni porcelángyártás alapjait.)

Ezek a kínai, majd később japán porcelánok szolgáltatták a mintát a holland manufaktúrák számára. Mesteri módon követték az előképeket és még az európai elnevezést is

41 *Coutts, Howard*: The Art of Ceramics. European Ceramic Design 1500–1830. New Heaven–London, 2001. 64.

42 Uo. 64.

átvették – „porselayne" névvel illették termékeiket.[43] A korabeli, 17. századi forrásokban is így szerepelnek. A „delfti porcelán" kifejezés 1625-ből, vagy talán még korábbról származik. 1667-ben Dirk Everst van Bleyswick, helyi történész ír Delft városáról, hogy az ott készült kerámia a kínai porcelán legjobb utánzata. Mintegy 28 manufaktúra működött ekkor már a városban.[44] A kortársak tehát úgy érezték, hogy a delfti áru a kínaihoz mérhető minőség. Valójában a delfti „porcelán" csak látszólag hasonlít a valódi porcelánhoz. A delfti mesterek sosem voltak képesek azt előállítani. Termékeik nem tartalmaznak kaolint, alapanyaguk önmázzal borított cserép, azaz fajansz. De ez a látszólagos hasonlóság elég volt ahhoz, hogy a kortársak a pontatlan Dutch vagy Delft „porcelain" kifejezést használják. Maguk a gyártók is saját magukat porcelánkészítőknek (porseleynbakkers) nevezték. A szerződésekben szigorúan kikötötték az edény alaptestének anyagát (egy speciális márgás agyagot használtak) és a festéshez alkalmazott pigmenteket az ügyvéd előtt. A kifinomult holland delftware, delfti áru – amit ma nemzetközileg fajansznak nevezünk – egy durvább minőségű típusból, a Hollandiában majolikának[45] nevezett helyi áruból fejlődött ki. A holland majolika – vastagabb alaptest, hátoldalán átlátszó ólommáz, opak fehér önmáz belül. A fehér alapon kék vagy színes díszítmény kap helyet – gyakran a távol-keleti és a nyugati stílus sajátos keverékeként. A majolikakészítők tudásukat itáliai elődeiktől örökölték. A mesterek még a 16. század végén Antwerpen felől érkezve telepedtek le különböző holland városokban, Haarlemben, Rotterdamban, Utrechtben. Delftben ért a fajanszkészítés olyan technikai szintre, hogy egy más típust, minőséget tudtak itt kifejleszteni. Delft ipara 1654 után ívelt fel, amikor egy pusztító puskaporrobbanás után újjá kellett építeni a várost.[46] A fazekasműhelyek nemegyszer elhagyott kocsmák, serfőzdék helyére települtek. Az elnevezéseket azonban megtartották, ezért találkozunk olyan meglepő műhelynevekkel, mint Fiatal Mór fej, Páva, A rózsa, Magas Ház, A Görög A-hoz, A Fémfazék, Porcelán kancsó.

---

43 Uo. 64. A porcelán szó valószínűleg olasz vagy portugál eredetű és a kauri, azaz a tengeri porcelán csiga „porcella" megnevezéséhez köthető.; *van Aken-Fehmers, Marion S.*: Dutch Delftware: The 'very best' imitation of Chinese porcelain. In: Transfer: The Influence of China on World Ceramics. Ed.: Stacey Pierson. (Colloquies on Art & Archaeology in Asia No. 24.) London, 2007. 93–113.; *van Aken-Fehmers, Marion S.*: Delftse 'Porseleynbakkers' van vazen met tuiten 1680-1740. / Delft potteries producing 'porcelain' vases with spouts 1680-1740. In: Delfts aardewerk. Geschiedenis van een national product. Deel IV. Vasen met tuiten. 300 jaar pronkstukken. / Dutsch Delftware. History of a National Product. Vol. IV. Vases with Spouts. Three Centuries of Splendour. Ed.: Titus M. Eliëns. Den Haag, 2007. 9–27.; *van Aken-Fehmers, Marion S.*: Die faszinierende Geschichte der Delfter Fayence. Oranienbaum Journal 2007. No. 1/07. 84–96.

44 *van Aken-Fehmers, M. S.* Delftse 'Porseleynbakkers' i. m. 9.

45 A nemzetközi szakirodalom a majolika szót főképp az itáliai önmázas edényekre alkalmazza. Eredete az Itáliába érkező hispano-mór luxusedényekhez köthető. Az egyik elképzelés szerint mivel ezeket a termékeket Maiorca szigetén pakolták át, innen származik az elnevezés. Egy másik vélemény szerint a szó etimológiája az „obra del maloqua", azaz malagai áru kifejezésre vezethető vissza. Az aranylóan csillogó, irizáló lüszteres edények egyik legfőbb gyártási helye Malaga városa volt. A művészi itáliai majolika meghódította Európát. Az Itálián kívül készült önmázas edény fajansz elnevezése a közkedvelt faenzai termékek nyomán keletkezett. Először 1604-ben használták Franciaországban.

46 *Coutts, H.* i. m. 67.

A porcelán terminológia elfogadott volt a 18. században is. Egy 1787. évi lexikon szócikke a delfti fajanszot, mint „Art groben Porzellans" említi, azaz durva porcelánféleként írja le.[47] A márgás agyag alap tette lehetővé, hogy az edény falát vékonyra formálják. Ezt kívül-belül opak fehér ónos máz borította. Mindezek mellett egy harmadik fontos készítéstechnikai összetevője is volt a sikernek. A kétszer égetett, megfestett mázas termék egy harmadik égetés során csillogó, üveges plusz ólommázas borítást kapott (kwaart). (Ez az itáliai coperta holland megfelelője.)

A kínai háborúk miatt kezdtek el a hollandok Japánnal kereskedni. Az Imari kikötőjéből érkező úgynevezett Arita (a város ahol készítették ezeket) vagy Imari-porcelánok egy típusa különösen népszerű lett Hollandiában 1700 körül.[48] Máz alatti kék díszítmény, máz feletti vörössel, arannyal festett dísz. Japánból, akárcsak korábban Kínából külön rendeltek edényeket a holland piac részére. Ezt a típusú japán porcelánt főképp az invenciózus „De Grieksche A" műhely tudta imitálni magas művészi fokon. Az aranyozott delfti tálak (Delft doré) külön kategóriát jelentenek speciális kivitelezési technikai bravúrjuk miatt. Az Imari-stílusú színpaletta és az aranyozás létrehozása nagy szakértelmet igényelt. Két plusz égetést kellett alkalmazni, ami növelte a gyártási kockázat hibalehetőségét és az árakat. Az első, zsengélő égetés után a biskvit cserépre került a fehér ónos máz, amelyre még nyersen festették a kék dekorációt. Ezután következett a mázraégetés 950 fok körül. A vasvörös dekorációt és az esetleges további színeket ezután vitték fel és alacsonyabb hőfokon, 600 fok körül égették rá az edényre. Az aranyozást muffelkemencében, 200 fok körül rögzítették.[49] Ezeknek az exkluzív, különleges áruknak a gyártására Pieter Kocx özvegye, Johanna van der Heul külön megállapodást kötött az aranyozáshoz is értő jeles mesterekkel, hogy csak az ő számára dolgozzanak.[50] Azonban ezt nem mindig tartották be, mint egy peres ügyből megtudhatjuk. Ezért ismerjük az 1713-ban a műhely számára dolgozó mesterek nevét (Daniel Colier, Eduard de Kooningh en Jan Geleijsz, Bacchus, Adriaan van Rijsselberg).[51] Feltehetően a Nürnbergben őrzött delfti fajansztálak mestere is közülük kerülhetett ki.

Kabinet „á la chinoise" és holland csempe az előkelő enteriőrökben

Az európai királyi udvarokban a 17. században kedvelt luxuscikk lett a porcelán. A francia, holland, német és az angol előkelő körökben rajongtak a különleges keleti darabokért, nagy gyűjteményeket hoztak létre. Később kitört a chinoiserie divatja. Az érdeklődés a keleti ihletésű delfti, magas minőségű fajanszokra is kiterjedt.[52] A francia kereskedők a 17. század közepétől vásároltak a „De Grieksche A" választékából. Fennmaradt például

47 *van Aken-Fehmers, M. S.* Die faszinierende Geschichte i. m. 84.

48 *Coutts, H.* i. m. 72–73.; *van Dam, J. D.* i. m. 122.

49 *Aronson, Robert–Lamboy, Susanne*: Delftware. Facing East: Oriental Sources for Dutsch Delftware Chinoiserie Figures. Amsterdam, 2010. 82.

50 *van Dam, J. D.* i. m. 125–126.

51 *van Aken-Fehmers, M. S.* De plateelbakkerijen i. m. 69.; 1713. Gemeentearchief Delft, Oud Notarieel Archief 2545, 1713. dec. akta: vita az aranyfestőkkel.

52 *van Aken-Fehmers, M. S.* Dutch Delftware i. m. 93–113.

egy nagy méretű tál (48 cm) 1663-as dátummal XIV. Lajos (1638–1715) címerével és monogramjával.[53] Egy kancsó pedig bátyja Orleans-i Fülöp (1640–1701) címerével.[54] III. Cosimo Medici (1642–1723) grand tourja idején 1668–1669-ben látogatott Delftbe. El volt bűvölve a piacon kapható távol-keleti porcelánok mennyiségétől. Ezek a helyi delfti áruval együtt szerepeltek a kínálatban. A távol-keleti porcelánok körülbelül tízszer voltak drágábbak, mint a helyi delfti fajanszáru. Nagyon széles volt az áruválaszték. Az udvarnál és a gazdag holland polgárok házaiban a porcelángyűjteményekben az 1660-as évektől a díszes távol-keleti munkák mellett gyakran szerepeltek közszemlére téve – polcon, faldekorációként, szekrényen – delfti keleties darabok is, például teás edények.

A Wanli császár korából származó, úgynevezett Kraak porcelánok (1573–1620) holland imitációi a szakértő számára is megtévesztőek. Az úgynevezett átmeneti porcelánnál (1619–1662) a keleti motívum keveredett az európai elemekkel, például tulipánmotívummal. A későbbi stílus a Kangxi porcelán (1662–1722) is gyorsan követőkre talált a holland műhelyekben. A 17. század második felétől a porcelán, illetve a holland díszedény, csempe az előkelő enteriőrök jellegzetes dísze lesz – a kínai vagy kínai imitációjú (porcelán) kabinetben, a nagy méretű csempézett konyhákban, fürdőtermekben, hűsölő sala terrenákban.[55] Ezt a divatot Németalföldön az Orániai ház nőtagjai indították el és tovább terjedt Európában. Amalia van Solms (1602–1675) német grófnő, Frigyes Henrik orániai herceg felesége szenvedélyesen gyűjtötte a szép tárgyakat. Ő volt talán a legelső a holland udvarban, aki először rendezett be egy külön kis szobát keleti kerámiákkal és lakkmunkákkal (1632–1634-ben a hágai palotájában).[56] Hagyatéka négy lányához került, akik mindannyian egy-egy német herceghez mentek férjhez és tovább ápolták német földön a porcelánok szeretetét.[57] Unokája, Orániai III. Vilmos és felesége, II. Stuart Mária (1662–1695) angol királynő nagy gyűjteményt hozott létre hollandiai Het Loo kastélyában, az angliai Kensington Palotában és Hamptoun Courtban. A Kensington Palota inventáriuma szerint az épület különböző helyiségeiben mintegy 7800 darab kínai porcelán volt.

A „De Grieksche A" műhelye jelentős megrendeléseket kapott az angol udvartól. Egy 1695-ből származó számla szerint „Dutsch China"-t, azaz „holland kínait" szállított ide Adrianus Kocx (1687–1701) manufaktúrája. (A „china" azaz kínai a mai napig a porcelán egyik megnevezése angolul.) Virágvázákat és más termékeket készítettek, köztük

---

53 *van Aken-Fehmers, M. S.* Delftse 'Porseleynbakkers' i. m. 11.

54 *Erkelens, Wies*: Kunst voor Natuur. Bloemenhouders met tuiten en Mary II Stuart (1662-1695), koningin van Groot-Brittannië, prinses van Oranje. / Art for Nature. Flower holders with spouts and Mary II (1662–1695), Queen of England, Scotland and Ireland, Princess of Orange. In: Delfts aardewerk. Deel IV. / Dutsch Delftware. Vol. IV. i. m. 29–47. 29., 35.

55 *Bischoff, Cordula*: Woman collectors and the rise of the porcelain cabinet. In: Chinese and Japanese porcelain for the Duth Golden Age. Ed.: Jan van Campen–Titus Eliëns. Rijksmuseum, Amsterdam–Gemeetnemuseum, Den Haag–Groninger Museum–Keramikmuseum Princessehof, Leeuwarden. 2014. 171–189.

56 *Erkelens, W.* i. m. 29.

57 Lujza Henrietta Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem felesége lett, Albertina Ágnes Vilmos Frigyeshez Nassau-Dietze hercegéhez ment hozzá, Henriett Katalin II. János György Anhalt-Dessau hercegének asszonya volt, Márta férje Lajos Henrik Simmern-Kaiserlslauten grófja lett.

három pár különleges, több mint egy méteres tulipánvázát az uralkodópár címerével.[58] A Hága melletti Honselaarsdijk palotájukat is díszítette delfti „porcelán". II Mária holland csempével borított sala terrenát alakított ki Het Loo kastélyában.[59] Egy 1679. évi számla Samuel van Eenhoorn idejéből az Orániai házból származó hercegnő, Amália lánya, Henrietta Catharina von Anhalt-Dessau (1637–1708) vásárlását dokumentálja a német Oranienbaumban álló kastélyába. A királyi udvarhoz közel álló arisztokrácia is szívesen vásárolt delfti árut. Így például a többször említett Marlborough hercege, John Churchill (1650–1722) is tulajdonosa volt egy reprezentatív tulipánvázának.[60] A „De Grieksche A" manufaktúrája mellett a másik népszerű cég Lambertus van Eenhoorn (1691–1724) „De Metaale Pot" műhelye volt. Adrianus Kocx és Lambertus van Eenhoorn ráadásul sógorok voltak, és gyakran kooperáltak egymással. Még területileg is közel dolgoztak egymáshoz.

A franciák élen jártak az új módi meghonosításában. XIV. Lajosnak is volt távol-keleti porcelánokból álló gyűjteménye.[61] A Napkirály szeretője Madame de Montespan (1641–1707) számára 1670–1672-ben Versailles mellett egy meghitt nyári kastélyt (Maison de plaisance) építtetett, a Trianon porcellaint, ahol minden „á la facon de porcelain" a kék-fehér kínai porcelánok világát idézte.[62] 1700 körül a porcelán kabinet már jellemző eleme a hercegnői magánlakosztályoknak.

Étkezés „á la française"

A belső lakásdekorációk mellett az étkezési kultúra területén is megjelent a porcelán, amelyben a 17. században a francia udvari ízlés volt a mértékadó.[63] (A francia művészi mintaképek elterjesztésében jelentős szerepet játszottak azok a hugenotta mesterek, akik a nantes-i ediktum (1685) után kénytelenek voltak elhagyni a francia földet.) A francia király asztalára szánt teríték aszerint változott, hogy nyilvánosan étkezett-e az uralkodó, akkor Grand Couvert használtak, vagy privátszférában, akkor pedig Petit Couvert. A források szerint a magánszféra kötetlenebb étkezéseinél gyakrabban alkalmaztak porcelánt, de a reprezentatív, nemesfém edényeket felvonultató nagyszabású hivatalos lakomák alkalmával is az ecetes dresszingű saláták, az édességek, dzsemek, gyümölcsök számára jobban megfelelt a porcelán.[64] (Ezt részben az is ösztönözte, hogy a francia háborúk költségeinek fedezésére 1689-ben és 1708-ban is begyűjtötték az ezüst

58 *Coutts, H.* i. m. 70., 74.; *Erkelens, W.* i. m. 36–37.

59 *Erkelens, W.* i. m. 32.

60 *van Aken-Fehmers, M. S.* Delftse 'Porseleynbakkers' i. m. 44., 140–141. kat. 2.12

61 *Coutts, H.* i. m. 78.

62 *Bischoff, C.* i. m. 174.

63 *Ottomeyer , Hans:* Service à la française und service à la russe. In: Die Öffentliche Tafel. Tafelzeremoniell in Europa 1300–1900. Hrsg.: Hans Ottomeyer–Michaela Völker. Katalog. Deutsches Historisches Museum. Berlin, 2002. 94–101.; Küchenkunst und Tafelkultur. Kulinarische Zeugnisse aus der Österreichischen Nationalbibliothek. Hrsg.: Hanes Etzlstorfer. Wien, 2006. 255.

64 *Coutts, H.* i. m. 235.

23. kép

Címeres tálak, Delft, „De Grieksche A", Louis Alexander de Bourbon, Nicoleas-August de la Baume, I. Frigyes címerével, Musee National de la Ceramique, MNC 3136, MNC 15672, MNC 16447

(Ch. Lahaussois: Delfts aardewerk 2008. 144. nyomán)

tárgyakat.) A porcelán többnyire távol-keleti eredetű lehetett, de a források megnevezése vonatkozhat delfti „porcelánra" is.

A lakoma két, esetenként három kiadós fogásból és a desszertből állt. Mindegyik különálló fogás számos változatos ennivalóból tevődött össze, amelyek egyszerre voltak ott az asztalon több sorban, szimmetrikus rendben elhelyezve. A sok különböző ételt felvonultató „á la française" étrend számos különböző méretű és formájú tálaló edényt igényelt. A 17. század derekán alakult ki a mai, modern értelembe vett étkészlet. A hódító útra induló új meleg italok, a tea, a kávé és a csokoládé is addig ismeretlen edénytípusok elterjedését ösztönözték. Az ötvösművű tálalóedények mellett megjelentek főképp a desszertek számára a reprezentatív kék-fehér, majd színes fajansz, illetve porcelán azonos dekorációjú szervízek.

Wenzel Ferdinand Lobkowitz herceg számára az 1680-as évek közepén készült egy nagyszabású, sokdarabos, monogramos kék-fehér étkészlet a „De Metaale Pot" műhelyében Lambertus Cleffius idején.[65] A készlet darabjainak jelentős része ma is megtalálható a hercegi gyűjteményben Nelahozeves kastélyában, Csehországban. Azonos kínai jellegű designnal a „De Grieksche A" műhelyében is készültek a készlethez kiegészítések. Az alsó-ausztriai Zinzendorf grófi család is rendelt tőlük kék-fehér címeres, figurális díszű készletet 1685–1695 táján, amelyből több darab is megmaradt.

Az európai udvari körökben népszerű delfti „De Grieksche A" fajanszmanufaktúra műhelyében több, az Imari színpalettát idéző, exkluzív aranyozással dekorált címeres készlet is készült a 18. század elején Pieter Kocx, vagy Kocx özvegye, Johanna van der Heul idején.[66] Az egyik szervíz a Habsburg császári udvar szövetségese, Savoyai Jenő nagy tisztelője, I. (III.) Frigyes (1657–1713) brandenburgi választófejedelem számára, 1701. évi porosz királyi koronázása után.[67] (Anyja Nassaui Lujza Henrietta (1627–1667) orániai hercegnő volt az, aki 1650-ben Bötzowban holland stílusú kastélyt építetett, Oranienburgot. Részt vett a berlini Lustgarten tervezésében, 1663-ban az elsők között hozott létre porcelánkabinetet. Második felesége, Braunschweig-Hannoveri Zsófia Sarolta (+1705) részére épült Charlottenburg, amelynek kínai kabinetje máig fennmaradt.)

Még két ilyen készletet ismerünk (vagy legalábbis tálat). Az egyiken Nicolaus August de la Baume (1645–1716) francia tábornok címere látható. A másik készlet, tál Louis Alexandre de Bourbon (1678–1737), Toulouse grófja számára készült. A gróf Madame de Montespan és a Napkirály, XIV. Lajos hét gyereke közül a legfiatalabb volt. Közel állt anyjához és ő is szerette a szép porcelánt. A Rambouillet-palota berendezésben is megmutatkozik ízlése. A fürdőpavilont a mennyezetig holland csempével boríttatta. Ez a három Imari színvilágú címeres készlet áll stílusa, technikája alapján a legközelebb a nürnbergi gyűjteményben őrzött delfti tálakhoz. Valamennyin APK jelzés látható. (23. kép) A műhely kínálatában portrét ábrázoló tálból viszont jelenleg nem ismert több – ez a tény is különleges ritkasággá avatja a nürnbergi darabokat.

A barokk asztali kultúra a Habsburg-udvarban

A Habsburg-udvarnál az uralkodói étkezés szertartása szigorúan kötött rend szerint zajlott.[68] I. Lipót frankfurti koronázása (1658) óta rendelet szólt az ezüst és ón művekről

---

65 *van Dam, J. D.* i. m. 81–85., kép a készletről 81.

66 *Lahaussois, Christine*: Het succes van het in Japanse stijl beschilderd Delfts aardewerk. In: Delfts aardewerk i. m. 140–145. 140., 144. ; *Hoekstra-Klein, W.* i. m. 219.; *van Dam, J. D.* i. m. 124–125.

67 *van Aken-Fehmers, M. S.* De plateelbakkerijen i. m. 79., 113. Kat. 22. 1701–1713 k.; *van Dam, J. D.* i. m 124–125. 1702–1705 körül készült.

68 *Haslinger, Igrid*: Ehemalige Hofsilber- und Tafelkammer. Sammlungskatalog. Bd. II. Wien, 1997.; *Haslinger, Ingrid*: Der Kaiser speist en public. Die Geschichte der öffentlichen Tafel bei den Habsburgern vom 16. bis ins 20. Jahrhundert. In: Die Öffentliche Tafel i. m. 48–57.; *Haslinger, Ingrid*: Prinz Eugen und die fürstliche Tafel im Barock. In: Schloss Hof. Prinz Eugen tusculum rurale und Sommerrezidenz der kaiserlichen Familie. Hrsg.: Lieselotte Hanzl-Wachter. Wien, 2005. 68–79.

és a további, asztalnál használatos üvegneműkről, fajanszokról.[69] A terítés rendje, az étkek felszolgálásának menete az udvari etikett részét képezte. A nyilvánosság előtti hivatalos lakoma ünnepélyes kereti megszabták az étkezésnél használt szervízek minőségét, összetételét, meghatározták anyagát. A 17. századtól alakult ki, hogy a különböző rangú emberek számára eltérő anyagú szervizzel kellett teríteni, valamint a hely és alkalom is meghatározta az etikett szerinti anyagfelhasználást. (Az anyagoknak meghatározott hierarchiája volt, kinek ón, fajansz, ezüst, aranyozott ezüst vagy színarany dukált.) A 19. század elejéig a nyilvános uralkodói asztalt csak nemesfémmel lehetett megteríteni.[70] A pompás Schaubuffet (látványbüfé) és az értékes kincseket felvonultató pohárszék gondosan elrendezett látványterv szerint épült fel. Az ötvösművű sótartók, szószos csónakok mellett helyet kaptak a reprezentatív cukrászati „költemények", műalkotások, korall, kagyló és más egzotikumok, vázák kíséretében. A desszert számára a desszertes asztalközép gyakran kapott tematikus figurális díszítést. Készülhetett nemesfémből, bronzból. De a porcelán vagy fajansz, mint a desszertasztal színes díszítménye is látványos eleme lehetett a terítéknek a marcipánból, tragantból, cukorból készült dekoráció mellett.[71] Körülötte a változatos édességek luxusát vonultatták fel, a cukrászművészet legmagasabb színvonalán.[72]

A fajanszkészletek az előkelő udvarokban a nyári rezidenciák, vidéki kastélyok, pihenőhelyek (Lustschloss), kerti lakomák asztalain kaptak helyet. „Im Sommer, wo man in Garten speiset, isst man aus irdenem Geschirr, so aus Majorka kommt."[73] A delfti fajanszot azonban ez idő táján még porcelánként tartották számon és a keleti porcelánokkal együtt előkelőbb anyagnak számított, mint az itáliai majolika. A császári udvar köreiben a nyilvánosságot mellőző magánjellegű étkezéseknél használhattak ilyen szervízeket.[74] Savoyai Jenő (+1736) Schloss Hof kastélyában felvett inventáriuma szerint a generális udvartartásában az asztali terítékek között megtaláljuk a porcelánt is. (30 Aufsatztál azaz emeletes tálalóedény, 8 Aufsatz tálka, édességes tányér 25 db, teakészlet, kávéscsészék. Az édességek felszolgálására egy nagy asztalközép, Surtout két emeletes tálalóedénnyel, kerek és ovális édességes tál, tálka, négy kompótos tálka, kávéskészlet és csészék, csészealjak porcelánból.)[75] A forrás alapján nem tudjuk pontosan e porcelánok jellegét meghatározni. Többsége egzotikus keleti áru lehet. Az 1720-as, inkább harmincas évektől újdonság a meisseni porcelán. De nem zárhatjuk ki azt sem, hogy delfti „porcelánok" is voltak közöttük.

---

69 *Stahl, Patricia*: Im großen Saal des Römers ward gespeiset in höchstem Grade prächtig. Zur Geschichte der kaiserlichen Krönungsbankette in Frankfurt am Main. In: Die Öffentliche Tafel i. m. 58–71. 67.

70 *Völkel, Michaela*: Material. In: Die Öffentliche Tafel i. m. 223.

71 *Ottomeyer, Hans*: Service á lá francaise und service á lá russe. Die Entwicklung der Tafel zwischen dem 18. und 19. Jahrhundert. In: Die Öffentliche Tafel i. m. 94–101. 94.

72 Uo. 94.

73 *Völkel* i.m. 223. Lünig nyomán *Lünig, Johann Christian:* Theatrum Ceremoniale Historico-Politicum, Oder Historisch- und Pollitischer Schau-Platz Aller Ceremonien. Bd. I. Leipzig, 1719. 294.

74 Ingrid Haslinger szíves közlése.

75 *Haslinger, I.* Prinz Eugen i. m. 76, 78.

A Habsburgok udvarában is kedvelt volt a ritka keleti porcelán. A generális tulajdonából megmaradt két nagy méretű (49 cm átmérőjű) fehér kínai porcelán tál, rajta Savoyai Jenő címere máz alatti kékkel festve.[76] VI. Károly felesége, Braunschweig-Wolfenbütteli Erzsébet Krisztina birtokában is volt egy úti teáskészlet, amelyet francia ötvös, Jean Baptist Lange foglalt ezüstbe 1716-ban. A csészék és a cukortartó japán Imari porcelán.[77] (A Schönbrunn porcelánkabinetje későbbi, Mária Terézia hozatta létre az 1740-es években.) Ami tehát számunkra a legfontosabb: az Imari porcelánok és a hasonló színvilágú delfti darabok igen divatosak voltak az 1700-as évek elején Európában. A szász választófejedelem, III. Ágost, aki grand tourja idején láthatta a francia udvarban a delikátul montírozott Imari porcelánokat 1714–1715-ben, egy hasonló készletet rendelt Drezda számára Párizsból. Ázsiai porcelán került az asztalára akkor is, amikor a Japán palotában tartotta esküvőjét 1719-ben.[78] Az ilyen porcelánok és fajanszok tehát Európa-szerte nagy becsben voltak, különösen, ha azok kiemelkedőbb eseménynek állítottak reprezentatív emléket.

Összegzés

Most, miután igen vázlatosan áttekintettük a kínai, japán porcelánok és az ezeket követő delfti fajanszok történetét, illetve szerepét és jelentőségét a korszak luxusfogyasztásában, az enteriőrökben és a barokk asztali kultúrában ismét vissza kell térnünk a tanulmány fő témáját alkotó tálsorozathoz. Ezekkel kapcsolatban összességében a következő megállapításokat tehetjük. A tálak Delftben készültek az európai udvari körökben nagyra becsült fajanszmanufaktúrákban, a „De Grieksche A" és a „De Metaale Pot" műhelyében 1712-ben vagy 1713-ban III. Károly magyar király 1712. május 22-i pozsonyi koronázási érmeinek (vagy éremterveinek) nyomán. A tálak készítési körülményeiről, megrendelőjéről jelenleg nem ismertek írásos források. A legvalószínűbbnek így az tűnik, hogy a közeli Utrechtben tartózkodó császári követ, Philipp Ludwig Wenzel von Sinzendorf gróf intézte a vásárlást. A tálak felhasználásáról sincsenek információink. Feltehetően ajándéktárgyként, exkluzív emléktárgyként készültek. A tálak politikai üzenete, reprezentációs értéke Hollandiában, az utrechti béketárgyalások idején kiemelt jelentőséget kaphatott. Ez tűnik a legvalószínűbbnek. De esetleg elkerülhettek a tálak Spanyolországba, III. Károly feleségének királyi udvarába is. Kapcsolatuk a pozsonyi magyar királykoronázással evidens. De ha esetleg ott használták e díszedényeket ajándékként, akkor az érmek tervrajzi variációit már jóval korábban el kellett juttatni Delftbe, ami jelenleg nem igazán tűnik elképzelhetőnek. Nem zárhatjuk ki teljesen annak a lehetőségét sem, hogy a koronázás alkalmával Pozsonyban vagy még inkább annak tiszteletére

76 Prince Eugene. General-Philosopher and Art Lover. Ed.: Agnes Husslein-Arco–Marie-Louise von Plessen. Vienna, 2010. 168. III. 36. Inv. no. 1665, 677/C/2, Torino, Palazzo Madama – Museo Civico d'Arte Antica

77 *Haslinger, I.* Ehemalige Hofsilber- und Tafelkammer i. m. 88.

78 *Cassidy-Geiger, Maureen*: The Hof-Conditorey in Dresden. Traditions and Innovations in Sugar and Porcelain. In: Triumph of the Blue Swords. Meissen Porcelain for Aristocracy and Bourgeoisie 1710–1815. Ed.: Ulrich Pietsch–Claudia Banz. Dresden, 2010. 121–131. 121.

Barcelonában, esetleg Utrechtben rendezett bankett pohárszékét díszítette (portrés tányérpár, kék-fehér tálak) vagy esetleg a díszasztal desszertkészleténél kaptak helyet (kék-fehér díszítésű tányérok) a nyilvános lakomán vagy a nem hivatalos magánétkezés idején. Számos kérdésre tehát még nem ismerjük a választ. Az azonban bizonyos, hogy a tálsorozat (eddig kilenc tál ismert[79] Nürnbergből, Budapestről, Pozsonyból, New Yorkból és Madridból) VI. (III.) Károly császár és király politikai törekvéseit, hatalmi reprezentációját a kor magas iparművészi színvonalán képviselő különleges darabokból áll, amelyek egyúttal az uralkodó 1712. májusi pozsonyi királykoronázásának, tehát a Magyar Királyság legfőbb reprezentációs eseményének is különleges emléket állítottak. A nürnbergi, Imari színpalettát idéző, Delft doré tányérpár történeti értéke mellett a delfti „De Grieksche A" műhelyének unikális példánya.

FAYANCE DISHES FROM DELFT AFTER THE CORONATION MEDALS OF THE HUNGARIAN KING, CHARLES III.

Summary

Hungarica fayance dishes in the Germanisches Nationalmuseum

This paper introduces until now unpublished, unknown Hungarica from the Ceramic Collection of the Germanisches Nationalmuseum. The pair of two dishes (inv. n. LGA 3.895., LGA 3.896.) were purchased from an artdealer at Munich in 1876. The production's time and place, workshop was not indentified on the inventory papers. One of the dish is decorated by the side-face portrait of Charles VI (1685–1740) Holy Roman Emperor, king of Spain, Hungary and Bohemia. Circumscription around the tondo: CAROLUS· VI· D·(ei) G·(ratia) ROM·(anorum) IMP·(erator) S·(emper) A·(ugustus) GERM·(aniae) HISP·(aniae) HUNG·(ariae) BOH·(emiae) REX· VI. The young emperor is expressed as a glorious general wearing armour. The orden of the Golden Fliece hangs in his neck. His curly hair is crowned by laurel wreath of the conquerors. The drawing of the face has delicate touch. There are seen three letters G. W. V. at the shoulder hem under the armour. The crowns of the sovereign are depicted on the other dish. Above all the others shines the Holy Roman imperial crown, the two closed crown (of Spain, Bohemia) take side places. The Hungarian Holy Crown is situated at the main place in the center, above the coat of arms of Hungary. The circumscription: TVTA EST TOT IVNCTA CORONIS (It is saved close to the other crowns.) The edge of the two dishes are decorated with lambrequin motiv. The colours recall the splendid palette of the Japanese Imari porcelains: blue-red-gold and some turquoise on white. On the back of the dish (LGA 3.895) APK sign can be seen. According to the Dutsch literature APK is

79 A kézirat lezárása után bukkant fel egy külföldi árverésen a tizedik tányér, APK jelzésű, egyszerűbb kék-fehér típus. https://www.rm-auctions.com/nl/europese-keramiek/3419-een-delfts-gelegenheidsbord-voor-de-kroning-van-carolus-vi-ca-1722 (2016. szeptember 5.) Köszönet Kees Teszelszkynek a szíves információért.

the mark of the workshop "De Grieksche A" from Delft. It was used during the time of the owner Pieter Adriaensz Kocx, and later during his widow between 1701/1703–1722. Charles VI was crowned as a Holy Roman Emperor in 1711 at Frankfurt. So the pair of dishes could bee produced later in the workshop "De Grieksche A".

Dishes after the coronation medals of the Hungarian king, Charles III.

Charles VI was crowned as the Hungarian King, Charles III at Pozsony (today Bratislava, Slovakia) in 1712. The prepicture for the dishes we can find on a coronation medal prepared for this event. The two sided silver coin (one exemplar is in the Hungarian National Museum, inv. n. HNM N. III.1326) was designed by the well-known Nürnberger medailleur, Georg Wilhelm Vestner (1677–1740). The portrait on the coin was expressed first time on the imperial coronation medals at Frankfurt in 1711. The painter of the dish copied Vestner's mark possibly without knowlidge of its meaning. There are two other types of fayance dishes made in Delft workshops were designed after other coronation tokens. One is the product of the same workshop "De Grieksche A". The only blue painted decoration is more simple. In the center of the dish the Hungarian Holy Crown is depicted above an inscription – CAROLUS. VI. / ROM:(anorum) IMPER:(ator) S:(emper) A:(ugustus) / GER:(maniae) HISPAN:(iae) HUNG:(ariae) / BOH:(emiae) REX. A:(rchidux) AUS:(triae) / CORONATUS/ POSON.(ii) 22 MAY/ 1712. The lambrequin motives are similar to the ornaments of the Nürnberger dishes. Two pieces are known from this type. One dish (Inv. n. 60.258.1.) is saved in the Ceramic Collection of the Museum of Decorativ Art in Budapest, the other one (Inv. n. 11.576.) is in the Museum of Decorativ Art in Prague. Both are marked: APK. All of the four dishes have 22 cm diameter. The other type used medals of both coronations (Frankfurt 1711, Pozsony 1712). Around the two-headed eagle holding sword and sceptrum are presented four medalions, two of them with the memorial inscriptions about the coronations from the front pages of the coins, and two with the impresa of the emperor – Constantia et Fortitudine (With constancy and valour). Two pairs of different camieau blue multifloral branchlets separete the motives. The back side is also decorated and marked LVE. There are known five pieces from this type, but there sizes are different. (Dish from New York Metropolitan Museum (Inv. n. 54.147.100, diameter: 39,4 cm), two dishes (Inv. n. VH 7138, 7139; diameter: 34,5 cm) are in Slovak National Museum in Bratislava. Two dishes (Inv. n. CE26697, CE26696, diameter: 30 cm) are found in the collection Museo Nacional de Artes Decorativas at Madrid. All are marked LVE. So they were made in the workshop of "De Metaale Pot" directed by Lambertus van Eenhoorn between 1691–1724. These dishes commemorate the magnificant event of the coronation in Pozsony. The researchers publishing the dishes from Bratislava National Museum supposed that these valuable dishes from Delft were presented for the guests of high rank, Hungarian nobles during the reception on the next day after the coronation banquet. Unfortunatly we couldn't find any mention of fayance or porcelain pieces in the written sources about the gifts, or about the ornate servic of coronation dinner or the "Schaubuffet".

Constantia et Fortitudine – the message of the coronation coins and the dishes

The article analyses the message of the dishes' decoration in the context of the regal representation, what kind of content is expressed by the iconography of the art of the coronation medals. The impresa (Constantia et Fordtitudine) and the globe with the map of Europe focusing on Hispania and Italy together with a part of Africa can be found in the collection of symbols for soverign representation since the coronation in Frankfurt 1711. The message of the coins, the iconography was constracted after the plans, instructions of the famous scholar of the viennese court Carl Gustav Heraeus (1671–1725/1730) (Medallien- und Antikvitäten Inspektor). Later he published works about this interpretations in Wien (1716) and in Nürnberg (1721). Constancy and valour are the main coloumnes of the reign, peace and victory in the wars. The globe remembers the worldpower of his ancestor, Charles V (1500–1558) Holy Roman Emperor and king of Spain. He was blood Habsburg forebear and ideal of Charles VI with the same name. He felt himself his legitimate inheritor as the member of the Habsburg kin. The globe circuled by clouds expressing the desired world empire. His reign was so huge that the sun never set there.

Archduke Charles and the War of the Spanish Succession

Archduke Charles was the son of the Emperor Leopold I (1640–1705) and Princess Eleonor Magdalene of Neuburg (1655–1720). After the death of the Habsburg Charles II, king of Spain (1665–1700) brouk out the war of Spanish succession between the House of Habsburg and the French Bourbons (1701–1714). The Kingdom of Portugal, Kingdom of England and the majority of the Holy Roman Empire endorsed Charles's candidature against Philip, Duke of Anjou (1683–1746), Louis XIV of France's grandson. Archduke Charles declared himsef King of Spain with their support in 1703 and he was elected in 1706. He lived in Spain as Charles III until the death of his brother, Joseph I, Holy Roman Emperor. Then he returned to Vienna to assume the imperial crown in 1711 in Frankfurt. But in this case Habsburg power could be too strong unifying the Habsburg Austria and Habsburg Spain, so the earlier supporters, Kingdom of Great Britain and Dutch Republic stepped out from this coalition, and the war culminated with the Treaties of Utrecht and Rastatt. Peace Treaty negotiations began on 29th of January 1712 in Utrecht, close to Delft. On 22th of May 1712 Charles was coronated as Charles III, King of Hungary in Pozsony. The Treaty was undersigned on 11th of April 1713 between France and England, 13th of July 1713 between Spanish Kingdom and Kingdom of Great Britain. The Spanish king, Philipp V declared a resignation statment about the French thron. Charles VI refused to make peace at the Utrecht conference along with the other allies. He followed the war with France and hoped to save the throne of Spain for himself. But at the end he had to sign the Peace Treaty in Rastatt (6th of March 1714) as Archduke of Austria and later in Baden (Sept of 1714) as a Holy Roman Empire.

Who could order the dishes in Delft and for what function?

The dishes could have been comissioned quite possibly during the negotiation's period of Utrecht Peace Treaty (1712, januar – 1713, april). There were more diplomats on behalf of the Habsburg Imperial Court in Utrecht. The most remarkable was Philip Ludwig Graf Sinzendorf (1671–1742) who represented with great experience the Habsbug Court in France, in the Neatherlands earlier. He was an expert on art and knew very well the Dutch luxury products. He could be the organiser of the comission. He was the person who together with Prince Eugen Savoy tried to convince of the further fight the earlier federates, the English and Dutch envoys. The initiator could be also possibly Prince Eugen Savoy (1663–1736) (count Eugène-François de Savoie-Carignano) himself. After the Rastatt Treaty the famous General Eugen Savoy became the governor of Austrian Neatherlands.

The high quality fayance dishes with heraldic motives, gilded, coloured after the "Imari-palette" from the workshop of "De Grieksche A" seems to be popular in the high rank of the European aristocrats at the beginning of 18th century. There are three dishes, sets with heraldical motives and similar ornaments to the Nürnberger dishes. One was produced for the service of the elector of Brandenburg, king in Prussia, Friedrich I (III) (1657–1713). He was the alley of Habsburg imperial court and honoured very much General Eugen de Savoy. He was an artlover as his family members. His mother born Oranian princess organised one of the first porcelain cabinets in 1663. For his wife was built Charlottenburg with a famous Chines cabinet. The two other dishes were prepared for French aristocrats, for general Nicolaus August de la Baume and for the Count of Toulouse. Count Louis Alexander de Bourbon (1683–1737) was the youngest son of Madame Montespan and the king Louis XIV. He was a great fun of porcelain and the Dutsch tiles as it was certified by the decoration of the Palace Rambouillet. So these kind of Delft pieces were very exclusiv. But there are no figural expression on these pieces. The dish with the artistic portrait of Charles VI is a valuable rarity. The producing technology of the Delft doré, fayance with gildid decoration was very complicated and only few masters could do it. There are four known masters – Daniel Colier, Eduard de Kooningh en Jan Geleijsz, Bacchus, Adriaan van Rijsselberg – who worked with this technology in 1713 at the workshop "De Grieksche A". Quite possibly we can find the master of the Nürnberger dishes between them.

The article briefly outlines the development of the Delft fayance, the importance of the Chinese, Japanese porcelain and their Delft fayance followers in the luxury consumption, in the interiurs and barock table culture of the 17th–18th century. The pompoese way of life in the French court served as a model for the European courts, for Habsburgs as well. The royal and imperial tables were set by precious metal services, but porcelain (and Delft fayance) was used in the table sets for the sweets, jams and fruits, acidic foods and for the new hot drinks. They were more popular during the unofficial, privat eating or at the summer palaces.

The dishes in honour of the coronation of Charles as Hungarian king were produced in Delft at "De Grieksche A" and "De Metaale Pot" workshops in 1712 or a little later after the coronation medals, or medaldesigns. There are no known written sources about the comissions and use of these pieces. Most possible that count Sitzendorf who was in

Utrecht that time, purchesed the fayances. The dishes serves as valuable memorial gifts, but we can not exclude that they were used as a part of the decoration of the "Schaubuffet" during the coronation banquett in Pozsony or at another place, at the reception at the Spanish court in Barcelona ruled by the wife of Charles VI or in Utrecht during the Peace Treaty negotiations organised in honour of the coronation. What is sure, that these high quality pieces explain the political desire, royal representaion of Charles VI (III).

Fontana Eszter – Steffi Burrath

EGY KÖTHENI UDVARI MUZSIKUS, CHRISTIAN FERDINAND ABEL ÉS FIAI

Bevezetés

A dolgozat tárgya egy barokk festmény, egy zenészcsalád férfitagjait megörökítő csoportportré. A kép két változatban[1] is ismert, de sajnos egyiken sincs az alkotóra vagy a megfestett személyekre vonatkozó utalás. Konkrét adatok híján az eddig megjelent publikációkban nemegyszer egymásnak ellentmondó vélemények, inkább feltételezések, mint bizonyítékok olvashatók. Ezen kívül néhány más megállapítás, például a hangszerek meghatározása is korrekcióra szorul. Szignatúra vagy egyéb dokumentumok híján más technikák alkalmazására van szükség ahhoz, hogy Helmut Börsch-Suppan 1982-ben publikált hipotézisét: a stuttgarti Bach Akadémián őrzött festmény Balthasar Denner (1685–1749) munkája, az ábrázolt személyek pedig a híres Bach család tagjai[2] igazoljuk, vagy, amint ez majd a továbbiakból kiderül, megdöntsük.[3]

A képen egy muzsikus családapa látható fiai körében. Életkora körülbelül 45-50 év, tokája, kissé dülledt szemei és parókája valóban Johann Sebastian Bach (1685–1750) ismert portréira emlékeztetnek. (1. kép) A képet több helyen, többek között az Early Music 1985-ös tavaszi száma címlapján is ekként publikálták. Suppan teóriája ellen szól, hogy sem az ábrázolt gyermekek életkora, sem hangszerek nem hozhatók Bachhal, vagy fiaival összefüggésbe. Az is elég szokatlan, hogy Bachot a festő egy vonós hangszerrel ábrázolja billentyűs hangszer helyett. Jogos tehát a londoni Stephen Roe 2001-ben publikált megjegyzése, miszerint Suppan hipotézise mellett semmi nem szól, a festményen talán egy Bach kortárs, de semmi esetre sem Bach látható.[4] A New York-i zene- és művészettörténész Teri Noel Towe 2004-ben egy tudományos konferencián felvetette,

---

1 Mindkét kép vászonra festett olajfestmény. Az egyik, valamivel mívesebb, részletezőbb kivitelű, egy Londonban élő család tulajdona, mérete: 67,6×87,4 cm. A másik festményt a stuttgarti Bach Akadémia őrzi. Leltári szám nélkül, mérete: 70,8×91,4 cm. Mindkét festményen elsősorban az arcok kidolgozottak.

2 *Börsch-Supan, Helmut*: Gruppenbild mit Musikern: ein Gemälde von Balthasar Denner und das Problem der Bach-Ikonographie. Kunst & Antiquitäten. Zeitschrift für Kunstfreunde, Sammler und Museen 3. (1982) 22–32.

3 Egy 2015-ben megjelent könyvhöz illusztrációt kerestem, és a célnak a muzsikuscsalád portréja tökéletesen megfelelt. Csak egy egyszerű képaláíráshoz (festő neve, a keletkezés éve, ábrázolt személyek stb.) is szükség lehet kutatómunkára, ennek eredménye ez a dolgozat. Ajánlom Németh Annamáriának, Csibinek, akitől a Magyar Nemzeti Múzeumban együtt töltött 25 év alatt a gyakorlati muzeológia tárgyköréből nagyon sok mindent tanultam.

4 L. a londoni változatról készült tanulmányt. *Roe, Stephen*: The Kohn Collection of Music, autograph manuscripts, letters, printed music, books and iconography. London, 2001. 21–31.

1. kép

A kötheni Abel család csoportportréja. Az Internationale Bachakademie Stuttgart szíves engedélyével

(Fotó: Holger Schneider)

hogy a csoportképen talán a kötheni udvari zenész, a gambavirtuóz Christian Ferdinand Abel (1682–1761) és fiai láthatók.[5] A festmények művészi kvalitását elemezve arra a következtetésre jut, hogy a festő semmiképpen sem lehet Balthasar Denner, viszont számításba kéne venni Abel legidősebb fiát, Leopold Augustot, aki a zene mellett festészettel is foglalkozott. Egy későbbi dolgozatában[6] az időközben ismertté vált londoni képet összeveti a stuttgartival, és felhasználja azt az újabb időkben megjelent publikációt, amely az Abel-családfát is közli.[7] Ennek alapján megállapítható, hogy Towe jó úton

5 Az előadás címe: „The group portrait that does not depict Johann Sebastian Bach and three of his sons" American Bach Society–Biennial Meeting, Rutgers University, April 16–18, 2004. http://www.americanbachsociety.org/meetings/newbrunswick_abstracts.html (2013. szeptember 9). L. még http://archive.today/OJDxS *Towe, Teri Noel*: The Portrait That Does NOT Depict J. S. Bach With Three Of His Sons, June 20, 2001. (2014. július 20.)

6 *Towe, T. N.* i. m.

7 *Knape, Walter*: Karl Friedrich Abel. Leben und Werk eines frühklassischen Komponisten. Bremen, 1973. 232. Az ismert lexikonok nem adnak teljes képet a családról. A Knappe által közölt családfa sajnos szintén hibás.

halad, mert az Abel gyermekek életkora megfelel a képen ábrázoltakénak. Ez azonban még nem elég, s további bizonyítékokra van szükség ahhoz, hogy eldöntsük, melyik tudós, Suppan vagy Towe[8] jár közelebb az igazsághoz. Erre alkalmas lehet egy antropológiai vizsgálat.

Az antropológiai vizsgálat

Az antropológiai szakvéleményhez[9] az alább felsorolt festményeken ábrázolt arcokról nagyítás készült, majd az arcok jellemző jegyeit összehasonlítottuk az ismert és datált festményeken megörökített személyek arcvonásaival.

Egy zenész család csoportportréja, Stuttgart, Bach Akadémia, illetve a rajta ábrázolt személyek. 18. század első fele.

Johann Sebastian Bach mellképe, Lipcse, Várostörténeti Múzeum. Elias Gottlob Haußmann 1746-ban készült festménye.

Két festmény Carl Friedrich Abelről. Thomas Gainsborough 1765 körül és 1777.

Megállapítható, hogy E. G. Haußmann festményén J. S. Bach 61 éves, a stuttgarti festményen ábrázolt személy ennél fiatalabbnak látszik. A szakvélemény tekintetbe veszi a korkülönbséget illetve az arcvonások öregedésből következő változásait. A jobb- illetve baloldal a szemlélő szemszögéből értendő.

Az antropológiai összehasonlítás táblázatos összefoglalása

Arcrész	Családapa	J. S. Bach
Homlok	Középen kerek, előredudorodó homlok	A homlok laposabb
Jobb szemöldök	Körívben hajlik, a szemhéjtól egyenlő távolságban	A szemöldök kétharmad részben egyenes vonalban erősen felfelé ível, majd hirtelen szögben lefelé. (Ez a mimikával változhat, ezért nem egyértelműen kizáró ok.)
Szemhéj	Kissé behúzódott szemhéj, jól látható a szemhéj szélével párhuzamos vonalú redő	Kevésbé párnázottnak ható, ereszkedett szemhéj látható, szemredő nélkül. (Ez a különbség esetleg a felszedett többletsúlyból, illetve az előrehaladott korból is származhat, ezért nem egyértelműen kizáró ok.)

8 Towe is ezen az úton indult el, megfigyelései értékesek. L. *Towe, T. N.* i. m.

9 Ez a fejezet Steffi Burrath önálló munkája. Németből fordította: Fontana Eszter.

Az alsó szemhéj barázdája (félkör az alsó szemhéj alatt)	Egyenletes ívű félkör, majdnem párhuzamos az alsó szemhéj szélével	Mélyebben ülő, középen kissé szögben lefelé mutató vonalú barázda
Függőleges homlokbarázdák	Alig látható, több egyenként kivehető, középre rendezett függőleges homlokbarázdák	Két markáns, az orrtő két oldalán futó függőleges homlokbarázda
Orrgyök	A szemöldök kezdete alatt, erőteljesen behúzódott orrgyök	Csak kissé mélyülő orrgyök, (a homlok szintjével közel egy magasságban)
Orrhát	Erőteljes púp az orrhát felső felén	Viszonylag egyenes vonalú, majdnem homorúnak látszó orrhát
Orrcsúcs	Egyenes, előre mutató orrcsúcs, merőleges vonalú orralappal	Lefelé mutató orrcsúcs (ez előfordulhat a magasabb korból fakadóan)
Jobb oldali orr-ajak barázda	Rövid, az orrszárnytól csak kis távolság induló orr-ajak barázda	Az orrszárnyak közvetlen közeléből induló, rövid orr-ajak barázda. (Ez a különbség az életkorból is fakadhat, ezért ez a jegy önmagában nem kizáró ok.)
Nyálkahártyás (piros) felsőajak	Az alsó ajaknál előrébb álló, telt, a száj teljes szélességében egyenletes magasságú felsőajak	Az alsó ajkánál hátrébb álló, középen magasabb, két szélén alig láthatóan keskenyedő felsőajak. (Az öregedés során az ajkak, teljes szélességben nem, csak parciálisan válnak keskenyebbé)
A piros alsó ajak és az áll közötti, (nyálkahártya nélküli) bőrös rész formája és hajlásszöge	Az alsó ajak bőrös része négyszögű, lapos, hátra húzódó (lásd a száj alatti árnyékot). Mérete: kb. a teljes állmagasság egyharmada.	Majdnem a teljes szájszélesség mentén kissé hátra húzódó, nagyon alacsony, keskeny téglalap formájú bőrös rész. Mérete kb. a teljes állmagasság egyhatoda.

Abból kiindulva, hogy a portréfestők jó megfigyelők, és törekedtek az arcok jellegzetes jegyeinek ábrázolására, a felsorolt eltérések alapján kijelenthetjük, hogy a csoportportrén ábrázolt személy nagy valószínűséggel nem J. S. Bach. Festményekről és nem fotókról lévén szó, nem lehetséges a valószínűség mértékét százalékban meghatározni.

Teri Noel Towe hipotézisét követve megvizsgálandó, hogy vajon a csoportképen az Abel család tagjai láthatók-e. Abban a szerencsében van részünk, hogy ugyanattól a

festőtől két festmény is fennmaradt Christian Ferdinand Abel legkisebb fiáról, a későbbiekben híressé vált gambásról, Carl Friedrich Abelről.

Az elvégzett összehasonlítás alapján a következők állapíthatók meg: a csoportképen megörökített legkisebb gyermek képmását a felnőttkori képekkel, különösen Gainsborough 1765-ben festett művével összevetve az arc jellegzetes jegyei feltűnő egyezést mutatnak. A gyermekkori képen ugyan a homlok valamivel magasabbnak látszik, de ez abból is következhet, hogy más a perspektíva, a frizura, illetve a paróka. Gainsborough és az ismeretlen festő közötti mesterségbeli különbségre is utalhat ez az eltérés. Minden más markáns részlet – így például a szemöldök formája, a száj formája, a jól látható gödröcske az állcsúcson – egyezik. A vizsgálat alapján kijelenthető, hogy a képen nagy valószínűséggel az Abel család tagjai láthatóak.

Az ábrázolt személyek

Kétségkívül egy muzsikuscsalád csoportportréjával van dolgunk. A festő elsősorban az arcok élethű megjelenítésére és a ruházat anyagára és díszítésére fordított figyelmet, a hangszerek és egyéb bútordarabok elnagyoltan jelennek meg. A violoncello piccolo, két hegedű és egy fuvola, valamint a kottalapok sematikusak, egyértelműen az ábrázolt személyek foglalatosságára vonatkoznak. A képen megörökítettek öltözete is megfelel annak, amit a 18. század első felében egy udvari zenésztől elvártak: apa és három fia szürke, púderezett parókát, finom, gazdagon fodrozott batisztinget, mellényt, és színes, hímzett, a mellkashoz szorosan simuló, lefelé bővülő felsőkabátot, zsinórgombolásos justaucorps-ot visel. Ez a francia eredetű, nyitva viselt, térdig érő, bélelt férfikabát 1660 körül jött divatba, és – habár változtatásokkal – több mint egy évszázadig népszerű volt.

A családapa, Ch. F. Abel, a kép bal oldalán látható, két lába között egy violoncello piccolóval.[10] Sajnos a festmény alapján nem állapítható meg egyértelműen, hogy melyik hangszerkészítő mester alkotásáról van szó, hiszen az ábrázolás eléggé sematikus és ennek következtében pontatlan. A kötheni hangszerleltár szerint[11] az erfurti Johann Heinrich Ruppert[12] és a lipcsei, J. S. Bach által is nagyra becsült Johann Christian Hoffmann (1683–1750) jöhetnek számításba. Mindkét ismert képen egy négyhúros hangszer látható, ez Ruppert mellett szólna, de az arányokat és a nagyságot tekintve az sem teljesen kizárt, hogy Abel hangszere öthúros volt, és a lipcsei Johann Christian Hoffmann műhelyéből származott. Hoffmanntól több violoncello piccolo is fennmaradt, Rupperttől nem ismeretes ilyen típusú hangszer. Egyértelmű beazonosításra az elnagyolt ábrázolás, illetve a kötheni leltár néhány szavas, csak a húrok számát megadó leírása nem alkalmas.

---

10 A 18. sz. első felében népszerű hangszer történetéhez l. *Heller, Veit*: Die Da Braccio-Instrumente Johann Christian Hoffmanns. In: *Fontana, Eszter–Martius, Klaus–Heller, Veit*: Martin und Johann Christian Hoffmann. Geigen- und Lautenmacher des Barock. Leipzig, 2015. 210–217.

11 Ruppert 1724-ben szállított egy violoncello piccolót Köthenbe. *Bunge, Rudolf*: Johann Sebastian Bachs Kapelle zu Cöthen und deren nachgelassenen Instrumente. Bach Jahrbuch 2. (1905) 14–47.

12 1704-ben nyert polgárjogot, 1748-ban halt meg. *Drescher, Thomas–Lütgendorff, Willibard Leo von*: Die Geigen- und Lautenmacher vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Bd. III. Tutzing, 1990. 524.

Ch. F. Abel maga is muzsikus családból származott, a porosz udvari zenekar 1713-as feloszlatásáig annak megbecsült gambása és csellistája volt. Több, szintén elbocsájtott kollégájával együtt 1715-től Köthenben kapott újra udvari zenészként állást. Ennek a zenekarnak lett 1717-ben Johann Sebastian Bach a karnagya, aki Abel zenészi képességeit, mint viola da gamba és violoncello piccolo játékos nagyra értékelte.[13] Bach és az Abel család barátsága jeleként is értelmezhető, hogy 1720-ban Bach Ch. F. Abel leányának keresztapja lett.[14]

A csoportkép jobb oldalán a legidősebb, körülbelül 13-15 évesnek kinéző gyermek áll. A jobb hóna alá hegedűt szorító személy feltételezhetően Leopold August Abel (1718–1794),[15] aki 1735-től Franz Benda tanítványa volt Drezdában. Mint hegedűs és komponista a későbbiekben jó hírnévre tett szert; a feljegyzések szerint 1745-től Braunschweigben, 1758-tól Sondershausenben, 1766-tól Berlinben alkalmazták udvari muzsikusként. 1769-től a Mecklenburg-Schwerin-i udvari zenekar első hegedűse volt. A ludwigslusti vadászkastélyt Frigyes herceg 1772 és 1776 között reprezentatív hercegi rezidenciává alakította, 1782 őszén itt látogatta meg L. A. Abelt Londonban élő öccse, Carl Friedrich Abel, akit az 1740-es évek közepe óta nem látott. Johann Adam Hiller szavai szerint L. A. Abel nemcsak jó zenész, hanem ügyes kezű festő is volt.[16] L. A. Abelről két önarckép is ismert, arcának jellegzetes jegyei (a száj íve, az áll és a száj közötti rész jellege, az orr formája, különösen a felső részén lévő vastagodás) a gyermekkori portrén is láthatók, a felnőttkori képeken is markánsak.[17]

A középen álló, körülbelül tíz éves gyermek piros felsőkabátot visel, hangszere a fuvola. Az ábrázolt fiú életkora alapján Ernst Heinrich Abel[18] (1721–1790) gyermekkori portréjával van dolgunk. Ő is, amint bátyja, jó festő volt, őt a szakirodalom mint portréfestőt tartja számon. Szignált művei alapján következtethetünk arra, hogy Lübeckben (1777), Kölnben (1779), Hamburgban (1780 körül) és Brémában dolgozott (1783). Londonban is járt, talán többször is, erre enged következtetni egy szignált és

---

13 *Prinz, Ulrich*: Johann Sebastian Bachs Instrumentarium. Originalquellen, Besetzung, Verwendung. (Schriftenreihe der Internationalen Bachakademie Stuttgart 10). Kassel etc., 2005. 545., 595., 601.

14 Sophia Charlotta Abel 1720. június 1-én született Köthenben. Kirchenbuch Schlosskirche, Köthen, 1608–1814. 144/1.

15 Leopold August Abel 1718. március 21-én született Köthenben. Az öt keresztszülője között volt az anhalti herceg Leopold és annak öccse August Ludwig. L. Kirchenbuch Schlosskirche, Köthen, 1608–1814. 136.

16 Wöchentliche Nachrichten und Anmerkungen die Musik betreffend. 1766. 11. sz. szeptember 9. 82.

17 Egy szignált és datált önarcképét Berlinben őrzik. „Leopold August Abel Musicien / Dessiné par mon propre main: Ludewigslust Anno 1779, den 24. März". Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Musikabteilung. Ltsz.: Mus.P. Abel, L. A. III,1. A másik képet, amelyen Abel szintén jól felismerhető, a londoni Sotheby's aukciósház árverezte el 2011. november 30-án (136. tétel).

18 Ernst Heinrich Abel 1721. szeptember 20-án született Köthenben. Életéről további adatok: *Thieme, Ulrich–Becker, Felix*: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Bd. I. Leipzig, 1907. 12–13.

datált műve, egy finom kivitelű, részletekben gazdag miniatúra 1763-ból.[19] Ő járt el 1787-ben elhunyt öccse, a gambavirtuóz Carl Friedrich Abel hagyatéka ügyében is, amelyben számos más családi emlék között 17 portrérajzát is jegyzékbe vették.[20]

A képen ábrázolt legkisebb gyermek hat, legfeljebb hét éves, egyik kezét az asztalon lévő hegedűn nyugtatja, tehát ő is vonós hangszeren játszik. Kora és az antropológiai azonosítás alapján ő Carl Friedrich Abel[21] (1723–1787). 1743-ban Drezdában lett udvari zenész,[22] a hétéves háború kitörése után, 1759-ben elhagyta a várost, 1759-től haláláig mint ünnepelt gamba virtuóz és komponista Londonban élt. 1764-ben Johann Christian Bachhal egy koncertrendező vállalkozást alapított Bach-Abel Concerts néven. Számos kompozíciója és több hiteles portréja maradt fenn.

A kötheni Abel család tagjairól ismert adatok táblázatos összefoglalása

Név	Az ábrázolt személy becsült kora Zárójelben a festmény lehetséges keletkezési ideje az ábrázolt személy becsült kora alapján	Hangszer	Megjegyzés
Christian Ferdinand Abel (1682–1761)	45-50 év (1727–1732)	violoncello piccolo	Gambás, csellista, felesége: Anna Christina Holm
[Johanna Catarina Abel (1716–1790)]			Ch. F. Abel és Anna Christina Holm gyermeke. A képen csak a fiúgyermekek láthatók.
[Dorothea Christina Abel (1717–1783)]			Ch. F. Abel és A. Ch. Holm gyermeke. A képen csak a fiúgyermekek láthatók.

19 Mecklenburg-Strelitz-i Sophie Charlotte (1744–1818) képmása. Sophie Charlotte 1761-ben III. György, Nagy-Britannia és Írország királya felesége lett. A portré a házasságkötés után két évvel készült.

20 *Holman, Peter*: Life After Death: The Viola da Gamba in Britain from Purcell to Dolmetsch. (Music in Britain 1600–1900 Bd. 6.) London, 2010. 195.

21 Carl Friedrich Abel 1723. december 22-és született Köthenben. Az öt keresztszülő között volt a kötheni udvar első hegedűse, Joseph Spieß.

22 L. *Fürstenau, Moritz*: Zur Geschichte der Musik und des Theaters am Hofe zu Dresden. Dresden, 1861. 240.

Leopold August Abel (1718–1794)	13-15 év (1731–1733)	hegedű	Ch. F. Abel és A. Ch. Holm gyermeke, sz.: 1718.03.21., a kötheni Kastélytemplomban és a Szt. Jakab-templomban március 24-én keresztelték.[23] Később udvari zenekarok első hegedűse, zeneszerzéssel és festészettel is foglalkozott.
[Sophia-Charlotta Abel (1720–1721)]			Ch. F. Abel és A. Ch. Holm gyermeke, sz.: 1720.01.06., a kötheni Kastélytemplomban és a Szt. Jakab-templomban január 10-én keresztelték.[24] Az elsőszülött leánygyermeknek egyik keresztapja J. S. Bach volt. A képen csak a fiúgyermekek láthatók.
Ernst Heinrich Abel (1721–1790)	10-12 év (1731–1733)	fuvola	Ch. F. Abel és A. Ch. Holm gyermeke, sz.: 1721.09.20., a kötheni Kastélytemplomban és a Szt. Jakab-templomban szeptember 25-én keresztelték.[25] Festő, miniatúra festő, a lexikonok adatai ellentmondóak, azokban többször Ernst August Abel néven szerepel.
Carl Friedrich Abel (1723–1787)	6-8 év (1729–1731)	hegedű	Ch. F. Abel és A. Ch. Holm gyermeke, sz.: 1722.12.23., a kötheni Kastélytemplomban és a Szt. Jakab-templomban keresztelték december 16-án.[26] Viola da gamba virtuóz, zeneszerző.

23 Kirchenbuch der Schloßkirche, Köthen, 1608–1814. 136.; Kirchenbuch St. Jakob, Köthen, 1688–1722. 782/19.

24 Kirchenbuch der Schloßkirche, Köthen, 1608–1814. 144/1.; Kirchenbuch St. Jakob, Köthen, 1688–1722. 825/2.

25 Kirchenbuch der Schloßkirche, Köthen, 1608–1814. 152/12.; Kirchenbuch St. Jakob, Köthen, 1688–1722. 863/59.

26 Kirchenbuch der Schloßkirche, Köthen, 1608–1814. 183/26.; Kirchenbuch St. Jakob, Köthen, 1721–1732. 140/88.

[Elisabeth Constantia Abel (1726–1726)]			Ch. F. Abel és A. Ch. Holm gyermeke, születésének ideje az anyakönyv alapján: 1726.06.04., a kötheni Kastélytemplomban és a Szt. Jakab-templomban keresztelték június 7-én.[27] A képen nem szerepel, a W. Knappe által közölt családfán sem. Még mint csecsemő meghalt.
[Marcus Christian Abel (1728–1728)]			Ch. F. Abel és A. Ch. Holm gyermeke, születésének ideje az anyakönyv alapján: 1728.02.22. A kötheni Kastélytemplomban és a Szt. Jakab-templomban keresztelték február 22-én.[28] A képen nem szerepel. Még mint csecsemő meghalt. Towel őt véli a festményen középen ábrázolt gyermeknek.
[Maria Abel (1730 körül–1800 után)]			Ch. F. Abel és A. Ch. Holm gyermeke, „Jfr. Maria Abelin H. Cammer Musici Christian Ferdinand Abels Tochter" 1750. május 14-én Augusta Maria Trümper[29] keresztanyja lett. A képen nem szerepel, a W. Knappe által közölt családfán sem.

A festmények keletkezési ideje és alkotójuk

A festő vagy festők személyére vonatkozóan nem rendelkezünk elegendő támpontal, a két azonos kompozíciójú csoportos portré keletkezési éve azonban az ábrázolt személyek, főként a gyermekek becsült életkora alapján behatárolható: az 1731-es vagy 1732-es évre tehető. A megrendelés esetleg összefüggésbe hozható a családfő ötvenedik születésnapjával. Figyelemre méltó tény, hogy a kötheni udvar leltára szerint a Johann Christian Hoffmann féle violoncello piccolo 1731-ben került a kötheni udvarba, tehát valószínűsíthető (de nem bizonyítható), hogy a képen már ez a hangszer szerepel.

27 Kirchenbuch der Schloßkirche, Köthen, 1608–1814. 221/11.; Kirchenbuch St. Jakob, Köthen, 1721–1732. 273/48.

28 Kirchenbuch der Schloßkirche, Köthen, 1608–1814. 241/2.; Kirchenbuch St. Jakob, Köthen, 1721–1732. 344/13.

29 Kirchenbuch St. Jakob, Köthen, 1748–1762. 80/24.

Ez a dolgozat az ábrázolt személyek azonosításával, a kép datálásával illetve Towe tézisének igazolásával foglalkozik. Ehhez szükség volt az ábrázolt személyek arcának gondos tanulmányozására, a legifjabb Abel fiú, valamint J. S. Bach igazolt portréinak összehasonlítására valamint az anyakönyvi bejegyzések ellenőrzésére. A 2013-ban elvégzett antropológiai vizsgálat és az Abel család tagjainak anyakönyvi bejegyzésekkel igazolható életkora alapján kijelenthetjük, hogy Teri Noel Towe feltételezése igazolható, a csoportportré valóban a kötheni Abel család négy, zenéléssel foglalkozó férfi tagját ábrázolja, de a személyek meghatározásánál és a kép datálását illetően néhány kiegészítés szükséges. Towe feltételezi, hogy a stuttgarti kép Leopold August Abel műve és valószínűsíti, hogy 1737-ben keletkezett.[30] Ez az évszám feltehetően egy egyszerű számolás eredménye: az 1718-ban született fiú ekkor már 19 éves, és Towe elképzelhetőnek tartja, hogy ilyen jól festett. Véleményünk szerint a gyermekek korát alapul véve az Abel család tagjai 1731-ben vagy 1732-ben ültek egy kötheni festőnek modellt. A Towe által feltételezett festő személye jelenleg nem igazolható.

A hipotézis

Továbbra is nyitva marad a kérdés, hogy esetleg egy elveszett eredetiről készült két korabeli, illetve néhány évvel későbbi másolattal van-e dolgunk. A festmények sok apró részletben, így például a ruhák színében, az anyag, a hímzésének kimunkálásában, a kottalapok kidolgozásában stb. eltérnek egymástól, ezek a részletek a londoni festménynél valamivel gondosabban, részletezőbben készültek. Ez a tény valóban két különböző személyre, ügyes kezű, de nem kiemelkedő festőkre vall. Meglehet, hogy a másolatokat Leopold August Abel és Ernst Heinrich Abel készítette. Alkalom adódhatott erre, amikor zenészként egy távoli városban állást vállalt valamelyik Abel fiú. A képek feltételezhetően azért nem szignáltak, mert valamelyik családtag részére, vagy önmaguknak készültek. Például Carl Friedrich Abel 1743-tól Drezdában, Leopold August Abel 1745-től Braunschweigben tartózkodott.

Közepes kvalitású festők személyét meghatározni alig lehetséges. Ehhez szükséges lenne az Abel fivérek valamennyi művét számba venni, eredményre vezetne esetleg, ha az alkalmazott technikát, festéket stb. egymással összevetjük. Úgy tűnik azonban, hogy a fennmaradt csekély számú szignált mű alapján egy ilyen vizsgálat nem vezetne eredményre.

Sajnos arról sem rendelkezünk adattal, hogy az Abel fivérek kinél tanultak festeni. A tanárt a kötheni udvar környékén kell keresni. Szóba jöhet például Antoine Pesne (1683–1757), aki 1711-ben lett porosz udvari festő, s 1722-ben a Berlini Művészeti Akadémia igazgatójává nevezték ki, így a kérdéses időben már nem tartózkodott Köthenben. Nem így Pesne egyik tanítványa, későbbi munkatársa, Joachim Martin Falbe (1709–1782), aki 1739-ig Anhalt-Köthen-i udvari festő volt. Tőle, amint Pesnétől is, számos portré ismeretes.

30 Online publikáció: http://archive.is/0JDxS#selection-487.29-487.30 (2014. július 20.)

A Stuttgartban és Londonban őrzött két olajfestmény, feltételezésünk szerint közel egykorú, talán az 1740-es években készült másolat, melyek alapjául egy kötheni festő, ismeretlen helyen lappangó, vagy elveszett műve szolgált. Az elveszett eredeti kép alkotója lehetett például J. M. Falbe, aki a család zenész tagjait megörökítő portréra 1732-ben Christian Ferdinand Abel ötvenedik születésnapja alkalmából kapta a megrendelést. Amikor az Abel-fiúk elhagyták Köthent, Falbe már nem tartózkodott az udvarban, így nála már nem rendelhették meg a másolatokat. Ezek a körülmények alátámasztják azt a feltételezést, hogy a két azonos kompozíciójú, de egymástól számos részletben különböző festményt egy időközben elveszett 1732-es eredeti után a portréfestészetben is járatos két Abel fivér készítette az 1740-es években.

DER KÖTHENER HOFMUSIKER CHRISTIAN FERDINAND ABEL UND SEINE SÖHNE

Zusammenfassung

Dieses Gruppenportrait der männlichen Mitglieder einer Musikerfamilie gibt der Forschung seit längerem Rätsel auf. Es ist in zwei Ausführungen überliefert, das als Kohn-Portrait bezeichnete befindet sich in Privatbesitz in London, das andere, ein mit weniger Akkuratesse gemaltes Bild gehört der Bachakademie in Stuttgart. Trotz der zahlreichen veröffentlichten Abhandlungen über die beiden Bilder blieben einige wesentliche Fragen offen. Es mangelte an überzeugenden Beweisen für die Richtigkeit der Zuschreibung an die Maler und die Datierung der unsignierten Gemälde, auch die abgebildeten Personen und die dargestellten Musikinstrumente wurden in den Publikationen kontrovers diskutiert.

Der Text fasst anhand von Archivdokumenten und anthropologischen Untersuchungen die neuesten Erkenntnisse über die auf dem Bild dargestellte Familie Abel zusammen.

Prékopa Ágnes – Orosz Péter

AZ IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM FRANCIA FORRADALMI ZSEBÓRÁJA

Egy ínyenc muzeológiai probléma bemutatásával, egy ritka és különleges, de alig publikált műtárgy vizsgálatával köszöntjük T. Németh Annamáriát 80. születésnapján.

A közöletlenség nem azt jelenti, hogy egy tárgy érdektelen, hanem sok esetben éppen azt, hogy túlságosan sok problémát vet fel. A kiállítás és a publikálás lavinaszerű folyamatot indít el a múzeumi tárgyak saját történetében: egyre többet hivatkoznak rájuk, újabb és újabb kiállításra kölcsönzik őket. Ez a folyamat polarizálja a gyűjteményt: az intézmény jelképévé váló főművek árnyékában – a nagyközönség számára láthatatlanul – ott vannak a talányos, sokszor ellentmondásokat hordozó darabok. Ezek a műtárgyak élethosszig tartó, sőt, akár generációkon átívelő kutatást igényelnek, őrzésük számára az optimális háttérintézmény a múzeum, ahol a presztízst a tárgyak dokumentációjának objektivitásra törekvése és napra készsége adja, nem pedig az alkotók „brandértéke" vagy éppen a műtárgypiac pillanatnyi preferenciái.

Problematikusnak mondhatók azok a műtárgyak, amelyek koruk karakteres dokumentumai ugyan, de másnak mondják magukat, mint amik valójában. Nemcsak az eleve hamisítás céljából létrehozott darabok sorolhatók ebbe a csoportba, hanem a historikus elemekből összeépített tárgyak is, különösen ha a jellegzetességeik kisebb-nagyobb ellentmondásban állnak a rajtuk szereplő szignatúrával. Az ilyen emlékek meghatározásánál sok problémát vethet fel, hogy bizonyos tárgytípusok eleve többféle korban és többféle helyen készült részekből épülnek eggyé, így meghatározásukban a keletkezésnek mind a helye, mind pedig az ideje többes számban értendő. Ráadásul a használati tárgyak, pontosabban a használati funkcióval is rendelkező – akár reprezentációs céllal készült – tárgyak is rendszeres javításra, felújításra szorultak az évszázadok alatt. Így egyre fogyatkoznak belőlük az eredeti részletek, és egyre több kor elemei épülnek beléjük, hogy egy adott kor dokumentumából mindinkább önmaguk történetének dokumentumává váljanak. Az ilyen tárgyak múzeumi bemutatása sajátságos módon csak abban az esetben lehetséges, ha ez a sok változtatás nem tette zavarossá a darabok külső megjelenését. Az eleve többféle elemből álló, ráadásul történetük során akár többszörösen átalakított viseletek, ékszerek, bútorok mellett a rendszeresen javított, felújított, sőt, modernizált szerkezetű órák is ezeknek a tárgyaknak a sorába tartoznak.

A Vigyázó-gyűjteményből az Iparművészeti Múzeumba bekerült, és ott 53.88. leltári számot kapott forradalmi zsebóra[1] szerkezete olyan mérvű átalakításról tanúskodik, amely a tárgyat az úgynevezett „házasítások" közül is a bonyolultabbak közé sorolja. Ez a zsebóra ugyanis jelenlegi formáját sejthetően olyan vásárlók megtévesztése céljából nyerte el, akikben minden idők egyik legnagyobb órásának neve lelkesedést ébresztett – fenntartások helyett. Az orsós gátszerkezetű, kiegyenlítőcsigás szerkezet csapágylemezén ugyanis a következő vésett szignatúra olvasható: Breguet à Paris. A számlap tanúsága szerint az időt a francia forradalmi naptár és a Gergely-naptár szerint párhuzamosan mutató szerkezet összesen tízféle indikációval rendelkezik, ezek négy segédszámlapról olvashatók le – időszámítási rendszerenként kettőről-kettőről. Az egyik segédszámlapon három mutató jelzi a percet, az órát és a hónap napjának számát, a másikról pedig két mutató segítségével szöveges adatok olvashatók le (rövidített formában): a hét napjának neve és a hónap neve. Mindezen túl a Gergely-naptár szerinti hónapnevek alatt (további indikációt sejtetve, ami persze nincsen, csak kiegészítő információ) arab szám jelzi, hány napos az adott hónap. (1. kép) Az óra egyszerű ezüsttokjának belsejében félig kivehető egy elmosódott Diana-fejes jegy, amely alatt az 1852 és 1892 között jegyzett bécsi óratokkészítő, Carl Wagner teljes névvel kiírt mesterjegye látható.[2] A francia forradalomnál jóval későbbi jelzésű bécsi tok azt sugallja a gyűjtőnek, hogy a nagy történelmi idők során készített óra további viszontagságokat élhetett meg, ezért kellett sérült vagy elveszett eredeti tokját későbbivel pótolni. De már a tok is problematikusnak tűnik a ferdén beütött és sajátosan megkopott jegyek miatt.[3]

Az elsődleges és legnagyobb problémát azonban Abraham-Louis Breguet (1747–1823) neve jelenti, akinek élettörténete és munkássága nagyon pontosan dokumentált – igaz, a fontosabb kiadványok főleg a halálának 1923-as centenáriumára, a nagyobb

---

1 A korábbi publikációk: Európai zománcművesség a középkortól a szecesszióig. Válogatás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeiből. Kiáll rend., kat.: Prékopa Ágnes. Iparművészeti Múzeum. Szerk.: Ferenczy Mária. Bp., 1991. Kat. Nr. 40. (kérdőjellel Breguet neve után); Az idő hangja. Különleges óraszerkezetek. Katalógus: Békési Éva et al. Iparművészeti Múzeum, Bp., 2002. 109. (Breguet műveként); Online múzeumi adatbázis: http://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/zsebora-francia-forradalmi-es-gergely-naptar-szerinti-szamlappal/1401#sthash.gRAZCwDI.dpuf (Breguet műveként) (2015. augusztus 28.)

2 *Neuwirth, Waltraud*: Wiener Silber – Viennese silver. Namens- und Firmenpunzen – Makers' and Company marks 1781–1866. Wien, 2002. 134. jegyzékszám: P403.

3 A kopások (a Diana-fej beütőjének ötszirmú kontúrjából túlságosan kevés látszik, de az arc mégis teljesen lekopott, Carl Wagner nevének legelső betűje viszont sokkal kopottabb a többi névbetűnél, ami nem következik a felület ívéből) azért is problematikusak, mert az óratok belsejében, azaz a legvédettebb helyen van a jelzés. A zsebórák történetében gyakori, hogy a tok bármilyen sérülése miatt a szerkezet későbbi tokba kerül. Ha a 19. század második felében, Carl Wagner működése idején került volna sor a szerkezet új tokba helyezésére, akkor a fémjelek nem lennének ilyen különösek. Feltételezhető tehát, hogy még később, a 20. század elején került a szerkezet abba a tokba, amely régebbinek igyekezett látszani, mint amilyen valójában. A Diana-fejes jegy ekkor még használatban volt, de a tokot legalább kopottnak igyekeztek feltüntetni, Carl Wagner személye lehetett a visszadatálás eszköze. Okkal feltételezhető tehát, hogy a tok tulajdonképpen a tárgy kreált történetének egyik fejezetét volt hivatott tárgyi dokumentumként szemléltetni.

1. kép
Zsebóra, Iparművészeti Múzeum, ltsz. 53.88.
(Fotó: Mudrák Attila)

szabású monográfiák pedig 20. század második felében jelentek meg.[4] Közismert, hogy Breguet munkáit már az életében is hamisították, ezért ő nemcsak nagyon pontos jegyzéket vezetett a műhelyében készült darabokról, hanem saját titkos jelzési rendszert is bevezetett souscription-óráin.[5] A vizsgált zsebórához hasonló hiteles munkája nem ismert, és ha néhány különleges szerkezete tartalmaz is decimális indikációt,[6] életrajza alapján a forradalomhoz való viszonya meglehetősen ellentmondásosnak nevezhető. 1790-től tagja volt a jakobinusok klubjának, barátságban állt Marat-val, de 1792-ben egy ezüst (!) órát vitt a Temple börtönébe Marie-Antoinette-nek, aki a Breguet-életmű

4 A legfontosabb művek válogatott bibliográfiáját l. *Hayek, Nicolas G.–Emch, Arlette-E–Bascou, Marc–Breguet, Emmanuel*: Breguet. Un apogée de l'horlogerie européenne. Paris, 2009. 255–256.; Egy, a centenárium előtt született nagymonográfiát érdemes megemlíteni: *Salomons, David*: Breguet (1747–1823). London, 1921.

5 Breguet feltehetően 1797-ben jelentette meg évjelzés nélküli, kétlapos brosúráját a találmányról *Souscription de montres d'une nouvelle construction* címmel. Szövege közölve: *Breguet et fils*: Horlogerie pour l'usage civil... Paris, 1823. 137–138. http://issuu.com/juaneloturriano/docs/breguet__1747-1823__parte_ii (2015. augusztus 28.)

6 Jellegzetes példa a Breguet et Fils No 3583. jelzésű kandallóóra 1820-ból, Musée Internationale d'Horlogerie, La Chaux-de-Fonds, Inv. No. IV-522, reprodukálva: Les heures révolutionnaires. Éd.: Yves Droz–Joseph Flores. Dijon, 1990. (Horlogerie Ancienne Nr. 25–26.) 184–185.; A Breguet-órák egyik viszonylag új keletű tipológiájában sem szerepel forradalmi óra: *Hayek, N. G. et al* i. m. 32–71.

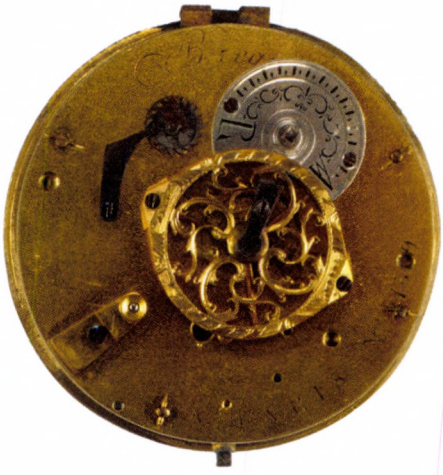

2. kép
A szerkezet nézete a hátsó csapágylemez felől
(Fotó: Soltészné Haranghy Ágnes)

3. kép
A szerkezet nézete a számlap alatti csapágylemez felől
(Fotó: Soltészné Haranghy Ágnes)

egyik legfontosabb darabjának, az összes ismert lehetséges komplikációval rendelkező 160. számú zsebórának a megrendelője volt. Breguet különleges óráiról összességükben elmondható, hogy arisztokraták számára készített luxustárgyak voltak, emiatt került veszélybe a mester élete a forradalom eseményeinek sodrában, így 1793-ban el kellett menekülnie Franciaországból, és csak 1795-ben tért oda vissza.[7]

Ami az Iparművészeti Múzeum zsebóráját illeti, már a szerkezet csapágylemeze is átalakítás nyomait hordozza, amelynek következtében éppen a két legfontosabb információ nem férhető hozzá teljesen: a mesternév részleges takarásba került, a szerkezet négyjegyű sorszámát pedig olvashatatlanná tette egy furat, amely szétroncsolta az utolsó előtti számjegyet, így csak a következő látszik: 15…9. (2. kép)

7 Breguet életének erről a szakaszáról: *Chapuis, Alfred – Breguet, Claude*: A.-L. Breguet pendant la Révolution française à Paris, en Angleterre et en Suisse. Neuchatel, 1953., *Hayek, N. G. et al* i. m. 160.

A szerkezet nyilvánvalóan nem összetartozó egyes elemei készítési idejük alapján négy csoportra oszthatók. A legkorábbi – akár Breguet korából való – a szerkezet alapja, azaz a két csapágylemez és a közöttük elhelyezkedő vízszintes elrendezésű, rugóhajtással és kiegyenlítő csigával ellátott orsós gátszerkezet. A hátsó csapágylemez mattított, maratott felülete olyan zsebórákra jellemző, melyek hátsó lemezét a billegő-szabályozó takaróeleméhez hasonló áttört indadíszes rátéttel díszítették. Talán ilyen egykori rátét nyomai a csapágylemezek ma használaton kívüli furatai.

Időben feltehetően a következő a sorban a nagy mesterségbeli tudással kivitelezett számlap. Másodlagos felhasználására utal, hogy a zománclemezt rögzítő három hátoldali pecekből egyet levágtak.

Azzal egy időben, hogy a számlapot és a szerkezetet egymáshoz igazították, kerülhetett sor a harmadik alkatrészcsoport beépítésére. Ebbe tartozik az elülső csapágylemezen elhelyezkedő fogaskerék-áttételezés, (3. kép) a hátsó csapágylemezen elhelyezett billegő-szabályozó – mely lehet akár az alapszerkezettel egykorú is –, valamint az egyszerű „klasszikus" hajszálrugókulcsos finombeállító tengely a hozzá tartozó tárcsával. Ennek a beavatkozásnak a során történt meg az órának a teljesen új, forradalmi időszámításhoz való adaptálása. Az átalakítás lényegi része a számlap alatti fogaskerékrendszer új áttételezése volt.

Az alap óraszerkezet meglévő elemeinek, illetve a decimális rendszerhez szükséges új alkatrészeknek az egybeszerkesztése egyedi megoldásokra, meglévő alkatrészek átalakítására, újak készítésére sarkallta az órást. A decimális óra- és dátummutatók áttételezésére a hagyományos „íves" helyett teljesen egyenes profilú fogazással ellátott fogaskerekeket készítettek, mivel kevesebb fog került az adott méretű körívekre. Egyedi a dátummutatók léptetésének módja is, mely a megszokott merőleges peckek helyett a fogaskerékre párhuzamosan szegecselt, végük felé kicsúcsosodó lemezkékkel történik.

A legkésőbbi egység a tok, melynek az óraszerkezethez történő pontos illeszkedése céljából a csapágylemezt a billentő zsanér mentén átalakították, megreszelték.

A tárgyról az első benyomást a számlap alapján kapja a szemlélő, annak felülete viszont feltűnően ép, a zománcozás még a felhúzónégyszög körül is teljesen sértetlen – mindez feltehetően meggyőzi a laikus, de alapvető történelmi ismeretekkel rendelkező szemlélőt a tárgy eredetiségéről. Az óratörténetben járatos, de a szerkezeteket csak kevéssé ismerő gyűjtők meggyőzésére szolgálhatott a Breguet felirat a csapágylemezen. A forradalmi zsebórák kuriózumnak számítottak már a 19. század folyamán is, de a történelmi relikviák gyűjtői – az ismert kollekciók tanúsága szerint – sok esetben már a számlapokkal is beérték. Feltételezhető, hogy egy gyűjteményben fennmaradt számlaphoz (amelyről az is elképzelhető, hogy a forradalom idején nem használták fel) valamikor később kerestek egy egykorú, orsójáratú szerkezetet, amelyet aztán átalakítottak a számlap indikációinak megfelelően. A számlap rendkívül kvalitásos zománcfestése egyetlen rutinos kéz munkájának tűnik, amely azonos lendülettel alakította mind a figurák finom részleteit, mind pedig a betűket és a számjegyeket – a stílus jellegzetességei miatt pedig feltételezhetően még a forradalom idején, és nem később. A számlapon szereplő tízféle indikáció olyannyira különleges, hogy egy későbbi órás már csak a bravúrt jelentő szakmai feladat nyújtotta kihívás miatt is érdemesnek tarthatta, hogy „teljes" órává egészítse ki a számlapot. Mivel a csapágylemezen egyes átalakításokra azért került sor, hogy a szerkezet illeszkedjen Carl Wagner ezüsttokjához, (4. kép) akkor ez feltehetően olyan

4. kép
Fémjelek az ezüsttok belsejében
(Fotó: Soltészné Haranghy Ágnes)

időpontban történt, amikor már a tok is régebbinek számított, tehát a 19. század legvége és az 1920-as évek között.[8] Mindez persze hipotézis.

Az 1793. november 24. és 1806. január 1. között érvényben lévő forradalmi időszámítás szerint készített zsebórák közül viszonylag kevés maradt fenn. Publikációjuk a Nagy Francia Forradalom bicentenáriuma alkalmából kapott nagyobb lendületet,[9] a digitalizáció előrehaladtával pedig a múzeumi adatbázisok és az online aukciókatalógusok mellett olyan, a kor általános történetéről és művészetéről tájékoztató információs források is létrejöttek, mint például a French Revolution Digital Archive.[10] A jelenleg elérhető adatok megerősítik azt a feltételezést, hogy az Iparművészeti Múzeum darabja minden problémája mellett is megkülönböztetett figyelmet érdemel, a forradalmi zsebórák között ugyanis már az órát és percet kétféle rendszer szerint párhuzamosan jelző darabok is ritkának számítanak. A hónap neve és a hét napjának neve a csak forradalmi kijelzésű zsebórákon sem szokott szerepelni, a kétféle időszámítást jelző zsebórán pedig bizonyosan különlegesség, mert az eddig megismert anyagban nem fordult elő analógia.

A darab további különlegessége a számlap rendkívül finom és igényes zománcfestése. Éppen művészettörténésznek való, aki a különféle korok legszínvonalasabb, konszenzuálisan legértékesebbnek tartott alkotásait kutatja, s így meglehetősen zavarba jön azoktól az emlékektől, amelyek a forradalom korának tudatosan vállalt puritanizmusa jegyében jöttek létre.[11] Ez a zsebórák esetében a következőket jelenti: egyszerű

8 Vigyázó Sándor (1825–1921), illetve fia, Ferenc (1874–1928) életrajzi adatainak ismeretében feltételezhetjük, hogy a kompiláció legkésőbb az 1920-as években készülhetett. Ferenc halálával a Podmaniczky-Vigyázó gyűjtemény a Magyar Tudományos Akadémiához került, a II. világháború után ebből a „kincstárat", három ládányi műtárgyat az MTA az Iparművészeti Múzeumnak adta át, ahol azokat 1953-ban leltározták be. L. *Gergely Pál*: A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyon sorsa. Bp., 1971. 69.; Az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet 2008-as kiállítása, a Papp Gábor György rendezte *A Podmaniczky-Vigyázó család és a MagyarTudományos Akadémia* (azonos című katalógus: Budapest, 2008) több zsebórát is bemutatott, de a vizsgált darab nem tartozott közéjük.

9 A forradalmi órák története szempontjából az egyik legfontosabb tanulmány- és forrásgyűjtemény a 6. sz. jegyzetben említett Droz–Flores szerkesztette 1990-es antológia.

10 A Stanford University Libraries és a Bibliothèque Nationale de France közös adatbázisa: http://frda.stanford.edu/ (2015. augusztus 28.)

11 A „petites images" témájáról l. *Duprat, Annie*: Provinces-Paris, ou Paris-provinces? Iconographie et Révolution française. Annales historiques de la Révolution française 330. (2002) 9–27.

és olcsó, orsójáratú szerkezet kiegyenlítőcsigával, zománcos számlap. A számlapokon szereplő zománcfestésű forradalmi szimbólumok – például frígiai sapka, fasces, kakas – megformálása a legtöbb esetben nemcsak kiemelkedő művészi kvalitással nem rendelkezik, hanem kifejezetten a rajzi rutin hiányát mutatja.[12] A számlapok egyszerű és már-már tüntetően szerény igényű képi világát a korszak tárgykultúrájának más műfajaiban is megtaláljuk. A kör alakú mezőbe komponált dekoráció miatt itt leginkább a forradalmi fajansztányérokra érdemes gondolni; a korai kutatás által „faiences patriotiques" néven is említett forradalmi fajanszedények egyik fő készítési központja Nevers volt.[13] Ezeken egyszerű, néhány vonallal megrajzolt motívumok láthatók a forradalmi szimbólumoktól egészen az emberalakokig, helyenként felirattal kiegészítve. Mind a motívumok megformálása, mind pedig a feliratok írásmódja kevéssé képzett, kevéssé rutinos festőket feltételez. A 18. század második felében az igényesebb óraszámlapok zománcfestését készítő mesterek között neves porcelánfestők is voltak;[14] a ritkának számító, kiemelkedő kvalitású forradalmi számlapok is ilyen tanultságú mesterek munkái lehetnek – feltehetően az Iparművészeti Múzeum darabjával együtt.

A forradalmi zsebórákról azt érdemes még egészen röviden megjegyezni, hogy nem tekinthetők tipikus accessoire-nak. A 18. század legvégére ugyan a zsebóra meglehetősen széles körben elterjedt, de még az egyszerűbb és olcsóbb darabok sem szűntek meg státuszszimbólumnak lenni. Egy sans-culotte-nak a mindennapi életében nemigen volt szüksége zsebórára – míg például a tányér megkérdőjelezhetetlenül az elemi szükségleteket betöltő tárgyak sorába tartozott. Igaz, a forradalmi fajanszedények a rajtuk lévő ábrázolások, illetve feliratok miatt kommemoratív tárgynak tekinthetők, ez pedig a forradalmi zsebórákról is feltételezhető.

A ráció kora egyik jellegzetes gyakorlati megnyilvánulásának tekinthető időszámítási reformnak, egyszersmind a megelőző politikai rendszer minden lehetséges tekintetben való felülírásának tárgyi dokumentumai a zsebórák.[15] Az új időszámítás, amely 1 napot 10 órára, 1 órát 100 percre, 1 percet pedig 100 másodpercre osztott, nemcsak az órásmestereknek okozott fejtörést, hanem az órahasználóknak is. A Gergely-naptár szerinti 12 óra a forradalmi időszámítás 5 új egységének felelt meg, így az időben való

12 Les heures révolutionnaires i. m. például a 226., 259. és 292. oldalon reprodukált számlapok, illetve zsebórák.

13 Egy korai publikáció, amely ezt az elnevezést használja: *Champfleury [Jules François Félix Husson]*: Histoire des faïences patriotiques sous la Révolution. Paris, 1867.

14 A leggyakrabban említett ilyen porcelánfestők közé tartozik Joseph Coteau, aki 1780 és 1784 között dolgozott Sèvres-ben, vagy a Dubuisson néven ismert Étienne Gobin, akinek a működése 1756 és 1759 között dokumentált ugyanott.

15 Ezért vette követendő példának a múltat végképp eltörölni kívánó proletariátus diktatúrája is, amely a Szovjetunióban indított naptárreformot, de az csak az év felosztását változtatta meg, a napét nem. Érdemes itt megemlíteni egy kortárs, deklaráltan apolitikus, de ugyancsak utópiának bizonyult rendszert: az ezredforduló közeledtével éppen az időzónák kiküszöbölésére és az időszámítási tradíciók fölülírására dolgozták ki a Swatch kutatói a decimális internetidőt, amely azonban – legalábbis egyelőre – nem váltotta be a hozzá fűzött várakozásokat. A Biel Meantime (BMT) néven ismert időszámítás hivatalos indulásának dátuma 1998. október 23., honlapja: http://www.swatch.com/en/internet-time (2015. augusztus 28.).

5. kép

1793 körüli forradalmi zsebóra, jelzés nélkül, magántulajdon. (Reprodukció: Droz, Yves–Flores, Joseph: Les heures révolutionnaires. Dijon, 1990. Horlogerie Ancienne Nr. 25–26. 199.)

tájékozódást igen nehéz volt a korábban megszokotthoz viszonyítani. Az új számlapot persze le lehetett olvasni úgy, mint egy műszer kijelzőjét, de az értékek értelmezéséhez segítségre volt szükség. Így született – a tárgyak tanúsága szerint – az a kompromisszumos megoldás, amely megduplázta a kijelzést: a decimális osztású számlap mellé az összehasonlítást lehetővé tévő Gergely-naptár szerinti osztású segédszámlap került. A vizsgált darab számlapján az órákat, perceket és a hónap napját mutató két nagyobb segédszámlap közül a fenti mutatja a forradalmi időszámítást – könnyebben olvasható, modernebbnek ható arab óraszámokkal –, a lenti pedig a „régi" időszámítást – tradicionális római óraszámokkal. A megszokott információkon túli szöveges adatokat, a hét napjának, valamint a hónap napjának nevét mutató segédszámlapot egy-egy allegorikus figura tartja. Az óratörténetből tudjuk, minél inkább nő az indikációk száma, annál drágább a szerkezet – és annál inkább luxustárgynak számít. Ezért is figyelemreméltó, hogy a vizsgált számlap a forradalmi zsebórákon megszokott három vagy négy helyett tízféle adatot mutat.

A zománcfestés kvalitása is sokkal inkább luxustárgyakat idéz, mint forradalmi darabokat. Az allegóriák meghatározásához mindenekelőtt az egykorú alkalmazott grafikai alkotások köréből kereshetünk analógiákat. A jobb oldalon álló, a nemzeti trikolór színeit viselő fiatal, fiúsan nyúlánk nőalak maga a Szabadság, kezében pikára tűzött frígiai sapkával („bonnet de liberté"), lába pedig egy háromfejű hidrán tapos, amelynek bal oldali fején arannyal festett korona, a középsőn pedig mitra látható. A Herkules-mondából származó hidra motívuma az egykorú ikonográfiában a zsarnokságot és általában a szabadságot veszélyeztető gonosz erőket jelképezi, az önállóan ábrázolt

trónoló Szabadság-allegóriák lába alatt gyakran ábrázolták a forradalom korai éveiben.[16] A számlap Szabadság-alakjának válláról kék szalagon függ alá a kisebbik segédszámlap az új hónapoknak és a dekád napjainak neveivel. A frígiai sapkát tartó, kék-fehér-vörös öltözékű figura a későbbiekben nem pusztán a szabadság absztrakt fogalmának megjelenítője lesz, hanem a Szabad Franciaország allegóriája;[17] az ő alakja válik művészettörténeti toposszá Delacroix: A Szabadság vezeti a népet című 1830-as műve nyomán. A populáris figura – ritka jelenségként – familiarizálódik is azzal, hogy nevet kap: ő lesz az a Marianne, akinek büsztje nem hiányozhat majd egyik francia település városházájáról sem; az az „uralkodó", akinek az arca szerepel a postabélyegeken.[18]

Az allegória utóélete azért érdemel legalább egy rövid említést, mert a vizsgált zsebóra másik, bal oldali nőalakja a forradalom előtti Franciaország-allegóriákra vezethető vissza. Ezeken az ábrázolásokon Franciaország méltóságot sugárzó hölgy, fején koronával, kezében jogarral, hermelinszegélyű palástját a francia királyság stilizált liliomai díszítik.[19] A forradalom korának metszetein többféle kontextusban is megjelenik a síró

---

16 Számos forradalmi Szabadság-allegória, a trónolókat is ide értve, a Zsarnokság hidráján tapos. Az ábrázolás széles körben elterjedt, egy példa a motívum popularizációjára egy színezett rézkarc, amely gomb számára készült, felirata: „La Liberté sur le Trone". (http://frda.stanford.edu/fr/catalog/nt204fs4878 – 2015. augusztus 28.) A hidra ábrázolása az 1789-es *Chasse patriotique à la grosse bête* című rézkarcra vezethető vissza (reprodukciója: Die Bastille. Symbolik und Mythos in der Revolutionsgraphik. Katalog der Ausstellung des Landesmuseums Mainz und der Universitätsbibliothek Mainz. Hrsg.: Berthold Roland–Andreas Anderhub. Mainz, 1989. Kat. Nr. 100.), amelynek egy további másolata alatt a „Le despotisme terrassé" felirat szerepel (http://frda.stanford.edu/en/catalog/tq105nx2307 – 2015. augusztus 28.) A hidrát bizonyos ábrázolásokon a lernei hidrához hasonlóan maga Herkules ártalmatlanítja bunkósbottal, például egy 1791-es jelzetlen rézkarcon: *Honoré Gabriel Riquetti Mirabeau: deputé de la senechaussée d'Aix...* (http://frda.stanford.edu/en/catalog/rw968kz3873 – 2015. augusztus 28.). Egyes ábrázolásokon már a Szabadság egyik lehetséges attribútuma lesz a bunkósbot: *Louis-Charles Ruotte: Liberté et Égalité unies par la Nature* (http://frda.stanford.edu/en/catalog/bd725bq7478 – 2015. augusztus 28.).

17 A Konvent 1792. augusztus 15-én kelt, 1429. számú dekrétuma a következőképpen írja le az állam pecsétjét: „Le sceau de l'état sera changé: il portera la figure de la liberté, armée d'une pique et surmontée du bonnet de la liberté, et pour légende: au nom de la nation française." L. Collection générale des décrets rendus par l'Assemblée Nationale Législative... du 10 août au 21 septembre. Paris, 1792. 103.

18 Maurice Agulhon foglalkozott a legrészletesebben Marianne alakjával, egyik legfontosabb publikációja a vizsgált korszakról: *Agulhon, Maurice*: Marianne au combat. L'imagerie et la symbolique républicaines de 1789 à 1880. Paris, 1979.

19 Ez a figura még az 1791-es év folyamán is egyértelműen jelképezi az országot, amint például az 1791. szeptember 14-én XVI. Lajos által aláírt alkotmányról megemlékező ábrázolásokon is megfigyelhetjük. Egyes metszetek színezett változatban is fennmaradtak, a színezők ügyeltek arra, hogy a francia királyságot szimbolizáló (a Capet család címerétől eredeztethető) kék alapon arany liliomok egyértelműen azonosíthatók legyenek a figura köpenyén. Az alkotmányról egy illusztráció Dorgez-től a *Panthéon des Philantropes* című 1791-es almanach számára: *Grand-Carteret, John*: Les almanachs français. Paris, 1896. 271. Számos példát találunk a Mirabeau haláláról megemlékező metszetek allegorikus figurái között is, például a párizsi Mondhare et Jean kiadói jelzését viselő 1791-es rézkarcon, melynek felirata: „Ici repose Mirabeau, Qui fut le sauveur de la France, Le respect la reconnaissance, Viennent gémir a ce tombeau: la Vérité appuiée sur le portrait de Mirabeau...". (http://frda.stanford.edu/en/catalog/qw927sf9639 – 2015. augusztus 28.)

Franciaország allegóriája.[20] Az óraszámlap szemét törlő, idősebb nőalakja azonban híján van a királynői méltóságnak: nincs se koronája, se aranyliliomos kék palástja. Fejét egyszerű főkötő („bonnet de lingerie") fedi, ennek a szegélyét emeli a szeméhez. Öltözékének egyetlen részlete sem kék, hiszen ez a szín már a nemzeti trikolór része, a másik figura megkülönböztető jele. Válláról viszont aranyszínű láncon függ alá a hónapoknak és a hét napjainak nevét mutató segédszámlap. A széttört lánc pedig a zsarnokságtól megszabadult Franciaország attribútuma volt a forradalom időszakának allegóriáin: az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának Jean-Jacques-François Le Barbier által megfestett változatától kezdve igen sok ábrázoláson szerepel.[21] A forradalmi időszámítást jelző órák készítésére a Konvent 1794. február 4-én írt ki pályázatot,[22] ebből arra következtethetünk, hogy ha 1793 vége óta voltak is egyedi kísérletek decimális zsebórák készítésére és azok számlapjainak díszítésére, általános jellemzőkről még egy ideig bizonyosan nem lehetett beszélni. A koronázási jelvények, illetve a királyság szimbólumai azonban a király lefejezése, 1793. január 21 óta legfeljebb jelzésszerűen, vagy egyáltalán nem

---

20 Franciaország a kompozíció sarkában sír a 16. jegyzetben idézett *Chasse patriotique à la grosse bête – Le despotisme terrassé* metszet jobb sarkában is; az elsőn a földre borulva, a másodikon pedig ülve, bal kezére könyökölve. Az óraszámlap szempontjából a legérdekesebb, jelzetlen rézmetszet, melynek felirata: „Sa mort peut réjouir les ennemis de l'empire: mais si le courage des Français pouvait se ralentir: c'est sur se: tombeau? c'est à l'aspect des cendres de ce grand homme, qu'on peut être assuré qu'ils reprendraient toute leur énergie. ici repose Mirabeau" (http://frda.stanford.edu/en/catalog/qk146qv0365 – 2015. augusztus 28.). Claude Hoin Mirabeau-apoteózisán a Franciaország feje búbján ülő korona viszonylag kis méretű, a heraldikus liliomok pedig megbújnak egy ruhacsücskön: „Apothéose d'Honoré Gabriel Riquetti, ci-devant comte de Mirabeau: dédié aux amis de la Constitution..." (http://frda.stanford.edu/en/catalog/zt606wb9576 – 2015. augusztus 28.).

21 Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát olajfestményként Jean-Jacques-Fran-François Le Barbier örökítette meg 1789-ben (Paris, Musée Carnavalet), a rézkarc változat L. Laurent és Dien jelzését viseli. Itt a korona mellett a széttört lánc Franciaország attribútuma (http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b69480451 – 2015. augusztus 28.). A lánc számos alkalmazott grafikai megjelenése közül néhány példa: egy 1790-es naptáron „France enchaînée" és „France libre" alakja szerepel, az elsőnek még iga is van a nyakában, a második pedig többfejű hidrán tipor, kezében bunkósbot (http://frda.stanford.edu/en/catalog/qb141rg6354 – 2015. augusztus 28.), egy 1791 körüli, Madame Prévost jelzésű rézkarc: „France libre : celui qui met un frein à la fureur des flots s'ait aussi des méchans arrêter les complots" (http://frda.stanford.edu/en/catalog/xy455zj7471 – 2015. augusztus 28.), François Marie Isidore Queverdo 1790-es rézkarca, melynek címe: „Regeneration de la nation française en 1789: dediée et presentée à l'Assemblée nationale le 13 juillet 1790..." (http://frda.stanford.edu/fr/catalog/kj821ws9527 – 2015. augusztus 28.), a királyéhoz hasonló palástot viselő Nation Française lába alatt széttört bilincsek és láncok hevernek.

22 A Konvent által 1794. február 9-én kiírt pályázat első pontja az új időszámítás szerinti nagy- és kisórák készítéséről szól, a második pedig a meglévő szerkezetek dupla kijelzésűvé alakításáról. L. Décret qui établit un concours pour organiser les montres et pendules en divisions décimales. 21 pluviôse an 2. In: Collection générale des décrets par la Convention Nationale. Mois pluviôse, l'an IIe. Paris, 1794. 175–176.; Mivel az átalakított szerkezetű órák számára új számlapot kellett készíteni, így a vizsgált számlapról az is elképzelhető, hogy egy akkor átalakított szerkezet számára készült.

szerepeltek a későbbi Franciaország-allegóriák attribútumai között.[23] A vizsgált számlapnál is teljesen elmaradtak, de ezektől az ábrázolásoktól nem várható el olyasfajta ikonográfiai következetesség, mint ami a hosszabb idő alatt kiérlelődött, sok műfajban elterjedt típusoknál megfigyelhető. Az ábrázolási bizonytalanságok szemléltetésére itt érdemes megemlíteni egy analógiának tekinthető emléket, egy magángyűjteményben őrzött, jelzés nélküli, orsójáratú forradalmi zsebóra számlapját.[24] Ezen is párhuzamosan szerepel a kétféle időszámítás, négy segédszámlappal: külön számlapon az óra és perc, és külön számlapon dátum (pontosabban a hónap aktuális napjának száma). Itt is kiemelkedő kvalitású a zománcfestés – bár színvonala nem éri el a vizsgált darabét –, és itt is két nőalak tart egy-egy segédszámlapot, de itt egyáltalán nincs attribútum, a bal oldali nőalak kezében lévő pika (?) kivételével. Ezt a figurát kék köpeny borítja az aranybarna ruha felett, míg a másik bő fehér inget és vörös szoknyát visel. Meglepő módon az utóbbié a Gergely-naptár szerinti számlap, és a bal oldalié a forradalmi. Hajviseletük hasonló: egy trikolór szalag fogja össze röpködő fürtjeiket, bár a vörös szoknyás figura kicsit kócosabb a társánál. (5. kép) Ezek a részletek azt illusztrálják, hogy a megszokott típusoktól eltérő számlapok festése esetén adódhattak ikonográfiai jellegű félreértések – különösen hogy a kétféle időszámításhoz egymás pendant-jaként egyértelműen hozzárendelhető allegóriák nem szerepeltek a még csak alakulófélben lévő ábrázolási hagyományban. A forradalom rövid időszaka alatt ilyen allegória-pár nem is honosodhatott meg a tradícióban, hiszen tartalmi szempontból nem kínálkozott két olyan ellentétes fogalom, amit feltétlenül allegorikus alakkal kellett volna megjeleníteni. Sőt, azt mondhatjuk, hogy két ilyen figura szembeállítására tulajdonképpen csak az óráknál lett volna szükség. Ez azonban ritkán fordult elő, hiszen a legtöbb forradalmi zsebóraszámlap díszítetlen volt, a díszítettek festői és használói pedig – mint korábban már szó esett róla – beérték egyszerű szimbólumokkal.

Az egykorú ábrázolások tanulmányozása alapján arra kell következtetnünk, hogy az Iparművészeti Múzeum zsebóraszámlapján látható alakok legközelebbi rokonai Franciaország és a Szabadság megjelenítései között találhatók. Franciaország és a Szabadság allegóriája a forradalom korának több olyan ábrázolásán is szerepel egymás mellett, amelyek inspirálhatták a számlap festőjét, ezek közül ki kell emelni egy 1790-es almanach címlapját. A Jean B. Dambrun (1741–1808 után) készítette rézkarc felirata: „France libre, le despotisme détruit, les fers de la féodalité sont brisés, la nation attend le bonheur

23 XVI. Lajos és Marie Antoinette sírjának ábrázolása, jelzetlen rézkarc: *Jeanvrot, Raymond–Calvet, Jacques*: Fleurs de lys et bonnet phrygien. Bordeaux, 1989. Kat. Nr. 74. Itt csak a feliratból („...La France consternée à tes pieds immobile...") derül ki, hogy a síremlékhez boruló, köpenybe burkolt alak maga Franciaország.

24 Számlapja reprodukálva: Les heures révolutionnaires i. m. 199. További érdekesség még ezzel a számlappal kapcsolatban, hogy a decimális osztást más kéz festette, mint a többi segédszámlapot.

de la liberté et de la bonté du Roi".[25] Az előző év végén, tehát még 1789-ben készült rézkarcon még megvannak az attribútumok: Franciaország alakja mellett egyetlen liliom azonosítja a figurát, amelynek fején kevéssé kivehetően, de ott van a korona. A metszetről, annak feliratával együtt szelencefedél díszítésére készült, színezett változat is fennmaradt.[26] Ennek színezése nem kapcsolódik az ikonográfiai tradícióhoz, de példája nyomán képet alkothatunk arról, hogy ha a trikolór kékje és vöröse a Szabad Franciaország ismertetőjegye, akkor a Régi Franciaországot csak ezektől markánsan eltérő színek különböztethetik meg. A zöld szín túlságosan régóta asszociálódik a tavasszal és a fiatalsággal, így az idős nőalak egyszerű ruhadarabjainak – a fiataléval kontrasztot adó – színeiül mindenekelőtt a sárgás és lilás árnyalatok jöhettek szóba.

Felvetődik a kérdés, különösen a szerkezet ismeretében, hogy az Iparművészeti Múzeum zsebórájának miért éppen a számlapja lenne eredeti, ha a tízféle indikációval rendelkező forradalmi zsebóra eleve nem tipikus. A feltételezést leginkább a festésmód jellegzetességeivel, valamint ikonográfiai érvekkel lehet alátámasztani. A festés érzékeny, finom és karakteres; az alakok egész megformálása olyan festői megoldásokat tartalmaz, amelyek a 19. századra nem jellemzőek. A 18. század végi készítés azért is valószínűsíthető, mert sem a Szabadság lába alatti hidra, sem pedig a rabságot jelképező lánc nem került be a forradalom korát követő ábrázolási tradíció kelléktárába.

Az Iparművészeti Múzeum többszörösen átalakított szerkezetű forradalmi zsebórájának jelen állapota tehát feltehetően a 20. század legelején jött létre olyan módon, hogy egy 18. század végi számlaphoz adaptáltak egy egyszerű 18. századi szerkezetet, amelynek átalakításával a hagyományos kettőről tízre növelték az indikációk számát, és végül ezt a szerkezetet beletették egy 19. századi tokba. A számlap feltehetően autentikus, és arra enged következtetni, hogy a forradalom idején még tízféle indikációjú zsebórát is szándékoztak készíteni. A zománcfestés ikonográfiai szempontból érdemel különleges figyelmet: a két nőalak Franciaország allegorikus ábrázolásának forradalom előtt használatos és a forradalom után elterjedő változatát jeleníti meg egyetlen kompozíción.

---

25 *Grand-Carteret, J.* i. m. 250–251.: „Les Epoques plus intéressantes des Révolutions de Paris, ou le Triomphe de la liberté, dédiées aux bons citoyens", almanach, 1792. További metszetek Franciaország és a Szabadság allegóriájával: Die Bastille. i. m. Kat. Nr. 129.; A Mirabeau-t halálos ágyán ábrázoló rézkarcok egyikén Franciaország és a Szabadság allegóriája veszi közre a végakaratát író figurát. A magyarázó felirat: „Mirabeau sur son lit de mort, s'occupe dans ses derniers moments du bonheur de ses concitoyens : la France qui le soutient déplore la perte de ce grand homme. La pyramide symbole de l'immortalité sur laquelle est attaché un médaillon, où doit être posé son portrait, la liberté s'empresse de receuillir ses oeuvres qu'elle dépose sur l'autel de la patrie : dans le fond le temple des grands hommes ; et la constitution elevée sur une colonne" – jelzése: A Paris, chez M. Jaufret. (http://frda.stanford.edu/en/catalog/yx901rw4477 – 2015. augusztus 28.)

26 A 19. sz. jegyzetben említett almanach-címlap nyomán készült színezett metszet szelencefedélen (szöveggel együtt!): http://frda.stanford.edu/en/catalog/pm175xt9814 (az adatbázis információi sajnos igen hiányosak, de ezt a metszetet más publikációban egyelőre nem sikerült fellelni; 2015. augusztus 28.)

LA MONTRE REVOLUTIONNAIRE DU MUSEE DES ARTS DECORATIFS DE BUDAPEST

Résumé

Le Musée des arts décoratifs possède une montre au cadran révolutionnaire dans un boîtier argent, provenant de la collection Vigyázó. Sur la platine se lit l'inscription «Breguet à Paris» et un numéro partialament illisible «15...9». A l'intérieur du boîtier se trouve un poinçon assez effacé de tête de Diane (Austro-Hongrie/Hongrie, 1867–1937, la lettre spécifiant la ville à l'intérieur du poinçon ne se voit pas) et le poinçon de maître de Carl Wagner, monteur de boîtes actif à Vienne entre 1852 et 1892. Selon les indications des quatre petits cadrans du grand cadran émaillé, le mécanisme a 10 complications: il y a un petit cadran pour la date, l'heure et la minute selon le système grégorien, un autre pour la date, l'heure et la minute selon le système révolutionnaire, un troisième pour les noms du jour de la semaine et du mois et un dernier petit cadran pour les noms du jour de la décade et du mois. Comme la caractéristique principale des montres révolutionnaires est la simplicité non seulement du mécanisme, mais aussi de la décoration, cette montre appartient aux exceptions à cause du nombre des complications et de la finesse de la peinture en émail sur le cadran.

Le démontage du mouvement à échappement à verge avec fusée a prouvé qu'il s'agissait d'un «mariage», les éléments du mécanisme proviennent de quatre périodes. Un mouvement simple à verge du XVIIIe siècle fut complété selon les indications peintes du cadran révolutionnaire probablement authentique, et cette montre «révolutionnaire» à 10 complications reçut un boîtier viennois en argent.

La peinture en émail mérite aussi l'attention au point de vue iconographique. Les figures allégoriques sont identifiables comme la France d'autrefois et de la France libre. Deux des attributs des allégories sont caractéristiques seulement pour les années 1790, sans adhérer à la tradition iconographique de la Révolution Française: l'hydre de la tyrannie au-dessous des pieds de la France libre et la chaîne de la vieille France pleurante. On peut présumer l'authenticité du cadran à cause de ces deux détails peu répandus et peu connus au tournant du XIXe – XXe siècles, où la montre a dû gagner son apparence actuelle.

Kiss Erika

ÚJ ÉLETRE VIRRASZTOTT HAJDANKOR – EGY MENTEKÖTŐRŐL

A műgyűjtésnek is megvannak a maga sztárjai, jól ismert nevei. Közülük többekét a hagyatékukból létrehozott múzeumok, kiállítási egységek viselik, elsősorban Észak-Amerikában. Hazai gyűjtőink talán kevésbé ismertek, noha tevékenységük nélkül ma bizonyára szegényebbek lennénk. Közéjük tartozik Jankovich Miklós és Herzog Mór Lipót, a hazai műgyűjtés történetének két állócsillaga. Szinte semmi közös sincs bennük: más kor, más társadalmi közeg, másfajta gyűjtői attitűd jellemezte őket. A műgyűjtés azonban olyan vidék, ahol a legváratlanabb pontokon kapcsolódik össze két ilyen eltérő (gyűjtői) életpálya. A kapcsolatok hálója pedig tovább szövődik, bonyolódik a gyűjtés közösségi formájában, a múzeumokban. Egy ilyen háló finom szálait szeretném itt összefogni egy szintén jeles gyűjtő, Németh Annamária, Csibi tiszteletére.

2011 májusában a Christie's New York-i aukcióján a Rockefeller Centerben különleges emlékegyüttest árvereztek. A tárgyak Herzog Mór Lipót budapesti bankár egykori gyűjteményéhez tartoztak 1934-ig. Herzog gyűjteményéből jobbára a festmények voltak ismertek, de az Andrássy út 93. alatti Herzog-palota egy jelentős ötvösgyűjteménynek is otthont adott. Herzog 1934-ben elhunyt, a kalapács alá kerülő ötvöstárgyak egyik örököse, a II. világháborúban menekülni kényszerülő Herzog Erzsébet révén jutottak az Újvilágba. A New York-i árverésen szereplő Herzog-műtárgyakat a magyar állam vásárolta meg, őrzésükkel pedig a Magyar Nemzeti Múzeumot bízta meg. A 29 tétel hazatért, a múzeum kiállításon mutatta be, amelynek katalógusa is megjelent.[1] A kézirat lezárását követően, egy előadásra készülve „vettem elő" Jankovich Miklós jól ismert arcmását, Pesky József 1823-ban készült festményét, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka őriz.[2] (1. kép) A büszke tartású Jankovich arany- és ezüstsújtással gazdagon *meghányt* zöld dolmányban és vállára, panyókára vetett mentében ült modellt a festőnek.[3] A sokszor látott képmás egyik részletén azonban most megakadt a szemem, megdobbant a szívem: Jankovich mentekötőjében az Ötvösgyűjtemény egyik új

1 Ötvösművek az egykori Herzog-gyűjteményből. Szerk.: Kiss Erika. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 2015.

2 Ltsz.: 60.17. L. Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Szerk.: Mikó Árpád. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 2002. 10–12.; Aere perennius. Ércnél maradandóbb. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum 200 éve. Szerk.: Ferenczy Endréné. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 2002. Kat. 75., 85.

3 A festményről készült metszet képaláírásában Jankovich így szól az utókorhoz: „Atyáinknak hőstetteit, divatit, müveit enyészetnek örvényéből kiragadtam … 's szerentséssen feltalálván viszsza téritettem … 's temettetett magyar hajdankort új életre virrasztottam."

1. kép
Pesky József: Jankovich Miklós.
MNM, Történelmi Képcsarnok,
ltsz.: 60.17. (Fotó: Kardos Judit)

szerzeményét véltem felismerni, Herzog Mór egykori gyűjteményének darabját.[4] (2–8. kép) Mindez önmagában csak egy szerencsés pasziánsz-lapállás volna, de a tárgy tüzetesebb vizsgálata megerősíti a feltételezést, miszerint valóban ezt a tárgyat festette le Pesky József.

Pesky József festményén Jankovich a 19. század elejének szokása szerint a vállon átvetve viseli mentéjét, amelyet köves-zománcos, hosszú, ötvösművű mentekötő tart a vállán. Jankovich mentekötőjének középső, nagyobb, kerek boglárja éppen a vállára borul. Az ékszer maga váltakozva téglalap alakú bordás és zománcos-virágos díszű ovális tagokból áll, a mentekötőt pajzs alakú, alul a mentén készített hasítékba vagy akasztó hurokba illeszkedő kapcsoló tag zárja. Ha összevetjük a Pesky-képen szereplő és a Herzog-féle ékszert, látható, hogy az egyes tagok száma, elhelyezkedésük ritmusa, díszítésük megegyezik: a pajzs alakú csatok közül összesen négy ovális darabot két oldalukon egy bordás és egy négyzetes zománcozott tagból alakított csoport követ. A bordás elemeket négy domború pálcából, közöttük pedig három láncból képezte a mester. A tárgy különlegessége a zománcdíszítés. A középbogláron és az ovális elemeken örvénylő szirmokból formált rekeszzománcos stilizált virágok láthatók. Formájuk, zománcuk színei alapján e boglárok a 17. században készültek. Az ovális elemeken lévő, paragrafusjelre emlékeztető formát a szakirodalom S-boglárnak nevezi, számos hasonlót találhatunk a 17. századi magyar, erdélyi viseletek boglárdíszei, láncai

4 Ltsz.: Ö.2014. 24. L. Ötvösművek i. m. 130–131., Kat. 58.

2. kép
Jankovich Miklós arcképének részlete

ruhaboglárjai között.[5] A négyzetes tagokon szintén rekeszzománccal alakított virágos díszítés látható. Ez utóbbiak rekeszrajza, a rekeszt alkotó lemezek magassága és a zománc színe, díszítése is eltér az ovális és a középponti tagon szereplőtől. Az ovális tagokon jól kivehető a szerelés módja: a lemezre két szárnyas kapoccsal erősítette fel a mester a 17. századi boglárt. (9–10. kép) Hasonló megoldást alkalmazott az ötvös a kerek középtag zománcos részének felerősítésére. (11. kép) A pajzs alakú záró tag hátoldalán csavaranyák láthatók: ez esetben ugyanis testesebb, plasztikus, foglalt táblás kövekkel díszített virágokat szerelt a lemezre az ötvös; ez utóbbiak a többihez hasonlóan kora újkori darabok. (12. kép) A záró tagon a zöld, smaragd kövek kivételével a zárt foglalású kövek is kora újkoriak, szemben az ovális és a kör alakú boglárok 19. századi foglalataival.

Az ovális, a kör és a pajzs alakú tagok hátoldalába minden esetben jól láthatóan beütötték a tárgy készítésekor előírásszerű pesti arany hitelesítő jegyet, valamint a mester saját jegyével is ellátta azokat. (13. kép) A négyzetes szemeken azonban nincs semmilyen jelölés, továbbá szerelésük is eltér a többi elemétől. A zománcos lemezeket zárt tokba foglalták, melynek hátoldalán kerek lyuk látható. Az elemeket két oldalról lemezből vágott, áttört szegély keretezi: a domború, bordás tagokat ezekhez erősítették egy-egy karikával. A jelzés híján feltételezhető, hogy ezeket a tagokat nem akkor és nem az a mester készítette: ugyanúgy spoliumok, mint a 17. századi boglárok. Mivel azok foglalatához az FM jegyű mester „adta" a nyersanyagot és a munkát, amelyet jegyével – az előírásoknak megfelelően – jelzett is. Ezzel magyarázható az a tény, hogy az ékszernek nem csak a két része, hanem azok egyes tagjai is külön jelzést kaptak.

3. kép
Az Ö.2014.24 leltári számú mentekötő (Fotó: Dabasi András)

5 Pl. MNM Ötvösgyűjtemény, ltsz.: 60.301.c. L. Ékes Krónika/Geschichten in Gold. Szerk.: Gerelyes Ibolya. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 2003. 43., Kat. 30.

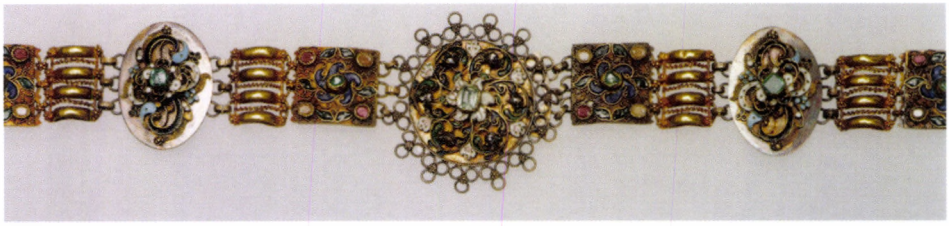

4. kép

A mentekötő középrésze (Fotó: Dabasi András)

5. kép

A mentekötő részlete (Fotó: Dabasi András)

Spoliumok, korábbi ékszerek, töredékek felhasználása és egybeépítése egy kor- és újszerű, azaz a mester korának megfelelő tárgyba, nem példa nélküli a hazai emlékanyagban. Jankovich Miklós gyűjteményével került a Magyar Nemzeti Múzeumba egy különlegesen nagyméretű mentekötő. (14. kép) Jankovich gyűjteményeinek *Ornatus pretiosi…* című, elsősorban ékszereket felsoroló című kézírásos leltárkönyve vonatkozó bejegyzése szerint Jankovich Pozsgay Miklós földvári apát egykori ékszerének tartotta a művet:[6] „Catena chlamydalis, vulgo Nyakbavető, confecta partim ex auro purissimo, partim ex argento bene inaurato, et lapidibus pretiosis, ut pote adamantibus, unionibus, rubinis, smaragdis, crysolithis, et copiosis corallis ornata. – Insunt eidem adamantes viginti sex, uniones orientales maiores, et primae qualitatis, numero triginta quinque; rubini numero quadraginta sex, smaragdi quinque, crisolithi duo. – Catena haec olim Nicolai Posgay circa annum 1660um Praepositi Posoniensis a successoribus eius obtenta, et anno 1805° pro chlamydali ornamento adaptata, aestimatum ad florenos mille. – Ponderat semiuncias sexaginta quatuor, et octo decimas sextas. (64 8/16)"

Jankovich latin nyelven vezette leltárkönyvét, ez a latin nyelv azonban sok tekintetben sajátos. A korszakban éppen felfedezés alatt álló műtárgy-típusokra egyéni, sokszor költött elnevezést alkalmaz, nem mindig teljesen következetesen. Ezt a tárgyat például *catena chlamydalis*-nak, azaz köpönyeg(re való) lánc-nak nevezi, de megadja az általa a meghatározással azonosnak vélt magyar nevet is: *vulgo Nyakbavető* – írja. A tárgy kompozit voltát is rögzíti, megemlíti az 1805-ben való kiegészítést, összeállítást. Jankovich

6 Ornatus pretiosi aurei et argentei, graeci, romani, et medii aevi, e`Collectione Spectabilis Domini Nicolai Jankovich Museo Nationali Hungarico resignati. Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Adattár.

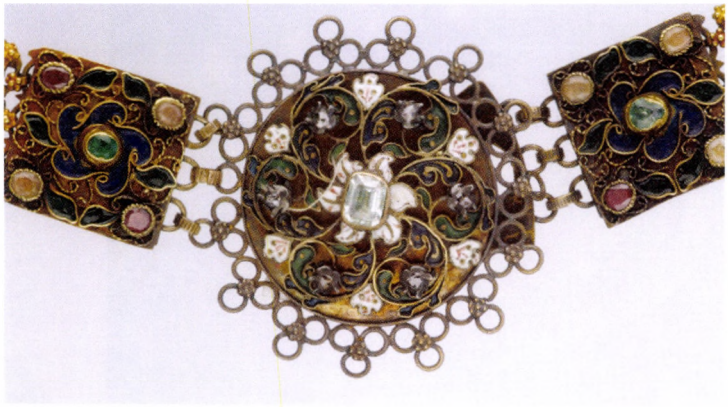

6. kép
A középboglár (Fotó: Dabasi András)

7. kép
Az ovális és a bordás elemek (Fotó: Dabasi András)

8. kép
A pajzs alakú záró elem (Fotó: Dabasi András)

9. kép
Az ovális tag a rászerelt kora újkori boglárral
(Fotó: Dabasi András)

az általa nem ismert – mert esetenként még nem is létező! – szakkifejezés helyett alkot egy olyan szót, szókapcsolatot, amellyel a tárgyat egy általa ismert jelenséghez köti, körülírja annak funkcióját. Ezt azonosítja az általa valószínűleg forrásból ismert *nyakbavető* kifejezéssel, amely a 18. század végén, a 19. század elején már nem volt napi, köznyelvi kifejezés. Jankovich kora újkori forrásismeretére hozhatjuk példaként alkalmazását.

Nyakbavető-nek nevezett ékszerekkel a 16. századtól a 17. század utolsó harmadáig találkozunk a magyar nyelvű forrásokban, férfiak és nők tulajdonában egyaránt.[7] Maga a kifejezés azt tükrözi, hogy valószínűleg a fejen áthúzva vették fel, a súlyuk, leírásuk alapján nagyméretű, a vállon (a felsőruházat vállrészén) kiterülve viselt ékszert. Nem tudjuk egyelőre a forrásokban szereplő ékszereket összekötni a tulajdonosok viseletével; elképzelhető, hogy a nyakbavetők az Európa kora újkori divatjában vezető szerepet vivő spanyol szabású viselettel együtt, annak oldalvizén terjedtek el nálunk is.[8] Fennmaradt példánya sajnos nem ismert ennek az ékszertípusnak. Ebből viszont óhatatlanul arra következtethetünk, hogy mivel anyaguk, súlyuk alapján igen értékes darabokról volt szó, divatjuk megszűntével egyszerűen reciklálták az emlékeket; a köveket újrafoglalták,

7 Olyan lánc-típusú ékszert jelölt, amelyek legalább tucatnyi, többnyire 12-20 drágaköves tagból álltak, valószínűleg rugalmasan, lánctagokkal összefűzve. A tárgyak a korszak legdrágább, ez pedig a kora újkori mércével jelölve egyben azt is jelentette, hogy a legsúlyosabb ékszerei közé tartoztak, minden esetben gazdag drágakő- és zománcos díszítéssel. Ezzel függhet össze, hogy a gyűrűkkel, láncokkal ellentétben sokkal ritkábban említik a források.

8 Az mindenesetre figyelemre méltó, hogy általában olyan főúri tulajdonosok birtokában találkozunk velük, akik körében kimutatható a spanyol szabású öltözék megléte is. Mivel az inventáriumokból való kiszorulása feltűnően egybeesik a spanyol szabású (női) viselet eltűnésével, legalábbis érdemes megkockáztatni a feltételezést: a spanyol viselet egyik jellegzetes, sok-sok Habsburg portrén megfigyelhető látványos ékszerével azonosíthatjuk a *nyakbavető*-t. L. *Tompos Lilla*: Magyar és spanyol női viselet Magyarországon a 16. században. Korunk 3. folyam 19. (2008) 7. sz. 36–45.

10. kép
Az ovális tag hátoldala (a szerző felvétele)

12. kép
A pajzs alakú tag hátoldala (a szerző felvétele)

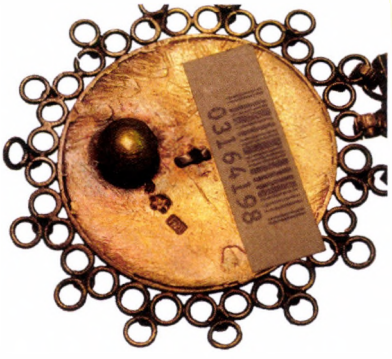

11. kép
A középtag hátoldala (a szerző felvétele)

13. kép
A mentekötő jegyei (a szerző felvétele)

a nyersanyagból más ékszerek készültek. Jankovich minden bizonnyal analógiaként alkalmazta a forrásból ismert kifejezést a saját korának egyik viseletkiegészítőjére, a vállra vetve viselt mente kötőjére.

A mentekötőnek nevezett ékszerek, viselet-kiegészítők a felsőruha (köpönyeg) két oldalsó szárnyának rögzítésére alkalmas, a középkor óta létező kötők, kapcsok-zsinórok családjára vezethetők vissza. A tárgytípus szinte egyidős magával Jankovichcsal: a 18. század utolsó évtizedéből ismertek az első olyan ábrázolások, ahol a jellegzetes magyar szabású viselet felső kabátjának, a mente két szárnyának összefogásához ötvösművű, ékszerszerűen kivitelezett tárgyat visel a modell. Tompos Lilla kutatási alapján a jelenség kialakulását a Szent Korona Bécsből való hazahozatalának alkalmához köthetjük.[9] Korábban zsinórból, gombkötő munkával készített kötőket figyelhetünk meg

9 *Tompos Lilla*: Egy történelmi esemény tükröződése a viseletben. Folia Historica 21. (1998–1999) 215–232.

14. kép

Az Orn.Jank.433 leltári számú mentekötő (Fotó: Kardos Judit)

ugyanebben a funkcióban. A korszakban ugyancsak használatos úgynevezett frakkmentékhez viszont soha nem viseltek ilyen típusú kiegészítőt.[10]

A Jankovich-gyűjteményi tárgy készítéseként megadott 1805-ös dátumot alátámasztja a mű jelzése is. A Herzog-féle műhöz hasonlóan ezen is FM monogramos mesterjegyet találunk. De míg az előbbin antikva majuszkulával, itt kurzív nagybetűkkel jelölte magát a mester. (15–16. kép) Egy további, kurzív FM-es jegyű tárgy is ismert, ugyancsak a Nemzeti Múzeum gyűjteményében. Egy szépséges, eredeti dobozában fennmaradt menetkötő aranyozott ezüstből, középtagján antikizáló gyöngyház kameával. Szabása, mérete alapján a 19. század elejének kitűnő kvalitású műve. (17. kép; jegyei: 18–19. kép) A Jankovich-gyűjtemény nagyméretű mentekötőjének és ez utóbb példánynak az „FM" mesterjegye azonban nem azonos beütőtől származik. Brestyánszky Ilona a pest-budai ötvösségről szóló nagymonográfiájában 1786–1800 között mutatta ki antikvás, téglalap formába írt FM jegyes mester működését, ő vetette

10 *Tompos Lilla*: A francia divat és a magyar tradíciók. In: A szépség óhajtása. Öltözködés-kultúra az 1700–1815 közötti Magyarországon. Szerk.: Ihász István. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 2008. 8–25.

15. kép
Az Orn.Jank.433 leltári számú mentekötő nagy boglárjának hitelesítő jegye (a szerző felvétele)

16. kép
Az Orn.Jank.433 leltári számú mentekötő mesterjegye (a szerző felvétele)

fel a monogram azonosítását a forrásokból ismert Máté Ferenccel.[11] Adott tehát három különböző FM jegy, mindhárom pesti hitelesítő jeggyel. Miután a pesti ötvöscéhben az adott korszakban nem ismert más FM monogrammos mester, feltételezhetően mindhárom jegy ugyanazt a – talán Máté Ferenc nevű – ötvöst takarja. Elképzelhető, hogy a mester aktív, hosszú, tevékeny élete során több beütőt is elhasznált; a három tárgyon ugyanis különböző dátum-beütők is láthatók: „C" (Herzog-féle mentekötő, ltsz.: Ö.2014.14), „O" (ltsz.: Orn.Jank.433) és „D" (ltsz.: 59.414). Mindhárom dátumbélyeg nagybetűs változat, egy sorozat részei.[12]

A három mesterjegy egy személlyel való azonosítását elsősorban a Herzog- és a Jankovich-gyűjteményből a múzeumba került két mentekötő jellege alapján tartjuk indokoltnak. Mindkettő 17. századi, mellesleg kiváló megtartású boglárokat, ékszertöredékeket alkalmaz oly módon, hogy azokat szervesen beépíti egy ízig-vérig 19. század eleji ékszerbe. A hozott anyag felhasználása a nagyobbik és igen súlyos (1100 gramm!) mentekötőn különösen látványos. A hatalmas méretű kerek lemezekre szerelt boglárok a 16. század végének prágai manierista ötvösségének körébe sorolhatók. (20. kép) A csuklós tagokhoz egykor egy 17. első felében készült nyakék elemeiként szolgáló kisebb boglárokat és egy 18. századi ékszerhez – feltehetően egy övhöz – készült öntött, fűrészelt, cizellált elemeket is felhasznált az ötvös. (21. kép) Jól láthatók a kis boglárok oldalán az egykor a felfűzésükre szolgáló szögletes bújtatók. (22. kép) Ha a mű hátoldalát nézzük, az csupa toldás; a végeredmény azonban egy egzotikus szépségű alkotás, amelyben a nagyon különböző darabok szervesen illeszkednek egymáshoz.

---

11 *P. Brestyánszky Ilona*: A pest-budai ötvösség. Bp., 1977. Nro. 279., 299. Brestyánszky Ilona ezüstműveken azonosította azt az antikvás mesterjegyet, amely azonos a Herzog-féle, aranyból készült mentekötő jelzésével. A Brestyánszky Ilona által idézett tárgyak a hitelesítő jegyek alapján általában a 18. század utolsó éveiben, a századfordulón készültek.

12 Mindehhez feltételezzük, hogy az arany tárgyakra alkalmazott dátumbélyeg azonos volt az ezüstművekre beütöttel. Kőszeghy Elemér jegykönyvében (melyet Brestyánszky is átvesz) Pest esetében a legkorábbi, 1761-ben indult dátumbélyeg sorozatot ilyen betűtípussal adja meg. A „q" (!) betű után azonban ismét indít egy „A" sorozatot, amelyet 1818-ig használtnak mond. A szóban forgó tárgyak készítési idejeként azonban kizárt a „C" jelentette 1765-ös illetve a „D" évbetű szerinti 1767-es időpont. Vö. *Kőszeghy Elemér*: Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Bp., 1936. 69.

17. kép
Az 59.414 leltári számú mentekötő (Fotó: Kardos Judit)

16–17. századi ékszertöredékek, csiszolt drágakövek „beépítése" egy kortárs műbe nem példa nélküli az európai 19. századi ötvösség történetében. Ami a tárgyalt darabok-tól megkülönbözteti az analógiákat, az a készítés ideje és az „idézetek" felhasználásának módja. Az 1980-as évektől fordult egyre nagyobb intenzitású érdeklődéssel a kutatás olyan, korábban autentikus, manierista, reneszánsz ötvösműveknek tartott emlékek felé, amelyekről egy szerencsésen fennmaradt tervrajz-gyűjtemény alapján, feketén-fehéren beigazolódott, hogy a 19. század második felében készültek, többnyire gazdag, igényes

18. kép
Az 59.414 leltári számú mentekötő hitelesítő- és dátumbélyege
(a szerző felvétele)

19. kép
Az 59.414 leltári számú mentekötő mesterjegye
(a szerző felvétele)

20. kép
Az Orn.Jank.433 leltári számú mentekötő részlete a 17. századi boglárokkal és a 19. századi foglalt kövekkel
(a szerző felvétele)

21. kép
Az Orn.Jank.433 leltári számú mentekötő egy 18. századi öv öntött eleméből és 17. századi foglalt drágakövekből alakított csuklós tagja
(a szerző felvétele)

gyűjtők számára, vélhetőleg azok megtévesztésére.[13] A tárgyalt mentekötők azonban nem egy korábbi ékszertípust másolnak, hanem minden részletükben kortárs művek. Mindez valószínűleg magának a magyar viseletnek a jelentésváltozásával hozható összefüggésbe. Az immár hangsúlyozottan patrióta jellegű viselet kiegészítéséhez készültek ezek a *hajdankori* ékszerekkel díszített tárgyak.

Ez pedig nagyon is Jankovich Miklós kedve szerinti gondolatnak látszik. Meglehet nem bizonyítható, ellenben hihető, hogy a régi és új elemeket ilyen súrlódásmentesen egymásba ötvöző alkotás valóban a valaha élt talán legjelentősebb magyar műgyűjtő személyes birtokában volt. Hiszen Jankovich ismerte, feljegyezte egy birtokába került *pastiche* készítésének idejét. Egy olyan kortárs műét, amelynek mestere azonos annak a mentekötőnek a mesterével, amelyben Jankovich megörökíttette magát. Utóbbi ékszer

13 A kutatás történetének összefoglalása legújabban: *Drayman-Weisser, Terry–Wypyski, Mark T.*: Fabulous, Fantasy, or Fake? An Examination of the Renaissance Jewelry Collection of the Walters Art Museum. The Journal of the Walters Art Museum Vol. 63. (2005) 81–102.; *van Leeuwen, Suzanne–van Bennekom, Joosje–Creange, Sara*: Genuine, Fake, Restored or Pastiche? Two Renaissance Jewels in the Rijksmuseum Collection. The Rijksmuseum Bulletin Vol. 62. (2014) No. 3. 270–287.

22. kép

A mentekötő csuklós tagjának 17. századi boglárjai. Jól látszanak az eredetileg a boglárok felfűzésére szolgáló szögletes bújtatók (a szerző felvétele)

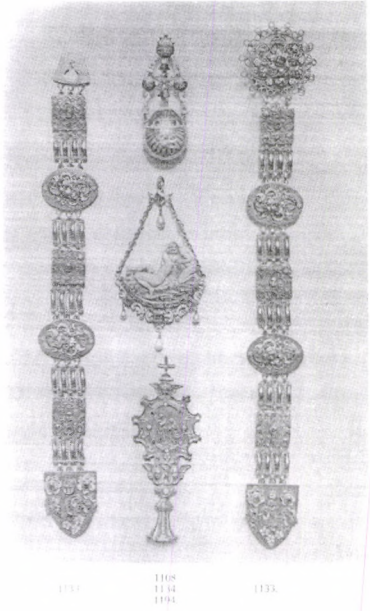

23. kép

Az Ernst Múzeum 1923-as árverési katalógusának XLVI. táblája az 1133. számú tétel fényképével

azonban személyes, használati darab volt, így későbbi sorsa is ennek megfelelően alakulhatott. Ennek állomásai közül mindössze az feltételezhető, hogy Herzog Mór Lipót az Ernst Múzeum 1923-ban tartott XXII. aukcióján vásárolta meg az ékszert, ahol a tárgy az 1133-as számon szerepelt.[14] (23. kép) Az 1931-ben az Iparművészeti Múzeumban rendezett, Erdély művészetét bemutató kiállításon is látható volt a mű, immár Herzog Mór Lipót tulajdonaként.[15]

A kalandos utat bejárt mentekötő 2011-ben minden értelemben hazaérkezett: a Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményébe.

14 Az Ernst-Múzeum aukciói. XXII. Bp., 1923. 80., XLVI. tábla; A tárgy korábbi tulajdonosát nem jelzik. Tanulságos, hogy a katalógustétel készítője, Csányi Károly a bordás tagokat 15. századi munkának vélte. A tárgy akkori mérete, súlya is megegyezik a mai állapotéval.

15 Erdély régi művészeti emlékeinek kiállítása az Iparművészeti Múzeumban. Művészeti Múzeumok Barátainak Egyesülete, Bp., 1931. Kat. 120.

ANCIENT TIMES WOKEN TO A NEW AGE – ABOUT A *MENTE FASTENER*

Summary

Hungarian National Museum acquiered in 2011 an important colection of early modern Hungarian and Transylvanian silver and jewelleries. Once these objects belonged to the famous collection of Herzog Mór Lipót. A so called *mente fastener* made in the early 19th century has a very close resemblance to the piece, Miklós Jankovich wears on his portrait, painted by József Pesky in 1823. Article tries to prove the origin of the jewellery from the Herzog-collection.

Kovács S. Tibor

A „KONSTÁBLER BOT" ÉS A „HUSZAS" BUZOGÁNY.

A KÖZÉPKORI BUZOGÁNYOK ÉS KÉSEI UTÓDAIK MAGYARORSZÁGON

1167-ben Zimonynál a magyarok és a bizánciak között lezajlott véres ütközetben a bizánci harcosok nagyon eredményesen alkalmazták sújtófegyvereiket, azaz vasbuzogányaikat (*Korrhiné*) a magyar nehézlovasság ellen, akik nem rendelkeztek ilyen típusú fegyverekkel.[1]

A későrómai hadsereg hadfelszereléséből örökölve, a 9. század végétől mind a bizánci gyalogság, mind a nehézlovasság alkalmazott buzogányokat, elsősorban a négytüskés, vasból készült típust. (1. kép) Az igen változatos formájú és anyagú bizánci buzogányok között már a 12. században felbukkantak a tollas változatok, amelyek számos 13. századi készítésű freskón is feltűnnek.[2] Egy bizánci nehézlovas akár több – az övre és a nyeregre felerősített – buzogányt is viselhetett, hiszen ütésre használt buzogánya mellett rendelkezett hajítóbuzogányokkal is. Az előbbivel a páncélos ellenfél fejét, vállát, karját, valamint a lovát támadta, míg az utóbbit – a lengyel kísérleti régészet legutóbbi eredményei alapján – körülbelül 15-20 méterre hajíthatta.[3]

Az 1070-es években készült bayeux-i kárpiton találkozunk egy elhajított, az ellenfél felé vízszintesen szálló buzogánnyal, de I. Basil bizánci császár (867–886) vadászaton is használta a hajítóbuzogányt, amellyel egy farkast terített le. Igen érdekes, hogy a számos ősi emléket megőrző magyar népmesékben többször találkozunk buzogányhajítással, amely az erőpróba egyik fő változata volt.[4]

---

1 *Moravcsik Gyula*: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Fontes Byzantini Historiae Hungaricae Alvo Ducum et Regum ex Stirpe Árpád Descendentium. Bp., 1988. 244–245.; *D'Amato, Raffaele*: Σιδηροράβδιον, βαρδούκιον, ματζούκιον, κορύνη: The War-mace of Byzantium, the 9th–15th C. AD. New evidence from the Balkans in the collection of the World Museum of Man, Florida. Acta Militaria Mediaevalia 7. (2011) 7–48. 21.

2 *Kolias, Taxiarchis G.*: Byzantinische Waffen. Wien, 1988. 173–185.; *D'Amato, R.* i. m. 8–15.; *Boldog Zoltán*: Fegyverzet és felszerelés a magyar-bizánci háborúkban. In: *B. Szabó János*: Háborúban Bizánccal. Magyarország és a Balkán a 11–12. században. Bp., 2013. 183–229. 219–220.

3 *Michalak, Arkadiusz*: A 14th century Hungarian knobbed mace head from the Birów Mountain in Podzamcze in the Polish Jura Chain. In: Cum Arma Per Aeva. Uzbrojenie indywidualne na przestrzeni dziejów. Ed.: Paweł Kucypera–Piotr Pudło. Toruń, 2010. 173–200. 185–186.

4 *Hidán Csaba László*: A XI–XIV. századi sztyeppei eredetű buzogányok és használatuk. Studia Caroliensia 5. (2004) 2. sz. 3–9. 4–5.; *Michalak, A.* i. m. 187.; *D'Amato, R.* i. m. 13–15.

1. kép
Bizánci-típusú négytüskés vasbuzogányfej,
9–14. század. MNM, Fegyvertár
(Fotó: Gedai Csaba)

2. kép
Közel-keleti típusú bronzbuzogányfej,
13. század. MNM, Fegyvertár
(Fotó: Gedai Csaba)

A bizánci buzogánytípusok mellett hazánkban előfordulnak közel-keleti változatok is, (2. kép) amelyekhez igen hasonlatosak a 12–13. századi szeldzsuk-török fegyverzetben ismeretesek, sőt korabeli érméken is felbukkannak.[5] A szentföldi hadjáratok során, a Közel-Keleten szolgálatot teljesítő lovagrendek között fontos szerepet játszottak a Templomosok, akiknek a fegyverzetében már a 12. században előfordult a buzogány, méghozzá a szeldzsuk-török változat.[6] II. András magyar király (1205–1235) 1218-ban személyesen vezetett hadjáratot a Szentföldre, ahol igen jó kapcsolatokat épített ki, majd szárazföldön tért haza népes kíséretével.[7] Könnyen elképzelhető, hogy ez a buzogánytípus a Szentföldről került a Magyar Királyság területére, amelyet aztán itt hamarosan használatba is vettek.

A miskolci Herman Ottó Múzeum 2001-ben régészeti ásatást folytatott a magyarok és a mongolok között 1241-ben lezajlott muhi csata helyének a közelében. Itt a 13. századi Mohi falu temetőjétől körülbelül 50 méterre, egy gödörben, két emberi maradványt

5 *Nicolle, David*: Arms and Armour of the Crusading Era 1050-1350. Vol. 2. London, 1999. 526., 655., 665.; *Al-Sarraf, Shihab*: Close Combat Weapons in Early Abbāsid Period: Maces, Axes and Swords. In: A Companion to Medieval Arms and Armour. Ed.: Nicolle D. Woodbridge, 2002. 149–178.; XII. 53., 55., 58., 66., 67., 71.; *Bashir, Mohamed*: The Arts of the Muslim Knight. The Furusiyya Art Foundation Collection. Milan, 2008. 231–233.; *D'Amato, R.* i. m. 17.

6 *Upton-Ward, Judith Mary*: The Rule of the Templars: The French text of the Rule of the Order of the Knights Templar. Woodbridge, 2008. 425., 558.; *Boldog, Zoltán*: A prismatic mace-head from Dunaföldvár from the time of the Mongol Invasion. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae 63. (2012) 181–196. 188.

7 *Kristó Gyula*: Az Árpád-kor háborúi. Bp., 1986. 104–105.; *Boldog, Z.* A prismatic mace-head i. m. 188.

3. kép
Vasbuzogányfej, egri vár lelőhelymegjelöléssel, 13. század. MNM, Fegyvertár
(Fotó: Gedai Csaba)

4. kép
Vasbuzogányfej, Szécsény környéke lelőhelymegjelöléssel. Vígh-gyűjtemény, Budapest
(Fotó: Gedai Csaba)

tártak fel (4062. számú sír). A temetkezés mellékleteként kerültek elő a következő tárgyak: zabla, 2 darab nyílhegy, vas késtok, vas övcsat, egy sodronypáncél karikákkal díszített tarsoly és 8 darab, IV. Béla magyar király (1235–1270) 1235 és 1241 között vert ezüstpénze. A temetkezés – fegyvertörténeti szempontból – legjelentősebb lelete egy vasbuzogány volt, amely a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött darab (3. kép) pontos párhuzama.[8] A lelőhely és a mellékletek alapján a sírban fekvő két ember a muhi csatában halhatott meg, akiket később a falu lakói temetőjük közelében hantoltak el. Így könnyen elképzelhető, hogy egykor a magyar oldalon harcoltak. 2009-ben Dunaföldvár–Ló-hegy lelőhelyen a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének munkatársai egy 13. századi Árpád-kori falurészletet tártak fel, amely a mongol betörés alatt pusztult el (1241–1242). Itt egy gödörben öt – szabálytalanul elhelyezkedő – emberi maradványt hoztak a napvilágra. Az emberi csontok között egy nyolcszög keresztmetszetű, hosszúkás – felfelé szélesedő –, vas buzogányfej is előkerült,[9] amelynek közeli párhuzama a budapesti Vígh István magángyűjteményében őrzött darab. (4. kép) Így a régészeti ásatások során és a szórványleletként előkerült négy vasbuzogány alapján valószínűsíthető, hogy ezeket a fegyvereket a magyarok, vagy a szövetségeseik használták.

Ebben az időben a mongolok is ismerték ugyan a buzogányt, de az előbbi négy fontos régészeti lelet alapján valószínűsíthető, hogy ez a vasbuzogány-típus nem velük, hanem korábban a Szentföld irányából került a Magyar Királyság területére.

---

8 *Kovács S. Tibor*: Huszárfegyverek a 15–17. században. Bp., 2010. 172–173.; *Pusztai Tamás*: Könnyűlovas harcos sírja a Muhi csatából. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 12. (2011) 629–640. 629–634.; *Boldog, Z.* A prismatic mace-head i. m. 184.

9 *Boldog, Z.* A prismatic mace-head i. m. 181–183.

5. kép
Kun-típusú tizenöttüskés bronzbuzogányfej, 13–14. század. MNM, Fegyvertár (Fotó: Gedai Csaba)

Az 1239-ben Magyarországra beköltöző, a mongolok elől menekülő kunok magukkal hozták jellegzetes fegyvereiket, így a buzogányaikat is. Ezek a steppei buzogánytípusok és Magyarországon továbbfejlesztett változataik igen szép számmal kerültek elő, mind Magyarországon, (5. kép) mind külföldön.[10] A jelenlegi magyar nyelvben a „buzogány" szó egyértelműen kun eredetű. A kunok bejövetele előtt a magyarok a „bot" szót használták a buzogány megjelölésére,[11] amely azt igazolja, hogy már korábban is ismerték ezt a fegyvertípust. A csillagfejű (tüskés) buzogányok magyarországi népszerűségét jól szemléltetik a templomokban fennmaradt Szent László legenda falképei, a lovagkirály és egy kun harcos összecsapásának megörökítésével. A bögözi, homoródszentmártoni 1300 körül, valamint a 14. század közepén készült, Karaszkóról származó falképek csillagfejű buzogányokat ábrázolnak. A Vatikáni Kézirattárban őrzött Magyar Anjou Legendárium egyik miniatúráján egy kun harcos csillagfejű buzogánnyal sújt le Szent Lászlóra.[12] A tollas buzogányok magyarországi képi ábrázolásokon csak a 14. század második felében tűntek fel, a Képes Krónika egyik miniatúráján, valamint a mártonházi Szent László legenda falképén.[13] A képi ábrázolások mellett természetesen a tárgyi emlékanyagban is felbukkannak mind bronzból, mind vasból. Különösen jellegzetes az a darab, amely 1922-ben Magyarországról került a New York-i Metropolitan Múzeumba.[14] A vasból készült tollas buzogányok megjelenése

10 *Kovács László*: A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának XI–XIV. századi csillag alakú buzogányai. Folia Archaeologica 22. (1971) 165–181. 165–168.; *Horváth Ferenc*: A csengelei kunok ura és népe. Bp., 2001. 73–74.; *Hidán Cs. L.* i. m. 8.; *Strzyż, Piotr*: Ruskie Buławy „Gwiaździste" z Terenu Małopolski. Acta Militaria Mediaevalia 1. (2005) 107–114. 108–110.; *Boldog Zoltán.*: A Déri-gyűjtemény buzogányai. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 79. (2006) 75–82. 75–76.; *Liwoch, Radosław*: Buławy z zachodniej Ukrainy. Acta Militaria Mediaevalia 2. (2006) 67–78. 70–76.; *Kovács S. T.* i. m. 174–175.; *Michalak, A.* i. m. 178–183.; *Markov, Zoran–Petrović, Dragutin*: Cold Arms. Vršac, 2012. 116–118.

11 *B. Szabó János*: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára) Sorozatszerk.: Veszprémy László. Bp., 2010. 48–49.

12 *Pandula Attila*: Viseletek, fegyverek. In.: *Kristó Gyula*: Az Anjou-kor háborúi. Bp., 1988. 216–258. 229.; *Hidán Cs. L.* i.m. 4.; *Kovács S. T.* i. m. 32.

13 *Pandula A.* i. m. 229–230.; *Hidán Cs. L.* i. m. 5.; *Kovács S. T.* i. m. 29.

14 *Kalmár János*: Régi magyar fegyverek. Bp., 1971. 22. 10. ábra; *Pandula A.* i. m. 8. ábra.

Magyarországon a védőfegyverzet nagyarányú fejlődésével van kapcsolatban. Az Anjoudinasztia révén a magyarok a legfejlettebb itáliai támadó- és védőfegyverzettel ismerkedtek meg. Így a magyarországi tollas buzogányok könnyen lehet, hogy itáliai hatásra jelentek meg a 14. század folyamán. Persze az is valószínű, hogy már korábban is ismertek voltak hazánkban a korai, már említett bizánci típusok.[15]

A buzogányok fejlődésének következő állomása az úgynevezett „gótikus" buzogányok megjelenése a 15. század elején. A teljesen vasból készült buzogányok 4-6, kovácsolással készített, négyszögletes, előreugró csúcsú tüskével rendelkeznek, amelyek alatt és felett egy-egy kis fémnyúlvány látható.[16] A szintén vasból készült nyél ezeknél a fegyvereknél kör, vagy négyzet átmetszetű, de akár lehet csavart is. A magyarországi tárgyi emlékanyagban ezek a buzogányok szép számmal képviseltetik magukat. (6. kép) A buzogányok fontosságát a magyar fegyverzetben jól érzékelteti, hogy Filippo Scolari (Ozorai Pipo) 1426-ban Ozorán ezüstös buzogányt ajándékozott a firenzei követnek. Hunyadi Mátyás magyar király (1458–1490) pedig az 1487-es bécsújhelyi hadiszemlén személyesen adott át válogatott vitézeinek buzogányokat.[17] A 15. század második felében a gótikus buzogányok

6. kép
Gótikus vasbuzogány,
15. század. MNM, Fegyvertár
(Fotó: Gedai Csaba)

15 *Petrović, Đurđica*: Dubrovačko oružje u XIV veku. Beograd, 1976. 219.; *Kovács S. T.* i. m. 175–176.; *D'Amato, R.* i. m. 12–15., 21.

16 *Boeheim, Wendelin*: Handbuch der Waffenkunde. Leipzig, 1890. 361–362.; *Stone, George Cameron*: A Glossary of the Construction, Decoration and Use of Arms and Armor in All Countries and in All Times. New York, 1981. 421–422.; *Marek, Lech*: Gotycki Buzdygan ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Chojnowie. Acta Militaria Mediaevalia 3. (2007) 217–229. 217–220.; *Kovács S. T.* i. m. 177.

17 *Balogh Jolán*: A művészet Mátyás király udvarában. I. (Adattár). Bp., 1966. 462–464.; *Uő*: Mátyás király és a művészet. Bp., 1985. 426–427.; *Kovács S. T.* i. m. 177.

7. kép
„Konstábler bot", Pest, 1860.
MNM, Ereklyegyűjtemény
(Fotó: Gedai Csaba)

orrszerűen előreugró tüskéje egyre inkább háromszög formájúvá vált és a nyél irányában jelentősen meghosszabbodott.

A gótikus buzogányok egyértelműen a lovagi fegyverzet részei voltak, de használatuk sokkal szélesebb körben volt ismeretes, hiszen ritkán ugyan, de paraszti és polgári környezetben is felbukkantak.[18]

A 7. képen látható műtárgy szép példája a kun típusú buzogányhasználat 19. századi továbbélésének. Ez a „konstábler bot", azaz a „pesti békeintézők" buzogánya, amely alpakkából, valamint fából készült.[19] A tizennyolctüskés, úgynevezett csillag formájú fejjel rendelkező buzogány tetején kúpos gomb, míg az alján hosszú köpűnyúlvány látható. A feketére fényezett, fokozatosan szélesedő hengeres nyelének a felső részén az 1848-as évszám, míg alatta a koronás magyar címer található. A nyél másik oldalán a PEST városnév olvasható, míg alatta Pest címere látható.

A magyar forradalom és szabadságharc (1848–1849) leverése után csak 1860-ban nyílt ideiglenesen lehetőség az alkotmányos rend visszaállítására. Ebben az évben Pesten ugyanaz a Rottenbiller Lipót (1806–1870) volt a polgármester, aki 1848 tavaszán is. A város vezetője által – angol mintára – szervezett önkéntes rendőri (Constable) egység hatalmi jelvénye egy kun típusú, csillagfejű buzogány volt, amelyhez hasonlót a közeli Jászkun Kerület elöljárói még ebben az időben is viseltek. A „konstábler botokat" –

18 *Holl, Imre–Parádi, Nándor*: Das Mittelalterliche Dorf Sarvaly. (Fontes Archaelogici Hungariae) Bp., 1982. 81–82.; *Pfaffenbichler, Matthias*: Das Turnier als Instrument der Habsburgischen Politik. Waffen- und Kostümkunde 34. (1992) 1–2. sz. 13–36. 17.; *Marek, L.* i. m. 224. Fig. 5.

19 Magyar Nemzeti Múzeum, Ereklyegyűjtemény, ltsz.: 1948.7.10., hossza: 28,4 cm, átmérője: 3,5 cm, tömege: 0,115 kg.

darabonként 3 ezüstforintért – Vandrák Soma pesti rézműves készítette el a polgármester utasítása alapján.[20]

Magyarországon a 19. század elejétől kezdve igen népszerű lett a társadalom tehetős tagjai között a régiségek, köztük a fegyverek gyűjtése. A kor híres-hírhedt „műkereskedője", Litteráti Nemes Sámuel (1794–1842) 1835-ben már Pesten is megnyitotta régiségkereskedését, ahol fegyvereket is árult. Vélhetően az élénkülő kereslet miatt a 19. század első felének Magyarországán felbukkantak hamis szablyák és buzogányok, elsősorban különböző erdélyi fejedelmek nevével.[21] A Magyar Nemzeti Múzeum fegyvergyűjteménye ebből az időszakból négy buzogányhamisítványt is őriz, amelyek egyik jellegzetes darabja a 8. képen vehető szemügyre.[22] Körte formájú, tizenhatgerezdes, türkizekkel gazdagon kirakott fejjel. A nyél felső részét áttört, aranyozott ezüst levélmotívumok díszítik, míg alatta trébelt, függőlegesen futó gyöngy és virágszirom sorok futnak. A nyélen az alábbi – szintén függőlegesen futó – feliratot olvashatjuk: „FRA: RHEDEI PRIN: TRAN 1658". Alatta domborított formában Erdély címere látható, szívpajzsában a Rhédey család címerével. Jelen buzogány 1916-ban báró Révay Ferenc ajándékaként került a Magyar Nemzeti Múzeumba.

I. Ferenc József (1867–1916) budai koronázása alkalmából számos fénykép készült a magyar arisztokrácia jeles tagjairól, akik a koronázási ünnepségen viselt díszruháikban vannak. Igen érdekes Batthyány Ödön

8. kép
Buzogányhamisítvány Rhédey Ferenc erdélyi fejedelem (1657–1658) nevével,
19. század első fele. MNM, Fegyvertár
(Fotó: Gedai Csaba)

20 A pesti békeintézők buzogánya. Vasárnapi Ujság 8. (1861) 2. sz. január 13. 16.

21 *Kovács S. Tibor*: Bem József (Józef Bem) tábornok díszszablyája. Folia Historica 28. (2012) 145–153. 151–153.

22 Magyar Nemzeti Múzeum, Fegyvertár, ltsz.: 54.1950., hossza: 72,6 cm, átmérője: 7 cm, tömege: 0,980 kg.

9. kép
Batthyány Ödön herceg,
Borsos és Doctor felvétele. Pest, 1867.
MNM, Történeti Fényképtár

herceg 1867-ben készült fotója.[23] (9. kép) Itt Batthyány sodronyinget öltött, páncélkesztyűt és nyakvértet visel, valamint párducbőr kacagányt. Jobb kezében gerezdes buzogányt tart, amely vélhetően a családi fegyvertárból származik, de az sem kizárt, hogy 19. századi készítmény. Az 1867-es koronázás alkalmából a pesti ötvöscéh egy igen nagy méretű, aranyozott ezüstből készült, zománccal díszített, valamint drágakövekkel kirakott buzogányt ajándékozott I. Ferenc Józsefnek.[24]

A 19. század végén – úgy tűnik – nem készítettek díszbuzogányokat az 1896-os – millenniumi – országos ünnepségek arisztokrata résztvevői számára.

Az I. világháború idején (1914–1918) a buzogányok igen nagy számban és változatos formában jelentek meg az olasz front lövészárkaiban.[25] A magyar királyi 20. honvédhadosztály jelképe lett ez a fegyvertípus, amely még a sapkajelvényén is ábrázolta a közelharc eme kedvelt sújtófegyverét, a „huszast". Ezt a nevet a buzogány a hadosztály hadrendi száma után kaphatta, vagy pedig azért, mert az első változatait 20 darab téli patkószeggel verték ki.[26] (10. kép) Az olasz katonák és a civilek is elborzadtak ettől a fegyvertől, az osztrák–magyar

23 *Tomsics Emőke*: Kacagány és Camera. Az 1867-es koronázás fényképei a Magyar Nemzeti Múzeumban. Bp., 2015. 92. 35. fotó. Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár, ltsz.: 70.459, magassága: 9,7 cm, szélessége: 6 cm.

24 Magyar Nemzeti Múzeum, Fegyvertár, ltsz.: 54.1956., hossza: 73 cm, átmérője: 13,2 cm, tömege: 2,430 kg. Jelen műtárgy 1868-ban I. Ferenc József ajándékaként került intézményünkbe.

25 *Marzetti, Paolo*: La Guerra Italo Austriaca 1915–1918. Uniformi, Distintivi, Equipaggiamento ed Armi. Parma, 1998. 121.; *Finadri, Renato*: Mazze ferrate Della Prima Guerra Mondiale. Inglesi, Tedesche, Austroungariche. In Appendice: Fokosbalta e Pugni di Ferro. Udine, 2007. 41.; *Ortner, M. Christian*: Sturmtruppen. Österreichisch-ungarische Sturmformationen und Jagdkommandos im Ersten Weltkrieg. Wien, 2005. 144–145.

26 *Finadri, R.* i. m. 41–42.; *Hermann Attila–Szanyi Miklós*: „Csak előre, édes fiam..." A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljak jelvényei a Nagy Háborúban. Debrecen, 2011. 34.; Magyar Nemzeti Múzeum, Fegyvertár, ltsz.: 68.8864.; hossza: 58 cm, átmérője: 4 cm, tömege: 0,790 kg.

„barbarizmus" megnyilvánulását látták benne.[27] Az első világháború után, a Horthy Miklós kormányzó (1920–1944) vezette Magyarországon a buzogány szerepe jelentéktelen, különösen Lengyelországhoz képest, ahol az államelnök, tábornokok és főtisztek gyakran kaptak ajándékba buzogányokat. Magyarországon az Alföld középső részén, a Nagykunság térségében még 1920 körül is ismert volt a „legénybot", amely zömében gömb formájú, sárgaréz fejben végződött. Az egyik típusa azonban éppen olyan csillagalakú (tizenkéttüskés) fejű volt, mint korábban a kun típusú harci buzogányok. A korábbi csillagfejű buzogányok a jászsági és kunsági pásztoremberek kezében megmaradtak kézifegyverként, majd a legények jelvényévé és díszévé váltak. Használatuk az 1920-as évek végéig tartott, majd végleg kimentek a divatból.[28]

A magyarországi buzogányhasználat legutolsó dokumentuma az a fotó, amely 1942. március 10-én készült és a Kállay-kormány tagjait ábrázolja.[29] (11. kép) Itt a díszmagyarba öltözött kormánytagok szablyát viselnek, kivéve Kállay Miklós miniszterelnököt (1942.03.09–1944.03.22.), aki buzogányt tart a bal kezében, amelyet vélhetően a családi fegyvergyűjteményből kölcsönzött erre az alkalomra.

10. kép
A „huszas" buzogány az olasz frontról, 1916. MNM, Fegyvertár
(Fotó: Gedai Csaba)

27 *Finadri, R.* i. m. 28–39.

28 *Szabó László*: Könnyűlovassági fegyverből legénybot. (Egy kun eredetű fegyver fennmaradása és funkcióváltása a magyarországi kunoknál). Szolnok, 1998. 4–5.; „legénybot", 20. század eleje, Magyar Nemzeti Múzeum, Fegyvertár ltsz.: 68.8861., hossza: 47 cm, átmérője: 4 cm; tizenkéttüskés buzogány, 19. század vége, Magyar Nemzeti Múzeum, Fegyvertár ltsz.: 68.8860., hossza: 84 cm, átmérője: 5,1 cm.

29 Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár, ltsz.: 62.6413.

11. kép
A Kállay-kormány tagjait bemutató fénykép, Budapest, 1942. március 10.
MNM, Történeti Fényképtár

"CONSTABLE STICK" AND "TWENTY" MACE. MACES IN HUNGARY FROM MIDDLE AGES TO MODERN TIMES

Summary

In 1167 at Zimony, in a battle between Hungarians and Byzantines the later used their iron maces (*Korrhiné*) successfully against the Hungarian heavy cavalry, who had no such weapon in their armour.

Descended from the late Roman army's weaponry, maces, mainly the four-knobbed, iron variety were adopted both by Byzantine infantry and cavalry from the 9th century on. (Fig. 1.)

Apart from the Byzantine types, Middle Eastern type maces (Fig. 2.) occur too, that are very similar to the ones used by the Seljuq troops in the 12–13th centuries, and even appear on contemporary coins. Among the orders taking part in the Crusades in the Middle East, the Knights Templar played an important role; the mace, namely the Seljuq-Turkish variety occurred among their weapons as far back as the 12th century.

Herman Ottó Museum of Miskolc undertook excavations near the site of the Battle of Muhi, in 1241 between Hungarian and Mongol forces. Approximately 50 metres from the cemetery of the 13th century Muhi village two skeletons were uncovered in a pit (Grave 4062). The burial contained the following finds: bit, 2 arrowheads, iron knife sheath, iron belt buckle, a purse decorated with chainmail rings and 8 silver coins of Béla IV (1235–1270) minted between 1235 and 1241. The most significant object from an armour history point of view, was an iron mace which is the exact parallel of one from the collection of the Hungarian National Museum. (Fig. 3.)

The Cuman population fleeing from the Mongols settled in Hungary in 1239. They brought in their typical armour, including the mace. These steppe type maces and the varieties developed from them in Hungary came to light in abundancy both in Hungary and abroad. (Fig. 5.) The word *"buzogány"* (mace) in modern Hungarian is no doubt of Cuman origin. Before the settlement of the Cuman people the word *"bot"* was in use, which proves this type of weapon was known.

The next step of the development of maces is the occurrence of the so called "Gothic" maces in the early 15th century. They were made of iron in full and had 4–6 square, protruding forged spikes, with a metal projections below and above. The iron handle is either circular, or square in cross section, but occasionally it can be spirated. Many examples can be found among the maces from Hungary. (Fig. 6.)

In Hungary the collection of antiquities, including weapons became very fashionable among the higher classes from the early 19th century. The well-known antiquarian of his era, Sámuel Litteráti Nemes (1794–1842) opened a shop at Pest (Budapest) as well in 1835 already. Because of the high demand Litteráti started to forge sabres and maces, mainly with the names of different Transylvanian princes. The Hungarian National Museum has four such pieces in its collection, that were made in the first half of the 19th century. (Fig. 8.)

After the Russian suppressing of the Hungarian Revolution and War of Independence against the Habsburgs (1849) the – temporarily – chance to restore constitutional order came first only in 1860. In this year the same Leopold Rottenbiller (1806–1870) was the mayor of Pest as in 1848. The voluntary constable unit organized by the mayor was adorned with a Cuman type, star-shape headed mace. (Fig. 7.) Its prototype was the not the piece in the Museum but the mace still in use by the head of the neighbouring Jász-Cuman territory.

During the World War I (1914–1918) the mace appeared in large numbers and in a variety of forms in the trenches of the Italian front lines. The Hungarian Royal 20th Honvéd Infantry Division even depicted this popular weapon, the "twenty", on its cap-badge. The mace might have got this name after the number of the division or according to another explanation, because the first varieties were tacked with 20 horseshoe nails. (Fig. 10.) After the World War I, in Hungary governed by Admiral Miklós Horthy (1920–1944) the role of the mace is insignificant, especially compared to Poland, where the president, the generals and major officers often received maces as gifts. In Hungary, on the central part of the Great Hungarian Plain, in the Nagykunság the "fellowrod" ending mainly in a globular, brass head, was still known around 1920. One of its varieties, as mentioned earlier was similarly star-shape (12 knobs) as the

former Cuman type battle maces. The star-shape maces remained as weapons in the hands of Jász and Cuman shepherds, later became the sign and ornament of young men. Their use survived until the end of the 1920s, and then went out of fashion for good.

The last document of the role of the mace is a photo taken of the Kállay cabinet on 10th March 1942. (Fig. 11.) Here, the ministers dressed in traditional Hungarian attire wear sabres except Count Miklós Kállay prime minister (09.03.1942–22.03.1944), who holds a mace in his left hand.

Körmöczi Katalin

EGY 19. SZÁZADI NŐIDEÁL. DEÁK FERENC LEVELE VÖRÖSMARTY ILONÁHOZ

Deák Ferenc politikusi tevékenysége, államférfiúi mentalitása mellett emberi habitusát is elemző tanulmányok rendre kitérnek – olykor csak érintőlegesen – a Deák és a nők kérdéskörére.[1] Egykorú hiteles forrásokban a téma nem bővelkedik, zömmel adomák és visszaemlékezések rögzítenek epizódokat, életjeleneteket, elszórt megjegyzéseket Deák életéből. Torzóban, a neki szóló levelek elégetése miatt csak féloldalasan fennmaradt levelezésében[2] a nőknek címzett vagy nőkről szóló, nőkről említést tevő levelek tanulmányozása rajzol elnagyolt, de a valóság lenyomataként elfogadható képet. Ezek közül egyik, Deák Ferenc gyámleányához, Vörösmarty Ilonához írott levele rátekintést enged a férfiúi mivolt nők iránti viszonylatának főbb aspektusaira. Rávilágít az apai, azaz a gyámapai kapcsolat kötelmeire, annak Deák által vallott erkölcsi, érzelmi, szellemi, anyagi kötelezettségeire, amelyeket Deák a legmesszebbmenőkig betartott Vörösmarty Mihály árváinak gyámolításában.[3] Rávilágít a levél Deák Ferenc nőideál képének és a nőnevelés, a leányok oktatásának kérdésében vallott nézeteinek, személyes elvárásainak alaptételeire.

A levelet Deák Ferenc a tizenhét éves Vörösmarty Ilona névnapjára írta 1862. augusztus 14-én Pusztaszentlászlóról.[4] A névnapi jókívánságok mellett életre szóló tanácsokkal ajándékozta meg gyámleányát.

Szellemi, erkölcsi útravalóul szolgáló szülői intelmek sorába illeszkedik Deák levele. A műfaj 19. századi megjelenési formái között tartjuk számon Kölcsey Ferenc erkölcsfilozófiai, szépirodalmi rangú művét, a Parainesist, valamint az emlékkönyvekbe szánt sorokat, és a szülők magánleveleiben megfogalmazott intelmeit.

---

1 A témával átfogóan foglalkozott a 2013-ban Zalaegerszegen megrendezett tudományos konferencia. L. Női sorsok, szerepek Deák Ferenc környezetében. Szerk.: Kiss Gábor. Zalaegerszeg, 2015.

2 Deák a családi levéltárat saját levelezésével együtt elégette. *Eötvös Károly*: Deák Ferenc és családja. I–II. Bp., 1905. II. 262.

3 Deák Ferenc vállalását és magatartását a gyámi feladatok tekintetében l. Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban: OSZK) Kézirattár Fol. Hung. 1855–1863., 1376 és Deák Ferenc levele özv. Vörösmarty Mihálynéhoz. 1867. szeptember 10. In: Vörösmarty Mihály Összes Művei 17–18. Levelezése I–II. Szerk.: Horváth Mihály és Tóth Dezső. S. a. rend.: Brisits Frigyes. Bp., 1965. Levelezés II. 276.; Deák Ferenc kiadatlan leveleiből. Válogatta, jegyzetekkel ellátta és az előszót írta: Sándor Pál. Bp., 1992. 116–117.

4 Deák Ferencz levele gyámleányához. Budapesti Szemle 87. (1896) 237. sz. 321–328.

A Vörösmarty kíséretében Pesten tanuló Perczel fiúk atyjuktól, Perczel Sándortól kapott intelmeket utasítás zárja: „Ezen levelemet eltegyétek, és minden tsötörtökön elolvassátok fönt szóval, de úgy, hogy az egyik olvasván, a másik kettő tisztelettel hallgassa Édes Attyjának Szent oktatását."[5]

Más hangot üt meg Deák, mellőzi a fiúknak szóló számonkérő atyai szigort, és mellőzi a lányok emlékkönyvébe szánt sorok negédjét. Gyámleányához szólva az atyai szeretet hatja át a levelet, és a felelősség érzése mellett a közvetlenség jellemzi szavait. A levél szerkezete is erősíti az írás közvetlen hangvételét. Deák mintegy keretbe foglalja intelmeit, amelyekkel minden frázistól mentesen erkölcsi ideált állít a boldogság elérésére képes személyiség megrajzolásával. Deák Ferenc életbölcselete szerint: „...boldogságunk nem csekély részben önmagunktól függ és boldogtalanságunkat többször okozzák önhibáink, mint mások gonoszsága". Bár az emberek „... gyakran kíméletlenül ítélik meg tetteidet, és legfőbb cserébe adnak örömet örömért, szeretetet szeretetért s még jó szerencse lesz, ha e cserében is meg nem csalnak." – írja. Záró sorokban a levél indító okára tér: „...mert szeretlek, azt óhajtom, hogy a jóságnak s ez által a boldogságnak emberileg lehető legmagasabb fokát érhesd el. A jóság is alapföltétele a boldogságnak. Rossz ember lehet szerencsés, de boldog nem lesz soha." A tiszta erkölcsiségnek az elvi alapjait rögzíti, előbb az általános, a tiszta emberiesség kritériumait írja le, majd az emberi kapcsolatok kezelésének filozofikus és gyakorlati oldalát érintő tanácsokat fogalmaz meg. Hangsúlyozza a személyiség magatartásában a tudatosságot, – amely bizonyos önvédelmet is biztosít, – az önbecsülés szükséges voltát és a túlbecsülés, a hiúság veszélyét, és óv a túlérzékenységtől: „Ne latolj tehát érzékenységgel minden szót..." inti Vörösmarty Ilonát „az atyai szeretetnek komoly, de szíves szavaival". Felkészítő, féltő szándék vezeti tollát: „...kilépsz a világba az emberek közé, kik saját érdekeiket a te boldogságodnak föl nem áldozzák. Kevesebb szeretettel, több szigorral, s gyakran kíméletlenül ítélik meg tetteidet..." Az önérzet, az önérdek, az áldozatkészség, a szeretni tudás, az igazságosság mentális összefüggéseit megvilágító gondolatai erkölcsi bázist építenek az emberi tartáshoz, és a minden ember emberi méltóságát tisztelő magatartáshoz. A bázis építőkövei között ott szerepel a kötelesség érzése a hanyagsággal szemben, s a lemondani, az adni és a szeretni tudás képessége.

Gyámleányáról lévén szó, kitér arra is, hogy a nőkkel kapcsolatban mit tekint ő ezeken felül is fontosnak. Megszólal a nőkről véleményt alkotó férfi, s miközben Vörösmarty Ilonához szól, megrajzolja saját női ideálját. „Nem szeretem azon prózai lelkületű nőket, kiknek kedélye az anyagiasság bilincseiből menekülni s a mindennapiasság színvonalán felülemelkedni nem képes..." Nem szereti azokat, akik „...a holdvilágnak is csak akkor örülnek, midőn úton vannak, vagy vásznat akarnak fehéríteni. De a túláradozó, ábrándos érzelgőket sem szeretem, kik holdsugárból, harmatból és virágillatból szövögetik azon ködfátyolt... Járj te, kedves leányom e két szélsőség között a középúton. Prózaiak az élet gondjai, légy azokkal te is prózai... De ne engedd, hogy lelked az anyagiasság prózájában végképp elmerüljön... Élvezd azon

5 Perczel Sándor fiaihoz írott levele 1824. jan. In: Vörösmarty Mihály i. m. 18. Levelezés II. 277–278.

ártatlan örömöket is, melyeket a költészet nyújt a nagy természetnek és a lángelméknek magasztos műveiben. Lelkesülj, de csak méltó tárgyakért..."

Deák nem szereti a hiú és az embertársait megszóló, vagy gúnyoló nőket sem. Rút hibának nevezi, sőt ocsmány bűnnek ezeket, és olyan tulajdonságoknak, amelyek „a nő nemnél leginkább elterjedve". A női hiúság „legsilányabb neme" megfogalmazása szerint „...külsőségek által feltűnni akarni és piperében keresni a boldogságot. Pedig hány nő van, ki feláldozza vagyonát, házi boldogságát, gyermekeinek jövőjét, sőt önlelki nyugalmát is ... Fényleni óhajt és beszennyezi jó hírét." Deák szavai szerint „orozva gyilkoló ocsmány bűn" a távollevő megszólása, a rágalmazás, mert „...az emberszólásnak fullánkos nyelve százfelől támadja meg az ártatlan embert, becsületét széttépi, életét megmérgezi és ez ellen se törvény, se hatalom nem képes oltalmat nyújtani." Ezért tehát a rosszat „óvakodva hidd el" és „ne terjeszd soha", szól intő szavakkal Ilonához. Int a kegyetlen gúnytól, különös tekintettel és tapintattal valamely ember hiányosságának a kigúnyolásától. „A bárgyúk őket kinevetik, de a komolyabb emberek előtt sajátságaik datzára is köztiszteletben állnak... A megszólás, ha nem is árt, bizonyosan sért, a gúny s kinevetés fáj."

Deák Ferenc megfogalmazza pár sorban világlátásának egyik alaptételét: „Az emberiség általában és az egyes emberek is nem olyan jók, minők lehetnének, s lenniük kellene, de ritkán olyan rosszak minőknek őket a gonosz akaratú rágalom festi."

A nő szende, gyöngéd, türelmes, az „ártatlan örömökre" nyitott, a természet szépségei, a művészetek, a tudomány, a lángelmék alkotásai lelkesítik. A „prózai élet gondjai" közepette sem engedi, hogy lelke „az anyagiasság prózájában végképp elmerüljön", mindazonáltal Deák mint felvilágosult polgári gondolkodó, vallja a nézetet, mi szerint a „munka az embernek rendeltetése", és a női nemre kiterjesztve is érvényesnek tartja ezt. Az ember függetlenségének és szabadságának biztosítékát hozza létre a munka. Deák Vörösmarty Ilonához írott levelének szavai szerint: „Gondosság és takarékosság megtartja, amit a munka szerzett s a három együtt megveti alapját az anyagi jólétnek és ez által a függetlenségnek... A munkás, gondos, takarékos nő áldás a háznál, a kiben ellenben e fontos, sőt szükséges tulajdonok hiányoznak, az a családnak, amelyhez tartozik, vesztére van."

A levélben megrajzolt nőideált a 19. század hatvanas éveinek elején vetette papírra Deák. Személyes világlátását, gondolat- és érzelemvilágát tükrözi, de egy olyan 19. századi nőképet formál, amely évtizedekre, vagy talán örök érvényűen követendő például állítható.

A Vörösmarty Ilonához szóló levél első közlése 1896-ban a Gyulai Pál szerkesztette *Budapesti Szemlében* történt meg. Kónyi Manó bocsátotta a szerkesztő rendelkezésére az akkor már harminc éve megírott levelet. Az aktualitást jelzi, hogy a levélnek a Deák Ferenc életművét feldolgozó történeti szakirodalomban kapott szerepe mellett hangsúlyosabb a pedagógiai irodalomban befutott pályája. A megjelenés évében és azt követően lapok sora veszi át Deák gyámleányához szóló, életbölcsességre oktató levelét, 1897-ben a *Nemzeti Nőnevelés* lapjain Berta Ilona elemzi Deák levelét, pedagógiai, módszertani útmutatást ad és javasolja nyolc tanórán át az oktatás rendjébe beemelni.[6] Tanulmánya

6 Berta Ilona tanulmánya Nemzeti Nőnevelés 1897. jan.-febr. 18. évf. 1-2. füzet 1–22.

1900-ban második kiadásban és különnyomatban is megjelenik. A leányiskolák évkönyvei, a nőnevelés tematikát tárgyaló lapok, kiadók a későbbiekben is foglalkoznak Deák levelével. Megjelenik Újvidéken, Marosvásárhelyen, sőt Helsinkiben is a magyar fővárason kívül. A modern magyar pedagógiai irodalomban is találkozunk Deák levelével, neveléssel kapcsolatos nézeteivel, elég csak Sándor Pál, vagy Tar Ferenc írásaira utalnunk.[7]

Függelék

Deák Ferenc levele Vörösmarty Ilonához
(Budapesti Szemle 87. (1896) 237. sz. 321–328.)

Puszta Szent-Lászlón, 1862 augusztus 14-dikén.

Kedves leányom!

Nem várom be hatodik leveledet s eltérve saját szabályomtól, íme írok, mert jövő hétfőn neved napja lesz.

Üdvözöllek tehát neved napjára az atyai szeretetnek komoly, de szives szavaival.

Gyermekéveid már elmultak. Eddig csak azok körében éltél, kik a te boldogságodat saját boldogságuk egyik fő részének tekintették. Szeretet ápolt s vezetett minden lépteiden. Ártatlan örömeid között nem ismerted az aggodalmat s az élet gondjait.

De most már kilépsz a világba az emberek közé, kik saját érdekeiket a te boldogságodnak föl nem áldozzák. Kevesebb szeretettel, több szigorral s gyakran kíméletlenül ítélik meg tetteidet és legfölebb cserébe adnak örömet örömért, szeretetet szeretetért s még jó szerencse lesz, ha e cserében is meg nem csalnak. Az élet gondjai ma-holnap saját erődet s belátásodat is igénybe veszik.

Sok jónak s nemesnek magvát hintette el kebledben édes anyád gondos nevelése. Neked magadnak kell e magot ápolni s termővé tenni, hogy megküzdhess egykor az élet nehézségeivel s megvethesd alapját boldogságodnak. Mert boldogságunk nem csekély részben önmagunktól függ és boldogtalanságunkat többször okozzák önhibáink, mint mások gonoszsága.

Nem akarom az erkölcsiség örök szabályait elsorolni előtted. Élnek azok, úgy hiszem, kiolthatatlanúl elmédben és szívedben. Csak néhány szót mondok el. Fogadd szavaimat szeretettel s maradjanak azok szívedbe vésve, emlékeül azon hű barátságnak, melylyel szüleid iránt voltam s vagyok és azon szeretetnek, mely bennem él irántad és testvéreid iránt.

Névnapi üdvözletül tehát azt kívánom: hogy élted egész folytán Isten áldását mindig megérdemeljed. A megérdemlett áldás nem fog elmaradni. Gyakran szenvedéseket, néha súlyos csapást mér reánk a gondviselés. De Isten a jókat soha el nem hagyja. Végtelen jósága enyhíti fájdalmainkat, erőt ád a csapások elviselésére s bármi súlyosan nehezedjék reánk a sors keze, ha önérzetünk nem vádol, lelki nyugalmunk s

7 *Tar Ferenc*: Üzenet, nem csak Ilonának, Deák Ferenc Levele Vörösmarty Ilonához. Új Tükör 20. (1983) 34. sz. 11.; *Sándor Pál*: Deák Ferenc az oktatás és a nevelés alapkérdéseiről kiadatlan levele 1856-ból. Köznevelés 44. (1988) 44. sz. 8–9.

szerencsétlenség közepett is megóv az elcsüggedéstől. Légy tehát ingatlan bizalommal Isten iránt s erőd el nem hágy a szenvedések között, nem fogod elbízni magadat, ha sorsod kedvező.

A kegyeletnek szent érzelmeit ápold s híven megőrizd kebledben, mert azokból erednek legszebb erényeink. A vallásosságnak és honszeretetnek, a szülők iránti tiszteletnek s engedelmességnek kegyelet a forrása. Kiben kegyelet nincs, annak szíve üres, boldogsága nem önkebléből fakad, hanem egyedűl külviszonyaitól függ, nem bír áldozatkészséggel, szeretni nem tud, vagy ha szeret, önzésből szeret, embereket és tárgyakat önérdekének mértékével mér s mindent csak a szerint becsül, a mennyire azt használhatja.

Ne légy soha igazságtalan mások iránt. Tűrd el, ha kell, az igazságtalanságot, de igazságtalansággal ne viszonozd azt. Sokkal keserűbb emléket hágy maga után azon igazságtalanság, melyet máson elkövetünk, mint a melyet másoktól szenvedünk s a legfájdalmasabb, legtartósabb szemrehányás az, mit önkebelünkben olvasunk, mert azt sem későbbi bánatunk, sem jótetteink nem képesek egészen elnémítani.

Az embereket puszta eszközöknek soha ne tekintsd, bármennyire alant álljanak is. Tiszteld mindenkiben az emberi méltóságot.

Érzelmeiddel s mások érzelmeivel soha játékot ne űzz. Azon mulékony örömet, melyet az ily játék nyújthatna, magadnak vagy másnak okozott fájdalom és keserűség árán vásárlanád meg.

Ápold és növeld kebledben a kötelesség érzetét. A mit kötelességed parancsol, szigorúan teljesítsd s haladék nélkül, még ha nehéz volna is teljesítése. A ki kötelességének teljesítésénél, mérlegelve a nehézséget, azzal ámítgatja magát, hogy a mit tennie kellene, de tenni nem szeret, talán nem is oly szigorú kötelesség, hogy el ne maradhatna, vagy utóbbra ne haladhatna; a ki mulasztásait szépítgeti s hogy lelkiismeretének intő szavát elnémítsa, önmagának igéreteket tesz, hogy a mit elmulasztott, majd máskor nagyobb pontossággal helyrehozza; a ki előtt a kötelesség nem oly szent törvény, melyet sérteni, vagy mellőzni soha semmi szín alatt nem szabad, az hamar megszokja a könnyelmű hanyagságot. Kezdetben kisebb kötelességeit mulasztja el, később a legszentebbet is föláldozza kényelmének vagy élvezeteinek. Sok rossz embert ismertem és sok boldogtalant, kiket nem a viszonyok, nem is a szív romlottsága tettek boldogtalanná s rosszakká, hanem azon könnyelműség, melylyel vágyaiknak kötelességeiket föláldozták. Hidd el, kedves leányom, önérzetünket semmi úgy nem emeli s lelkünknek semmi nem ád annyi nyugalmat, mint azon öntudat, hogy kötelességeinket mindig híven és pontosan teljesítettük.

A kötelesség érzetével karöltve jár az önmegtagadás szép erénye. Gyakran le kell mondanunk vágyainkról, mert azok teljesedése azonnal, vagy későbbre sok áldozatba kerülne. Legszebb örömeinket kell néha föláldoznunk önjavunkért, vagy mások boldogságáért. A sors néha akaratunk ellen is kényszerít lemondásra s a ki önmegtagadással nem bír s önként lemondani nem tanúlt, annak az ily kényszerített lemondás kétszeresen keserű. De nemcsak vágyainkról kell lemondani tudni, hanem szenvedélyeinket is kell fékeznünk s a fölhevült indulatot keblünkbe visszafojtanunk, nehogy kitörése által magunknak kárt tegyünk, vagy mások iránt méltatlanok legyünk. A ki önmegtagadással nem bír, az vágyainak, szenvedélyeinek s indulatának rabja. Nincs akaratereje, vagy ha van, azt csak mások irányában használja. Önző lesz és zsarnok saját körében s kik

tőle függnek, rettegik, de nem szeretik, mások pedig gyűlölik vagy kinevetik s megvetik. Minél többek vágyaink s minél kevesebb lelki erővel bírunk azok fékezésére, boldogságunk annál inkább ki van téve a sors játékának s mások szeszélyeinek. Tanulj tehát lemondani, kedves leányom, még ifjú korodban s gyakorold magadat az önmegtagadás szép erényében; azon keserűség, melyet az ily önkéntes megtagadás talán okozhat, bőven meg lesz jutalmazva az által, hogy lelked erősebb és nemesebb lesz s boldogságod alapja biztosabb, mert lemondásokhoz szokva, könnyebben fogod tűrni, mit változtatni nem lehet.

Ha valakivel jót tettél, felejtsd el s ne számíts viszonzásra, sőt még hálára se. A hálátlanság is kevésbbé fog bántani, ha hálára nem is számítottál, midőn pedig nem várt hálával viszonozzák jótéteményeidet, kétszeresen jól fog esni szívednek. Hidd el, sokkal több a hálás ember, mint sokan gondolják, csak nem kell hálát követelnünk, mert ez által jótéteményeink gyakran nyomasztókká lesznek. A ki számítva tesz jót, várva, sőt követelve tettének jutalmát, az jótéteményeivel uzsoráskodik s ezeket önmaga fosztja meg a nemesebb jellegtől.

Ismerek embereket, kik minden csekélységért azonnal megneheztelnek s még barátjaik ártatlan szavait is latolgatják, sértést keresve, hol sértés nem volt s nem szándékoltatott. Ez emberek, kiket közönségesen apprehensiveknek neveznek, valóban boldogtalanok és oktalanok is, mert szükség nélkül elkínozzák magukat és másokat. Ismerőseik vagy kinevetik, vagy kerülik őket, mert semmi nem lehet nyomasztóbb, mint midőn bizalmas társalgás közben is folytonosan feszült figyelemmel kell vigyáznunk minden szavunkra s mozdulatunkra, nehogy azt a másik félreértse s megnehezteljen. Az igen apprehensiv emberek vagy beteg idegrendszeröknél fogva rendkívül ingerlékenyek, vagy nevetségig hiúk s korlátolt eszűek és magukat túlbecsülik; s talán öntudatlanúl is érezve gyöngeségöket, folyvást attól rettegnek, hogy megtagadják tőlük azt a tiszteletet, mit ők várnak s követelnek, de nem mindig érdemelnek. Egésséges testű s lelkű ember, ki önbecsét érzi, de magát túl nem becsüli, nem szokott apprehensiv lenni. Ne latolj tehát túlcsigázott érzékenységgel minden szót, melyet a vitatkozás hevében, vagy enyelgés közben kivált azok mondanak, kikről tudod, vagy fölteheted, hogy téged sérteni bizonyosan nem akarnak.

Légy mindig figyelmes mások iránt. Semmi nem oly megnyerő s lekötelező, mint a gyöngéd figyelem. A figyelmetlenség pedig sért s igen gyakran kétszeres viszonzást von maga után. A figyelmetlenséget vagy hiú gőgnek, vagy szeleségnek szokták az emberek tulajdonítani s hiszem, hogy e két vádnak mindenikétől egyaránt írtóznál.

Nem szeretem azon prózai lelkületű nőket, kiknek kedélye az anyagiasság bilincseiből menekülni s a mindennapiasság színvonalán fölűl emelkedni nem képes, kik minden tárgyat, minden eszmét egyedűl az anyagi haszonnak s élvezetnek mértékével mérnek; s a tavaszt csak azért óhajtják, hogy fűteni ne kelljen, a fát csak gyümölcseért, a virágot illatjáért szeretik s a holdvilágnak is csak akkor örülnek, midőn úton vannak, vagy vásznat akarnak fejéríteni. Rideg annak lelke, ki csak anyagilag élvez s ki a szépért, jóért legyen az tárgy vagy eszme, föl nem tud lelkesülni.

De a túlaradozó ábrándos érzelgőket sem szeretem, kik holdsugárból, harmatból és virágillatból szövögetik azon ködfátyolt, melyre terveiket s reményeiket festi a képzelődés. Ők teljesen elhanyagolják mindazt, a mi prózai s abrándjaiknak élve, képtelenekké lesznek az élet nehézségeivel megküzdeni; midőn pedig a ködfátyol szétfoszlik,

meghiusult terveiket s reményeiket siratva, rendkívül boldogtalanoknak érzik magukat.

Járj te, kedves leányom, e két szélsőség között a közép úton. Prózaiak az élet gondjai, légy azokkal szemben te is prózai. Számításaidat ábrándokra ne alapítsd s ne légy érzelgő, midőn tetterőre van szükség. De ne engedd, hogy lelked az anyagiasság prózájában végképen elmerüljön. Légy fogékony minden szép és jó iránt. Élvezd azon ártatlan örömöket is, melyeket a költészet nyújt a nagy természetnek és a lángelméknek magasztos műveiben. Lelkesülj, de csak méltó tárgyakért s lelkesedésedet silányságokra ne pazarold. Meg fogsz így felelni annak is, mit az élet prózája követel tőled, másrészről meg lesz óva lelked az önző anyagiasság szennyétől.

Légy mindig munkás, gondos és takarékos. Oly tulajdonok ezek, melyek a családi s egyéni boldogságnak lényeges föltételei. A legvirágzóbb család anyagilag és szellemileg elsülyed e három tulajdon hiányában. Munka az embernek rendeltetése, ez edzi meg a testi és lelki erőt, ez fejti ki a tehetségeket, a henyeség ellenben elpuhít és magával hordja a léleknek legveszélyedebb mételyét, az unalmat. Gondosság és takarékosság megtartja, a mit a munka szerzett s a három együtt megveti alapját az anyagi jólétnek és ez által a függetlenségnek. Sok jóindulatú embert láttam már erkölcsileg is elaljasodni a szükség súlya alatt, melyet henyesége, a gondosságnak és takarékosságnak hiánya kozott reá. Ez apróknak látszó, de mégis rendkívül fontos kötelességeik vannak a nőknek s e kötelességek pontos teljesítése folytonos munkásság, mindenre kiterjedő gondosság és takarékosság nélkül lehetetlen. A munkás, gondos, takarékos nő áldás a háznál, a kiben ellenben e fontos, sőt szükséges tulajdonok hiányzanak, az a családnak, a melyhez tartozik, vesztére van.

Tanuld meg tehát szeretni a folytonos munkásságot, légy gondos mindenben és rendszerető. Tanuld meg szükségeidet tehetségeidhez mérni s nélkülözni mind azt, a mi nem mulhatatlanúl szükséges és áldozat nélkül meg nem szerezhető. Legsilányabb neme a hiúságnak, külsőségek által föltünni akarni és piperében keresni a boldogságot. Pedig hány nő van, ki föláldozza vagyonát, házi boldogságát, gyermekeinek jövőjét, sőt önlelki nyugalmát is azon múlékony örömökért, melyeket a piperének és fényűzésnek csábító ingerei neki néhány pillanatra nyújtanak. Fényleni óhajt és beszennyezi jó hírét, tetszeni vágyik és a leggúnyosabb megrovásoknak teszi ki magát. Fonák az ilyen számítás és önmagával hordja büntetését szomorú következéseiben.

Nem féltelek én téged ily botorságtól; csak azért említem meg ezeket, hogy ha egykor oly vágyaid támadnának, melyeket a józan takarékosság korlátain belül ki nem elégíthetnél, szavaim emléke is segítse lelki erődet az ily vágyak leküzdésében.

Végre figyelmeztetlek egy rút hibára, mely a társas élet minden rétegében borzasztóan elterjedett s mely gyakran mosolygó külszínével és ezer alakú érdekességével még a jobb embert is könnyen elsodorja. Ez a rút hiba az emberszólás.

Gyűlölség, harag és a fölbőszült emberi szenvedélyek egész csoportja nem dúltak föl annyi becsületet, nyugalmat és boldogságot, mennyit az emberszólás, néha mint a gyáva gonoszság eszköze, gyakrabban egyedűl csak mulatságképen, unalom űzésére, mosolygó arczczal, könnyelműleg meggyilkol. Veszélyes hiba ez, sőt valóságos bűn. Orozva gyilkol s a megtámadott áldozat nem képes védeni magát. A harapós ebet lánczra teszik, hogy ne marhasson, a bőszült bikát elzárják vagy lesujtják, hogy senkit le ne tiporjon, de az emberszólásnak fulánkos nyelve száz felől támadja meg az ártatlan embert, becsületét széttépi, életét megmérgezi s ez ellen se törvény, se hatalom nem képes oltalmat nyújtani.

És e bűnnek részesei nem csak a gonoszok és romlott szívűek, hanem igen gyakran olyanok is, kik minden egyéb tekintetben jók és tiszteletre méltók. A rágalmakat gonosz emberek koholják, de terjesztői a jobbak is, nem gonoszságból, hanem könnyelműségből.

Gyakran tapasztaltam társas körökben, hogy midőn valaki rosszat beszélt másról, érdekkel, sőt szívesen hallgatták szavait, könnyen és örömest hitték el azokat, még ha jobb ismerősük volt is a megszólás tárgya. Csak néha emelkedett egy pár kétkedő, vagy védő szó s ez is nagyobbára színlett volt. Órákig fűzték tovább a megszólást; egynek is másnak is jutott valami eszébe a szegény távol lévő ellen. Erkölcsi botlásától kezdve ruhájának szabásáig mindent meghánytak-vetettek s ezer megjegyzést tevének, de egyet sem a megszólottnak mentségére. És miután órákig mulatták magukat más becsületének rovására, fölkeresték ismerőseiket, hogy minél hamarébb elmondhassák azoknak is a hallott pletykát. Így terjesztették óriási gyorsasággal a rosszat, a mit csak imént hallottak, nem vizsgálva a tények valóságát, sőt néha még valszínűségét sem. És mind ezt nem gonoszságból, nem is ellenséges indulatból, hanem meggondolatlan vétkes könnyelműségből tették. Szomorú, de igaz, hogy ez ocsmány bűn a nőnemnél van leginkább elterjedve, daczára annak, hogy a nők szendébbek s rendesen gyöngédebbek s türelmesebbek mások iránt, vagy legalább azoknak kellene lenniök.

Nem azért mondom el ezeket, mintha hinném, hogy e rút hibára hajlamod van, hanem hogy óva intselek tartózkodásra, mert a gonosz ár téged is elsodorhatna.

Ha tehát rosszat hallasz valakiről, óvakodva hidd el. A hírnek s pletykának gyakran semmi alapja nincs s a legtöbb esetben nagyítva s eltorzítva terjed tovább. Az emberiség általában és az egyes emberek is, nem oly jók, minők lehetnének s lenniök kellene, de ritkán oly rosszak, minőknek őket a gonosz akaratú rágalom festi. És ha kénytalan vagy is elhinni a hallott tényt, mert valóságán lehetetlen kételkedned, ne ítélj azonnal, ne kárhoztass kíméletlenül. A hír, még ha való is, csak magát a tényt mondja el s hallgat azon előzményekről, melyeknek talán kényszerítő hatalma a tényt előidézte s melyek a tettet magát gyakran más alakban tünteik elő.

A rosszat, mit másról hallottál, ne terjeszt soha. Találsz nemesebb s érdekesebb foglalkozást, mint hogy trombitája légy a hírnek s távirdája a pletykának és rágalomnak. Megeshetik, hogy a hír, melyet terjesztetttél később valótlannak bizonyodik be s ekkor miként nyugtatod meg önlelkiismeretedet? Még ha elmennél is mindazokhoz, kiknek a valótlan hírt elmondottad s azok előtt bevallva tévedésedet, szavaidat visszavonnád, czélt akkor sem érnél, mert azalatt a hír végtelenig terjedhetett. A szó csak addig van hatalmunkban, míg azt ki nem mondottuk. Olyan az, mint a csőbe bocsátott golyó; hatalmadban van, míg ki nem lövöd, de ha kilőtted, se irányát, se határát többé meg nem gátolhatod.

Meg ne szólj s ki ne gúnyolj senkit hiányai vagy sajátságos külsőségei miatt. Hiány mindenkiben van s gyakran tapasztaltam, hogy némely embereknél egyes hiányokat a sors más jeles tulajdonokkal gazdagon kipótolt. A legkitünőbb egyének néha sajátságosak modorukban, ügyetlenek a társalgásban s eltérnek a szokottól ruházatukban. A bárgyúk őket kinevetik, de a komolyabb emberek előtt sajátságaik daczára is köztiszteletben állanak. Általában korlátolt észtehetség jele, másokban főképen a külsőségeket kutatni s azok után határozni meg az emberek becsét.

Ne ámítsd magadat sokaknak azon megszokott mentségével, hogy az ilyenféle kis emberszólások, gúnyolódások s kinevetések ártatlan mulatságok, mert senkinek nem ártanak. A megszólás, ha nem árt is, bizonyosan sért, a gúny s kinevetés fáj, vagy legalább kellemetlen. Pedig a mi sért, a mi fáj, a mi kelemetlen, az nem ártatlan mulatság.

Íme hosszabbra terjedett levelem. Írhatnék még sokat, de úgy hiszem, ömszíved és eszed ki fogják néked jelölni mindig a helyes útat, melyen járnod kell. Tekintsd e névnapi üdvözletül írott soraimat, mint szeretetem jelét. Épen azért, mert szeretlek, azt óhajtom, hogy a jóságnak s ez által a boldogságnak emberileg lehető legmagasabb fokát érhesd el. A jóság is alapföltétele a boldogságnak. Rossz ember lehet szerencsés, de boldog nem lesz soha.

Isten áldjon, kedves leányom! Csókolom édes anyádat s testvéreidet. Csókollak téged is! Isten veled!

Szerető gyámapád

Deák Ferencz

A 19TH CENTURY WOMAN IDEAL FERENC DEÁK'S LETTER TO ILONA VÖRÖSMARTY

Summary

An often debated and mysterious issue regarding the personality of Ferenc Deák is his unmarried life and his opinion on women. His letter to the young Ilona Vörösmarty which he intended to give as a viaticum to his ward, is Deák's personal confession at the same time in which he sketches the character of his ideal woman. Ferenc Deák's letter was dated in August of 1862 and was first published in the Budapesti Szemle in 1896. Deák's letter is often quoted in the educational literature on girls' and women's education as well.

Gerelyes Ibolya

A 19. SZÁZADI BÉCSI MŰTÁRGYPIAC, MINT A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM OSZMÁN GYŰJTEMÉNYEINEK EGYIK FORRÁSA

Oszmán eredetű műtárgyaink régészeti, illetve művészettörténeti vizsgálata viszonylag fiatal tudományág. Gyakorlatilag a 20. század közepén – második felében született meg, mintegy a hódoltságkori történeti kutatások részeként. Nincs okunk tehát elmarasztalni azt a korábbi vélekedést, amely sokáig alapvető kiindulási pontnak tekintette, hogy a gyűjteményeinkben jelenleg őrzött oszmán tárgyi anyag szinte kizárólagosan a magyarországi török hódoltság korára keltezhető, és e tárgyak fennmaradásának, és gyűjteménybe kerülésének valamilyen módon magyar történelmi eseményhez köthető oka van.[1]

Az utóbbi évek kutatásai azonban kissé átrajzolták ezt a hagyományos képet, legalábbis a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek vonatkozásában.[2]

Már elöljáróban is elmondható, hogy a jelenlegi gyűjtemény napjainkban, a 21. század elején, mintegy zárványként őrzi a többségében a 19. század folyamán begyűjtött, és a 20. század folyamán már csak esetlegesen gyarapodó tárgyi anyagot. A 20. századi gyűjtés védelmében hozzá kell azonban tennünk, hogy éppen e században került be néhány különösen fontos, kimagasló értékű műtárgy, ahogyan a 19. században is, a műtárgy-kereskedelem csatornáin keresztül.[3] Két, a múlt század utolsó negyedében vásárolt műtárgyat hangsúlyozottan szeretnék kiemelni. Mindkettőt; egy niellóval díszített aranyozott ezüst török tintatartót,[4] melynek fenekébe III. Ahmed (1703–1730) hitelesítő tugráját ütötték, (1. kép) valamint egy 17. század végére keltezhető, hasonlóan kvalitásos korántartót[5] a Bizományi Áruház Vállalattól vásároltuk 1985-ben. Mindkét tárgyra

---

1 Ezt a nézőpontot képviselte Bárányné Oberschall Magda 1944-ben napvilágot látott úttörő jellegű tanulmánya, amelyben a kiváló művészettörténész a kutatás történetében először próbált átfogó képet rajzolni a magyar területen előkerült hódoltságkori leletanyagról. *Bárányné Oberschall Magda*: Iparművesség. In: *Fekete Lajos*: Budapest a törökkorban. Bp., 1944. 354–381.

2 A tanulmány az MNM gyűjteményeiben őrzött gazdag oszmán eredetű tárgyi anyagból, a fémművesség, illetve az ötvösség témakörébe tartozó darabokat vizsgálja; kizárólag az ékszerek, használati tárgyak, edények kérdéskörével foglalkozik.

3 Példaként említhetjük az 1967-ben magánszemélytől vásárolt, 17. század végi, aranyozott vörösrézből készült török lampiont (ltsz.: 67.2.C), minden bizonnyal a 17. század végi török zsákmány részét.

4 Ltsz.: Ö/1.85.3.

5 Ltsz.: Ö/1.85.4.

1. kép
Niellóval díszített, aranyozott ezüst tintatartó, 1703–1730. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: Ö/1. 85.3.
(Fotó: Kardos Judit)

T. Németh Annamária hívta fel a figyelmet. Jelen kis írásommal az ő munkássága előtt kívánok tisztelegni.

Oszmán eredetű tárgyainkról beszélve lényegesen szélesebb időtartományban és térségben kell gondolkodnunk, mint a magyarországi török hódoltság kora, illetve az Oszmán Birodalom magyarországi tartománya. A vizsgálódásba feltétlenül be kell vonnunk a 17. század végénél fiatalabb műtárgyainkat, illetve azokat a 18–19. században, a Birodalom balkáni területein készült darabokat is, amelyek minden kétséget kizáróan magukon viselik az oszmán/iszlám művészet jellegzetes vonásait.

Jól ismert tény, hogy a 16–17. század folyamán, a magyar főúri és nemesi családok tulajdonában jelentős mennyiségű oszmán-török tárgyi anyag halmozódott fel. E kincstárak nagyobb része az eltelt évszázadok folyamán szétszóródott, elpusztult. Egyes darabjaik számtalanszor gazdát cseréltek, míg végül a 19–20. században bekerültek valamelyik európai múzeum gyűjteményébe. A magyarországi gyűjtemények közül a legjelentősebbek az erdélyi fejedelmek; Bethlen Gábor (1613–1629), I. Rákóczi György (1630–1648), Kemény János (1661–1662), II. Apafi Mihály (1687–1695), és Thököly Imre (1690–1697), a Magyar Királyságban pedig a magas országos tisztségeket viselő arisztokraták; a Thurzó, Esterházy, Batthyány családok nemzedékeinek tulajdonában voltak. Közülük egyetlen kollekció; a herceg Esterházy család fraknói kincstára maradt meg magyarországi gyűjteményben, súlyos II. világháborús veszteségei ellenére napjainkig, jelenlegi őrzési helyén; a budapesti Iparművészeti Múzeumban.[6] Bár a jelen tanulmányban tárgyalt gyűjtemény más módon

6 *Pásztor Emese*: Oszmán-török textilemlékek a fraknói Esterházy-kincstár gyűjteményében. In: Az Esterházy-kincstár textíliái az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében. (Thesaurus Domus Esterhazyanae II.) Bp., 2010. 36–55. 36–37.

formálódott, mégis érdemes megemlítenünk, hogy az együttesbe a főúri gyűjteményekből szinte „véletlenszerűen bekeveredett" kisebb tárgyak is azt igazolják, hogy a tárgyak áramlása nem állt meg a karlócai béke időpontjában, illetve a korábban készült tárgyakat a későbbi kor embere átalakította, újra formázta. Mindössze néhány évvel ezelőtt derítette ki a kutatás, hogy a Teleki Sámuel (1739–1822) gyűjteményéből bekerült oszmán toll- és tintatartó a beütött tugra alapján I. Mahmud (1730–1754) korára keltezhető.[7] Hozzátéve, hogy Teleki Sámuel a 18. század második felében, illetve a 19. század elején élt, úgy tűnik, szinte kortárs darabot vásárolt meg. Későbbi átalakítások nyomait viseli néhány, az Esterházy család tulajdonából származó tárgyunk. Itt most egy inkrusztált nefritlapokkal díszített „övet" említenék, melynek tizenhét tagból álló, vélhetően három különböző, 17. századi készletből származó vereteit a 19. század végén varrhatták fel a tárgyat jelenleg összetartó kopott bársonyszalagra.[8]

Az alábbi tanulmány a műtárgyaknak arra a vonulatára kívánja felhívni a figyelmet, amelyek a 19. század folyamán egyértelműen a bécsi műtárgy-kereskedelem csatornáin keresztül kerültek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeibe. A bevezetőben mondottak értelmében az oszmán kategóriába a tárgyaknak a hagyományos megközelítéstől eltérően egy lényegesen szélesebb körét sorolom.[9]

A Magyar Nemzeti Múzeum anyagát a 19. század folyamán, illetve végén, több, kiemelkedő, nagy magángyűjtemény gyarapította, melyekben jelentős számú török, illetve törökös balkáni fémanyagot találunk. Az alábbiakban három, szempontunkból releváns kollekcióval; a Jankovich-, Delhaes-, illetve Ráth-gyűjteménnyel foglalkozom.

Jankovich Miklós (1772–1846), a neves műgyűjtő a legkülönfélébb úton-módon szerezte be gyűjteménye tárgyait.[10] Ügynökei útján magánszemélyektől, műkereskedőktől egyaránt vásárolt; vásárokon és aukciókon is, többek között Bécsben. Jankovich elsősorban európai, ezen belül is magyar vonatkozású tárgyakat gyűjtött, de nem kizárólag.[11] Több, az oszmán művészet jegyeit is magukon viselő, balkáni műhelyben készült tárgyának eredetére vonatkozóan a leltárkönyv megjegyzi, hogy azokat

---

7 *Fehér* Géza: Balkáni és oszmán ötvösség. II. rész: A Magyar Nemzeti Múzeum írókészlete. Keletkutatás 1996. ősz–2002. tavasz 103–127. Ltsz.: 1926.32.

8 *Gerelyes Ibolya:* Török ékszerek. (Évezredek, évszázadok kincsei VII.) Bp., 1994. 19.

9 Néhány késői cikkében már Fehér Géza felhívta a figyelmet arra, hogy egyes műtárgyaink lényegesen fiatalabbak, mint a török hódoltság kora. *Fehér G.* i. m. 103–127.; *Uő*: Oszmán-török mérlegsúlyok. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1993. 231–249. A gyűjtemény kialakulásának régészeti vonatkozású kérdéseivel, és egyes tárgyak késői keltezésével jelen tanulmány szerzője foglalkozott. *Gerelyes Ibolya*: A Magyar Nemzeti Múzeum balkáni török fémanyagának jelentősége a régészeti kutatások tükrében. Egy gyűjtemény kialakulásának tanulságai. In: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon. II. Szerk.: Benkő Elek–Kovács Gyöngyi. Bp., 2010. 783–798.

10 Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846). Tanulmányok. Szerk.: Belitska-Scholtz Hedvig. Bp., 1985. 33–37., 85.

11 Jól illusztrálta e tényt a gyűjteményeiből 2002-ben, a magyar közgyűjtemények alapításának 200. évfordulója alkalmából rendezett kiállítás. Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában, 2002. november 28–2003. február 16. Szerk.: Mikó Árpád. Bp., 2002.

2. kép

Ezüst csésze Jankovich Miklós gyűjteséből, 16. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: App. Jank.179. A csésze peremén olvasható latin nyelvű felirat: Sum: Fr: Ger: Wtiseny 1537 (Fotó: Kardos Judit)

„Vukassevich generális" [Josef Philipp Vukassovich (1755–1809)][12] Raguzában szerezte, majd Jankovich bécsi aukción jutott hozzá. Ez nemcsak a magyarországi török hódoltság korára keltezhető tárgyak megszerzését jelenti, mint például a balkáni ezüst csészék esetében, hanem sokkal inkább későbbi, főként a 18. századra keltezhető darabokat. Érdemes idéznünk a Jankovich-gyűjtemény latin nyelven íródott kéziratos leltárkönyvének korabeli (1836) bejegyzését a Magyar Nemzeti Múzeum két legkorábbi ezüst csészéjének eredetéről:[13]

App. Jank. 178. „E cimeliis Generalis Vukasevich Ragusa allatis et Viennae distractis a florenis triginta duobus obtentum."[14]

App. Jank. 179. „Perinde a Generali Vukassevich a Dalmatia Viennam allata, et post fata eius auctione publica divendita."[15]

12 Josef Philipp Vukassovich neve mind a Jankovich leltárkönyvben, mind a vonatkozó szakirodalomban különböző formákban fordul elő.

13 A Jankovich gyűjteményben eredetileg még egy, mára elveszett, Raguzából származó, 16. századi ezüst csésze volt (App. Jank. 180.).

14 Apparatus Jankovich, Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban MNM), Adattár

15 Apparatus Jankovich, MNM, Adattár

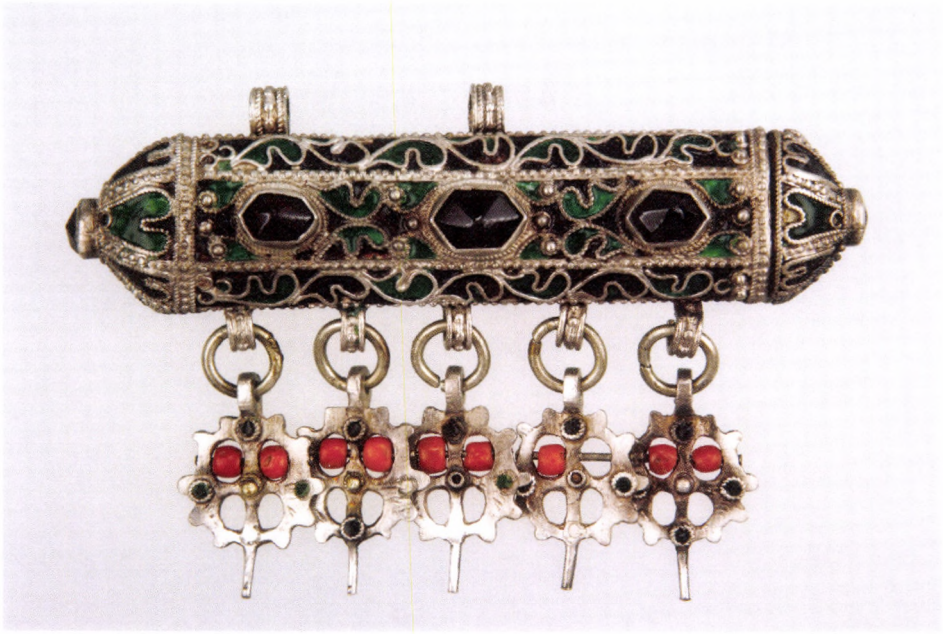

3. kép

Filigrándíszes amulett tok Jankovich Miklós gyűjteséből, 18. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: App. Jank. 100. (Fotó: Kardos Judit)

Ez utóbbi darab különösen érdekes, mivel peremén a horvátországi születésű Martinuzzi (családi nevén Utiesenić) Fráter György (1482–1551) váradi püspökre, János Zsigmond (1541–1571) erdélyi fejedelem helytartójára utaló, latin nyelvű, hamis felirat olvasható: „Sum: Fr: Ger: Wtiseny 1537" (György baráté vagyok. 1537.) (2. kép)

Ugyancsak Vukassovichra, mint beszerzési forrásra utal a leltárkönyv az App. Jank. 163–164. leltári számú, aranyozott ezüst, filigrándíszes, 17. század végi poharak („Opus elegans antiqui operis argentarii dalmatici a Generali Vukassevich Ragusa allatum, et Viennae antiquario Jacomini pro florenis quinquaginta sex cessum"), és több balkáni ékszer, például az Orn. Jank. 194. leltári számú aranyozott ezüst, rubinkővel és korallal, illetve az Orn. Jank. 215–216. leltári számú színes üvegkővel díszített fülbevalók, valamint az Orn. Jank. 390–391. leltári számú ezüst karkötők esetében.[16]

Ugyanez lehetett az eredete egy filigrándíszes amulett-toknak is (App. Jank. 100.), a leltárkönyv azonban ez esetben csak a raguzai származást említi, és feltehetően tévesen utal a „pesti vásárra": „Ex urbe Ragusana allatus, et Pesthini in nundinis a florenis triginta procuratus." (3. kép)

16 Ornatus pretiosi aurei et argentei, graeci, romani, et medii aevi, e`Collectione Spectabilis Domini Nicolai Jankovich Museo Nationali Hungarico resignati. MNM, Adattár

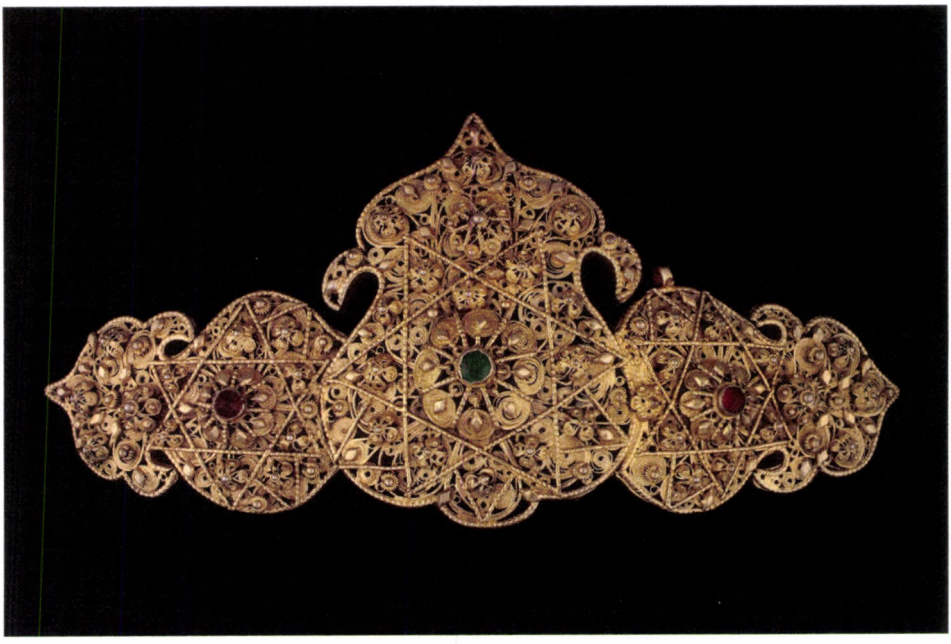

4. kép

Filigrándíszes övkapocspár Delhaes István gyűjteményéből, 18. század vége. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: D 1104. (Fotó: Kardos Judit)

A horvát nemesi családból származó báró Josef Philipp Vukassovich jelentős katonai pályát futott be. Az osztrák–török háború idején (1787–1791) teljesítménye elismeréseképpen többször előléptették, 1788-ban Mária Terézia Katonai Renddel tüntették ki. Ha hihetünk a Jankovich-leltárkönyv bejegyzésének, és Bécsben tényleg árverésre bocsájtotta a tulajdonában lévő műtárgyakat, akkor ezek egy része feltehetően valóban háborús zsákmány volt. Más részük, például a 16. századi ezüst csészék viszont akár családi darabok is lehettek. A Vukasović család 1537-ben, Klis várának oszmán kézre kerülése után hagyta el Dalmáciát, és telepedett le a horvátországi Senj városában, ahol Vukassovich is született.[17]

A bécsi műtárgy-kereskedelem csatornáin keresztül jutott a gyűjteményében őrzött törökös-balkáni ékszerekhez a 19. század második felének ismert műgyűjtője, a Bécsben élő festő-restaurátor Delhaes István (1843–1901). A jelentős magánvagyonnal rendelkező, széles érdeklődési körű Delhaes jó szemmel, ám amatőrként gyűjtött. Szoros összeköttetésben állt a kor ismert bécsi érem- és régiségkereskedőivel, például

17 Memim Encyclopedia: memim.com/josef-philipp-vukassovich.html (2015. május 3.)

a Bécsben és Pesten is üzlettel rendelkező Egger fivérekkel.[18] Rendszeresen vásárolt bécsi aukciókon. 1893-ban kelt végrendelete értelmében halála után gyűjteményeit három magyarországi múzeum, a Szépművészeti, az Iparművészeti és a Magyar Nemzeti Múzeum örökölte meg.[19] A balkáni eredetű ékszeranyag eredetileg a Magyar Nemzeti Múzeumba került,[20] majd egy részét 1960-ban, profiltisztítás keretében átadták a budapesti Néprajzi Múzeumnak.[21]

A leltárkönyvi leírások és a fennmaradt darabok egyértelműen azt mutatják, hogy Delhaes István 18. század végi–19. századi, nagyobb részt kortárs, néprajzi anyagot gyűjtött, mint például a 4. képen látható, aranyozott ezüstből készült, üvegkövekkel díszített, filigrános kapocspár.[22] Az ékszeranyag négy alap csoportba sorolható; legnagyobb számban övkapcsok, részben a fent említett kapocspárhoz hasonló, részben levél alakú részek alkotta,[23] aranyozott ezüstből, vagy ezüstből készült filigrándíszes, illetve színes zománcberakásos darabok,[24] majd fülönfüggők,[25] karperecek[26] és melldíszek.[27]

Külön figyelmet érdemelnek Delhaes gyűjteményében az egyértelműen az oszmán viselethez köthető darabok, mint például a forgók, illetve egy úgynevezett „nyakdísz". A D 1158. leltári számú forgó leírásában például – „Rossz ezüstből, szárnyszerű, vert díszű forgójából öt ezüst toll nyúlik ki" – egy turbándíszt ismerhetünk fel, amelyhez hasonló, ám beütött tugrával hitelesített, 17. századi darabot később vásárolt a Magyar

---

18 Egger Dávid maga is adott el szerb ékszert (egy filigrándíszes ezüst fülbevalót) az MNM-nek. Ltsz.: 1880.26.

19 *Gohl Ödön*: Delhaes István emlékezete. Numizmatikai Közlöny 5. (1906) 117–119.; *Kemenczei Ágota*: Az Egger műkereskedés kapcsolata a Nemzeti Múzeummal a dualizmus korában. Folia Historica 27. (2010–2011) 99–116. 101–103.

20 Az eredeti leltárkönyvben D 1074–1124. leltári számokon nyilvántartva. (MNM, Adattár)

21 Aktaszám: 863-10-3/60. (MNM, Adattár)

22 Ltsz.: D 1104. Ez a típus jól ismert 18. század végi–19. századi oszmán ötvösségben. Vö. *Bodur, Fulya*: Türk maden sanati: The Art of Turkish Metalworking. Istanbul, 1987. 119. A.69.

23 A levél alakú pár alkotta övtípus széles körben volt használatban az Oszmán Birodalom területén a 18–19. században, nemcsak muszlim világi ékszerként, hanem orthodox keresztény használatban is. Vö. *Bodur, F.* i. m. 138. A.113.; Relics of the Past. Treasures of the Greek Orthodox Church and the Population Exchange. The Benaki Museum Collections. Ed.: Anna Ballian. Benaki Museum, 2011. 140–141.

24 Ltsz.: D 1105–1107., 1119–22., 1124. A D 1107. leltári számú darab megegyezik az Orn. Jank. 405–406. kapocspárral. Vö. *Gerelyes, I.* Török ékszerek i. m. 28. kép

25 Ltsz.: D 1077–1079. Vö. *Gerelyes, I.* Török ékszerek i. m. 29. kép

26 Ltsz.: D 1099., D 4017.

27 Pl. D 1115.: „Melldísz rossz ezüstből, egy középső nagyobb és két kisebb, lant-formájú, vésett díszű (a középsőn egy ékkő), akasztóval ellátott tagból, amelyeket három soros, érem-csüngős láncok kötnek össze." Nagyon hasonló darabot közölt Marija Birtasević a dubovávi temetőből (Temes megye, Szerbia); egy 18. századi, ruhadísznek meghatározott, szerkezetében teljesen megegyező, három, üvegkő berakásos, filigrándíszes korong alkotta ékszert, amelynek korongjait ugyancsak lemezes csüngős ezüstláncok kötik össze. Vö. *Birtašević, Marija*: Zbirka srednjevekovnog i kasnog narodnog nakita iz Dubovca. Eine Mittelalterliche and späte volkliche Schmucksammlung aus Dobubac (Volksmuseum in Vršac). Rad Vojvođanskih Muzeja 10. (1961) 25–48. V. tábla 33.

5. kép
Körte alakú bronz mérlegsúlyok Ráth György gyűjteményéből, 18. század.
Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1874.374.
(Fotó: Kardos Judit)

Nemzeti Múzeum.[28] A D 1109. leltári számú, úgynevezett „nyakdísz" nyilvánvalóan talizmántok volt, úgy, mint a Jankovich-gyűjtemény fent említett darabja (App. Jank. 100.).[29]

Delhaes István 19. század végi gyűjtése; a balkáni népi ékszerek csoportja, Jankovichétól eltérően, a Bécsbe érkező műtárgyak egy másik rétegét képviseli, amelyek nyilvánvalóan nagyobb tömegben Bosznia 1878. évi annexiója után kerültek a figyelem előterébe, és így a műtárgypiacra. A boszniai kézműipar termékei jelentős tételben tűntek fel Bécsben, részben tudatosan szervezett kiállításokon, részben a politikai céllal megszervezett háziipari-, kézműipari oktatás révén. Az Österreichisches Museum für Angewandte Kunst, illetve a Museum für Völkerkunde tudatosan gyűjtött néprajzi anyagot az Oszmán Birodalomból, beleértve Bosznia-Hercegovina területéről származó ékszereket, edényeket, mindennapi tárgyakat is.[30]

---

28 *Gerelyes I.* Török ékszerek i. m. 30. kép. Ltsz.: 1931.24.2.

29 „Nyakdísz, ezüst végű selyemszalagon, aranyozott ezüstből, három rekeszes tagból. Középső tagja hajlított, négyszögű, a sarokra járó szélső tagok háromszögűek, mindhárom tag sodronyos díszű, és rekeszekbe foglalt korallokkal és lecsüngő láncokkal ékített. Mindhárom kinyitható rekeszében török felírású papíros talizmánok."

30 *Karl, Barbara*: Treasury – Kunstkammer – Museum: Objects from the Islamic World in the Museum Collections of Vienna. Wien, 2011. 98–99., 113–114.

A 19. századi bécsi műtárgypiac úgy tűnik a régészeti tárgyak gyűjtését is befolyásolta. Különösen jó példa erre az oszmán mérlegsúlyok esete. E tárgytípus keltezése a magyar kutatásban sokáig gondot okozott. Ennek oka részben abban keresendő, hogy korábban gyakorlatilag nem ismertünk hiteles ásatásból származó 16–17. századra keltezhető darabokat. A Magyar Nemzeti Múzeumba bekerült bronzsúlyok kivétel nélkül magángyűjteményekből származó, lelőhely nélküli darabok voltak. A legnagyobb tétel Ráth György 1874-ben megvásárolt gyűjteménye volt. A több száz, zömében bronzkori bronz tárgy között harminc – mint utóbb kiderült – oszmán súly volt, melyeket akkor kivétel nélkül a római gyűjteménybe soroltak be.[31] Ráth György a kiváló tudományszervező és lelkes műgyűjtő, nem mellesleg a Magyar Országos Iparművészeti Múzeum első igazgatója, évekig élt Bécsben. Az 1874-ben megvásárolt kollekciót egy évvel korábban a bécsi Világkiállításon is bemutatták. A tárgyak eredetéről ő maga azt vallotta, hogy azok magyarországi ásatásokról származnak,[32] nyilvánvaló azonban, hogy egy részüket magyar magángyűjteményekből, illetve műkereskedőkön keresztül kortárs külföldi kollekciókból szerezte meg Ráth György bécsi tartózkodása idején.

Érdemes a számarányokon egy pillanatra elgondolkodnunk. Pillanatnyilag mintegy 70 darab oszmán mérlegsúlyt őrzünk a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében, beleértve a Ráth-gyűjteményt is, szinte kizárólag magánszemélyektől, lelőhely nélküli, vásárolt darabokat. (5. kép) Ásatásból előkerült tárgyunk mindössze egy darab van a gyűjteményben; az ócsai ásatás utólag nekünk ajándékozott példánya. Országosan is mindössze 15 ásatásból származó darabot ismerünk a teljes magyarországi 16–17. századi leletanyagból. A Ráth-gyűjtemény darabjai nagyobb részt a körte alakú súlyok körébe tartoznak – magyarországi ásatási anyagból egyedül az ócsai tartozik ebbe a típusba – és pontos egyezést mutatnak a belgrádi vár 17. század végi–18. század eleji anyagából előkerült súlyokkal.[33] E tény megerősíti azt a feltevésünket, hogy jelentős mennyiségben a balkáni területekről a bécsi műtárgy-kereskedelembe bekerült tárgyakat vásárolt meg Ráth György, nyilvánvalóan teljesen jó szándékkal.

Érdemes megjegyeznünk, hogy Ráth György anyagában is volt a Jankovich-, illetve a Delhaes-gyűjtemény darabjaihoz hasonló recens balkáni ékszeranyag; a korabeli leírás alapján többségében színes zománc berakásos övkapcsok, melyeket 1960-ban szintén átadtunk a budapesti Néprajzi Múzeumnak.[34]

Összefoglalóan elmondható, hogy a 19. század folyamán a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeibe a bécsi műtárgy-kereskedelem csatornáin bekerülő oszmán tárgyaknak több rétege különíthető el. Régészeti leletként kerültek be a beleltározáskor római koriként meghatározott 18–19. századi török bronzsúlyok, melyek minden

31 A magyar kutatásban folyamatosan visszatérő probléma volt, hogy az oszmán súlyokat római korinak vélték. A problémát Fehér Géza részben tisztázta. *Fehér G.* Oszmán-török mérlegsúlyok. i.m. 231–249.; A Ráth György-gyűjtemény súlyainak leltári száma: 1874.374.

32 Egy magyar polgár. Ráth György és munkássága. Szerk.: Horváth Hilda. Bp., 2006. 68.

33 *Popović, Marko–Bikić, Vesna*: The Complex of the Medieval Mitropolitan Church in Belgrade. Excavation of the Lower Town of Belgrade Fortress. (Archaeological Institute, Monographs No. 41.) Belgrade, 2004. 160., 193.

34 Az átadott darabok eredeti leltári száma: 1874.1.652, 654–659.

bizonnyal a történeti Magyarország déli sávjából, illetve esetlegesen még távolabbi Oszmán provinciákból, a Balkán területéről származtak.

Külön csoportot alkotnak, és feltétlenül további kutatást igényelnek az osztrák–török háború révén Bécsbe került, illetve esetlegesen Vukassevich családi kapcsolataihoz köthető 16. századi balkáni ezüstcsészék. E raguzai eredetű darabok példája mutatja, hogy még a 16. századra keltezhető oszmán eredetű tárgyak esetében sem biztos, hogy bekerülésük a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe a magyarországi török hódoltsághoz köthető.[35]

A Bécsen keresztül érkező műtárgyak harmadik rétege a 18–19. századi, törökös-balkáni ékszerek csoportja volt, melynek jelentős része Bosznia 1878. évi annexiója után került a figyelem előterébe, és így a műtárgypiacra, majd utóbb múzeumi tulajdonba.[36]

THE VIENNA ART MARKET AND THE GROWTH OF THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM'S OTTOMAN COLLECTION IN THE 19TH CENTURY

Summary

In Hungary, investigation of artefacts of Ottoman origin by archaeologists and art historians is a relatively young branch of learning. To all intents and purposes, it began in the mid-20th century, as an aspect of research into the 150-year-long Ottoman era in the country's history. There were, until this new departure, no grounds for challenging the earlier, time-honoured assumption that almost all of the Ottoman objects in Hungarian museums dated from this era and that the reason for their survival and inclusion in these collections was that they were in some way connected to events in Hungarian history. This traditional view has, however, undergone some modification on account of the above-mentioned research, at least as regards the artefacts held by the Hungarian National Museum.

When speaking of the Ottoman artefacts at the Hungarian National Museum, we need to think of a timespan and a geographical space much greater than, respectively, the period of Ottoman rule in Hungary and those Hungarian lands that came under Ottoman sway. It is important to include in our investigations not just those of our arte-

35 Az ezüst csészékkel kapcsolatban feltétlenül érdemes megjegyeznünk, hogy az MNM-ben ma őrzött gyűjtemény lényegében, kevés kivétellel a 19. század 80-as éveinek végére összeállt, a darabokat ismeretlen eredettel, magánszemélyektől vásároltuk. Földből előkerült leletegyüttes mindössze kettő volt; az eredetileg hét, ma azonban már csak hat darabot számláló keresztúri lelet (Keresztúri puszta Jasa Tomic, Torontál megye, módosi járás, ltsz.: 1887.17.1–6.), melynek elrejtését Temesvár 1552. évi ostromához köthetjük, illetve a tizenöt éves háború idején elásott makói lelet (ltsz.: 1910.22.1–3.) Magyarországi ásatásból egyetlen darabot sem ismerünk.

36 Jelen tanulmány nem foglalkozott az egyedileg bekerült és nem a fémművesség körébe tartozó műtárgyakkal, azt azonban feltétlenül meg kell említenünk, hogy a méltán európai hírű török sátrunkat, feltehetően Bécs 1683. évi török ostromának emlékét, szintén egy bécsi gyűjtőtől, Karl Hollitzertől vette az MNM 1927-ben. (Ltsz.: 54/1927.)

facts which date from before the late 17th century, but also those that were made in the 18th and 19th centuries in the Balkan territories of the Ottoman Empire, when these bear features clearly characteristic of Ottoman/Islamic art.

The study wishes to draw attention to those artefacts which, indubitably and during the 19th century, reached the Museum via the Vienna art trade. It discusses three collections of particular relevance from this standpoint: those put together by Miklós Jankovich (1772–1846), István Delhaes (1843–1901), and György Ráth (1828–1905) respectively. To sum up, a number of different strata are discernible in the Ottoman material which passed to the Museum during the 19th century via the Vienna art trade. Ottoman bronze weights made in the 18th and 19th centuries were obtained from György Ráth's collection in the belief that they were artefacts recovered from the ground. When they were entered in the Museum's acquisitions book, these 'archaeological finds' were described, erroneously, as being from the Roman era. They were, in all likelihood, from the southern border region of historical Hungary, or, possibly, from Ottoman provinces in the Balkan Peninsula.

The Museum's 16th century silver bowls (cups) that found their way to Vienna as a result of the Austro-Ottoman war of 1787–91 form a special group. They can, perhaps, be linked to relatives of the military officer Josef Philipp Vukassovich (1755–1809) and were later purchased by Miklós Jankovich. Another group consists of a few pieces of 18th-century jewellery likewise from Ragusa (today Dubrovnik) and afterwards sold in Vienna. Both groups would need additional research. A third group of metalwork artefacts that reached the Museum via Vienna was amassed by István Delhaes: Ottoman-Balkan jewellery made in the 18th and 19th centuries. Much of this was collected following the Austro-Hungarian occupation of Bosnia-Herzegovina in 1878, before ending up on the Vienna art market and subsequently in the Museum's holdings.

Radnóti Klára

A SCHUNDA CSALÁD ÉS A NEMZETI MÚZEUM – A MAGYAR HANGSZERGYÁRTÁS EMLÉKEI A MÚZEUMBAN

A Magyar Nemzeti Múzeum bejárati csarnokában két, egymással szemben elhelyezett márványtábla hirdeti azoknak a nevét, akik a közvélekedés szerint a legtöbbet tették a múzeumért. Az egyik táblán az intézmény főigazgatóinak, vele szemben pedig legjelentősebb mecénásainak nevét vésték márványba. Ez utóbbi sorban látható Schunda Károly neve az 1927-es évszámmal.

Schunda Károly 1927-ben hangszerkészítő cége fennállásának 80 éves jubileumát ünnepelte, s a jeles évfordulót egy nagyszabású adománnyal kívánta emlékezetessé tenni: saját gyűjteményéből ajándékozott hangszereket a múzeumnak.[1] (1. kép) Ezzel a tettével családi hagyományt folytatott, apja nyomdokába lépett, hiszen cége 50 éves működését megörökítendő Schunda Vencel József az általa szabadalmaztatott pedálcimbalom első példányát – mint nemzeti ereklyét – a Nemzeti Múzeumnak adta, hogy az megőrizze az utókor számára.

Schunda Károly (1878–1940) a múzeum Hangszergyűjteményének[2] utolsó jelentős donátora, aki 18–19. századi hangszerek értékes kollekciójával gyarapította gyűjteményünket. Tette mindezt akkor, mikor a múzeumban – habár sok kiemelkedő zenetörténeti emléket őrzött – nem létezett még külön egységként hangszergyűjtemény. Igaz, 1927-ben nagy hangsúlyt kaptak a zenével kapcsolatos emlékek, mert a múzeum részt vett a frankfurti nagy zenei tárlaton.[3] *A zene a népek életében* című nemzetközi kiállításon a magyar résztvevők a városi zenekultúrát szándékoztak bemutatni, s a nagy nemzeti intézmények (a Nemzeti Múzeumon túl a Zeneművészeti Főiskola, az Operaház, a Nemzeti Zenede, Egyetemi Könyvtár, Filharmóniai Társulat) mellett néhány hangszerkészítő is megjelent.

---

1 Magyar Nemzeti Múzeum Irattára (továbbiakban: MNMI), Történeti Osztály iratai 173/1927.

2 L. erről: *Radnóti Klára*: A Hangszergyűjtemény. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk.: Pintér János. Bp., 2002. 426–443.

3 *Isoz Kálmán*: A Nemzeti Múzeum részvétele a frankfurti zenei kiállításon. Magyar Könyvszemle ú. f. 34. (1927) 3–4. sz. 352–354., *S.M.*: A frankfurti zenekiállítás és a „zenei nyár". Crescendo 1. (1927) 11–12. sz. 25–26., *Bartsch, Max*: Führer Musik im Leben der Völker. Intern. Ausstellung Frankfurt am Main 11. Juni–28. Aug. 1927. 7–16.

Természetesen a Schunda-cég is a kiállítók között volt, üzleti könyvéből kiderül, mivel jelent meg a kiállításon.[4]

A Nemzeti Múzeum zenei gyűjteményének alakulása, feladata, országos zenei központtá fejlesztése, az anyag tudományos rendszerezése, feldolgozása, bemutatása hosszú időn keresztül foglalkoztatta a zeneértő szakembereket.[5] A múzeumalapítás 100. évfordulóján Kereszty István írt a zenei gyűjtemény alakulásáról,[6] s ettől kezdve szinte folyamatosan tervezgették az „Országos Zeneműtárat". A legátfogóbb koncepciót, amely a hangszerek sorsát is tárgyalja, Isoz Kálmán dolgozta ki *A Nemzeti Múzeum zenei gyűjteményeinek kialakulása* című eszmefuttatásában. Ő fogalmazta meg a hangszerek kapcsán a ma már evidensnek tartott felfogást: „Miután a művelődéstörténet emlékeinek sorához ... a hangszer hozzátartozik, úgy ezeket a művelődéstörténeti gyűjteményben nemcsak meg kell hagyni, hanem gyarapítani és szakszerűen feldolgozni is kell." Itt rögtön meg is említi a Schunda-féle ajándékot is.[7] Isoz tanulmányozta a magyar hangszerkészítés történetét, s ennek kapcsán a zenei gyűjtemények is érdeklődési körébe kerültek, így a Schunda Károly ajándékozta hangszerekre a későbbiekben is utal.[8]

Schunda Károly a hangszereket a Régiségtárba, a magyar múlt tárgyi emlékeinek tárházába szánta, ahol a Kárpát-medence és a magyar nemzet múltjának tárgyi örökségét gyűjtötték. A múzeum Történeti Osztályának 1927. évi jelentésében a gyarapodások között igen jelentősnek minősítik ajándékait.[9] „Dr. Lajtha László közbenjárására a legnagyobb magyar hangszergyáros cég főnöke, Schunda Károly huszonnyolc, XVIII–XIX. századi fúvóhangszert és egy XVIII. század végéről való cimbalmot ajándékozott a Történeti Osztálynak. E nagyobbára hazai mesterektől származó darabok egytől-egyig kívánatos kiegészítést jelentenek sorozatainkra nézve. Schunda urat, aki nem először keres fel bennünket értékes ajándékaival, méltán tekinthetjük hangszergyűjteményünk Mecenásának."[10] A nagyvonalú adományozó, a „legnagyobb magyar hangszergyáros", a magyarságára büszke hazafi sajnos nem sokáig tudhatta magáénak ezt a titulust. Sem az 1927-es jubileumi ünnepségek, sem más kísérletek nem

---

4 *Meyer, Kathi*: Katalog der internationalen Ausstellung „Musik im Leben der Völker," Frankfurt (Main) 1927. 326., részletesebben: Schunda üzleti könyve 1916–1930 – 14807 sorszám alatt: 1 hangversenycimbalom, 1 cimbalomiskola, 1 cimbalom kottatartó Schunda névvel és két réz gyertyatartóval, 1 pár diófa verő, 1 hangolókulcs, 1 paliszanderfa tárogató (15 újezüst billentyűs), 1 tárogató iskola. (Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban: MNM), Újkori dokumentumgyűjtemény, ltsz.: Udgy. 1963.35.1.)

5 L. erről részletesen *Gábry György*: A Magyar Nemzeti Múzeum zenei gyűjteményének kialakulása. Folia Archaeologica 22. (1971) 237–246.

6 *Kereszty István*: Könyvtárunk zenei gyűjteménye. Magyar Könyvszemle ú. f. 10. (1902) 3–4. sz. 417–425.

7 *Isoz Kálmán*: A Nemzeti Múzeum zenei gyűjteményeinek kialakulása. Bp., 1929. 17.

8 *Isoz Kálmán*: Hangszerkészítés Pest-Budán a 19. század közepéig. In: A magyar muzsika könyve. Szerk.: Molnár Imre. Bp., 1936. 263–268.; *Uő*: Zenei gyűjtemények. In: Uo. 297–298.

9 1927-ben több alkalommal is juttatott hangszereket a múzeumnak, az adományozó levélben felsorolt tárgyakon túl is.

10 Jelentés az MNM Történeti Osztályának működéséről az 1927. évben. MNMI 290/1927.

A MAGY. NEMZ. MÚZEUM
TÖRZSKÖNYVI OSZTÁLYA.

173/1927.

SCHUNDA V. JÓZSEF

HANGSZERGYAR ÉS HANGSZERÜZLET

Alapittatott 1847-ben

TELEFON: József 104—16.

MAGY. KIR. UDVARI SZÁLLITÓ

BUDAPEST

IV. MAGYAR-UTCA 16. 18.
GRÓF KAROLYI-UTCA 5.

A PEDÁLCZIMBALOM ÉS A REKONSTRUÁLT TÁROGATÓ EGYEDÜLI FELTALÁLÓJA

A m. kir. zeneföiskola, Nemzeti zenede, a m. kir. Operaház, az összes budapesti szinházak, számos tanintézet, mozgó-szinház és zenekar szállitója.

Check-számla a m. kir. postatakarékpénztárnál.

Budapest, 1927. junius hó 21-én

A "Nemzeti Muzeum"

Nagytekintetü Igazgatóságának

Budapest.

Azon örvendetes alkalomból, hogy cégem 80 éve fenáll, vagyok bátor a "Nemzeti Muzeum" régiségtárának az alant felsorolt hangszereket ajándék képen felajánlani, hogy ezekkel is gazdagitsam a Nemzeti Muzeum régi hangszer tárlatát

Reménylem, hogy ajánlatom szives pártfogásukba veszik maradok

kiváló tisztelettel:

Schunda Károly
Udvari szállító
a Schunda V. J. cég
tulajdonosa.

Régi hangszerek:

1	drb	M. Scheilly Ofen féle	5 billentyüs	Klarinét	C
1	"	A. Scheilly Pest féle	8 " "	"	D
1	"	A. Scheilly Pest féle	2 " "	Oboa	
1	"	Chr. Juul Pest féle	10 " "	Klarinét	B
1	"	" " "	11 " "	"	A
1	"	" Wien	11 " "	"	B
1	"	F. Paur	3 " "	Angolkürt	
1	"	Alex. Blezner Pest	10 " "	furula	H láb
1	"	Stehle Wien	10 " "	"	H láb
1	"	Stehle Wien	réz Contrafagott		
1	"	Chr. Scheilly Pest	5 billentyüs	Trombita	G
1	"		billentyü nélküli	Trombita	G.
1	"	Schunda V. József által személyesen készitett		Oboa 1873 Wieni kiállitásra	
1	"			Klarinét	

1. kép

Schunda Károly ajándékozó levele a Magyar Nemzeti Múzeumnak

tudták a hanyatlást megállítani, s az egykor sikeres, 1847-ben alapított cég, miután zongoragyártással is megpróbálkozott, 1931-ben csődbe ment.[11]

Bukása nem kirívó a magyarországi hangszergyártás történetében, épp ellenkezőleg, aránylag hosszan tartó virágzása, üzleti sikerei szokatlanok hazai viszonyaink között. Hisz a hangszer soha nem volt elemi szükséglet, mindig is luxusterméknek számított, relatíve kis igény mutatkozott rá. Viharos történelmünk következtében Magyarországon a gazdasági, társadalmi fejlődés elmaradt Európa szerencsésebb, nyugati felétől, a hangszerhasználat is ezt követte, ezért aztán nálunk viszonylag kevesen tudtak hangszerkészítésből megélni, s a magyarországi hangszeripar megmaradt helyi jelentőségűnek. Fokozottan érvényes ez az olyan nagy befektetést igénylő ágazatnál, mint a zongoragyártás[12] – nem csoda, hogy Schunda Károly végül ebbe bukott bele. A legismertebb, legsikeresebb magyarországi hangszerész-dinasztia sorsa jól mutatja a magyar hangszergyártás sajátosságait, problémáit, s a cég mintegy 80 éves története a 19. század közepétől, az 1848–49-es szabadságharc kihívásaitól, a céhes ipartól az 1920-as évek gazdasági válságáig, a modern kapitalista termelés nagy megrázkódtatásáig tart. A múzeumba bekerült tárgyakkal és dokumentumokkal pedig lehetőségünk nyílik arra, hogy nyomon kövessük ezt a sok szempontból kivételes hangszerész-történetet.

A cég alapítója, Josef Schunda (1818–1893) a csehországi Sibrin községben született egy uradalmi gazdasági ügyintéző családjában. Az iparvidéken, ahol nagy hagyományai voltak a hangszergyártásnak, a széles körben nagyra tartott hangszerkészítés vonzotta a fiatal Schundát is, aki Prágában, Johann Horák műhelyében tanult, majd a céhes szabályok szerint útra kelt, s vándorévei alatt Bécsben, Ferdinand Hell üzletében töltött hosszabb időt. Ezután jött Pestre az 1840-es évek elején, s itt Juul Keresztély segédje lett. „Christian Jull" fafúvós hangszerkészítő mester a pesti hangszerkészítő céh mesterkönyve szerint 1836. október 2-án lépett be a céhbe, s 1845. január 2-án halt meg. Halála után özvegye vitte tovább üzletét, Josef Schunda pedig segédből üzletvezetővé lépett elő. 1848. január 23-án jegyezték be a céhkönyvbe, mint fafúvós hangszerkészítőt, s a ceruzás megjegyzés szerint 1858-ban hegedűkészítői jogokat kapott a város vezetőségétől, anélkül, hogy tanulta volna azt.[13] A tényekre szorítkozó céhkönyvnél bővebb adatokat szolgáltat Schunda Vencel József, az ipar folytatója, mikor – immár elismert üzletemberként – visszaemlékszik cége alapítására. Könyvéből megtudjuk, hogy Josef Schunda – a kor bevett szokása szerint – feleségül vette volt mestere özvegyét 1847-ben, s ezzel együtt a céhmesteri méltóságot is elnyerte. Az 1848-as események – amelyek a legtöbb hangszergyártót a tönk szélére sodorták – a Schunda-céget inkább megerősítették, mivel hadi megrendelésekhez jutott, majd a szabadságharc után a lovassági és a vadászezredek is tőle rendelték meg hangszereiket,

---

11 A Schunda-cégre vonatkozó rövid összefoglalót l. *Radnóti K.* A Hangszergyűjtemény i. m. 433.

12 *Radnóti Klára*: Zongorakészítés és zenekultúra Magyarországon a 19. század első felében. In: Bútorművészet Magyarországon 1800–1850. Szerk.: Rostás Péter. Bp., 2012. 99–120.

13 JOSEPH SCHUNDA / Holz-Blas Instrumentenmacher/ 23 Jäner 1848/ Am Jahr 1858. erhielt Schunda ein Geigen Macher Meister Recht, durch die Stadthalterei, ohne dass er je die Geigen Macherei, gelernt hat. (*Gábry György*: A pesti hangszerkészítő céh mesterkönyve. Folia Archaelogica 21. (1970) 197–198.)

sőt, a Nemzeti Színháznak is rendszeres szállítója lett. Sikeres működése elismeréséül kapta (a céhszabályokkal ellentétesen) a vonóshangszer készítői jogot. Ahogy megvetette lábát Pesten, s képessé vált rá, Josef Schunda a testvéreit is felkarolta: már az 1840-es években Pestre hívta Ferencet (1834–1894), aki műhelyében tanulta a mesterséget, s 1860-ban vált önálló fa- és fémfúvós hangszerkészítő mesterré (halála után özvegye működtette üzletét 1898-ig). A legsikeresebb testvér azonban a cégalapító ifjabbik öccse, Schunda Vencel József (1845–1923) lett, aki hangszerkészítőként és üzletemberként is nagyon tehetségesnek bizonyult. Ő is Csehországban született (Dubecben), onnan érkezett 11 éves gyerekként 1856-ban Schunda Józsefhez Pestre, nála inaskodott, majd lett fafúvós hangszerkészítő segéd 1863-ban. A szokásos vándorút után bátyja üzletvezetőként alkalmazta (1867), s egyre inkább támaszkodott rá: Schunda Vencel József 1868-tól társtulajdonos, majd 1871-től átveszi a jónevű üzlet vezetését.

Vezetése alatt az üzlet felvirágzott, „minden törekvésemet a gyár fellendítésére fordítottam", vallja visszaemlékezésében, s mintegy gyakorlati útmutatót is mellékel a sikerhez vezető úthoz: „A külföldön nyert tapasztalatokat arra fordítottam, hogy azokat a hazai hangszeripar előnyére értékesítsem. Gyáramat tetemesen kibővítettem, szakértő munkásokat szerződtettem, köztük czélszerű és méltányos munkabeosztást honosítottam meg; széles összeköttetéseket szereztem, s minden alkalmat megragadtam, hogy egyetemes hangszergyáram versenyképes legyen a külföld hasonló legkiválóbb gyártelepeivel szemben. ... A versenyképesség bemutatására a legalkalmasabb eszköznek a részleges és egyetemes iparkiállításokban való részvételt találtam; törekvésem oda irányult, hogy nem kímélve anyagi áldozatot, azokon mindenkor részt vegyek s a honi műipar termékeinek kellő érvényt szerezzek." [14]

Azaz az elavult céhes keretek közül kilépve modern ipari termelésbe kezdett, s ráadásul jó érzékkel reagált a kor kihívásaira – érdeklődése a jellegzetesen magyar, illetve annak tartott hangszerek felé irányult, ezeket népszerűsítette, igyekezett széles körben elterjeszteni, kiszolgálni a közönség igényeit, s mindeközben konstruktőrként elévülhetetlen érdemeket szerzett. A magyar és egyetemes hangszertörténetbe a pedálos cimbalom (1874) és a modern tárogató (1897) megalkotásával írta be nevét, s ezzel a legsikeresebb, legnevesebb magyar hangszerészek közé küzdötte fel magát. Találmányok, szabadalmak fűződnek a nevéhez,[15] gyárában egyre többen dolgoznak, az ipartestület gyáripari szakosztályának elnökségi tagja lesz, fa- és fémfúvós, vonós, pengető- és ütőhangszereket készít és javít, forgalmaz, elnyeri a császári és királyi udvari szállító címet, Pest tekintélyes, nagy vagyonnal bíró polgárai közé tartozik. Szakmailag jól képzett, világlátott, vállalkozó kedvű, újító szellemű, munkájában igényes, öntudatos mesterember, azon ritka vállalkozók egyike a hangszergyártás terén,

14 *Schunda V. József*: A czimbalom története. Bp., 1907. 11–13. és 15–16., The New Langwill Index. A Dictionary of Musical Wind-Instrument Makers and Inventors. Ed.: William Waterhouse. London, 1993. 365–366., Lexikon Confectorum Instrumentorum Regionis Ciscarpathianae. Kézirat. Fontana (Gát) Eszter szíves közlése.

15 A pedálcimbalmon további módosításokat szabadalmaztatott 1875-ben, 1876-ban, 1877-ben, 1893-ban, majd 1906-ban. 1877-ben szabadalmat kapott az ún. népharmóniumra, 1880-ban az arion-citerára, 1887-ben a „gyermekcimbalomra acéllemez hangokkal", 1907-ben az „intonálási regulátorra", ami a rézfúvós hangszerek hangolását segítette.

2. kép

Schunda Vencel József első pedálos cimbalma, 1874 (Fotó: Dabasi András)

akik a céhrendszer 1872-es felszámolásából[16] sokat profitáltak. Schunda Vencel József kihasználta a szabad iparűzési lehetőséget, versenyben maradt, jó minőségű termékei keresettek voltak a hazai, sőt, a külföldi piacon is. Találmányai közül a világhírt a hangtompítós cimbalom (pedálcimbalom) hozta meg számára. (2. kép)

Az egész világon ismert cimbalomfélék sorsa többször vett érdekes fordulatot.[17] Magyarországon Schunda Vencel József a cimbalmot a népzenei instrumentumok közül, a cigányzenekarok köréből a komolyzene világába is átemelte azzal, hogy újításainak köszönhetően a húrok összezúgását megszüntette, nagy hangterjedelmű, egyenletesen zengő, hangolást jól tartó hangszert készített, ami hangversenyezésre is alkalmas. „Ön a czimbalommal szemben azt az epochalis érdemet vívta ki, mint Erard[18] a hárfával. Mind a ketten két ősi hangszert ragadtak ki az ezredéves pongyolaságból és megadták nekik a szalon-, hangverseny-, és zenekari képességet. A magyar nemzet és a magyar

16 *Dóka Klára*: A pest-budai céhes ipar válsága (1840–1872). Bp., 1979. 162–187.

17 *Gát Eszter*: Hangszerész szakmai ismeret. Bp., 1977. 5–23., *Van der Meer, John Henry*: Hangszerek az ókortól napjainkig. Bp., 1988., *Farkas Gyöngyi*: A cimbalom története. Bp., 1996., *Mandel Róbert*: Klasszikus és romantikus hangszercsodák. Bp., 2010. 68–71. stb.

18 Sebastien Erard 1810-ben Londonban szabadalmaztatta találmányát, a két fokozatban lenyomható pedálokat, amelyek segítségével minden hangnem megszólaltatása lehetővé vált a hárfán, s ezzel végleg elhárult minden akadály a szimfonikus zenekarban való használata elől.

zeneirodalom örök hálára van ön iránt kötelezve; üdvözlöm önt a magyar zeneművészet nevében."[19] – méltatta 1874-ben az újítást a cigányzenéért, s főleg a cimbalomért lelkesedő[20] Liszt Ferenc.

A hárfa esetében más problémára (hangolás) jelentett megoldást ugyan a pedál alkalmazása, mint a cimbalomnál, de az alapelv, a funkció ugyanaz: a kezek felszabadítása, s ennek révén a hangszer zenei lehetőségeinek bővítése. Talán Schundát is inspirálta Erard újítása, ami a hárfa gyors térhódításához vezetett, bár a zongora mintája (a „húzó", térdemelő, majd pedálok alkalmazása) is vitathatatlan. Schunda szabadalmának következtében a pedálcimbalom szalonképes lett, a cimbalomkészítés új iparággá vált, s a hangszerészek főként a Schunda-modellt követték. A kiállításokon való részvétele széles körben ismertté tette Schundát, cége 50 éves jubileumi kiadványában már azt írhatta, hogy az 1878-as párizsi világkiállítás után a világ minden részéből elárasztották megrendelésekkel. 1898-ban, a cég megalapításának 50 évfordulóján nagyszabású ünnepségek követték egymást, január 20-án a cég gyártmányaiból kiállítás is nyílt a Vigadóban, ahol több mint száz hangszert mutattak be, s ezek között „Szembe ötlött a pedálos czimbalom legelső példánya, melyet a gyáros visszavásárolt, hogy majdan mint zenei művelődésünk jelét a Nemzeti Múzeumnak ajándékozza."[21]

A hangszer valóban a Nemzeti Múzeumé lett, 1928 májusában a Történeti Osztály kiállításán, ahol az 1919 és 1927 között bekerült műtárgyakat bocsátották közre, kiállították.[22] A szerény külsejű műtárgy[23] mint a magyar ipar- és hangszertörténet, illetve a múzeumtörténet relikviája többször is szerepelt kiállításokon. Az utóbbi időben hosszú ideig (1985–2002) az MTA Zenetörténeti Múzeumában, az Erdődy-palotában a magyarországi hangszerkészítés emlékeit bemutató terem egyik alapdarabja volt,[24] bemutattuk az Országos Széchényi Könyvtárban rendezett *Aere perennius* kiállításban,[25] legutóbb a *Musica instrumentalis* kiállításon, a Nemzeti Múzeum Pulszky-termében volt látható.[26]

A hangszer alapja egy 4 cm vastag fenyőlap, ehhez a bükkfa tőkéket két-két csavar rögzíti. A rezonáns fenyőfa, rajta négy hatszögű hanglyuk. Az oldalfalakon diófa a furnér. A pedál egy tompítórendszer segítségével szünteti meg a húrok összezúgását. A mai megoldásoktól eltérően ez a típusú tompító csak a pedál lenyomásakor zár.

---

19 *Schunda V. J.* i. m. 22.

20 *Legány Dezső*: Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886. Bp., 1986. 159.

21 *Schunda V. J.* i. m. 68., *Rehák Lajos*: A Schunda czég jubileumának története. Bp., 1898. 39.

22 Tíz év szerzeményei 1919–1928. A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai V. Bp., 1928. 54. Itt úgy szerepel, mint Schunda Károly adománya 1927-ben.

23 Ltsz.: H. 1972.12.

24 MTA Zenetörténeti Múzeum. Kiállítási vezető. Szerk.: Baranyi Anna. Bp., 1996. 14., fotója 26.

25 Aere perennius – Ércnél maradandóbb. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum 200 éve. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban 2002. november 22–2003. február 28. A kiállítás kurátora és a katalógus szerkesztője: Ferenczy Endréné. Bp., 2002. 97.

26 Musica instrumentalis. Rejtett Ritkaságaink II. MNM 2006. március 31–július 9. A kiállítást rendezte, a kiadványt írta: Radnóti Klára. Bp., 2006. 13–15.

3. kép
Schunda-tárogató és mesterjegye, 19. sz. vége
(Fotó: Dabasi András)

Húrozása: 9 háromkórusos,[27] 5 négykórusos fonott húr, a többi sima 5 kórusos acélhúr. Hangterjedelme: E-e^3.

A cimbalom sikere jól mérhető a legyártott, s eladott hangszerek számával. 1884-ben az 1000. cimbalomnál tartott a gyár, 1888-ban készült el a 2000. példány[28] (ez is az MNM tulajdonában van[29]), 1906-ban már a 10 000. példány elkészültét ünnepelték. Ebből az alkalomból a konstruktőr megírta a cimbalom történetét, s ebben részletesen beszámolt sikereiről. Mint polgár, arra a legbüszkébb, hogy az uralkodó körök is érdeklődnek hangszerei iránt. A budapesti 1885. évi országos kiállításon őfelsége a király, a királyné, a trónörökös, annak felesége, vendégük, a későbbi német császár, a király öccse és családja „kegyes szavakkal tüntették ki", sőt Rudolf trónörökös szűk körű estélyére a budai palotába vendégei mulattatására cimbalmot rendelt tőle cimbalmossal együtt.[30] Mint zeneszerető ember, Liszt és Erkel dicséretét tartja legtöbbre. Büszkén írja, hogy Liszt Ferenc soha nem mulasztotta el őt és pedálcimbalmát bemutatni a nála vendégeskedő külföldi művészeknek (Delibes, Saint Säens, Rubinstein stb.), s hogy műveihez cimbalom-átiratokat is kiadott,[31] Erkel Ferenc pedig, a nemzeti opera megteremtője, aki először alkalmazta a cimbalmot a műzenében, Petőfi egyik költeményét férfikarra és nyolc pedálcimbalomra zenésítette meg.[32]

27 Húrkórus: több húrból álló húrcsoport.

28 *Schunda V. J.* i. m. 49–53.

29 Ltsz.: H. 1972.13.

30 *Schunda V. J.* i. m. 48.

31 *Rehák L.* i. m. 23.

32 *Schunda V. J.* i. m. 53–55., *Rehák L.* i. m. 25.

A cimbalom mellett a másik nagy siker az ún. modern tárogató megalkotása.[33] (3. kép) A tárogató, vagy töröksíp eredetileg egy duplanádas, zurna jellegű hangszer, Magyarországon használatára leginkább a 17. századból vannak adataink. Ezek szerint tábori, hadi hangszer, de ezen túl ünnepi alkalmakkor (esküvő, temetés, lakoma) is megszólaltatták. Mint a kurucokhoz, Rákóczi fejedelemhez is köthető instrumentumra („Rákóczi-síp") figyelnek fel rá a 19. század derekán, s ennek révén válik lassan a szabadság, a nemzeti függetlenség szimbólumává.[34] Kultusza kialakulásában nagy szerepe volt a Nemzeti Múzeumnak. Az 1850-es években a sajtó sokat foglalkozik vele, mint „őseredeti magyar hangszerrel", „a magyar zene lelkével,"[35] s ennek következtében az 1850-es években több tárogatót is felajánlanak a múzeumnak. Suck András, a Nemzeti Színház muzsikusa kópiát csináltat az egyik múzeumi hangszerről és a múzeum dísztermében 1859 decemberében nagysikerű koncertet ad rajta. A sikeren felbuzdulva modernizálni kezdi a hangszert, hogy az jobban megfeleljen a koncertpódium igényeinek (1861), majd országos körútra indul. A hazafias lelkesedés másokat is elragad, az érdeklődés egyre nő a tárogató iránt, s végül addig reformálják, míg egy teljesen új hangszer válik belőle. Suck András billentyűket tett rá, a duplanádas fúvókát azonban még megtartotta, így egy oboa- és klarinét-tulajdonságokat ötvöző hangszert kapott. A diadalt azonban Schunda Vencel József aratta hangszerével,[36] amely – bár tárogatónak nevezzük – a történeti tárogatókkal a nevén kívül már semmi rokonságot nem mutat. Schunda Vencel József szerint az oboa, a klarinét és a fagott színeit egyesíti[37] ez a kúpos furatú, klarinétszerű fúvókával ellátott hangszer, amelynek billentyűzete a korabeli német oboákéra, illetve Triebert[38] korai oboáinak applikatúrájára emlékeztet. Van der Meer szimplanádas B-szopránszaxofonnak titulálja,[39] s ezt megerősítik az akusztikai vizsgálatok, melyek szerint hangja a szopránszaxofonhoz van legközelebb, annál kicsit puhább színezetű, átmenetet képez a klarinét és a szaxofon között.[40]

---

33 Ltsz.: 1969.3.

34 *Sudár Balázs–Csörsz Rumen István*: Trombita, rézdob, tárogató... Enying, 1996. 82–104., A tárogató. Musica Pannonica 3. (1998) 1–159.

35 *Fáy István*: Tőlem is egy szó, a sok szóra. Vasárnapi Ujság 6. (1859) 15. sz. április 10. 175–176. 176.

36 1897. szeptember 15-én Stowasser János nyújtotta be szabadalmi leírását a tárogatóról, rajzzal, részletes leírással – ez megelőzte 2 nappal Schunda Vencel József beadványát. „...tárogató-találmányom alapgondolatát – sok évi fáradozásom gyümölcsét – egy helybeli czég tőlem ellesve, jogtalanul a magáénak akarta tulajdonítani, azonban feljelentésemre a m. kir. szabadalmi bíróság 343/1901. sz. ítélettel a hamis úton megszerzett szabadalmat tőle megvonta" – tudósítja az érdeklődőket Schunda V. József cége árjegyzékében, ahol az eladásra kínált hangszereken túl a tárogató történetét is ismerteti. (MNM, Újkori dokumentumgyűjtemény, ltsz.: Udgy. 1963.35.16.)

37 *Schunda V. J.* i. m. 93.

38 Wilhelm (Guillaume) Triebert (1770–1848), majd fia, Frederic, Párizsban tökéletesítette az oboa applikatúráját.

39 *Van der Meer, J. H.* i. m. 220.

40 *Pap János*: A tárogató akusztikai tulajdonságai. Musica Pannonica 3. (1998) 23–28. 24–25.; *Widholm, Gregor*: A klarinéthoz és a szopránszaxofonhoz viszonyított tárogatóhang. Musica Pannonica 3. (1998) 33–41. 35.

A Schunda-tárogató pályája is gyorsan felívelt: bemutatják a Magyar Történelmi Társulat ülésén, megszólaltatják a német császár budapesti látogatásakor 1897-ben, használják katonazenekarban és színházban. A Wagner-tisztelő Schunda Bayreuthban is bemutatja, Richter János a Trisztán és Izolda előadásán Londonban használja, 1906-ban a bayreuthi ünnepi játékokon is felhangzik. Rákóczi hamvainak hazahozatalakor „a nagy fejedelem és a bujdosó kurucok hamvai, az ő egykori – sírjából szintén feltámadott – kedves tárogatójuk síró búgásától kísérve tértek az édes haza földjén örök nyugalomra." – írja a konstruktőr.[41] Ezzel végleg összemosták a történeti és a Schunda-tárogatót; manapság a köztudatban csupán az utóbbi él úgy mint ősi magyar hangszer. A tudományos álláspontot képviselő szakemberek véleménye – miszerint azonos nevű, de különböző hangszerekről van szó – csak kevesekhez jut el.[42]

Schunda Vencel József patinás, jónevű cégét fia, Schunda Károly vette át. Fennmaradt üzleti naplójából figyelemmel követhető, hogyan alakult a termelés az 1910-es, 20-as években. Sajnos a gyártás egyre zsugorodott. Egyre gyakoribbak a megrendelések között a javítások, s minden évben kevesebb az igény új hangszerre. Talán a piac is telítődött, meg az első világháborút követő gazdasági válság is éreztette hatását. Mindenesetre Schunda Károly számunkra legjelentősebb cselekedete az az ajándékozás volt, amivel a Nemzeti Múzeumnak juttatott a saját tulajdonában lévő hangszerekből. Az adomány élénk visszhangra talált. A múzeum Érem- és Régiségtárának igazgatója, Varjú Elemér köszönőlevelet írt, melyben Schunda Károly gesztusát követendő mintaként állítja a közönség elé: „A mai nehéz időkben példát méltóztatott adni, hogyan jöjjön a magyar közönség a Magyar Nemzeti Múzeum és evvel az egész kultúránk megsegítésére. Fogadja Nagyságos Uram ismételt köszönetem és nagyrabecsülésem kifejezését."[43] A bekerült hangszerek azonnal közszemlére kerülnek a *Tíz év szerzeményei* kiállításon „Schunda Károly ajándéka, a Schunda V. József hangszerkészítő cég 80 éves fennállásának emlékére 1927-ben" felirattal.[44]

1929-ben indul a *Muzsika* című zeneművészeti, zenetudományi és zenekritikai folyóirat. Ebben állandó rovatot kap a Nemzeti Múzeum Zenei Osztálya, melynek célja Isoz Kálmán, a Nemzeti Múzeum főkönyvtárnoka megfogalmazásában, „hogy legrégibb nemzeti közgyűjteményünk, a Magyar Nemzeti Múzeum zenei osztályának anyagáról, zenei gyűjteményeinek gyarapodásáról beszámoljon, ismertesse úgy az újabb szerzeményeket, mint a régebbi anyag ritkaságait s kiemelkedőbb érdekességeit, és zenetörténeti adalékokat tegyen közzé, mindenben szolgálva a Nemzeti Múzeum érdekeit." Itt közlik és méltatják az adomány tételeit, kiemelve, hogy ezek a hangszerek azért nagyon

41 *Haraszti Emil*: Wagner Richard és Magyarország. Bp., 1916. 430–431., *Schunda V. J.* i. m. 94–96., *Schunda V. József*: Árjegyzék. h. n., é. n. 14. (MNM, Újkori dokumentumgyűjtemény, ltsz.: Udgy. 1963.35.16.)

42 *Sachs, Curt*: Handbuch der Musikinstrumentenkunde. Leipzig, 1930. 349., Zenei Lexikon. II. kötet. Szerk.: Szabolcsi Bence–Tóth Aladár. Bp., 1931. 596., *Gábry György*: Régi hangszerek. Bp., 1969. 26–27., *Gábry György*: Évszázadok hangszerei. Tihany, 1971. 55., *Van der Meer, J. H.* i. m. 220.

43 MNMI, Történeti Osztály iratai 173/927

44 Tíz év szerzeményei i. m. 24–25.

4. kép
Oboa és mesterjegye, R. Paur,
18. sz. második fele
(Fotó: Dabasi András)

értékesek számunkra, mert nagyrészt hazai mesterek kezéből kerültek ki.[45]

Schunda Károly 1927-es kollekciója egészen egyedülálló a maga nemében. A Schunda család nem műkincseket gyűjtött, mint például a Hangszergyűjtemény másik jelentős donátora, Delhaes István. Ők a munkájuk kapcsán gyűjtötték össze az értékesnek, mintaadónak tartott hangszereket, amelyeket értelemszerűen tanulmányoztak, mintáztak, továbbfejlesztettek, azaz gyűjteményüknek – számukra – gyakorlati haszna volt. Ezek azok a darabok, amelyek az általuk ismert (és követett) mesterek legszínvonalasabb készítményei.

Az egyik legrégebbi darab egy oboa, R. Paur mesterjeggyel.[46] (4. kép) Az ismert bécsi fafúvó készítő mestert Joseph Haydn, az Esterházyak udvari zenekarának vezetője is nagyra tartotta, s rendszeresen rendelt tőle nádat, javítást, valamint új hangszert is.[47] Nevét többféleképpen ismerjük: a Rocobaur, Rocco Baur, Roccenpauer, Rucenbauer, Rochbaur mind ugyanazt a személyt jelöli, az újabb szakirodalom Mathias Rockobaurral (1764–1777 között említik) azonosítja,[48] mindenesetre az egyik legkiválóbb bécsi mester. Hangszerét Schunda Károly levelében 3 billentyűs angolkürtként tünteti fel, oboa da cacciaként leltározzák be.[49] Ez azt jelzi, hogy a hangszer egy mélyebb változat, körte

45 Hangszeradomány a Múzeumnak. Muzsika 1. (1929) 8–9. sz. 64–65.

46 Ltsz.: 1927.32.

47 *Rice, Albert R.*: From the Clarinet D'Amour to the Contra Bass. A History of Large Size Clarinets 1740–1860. Oxford, 2009. 35.

48 The New Langwill Index i. m. 24.

49 Hangszeradomány a múzeumnak i. m. 64.

5. kép
Oboa és mesterjegye, Josef Schunda, Pest, 1873
(Fotó: Dabasi András)

alakú hangtölcsérrel (Liebesfuß), ami a hangszínt lágyítja, behízelgőbbé teszi (emiatt a lágy hang miatt jelenik meg az oboa d'amore (szerelemoboa) elnevezés is). Az elnevezések vidékenként is változnak, az angolkürtöt Itáliában oboa da cacciának (vadászoboának) titulálják.[50] A megnevezésbeli különbségek abból is fakadnak, hogy ez a hangszercsalád a 18. században relatíve gyors fejlődésnek indult, több változatot használtak egy időben, nem létezett még „szabványosítás". A fejlődést jól mutatja a mintegy száz évvel később készített hangszer, Josef Schunda keze munkája. (5. kép) „Oboa, 13 újezüst[51] billentyűvel. Mesterjegye: Schunda József, Pest.[52] A mester sajátkezű készítménye az 1873-as bécsi kiállítás részére; ezzel a hangszerrel díjat nyert." – publikálták szinte azonnal.[53] A habos jávorfából készült, négy részes, fehér csontgyűrűkkel, alpakka billentyűzettel ellátott hangszerbe háromszor is beleütötték a készítő nevét: SCHUNDA/ JOSEF/ PEST. A sikereire méltán büszke mester, aki a Horák műhelyben[54] kezdte hangszerész tanulmányait, gyűjteményében megőrizte a prágai Horák család néhány hangszerét is – egészen bizonyosra vehetjük, hogy nem kegyeleti okokból. (6. kép) Angolkürt.

50 *Sachs, C.* i. m. 319–326.

51 Újezüst – alpakka (más néven pakfong); nikkel, réz és cink ötvözete.

52 Ltsz.: 1927.34.

53 Tíz év szerzeményei i. m. 24., Hangszeradomány a múzeumnak i. m. 65.

54 Wencel Horák 1826–1854 között dolgozik Prágában, 1840-től fiával, Johann Wencel Horákkal együtt (1817–1903), majd az ipart az unoka is folytatja (Wencel Horák).

6. kép
Angolkürt és mesterjegye,
J. Horak, Prága, 19. sz. második fele
(Fotó: Dabasi András)

Szögben hajló hangszer kígyófából,[55] középen elefántcsont könyök, tizenkét ezüstbillentyűvel. Mesterjegye: J. HORAK PRAG. A mesterjegy felett ballábában kardot tartó, lépkedő koronás oroszlán, alatta csillag.[56] A dekoratív külalak, a felhasznált anyagok minősége mutatja, hogy elegáns, drága hangszerről van szó – Johann Horák szintén részt vett világkiállításokon (1867, Párizs), hangszereket még Indiába is exportált.[57]

Érdekes instrumentum Johann Stehle hangszere[58] is. (7. kép) Stehle udvari fa- és fémfúvós hangszerkészítő is az ismert bécsi mesterek között van, 1830-ban alapítja műhelyét, majd rendszeresen részt vesz iparműkiállításokon, nevéhez fűződik a fém basszusfagott szabadalma.[59] A fagottok történetéhez a közép-európai mesterek sokat hozzátettek: a pozsonyi Franz Schölnast 1839-ben talált fel egy karcsú, tuba formájú mély fémfagottot tritonikon névvel,[60] s aztán ezt gyorsan tovább is fejlesztették. A tritonikon neve mindazonáltal egy ideig még ismert maradt, fúvós zenekarokban (katonazenekarban) gyakran használtak kevésbé kényes fém hangszert a fából készült helyett – Johann Stehle hangszerét is tritonikonként

55 Kígyófa (brosimum guaianense) – Amerika trópusi vidékein honos fa, nevét a kígyó bőréhez hasonló mintázatáról kapta, a hangszerkészítésben is használták, főleg vonógyártáshoz.

56 Ltsz.: 1927.60.

57 The New Langwill Index i. m. 181.

58 Ltsz.: 1927.45.

59 The New Langwill Index i. m. 384.

60 *Sachs, Curt*: Reallexikon der Musikinstrumente. Berlin, 1913. 392.

7. kép
Réz kontrafagott és mesterjegye, Johann Stehle, Bécs, 19. sz. közepe
(Fotó: Dabasi András)

kapta a múzeum.[61] Fennmaradt egy papírtasak, amiben valaha a hozzá való nádat vették át: „!Vigyázat! A tritonikonhoz nádfúvót hozott Schunda úr - 1927. VIII. 9." – felirattal. Aztán valamikor a későbbiekben, talán egy költözés folyamán, a nád elkallódott, a tasak üresen maradt, s a gyűjtemény leltározója az egyébként nagyjából ophikleid[62] formájú, 15 billentyűs hangszert ophikleidként is határozta meg.

A pozsonyi Schöllnast-műhely egy basszetkürttel[63] (8. kép) képviselteti magát az ajándékok között, s ezek után a pesti és budai mesterek hangszerei következnek: a Schailly/Scheilly/Scheily család néhány hangszere, August Blessner és Christian Juul készítményei. „Budai polgár, zenész és ügyes fúró-faragó ember volt Schailly Mihály, 1804 óta a Mátyás-templom oboása", akinek gyermekei, Antal és Kristóf is hangszerkészítők lettek. Michael Scheilly (1762–1823) az ausztriai Kleinratschlagból származott, 1798-ban nyert polgárjogot Budán, s fiain kívül August Blessner is a tanítványa volt.[64] Michael Scheilly puszpángfa klarinétja[65] (9. kép) a 19. század elejének jellegzetességeit mutatja: szarugyűrűkkel kapcsolódnak a tagok, 5 rézbillentyű könnyíti meg a játékos dolgát. Fia, Antal évekig tartó

61 Tíz év szerzeményei i. m. 25., Hangszeradomány a múzeumnak i. m. 65.

62 Ophikleid – „billentyűs kígyó", rézfúvós, billentyűs, U alakban hajlított basszus kürt.

63 Ltsz.: 1927.61. basszetkürt, valójában egy klarinétféle hangszer.

64 Lexicon Confectorum… Fontana (Gát) Eszter szíves közlése.

65 Ltsz.: 1927.36.

8. kép
Basszetkürt és mesterjegye, Schölnast, Pozsony, 19. sz. első fele
(Fotó: Dabasi András)

pereskedésbe bonyolódott, mert fafúvós hangszerkészítő létére rézfúvósokat is készített, s a céh ezért feljelentette a helytartótanácsnál. Végül neki adtak igazat, s az elöljáróság a szerzett jogok tiszteletben tartására szólította fel a céhet 1838-ban.[66] August Blessner Holzblasinstrumentenmacher Stuttgartban látta meg a napvilágot,[67] s a hangszerész céh mesterkönyve szerint 1854-ben halt meg Pesten.[68] A Schunda-adomány hangszerei között fuvolája[69] (10. kép) szerepel. Christian Juul, (akinek műhelyét Schunda József vitte tovább) koppenhágai születésű dán mester, 1827-től élt Pesten.[70]

A Schunda-gyűjtemény vázlatos ismertetéséből is világosan látszik, hogy a 19. században, sőt, amíg a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia fel nem bomlik, valójában nem lehet önálló magyar, osztrák, cseh, szlovák stb. hangszergyártásról beszélni. A céhes ipar keretei között az iparos legények a tudást és a megélhetést keresve vándorolnak, ott telepednek le, ahol jövőjüket biztosítva látják. Ha a pest-budai hangszerész céh mesterkönyvét megnézzük, majd mindegyik mester messziről érkezett ide szerencsét próbálni,

66 *Isoz K.* Hangszerkészítés Pest-Budán i. m. 267–268.

67 The New Langwill Index i. m. 35.

68 *Gábry Gy.* A pesti hangszerkészítő céh i. m. 195.

69 Ltsz.: 1927.42.

70 The New Langwill Index i. m. 197.

9. kép
Klarinét és mesterjegye,
M. Scheilly, Buda, 19. sz. eleje
(Fotó: Dabasi András)

s akinek sikerült, gyökeret eresztett magyar földön. Ahogy a neves zenetudós, zeneszerző, Liszt és Erkel odaadó híve, Ábrányi Kornél jellemezte: „leginkább idegen letelepedésű műiparosok működtek benne közre s tették le alapját a magyar hangszeriparnak: de a magyar faj ezzel is úgy tett, mint zenéjével, lassanként félretette a megszokott vastagabb iparágakat s eltanulta a hozzávaló finomabb készültséget, egymaga állani be tényezőnek."[71]

Néhány hangszert nem sikerült megtalálni, illetve nehéz azonosítani a Schunda-adományból. Ennek több oka is lehet:

– Egyrészt lehet átleltározás, mikor valamilyen okból kifolyólag új leltári számot adnak egy-egy tárgynak (a Hangszergyűjtemény csak 1956-tól kap külön kezelőt, addig több más gyűjteményben tartották nyilván a hangszereket). Ez a helyzet például a W. J. Horak jelzetű altklarinét esetében. A *Tíz év szerzeményei* című kötetben a 15. számon „Bassethorn, készítette Horák W. J. Prágában, XIX. sz. első fele"[72] szerepel, másutt „Altklarinét, 17 kerekfejű, faágyazású rézbillentyűvel. Mesterjegye W. J. Horak, Prag".[73] A leltárkönyv szerint ez az 1927.62 leltári számú tárgy – de 1961-ben új számot kapott, s azóta az 1961.1336. számon tartják nyilván, a beszerzés módja pedig „ismeretlen", azaz 1961-ben már nem kötötték a Schunda-féle ajándékhoz.

– Másrészt lehetnek tárgyak, amelyek megsemmisültek az idők folyamán – például a Chr. Scheilly által készített 5 billentyűs trombita, ami az ajándékozó levélen,

71 *Id. Ábrányi Kornél*: A magyar zene a 19-ik században. Bp., 1900. 132–133.

72 Tíz év szerzeményei i. m. 25.

73 Hangszeradomány a múzeumnak i. m. 64.

10. kép
Fuvola és mesterjegye, Au. Bleszner, Pest, 19. sz. közepe
(Fotó: Dabasi András)

a *Tíz év szerzeményei* című kiállításon,[74] a *Muzsika* című folyóiratban is szerepel (5 sugarasan elhelyezett billentyűvel felszerelt trombita).[75] A második világháború idején a Hangszergyűjteménynek is voltak veszteségei. Esetleg annyira megrongálódott, hogy már nem azonosítható, csupán néhány töredéke maradt meg.

– Néhány műtárgyat átadtak más múzeumnak. Adattárunk őriz egy elismervényt Lajtha László aláírásával 1927 augusztusából, miszerint két havasi kürtöt, egy kínai hegedűt, egy kínai fuvolát, „Schunda Károly ajándékát, a M. N. Múzeum történeti tárától a M. N. Múzeum néprajzi tára részére a mai napon átvettem,"[76] s a későbbiekben ez a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe került.[77]

A Schunda-hagyaték hangszerei – az említett okok miatti veszteségeken túl – azóta is jeles darabjai a Hangszergyűjteménynek, ma már lehetetlen lenne őket beszerezni. Közülük több szerepelt a Nemzeti Múzeum kiállításain[78] kívül a Zenetudományi Intézet Zenetörténeti Múzeumának tárlataiin,[79] a *Symphonia Hungarorum – Magyarország zenekultúrájának ezer éve* kiállításon,[80] a kutatók rendszeresen keresik őket.

74 Tíz év szerzeményei i. m. 25.

75 Hangszeradomány a múzeumnak i. m. 64.

76 MNMI 173/1927

77 A Néprajzi Múzeum népzenei gyűjteményének kialakulásáról l. *Pávai István*: Népzenei gyűjtemény. In: A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Főszerk.: Fejős Zoltán. Bp., 2000. 813–851.

78 A Gábry György által rendezett első hangszerkiállításon a múzeumban 1956-ban: 863-02-07/956 U.O., a tihanyi nagy kiállításon 1971-ben, a Musica instrumentalis kiállításon 2006-ban, stb.

79 483-051-17/1985. U.O., MTA Zenetörténeti Múzeum. Kiállítási vezető 14., 20–21.

80 Symphonia Hungarorum. Magyarország zenekultúrájának ezer éve. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban 2001. március 30–október 29. Rendezte, a katalógust szerk.: Kárpáti János. Bp., 2001. 161.

11. kép
Gottermayer Ilona és Schunda Károly.
Gottermayer Ilona által színezett
fénykép, 1900-as évek eleje

A Nemzeti Múzeum a cég megszűnte után is kapcsolatban maradt még a Schunda családdal. 1961-ben Schunda Károly özvegye kereste meg a múzeumot, s ajánlott eladásra néhány családi relikviát. Gottermayer Ilona (1887. december–?) és Schunda Károly 1906. szeptember 20-án házasodott össze, esküvőjük a belvárosi plébániatemplomban volt. Az esküvői meghívót Schunda V. József és neje, Dollinger Mária, valamint Gottermayer Nándor és neje, Zicher Katalin küldte.[81] Úgy tűnhetett, ez lesz az ideális frigy. A neves hangszergyáros fia feleségül vette az elismert könyvkötő leányát. (11. kép) Gottermayer Nándor (1850–1924) vállalkozásának jelentőségét abban látták a kortársak, hogy „ő volt az első, aki a könyvkötészetet hazánkban mint nagyüzemet művelte... Üzeme fejlettsége tetőpontján 220 munkást foglalkoztatott, készítményei minden tekintetben kiállották a versenyt a külföldi ... kiadói kötésekkel. Könyvtárunknak is egyik legrégibb és legmegbízhatóbb szállítója volt."[82] – méltatja halálakor a Nemzeti Múzeum munkatársa. Ha korszakos érdemeit nézzük,

81 Ltsz. nélkül

82 *G. P.* (Gulyás Pál): Gottermayer Nándor. Magyar Könyvszemle ú. f. 31. (1924) 1–4. sz. 149–150.

12. kép
Miniatűr hangszer, 19. sz. vége (a szerző felvétele)

mindenképpen igényességét is becsülnünk kell – szép kivitelű kötései ízlést formáltak, díszkötésű sorozatai a boldog békeidők hangulatát sugározzák. Tehát két sikeres polgár gyermekei léptek házasságra. Fennmaradt pár gyöngybetűs lap egy „Magán vagyon" feliratú füzetben, ami a fiatal pár anyagi helyzetébe nyújt némi betekintést. 1906 decemberében Károly 500 korona fizetést húzott. Ehhez jött még „Schunda papától" 100, „Gottermayer papától" 200 korona karácsonyi ajándék, valamint 5% kamat 50 000 korona után. A kiadások oldalán házbér (362 korona), háztartás (279,32), ajándékok és ékszer (260), Ilus személyes céljaira (29), Károly személyes céljaira (54), szórakozásra (40); a rovatok alapján úgy tűnik, Károly fizetése nem lett volna elég a kiadásokra, de a szülők rendszeresen támogatják őket. 1907 augusztusában „Sch. papától" 400 korona utazási ajándék érkezett, Ilus és Károly el is költött 514 korona 14 fillért ilyen célra. Azonban a házasság nem lett tartós, s anyagi problémák is hozzájárultak a felbomlásához: Ilus szerint Károly túlságosan is számított „G. papa" vagyonára, s az ő kontójára tervezte cége megújítását, így útjaik csakhamar elváltak.[83] Ilona asszony még idős korában is a Királyi Pál utcában, szülei házában lakott, az 1960-as években is ez volt a címe, s időnként pénzzé tett néhány családi ereklyét. Először 14 db miniatűr hangszermodellt, ami volt férjétől maradt rá: ezek gondos megmunkálású, méretarányos modellek, kiváló mesterségbeli tudásról tanúskodnak. Gottermayer Ilona elbeszélése szerint 1898-ban, az 50 éves jubileumi ünnepségeken ezzel ajándékozták meg Schunda Vencel Józsefet alkalmazottai.[84]

83 Fontana Eszter szíves szóbeli közlése; ő még találkozott az idős hölggyel.

84 863-01-10/1961. U.O.

A miniatűr hangszerek készítése nem példa nélküli – élethű, pár cm-es hangszermodelleket őriz például a Markneukircheni Hangszermúzeum.[85] Markneukirchen környékén, a nagy hangszerkészítő hagyományokra visszatekintő vidéken, ügyességüket fitogtatva a mesterek szívesen bíbelődtek ilyen aprócska instrumentumok elkészítésével. A Schunda-hagyatékban a méretarányos fúvós modelleken a billentyűk mozognak, a miniatűrök tökéletes másai az igazi hangszereknek.[86] (12. kép)

1963-ban Gottermayer Ilona (özvegy Horn Pálné) újból felkereste a múzeumot, s 12 tételben iratokat és nyomtatványokat kínált eladásra (ezek közt a Schunda-cég 1916 és 1930 között vezetett üzleti könyvét, a frankfurti André-cég bizonyítványát 1902-ből Schunda Károly szorgalmáról, jó előrehaladásáról, a cég árjegyzékét stb).[87] Tekintettel a múzeumban már meglévő Schunda-anyagra – és a „rendkívül méltányos" árra – a vétel megvalósult, s az iratok bekerültek a dokumentumgyűjteménybe.[88] Utoljára 1974-ben találkozunk Gottermayer Ilona asszonnyal, aki Schunda Vencel József személyes tárgyait hozta múzeumunkba: egy ébenfa botot, szivartartót és egy olajfestményt.[89] Az olajfestménynek, ami egy hangszerekből összeállított emberfigurát ábrázol, nemrég egy egész tanulmányt szenteltek.[90] Az érdeklődést legalább annyira felkeltette a festmény hátára írt szöveg, mint maga az ábrázolás. „A halhatatlan zeneszerző/Wagner Richard/ ajándéka/Bayreuth 1877 július" olvasható az erősen restaurálásra szoruló kép hátoldalán. A fennmaradt források szerint Richard Wagner nem tartózkodott 1877 júliusában Bayreuthban, azaz ekkor biztosan nem adhatta ajándékba ezt a képet ott. A minden bizonnyal későbbi felirat a Wagner-rajongó családban élő legendát volt hivatott igazolni. Ha ez nem is volt igaz, a kép nagyon találó és személyes ajándék lehetett: a sokféle hangszert gyártó és forgalmazó Schunda-cég megtestesítőjének is felfoghatjuk ezt a figurát.

A Schunda családra vonatkozó emlékeket természetesen nem csak a családtól szereztünk be, a Hangszergyűjtemény kezelői minden lehetséges alkalommal próbálták a neves cég készítményeit megvásárolni. Így került be 1976-ban egy úgynevezett arioncitera,[91] ami szintén Schunda-szabadalom volt: „1880-ban feltalálója lettem a sajátlagos szerkezetű arion-cziterának, a mely a régibb cziterákénál jóval erősebb hangjával válik ki... vele szélesebb exportot értem el, főleg Angliában és Amerikában."[92] Minden bizonnyal a „jóval erősebb hang" miatt nevezte el a feltaláló Ariónról, „a Lantosról", a Kr. e. 7–6. században élt leszboszi kardalköltőről hangszerét, ami – bár a feltaláló sikerként említi – valójában nem keltett nagyobb feltűnést, szinte nyomtalanul tűnt el.

---

85 *Jordan, Hanna*: Führer durch das Musikinstrumenten-Museum Markneukirchen. Markneukirchen, é. n. 40.

86 863-06-10/1961. U.O. szerint a leltári szám 1961.1555. – ezt is átleltározták a későbbiekben.

87 863-10-75/963. U.O.

88 863-06-132/963. U.O.

89 122-041-14/74. U.O. és 132-041-14/74 U.O.

90 *Apor Eszter*: A Magyar Nemzeti Múzeum Hangszertárának egy érdekessége: ember figura hangszerekből. Műelemzés. Folia Historica 30. (2014) 125–138.

91 Ltsz.: H. 1976.5.

92 A Schunda V. József cs. és kir. udvari hangszergyár története 1848–1898. Bp., 1898. 18.

Több más hangszert is vett a múzeum Schunda jelzéssel,[93] ezek jól mutatják, hogy a cég minden igényt ki akart szolgálni termékeivel: az iskolai hangszernek szánt, egyszerű fa fuvola mellett nagyon szép kidolgozású elefántcsont fuvola is került be (sajnos hiányosan). A nemes alapanyag ebben az esetben csak a luxust szolgálta: az elefántcsont hangszer hangja nem jobb, mint a fából készült zeneszerszámnak, csupán azt jelzi, hogy tulajdonosa jómódú.

A múzeumba került hangszerek a magyarországi hangszergyártás történetének dokumentumai, számunkra ritka becses relikviák. A nemzetközileg is versenyképes Schunda-cég gyártmányai, a Schunda-féle szabadalmak megkerülhetetlenek a magyarországi hangszergyártás történetében, a cég működése hosszú időn át a magyar ipar sikertörténete. Az elnyert kitüntetések, a kiállítások érmei, a kortársak elismerése jogos önérzettel töltötték el a Schunda család tagjait, Schunda Vencel József találmányaira ma is nemzeti büszkeséggel tekintünk. Talán azért is, mert az 1898. évi jubileumi ünnepségeken a sok-sok beszéd közt „Schunda a magyar hazát éltette, mely őt befogadta és az ő becsületes munkáját diadalra juttatta."[94] 1906-ban, a 10 000. cimbalom elkészültének ünnepére a hazafias verseiről is ismert Pósa Lajos ódával tisztelgett a sikeres vállalkozó előtt, melynek refrénje: „Áldjon meg az Isten, hogy magyarrá lettél!" könnyekig meghatotta mind az ünnepeltet, mind az esemény többi résztvevőjét.[95] Ugyanekkor az iparestület nevében beszédet mondó iparhatósági biztos Schundát példaképként állította társai elé: „A Te törekvő szorgalmad és praktikus üzleti szellemed hassa át az összes magyar iparosokat."[96] A pátoszon túl, a cég tevékenységének múzeumba jutott írott és tárgyi dokumentumai, illetve a cimbalomgyártás, -javítás dokumentumai – a cég üzleti könyvének tükrében – önálló tanulmányt érdemelnek. E dolgozat célja csupán annyi, hogy bemutassa a kiemelkedő magyar hangszerkészítő cég és a múzeum kapcsolatát s felhívja a figyelmet a cég jóvoltából bekerült értékes, a monarchia hangszergyártását reprezentáló instrumentumokra.

93 Ltsz.: H. 1976.9. fuvola, ltsz.: H. 1977.1. fuvola töredék, ltsz.: H. 1977.4. trombita, ltsz.: H. 1987.3. fuvola, ltsz.: 1991.2. cimbalom – romos állapotú – ez utóbbi ajándékként került a gyűjteménybe.

94 *Rehák L.* i. m. 45.

95 *Pósa Lajos*: Schundához (Írta és elmondta a tízezredik cimbalom ünnepén a szerző). Idézi: *Göndöcs István*: A Schunda-féle 10.000-ik czimbalom jubileuma. Bp., 1907. 110–112.

96 *Göndöcs I.* i. m. 107.

THE SCHUNDA FAMILY AND THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM – RELICS OF HUNGARIAN INSTRUMENT MAKING IN THE MUSEUM

Summary

During the history of the Hungarian National Museum, there were several moments when the institution came into contact with one of the most renowned Hungarian instrument making companies, the one of the Schunda family. Josef Schunda (1818–1893) was admitted to the instrument makers' guild in 1847. His workshop flourished under Vencel József Schunda (1845–1923), whose son Károly (1879–1940) took over the company later on. In the Schunda family the technical know-how and the spirit of innovation were coupled with business savvy, which enabled Vencel József Schunda to become one of the most successful entrepreneurs of his time. His greatest business success story was, undoubtedly, the creation and construction of the cimbalom with a damper pedal in 1874, while the patent for the so-called modern „tárogató" (a Hungarian woodwind instrument) granted in 1897 is also linked to his name. The inventor intended the first Schunda cimbalom, exhibited during the celebrations of the 50th anniversary of the company, to form part of the collection of the Museum as a national relic. A few years later, in 1927, came another anniversary, which Károly Schunda made memorable to us with a larger donation, thus becoming one of the generous patrons of the Museum. Later on, his widow also contacted us, wishing to contribute to our collection by offering us some business and family relics. Such encounters proved profitable for both parties: the Museum's collection of musical instruments and documents became richer thanks to the donations of the Schunda family, while the relics preserved in the Museum increased the reputation of the company. The so acquired musical instruments are real documents of the history of Hungarian instrument making: they are rare and precious works of art, emblems of the instrument making industry of the Austro-Hungarian Monarchy, since the activity of the company was, for a long time, a real success story of the Hungarian industry. The company's 80-year-long history began in the middle of the 19th century, as part of a guild-based industry, and came to an end during the economic crisis of the 1920s, the great breakdown of modern capitalist production: Károly Schunda's company went bankrupt in 1931. The history of the Schunda family, brought to us by the documents and objects preserved in the Museum, also reveals the specific features and problems of Hungarian instrument making.

Kolba Judit

A MEGÚJULT GYÖNGYÖSI KINCSTÁR

A Szent Bertalan-templom

Gyöngyös Heves megye második legnagyobb városa. Az első említés a településről 1301-ből ismert. A falu a mai Szent Bertalan-templom környékén feküdt, kis Corpus Christi nevű kápolnával és fallal körülvett iskolával. Ezt a kápolnát 1320-ban Csák Máté felgyújtotta. 1334-ben Károly Róberttől mezővárosi rangot kapott a helység, a város földesurának, Szécsényi Farkas Tamásnak kérésére. Ő sürgette a templom újbóli felépítését az 1350-es években. A 15. század végén csarnoktemplommá alakították, ez lett a korszak legnagyobb plébániatemploma Magyarországon. A következő évszázadok alatt több tűzvész pusztított a városban: 1526, 1587, 1674, 1730. években. Természetesen a templom is mindannyiszor megszenvedte a pusztulást, liturgikus tárgyainak és oltárainak megsemmisülésével. 1746 és 1756 között a tüzek által sérült, repedezett falú, Nagytemplomnak nevezett épületet barokk stílusban felújították, a korszak művészi ízlésének megfelelően. 1917-ben történt a város legnagyobb tűzvésze. A súlyosan sérült Nagytemplom újjáépítéséért sokat fáradozott az akkori plébános, Bozsik Pál. A rendkívüli összefogással elkészült templomot 1922. október 22-én szentelték fel. (1. kép)

A templomban épen maradt a legrégebbi emlék, a 15. századi keresztelőmedence, mely évszázadok óta őrzi a felvidéki bronzművészet magas színvonalát, átvészelve az évszázadok sok pusztítását.

Szinte regénybe illő a kincsek története a világháború idején, mely szorosan kapcsolódik a templomhoz. Sokáig nem lehetett tudni, hogy a vészes időkben hova rejtették el a jelentős darabokat. Sok évvel a háború után – a még élő, utolsó szemtanú vallomása alapján –, az 1960-as évek elején derült ki, hogy a Nagytemplom egyik lépcsőzete alatti üregben várták a legértékesebb tárgyak, hogy újra, hiánytalanul a Kincstár legnevezetesebb kiállítási tárgyai lehessenek.

Az úgynevezett Szent Korona Ház

1784-ben Gyöngyös központi részén, az egykor jezsuita konviktus helyén, a mai Szent Bertalan utca 3. szám alatt építtette Almásy Pál, a város életében jelentős szerepet játszó gyöngyösi nemes, a város egyik legszebb palotáját. Az építést a gyöngyösi Rábl Károly építőmester kivitelezte barokk stílusban.

Almásy Pál koronaőri tisztséget is viselt, így természetesnek tűnt, hogy 1806-ban, a napóleoni háború idején, Gyöngyösre menekítették a Szent Koronát, és az Almásy-palotában rejtették el. 1806. március 21–22-én éjjel volt itt a korona. De 1809. június 16-án és ugyanezen év szeptember 21. és november 3. között is ide került megőrzésre az értékes nemzeti ereklye. A palota a 19. század közepéig volt az Almásy család tulajdonában.

1. kép
A Szent Bertalan templom belseje, 1922.
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

1934-ben vette meg a Szt. Bertalan-templom plébániája az épületet, részben közadakozásból. Már a megvétel körül is nagy szerepe volt Guba Pál piarista tanárnak, aki a trianoni események után költözött Pozsonyszentgyörgyről Gyöngyösre. Ő szorgalmazta, hogy a palotát Szent Korona Háznak nevezzék, amely neve napjainkig megmaradt. Guba Pál készíttette el 1944-ben Márton Lajos neves festőművésszel, az épület nagy dísztermének mennyezetére, a korona történetére utaló freskót, mely 3 részből áll: az Almásy-palota megvásárlása hiteles személyek ábrázolásával, a láda, melyben a Szent Koronát őrizték, valamint a Szűz Máriának koronát ajánló Szt. István képe.

Guba Pál volt az alapítója az Egyházi-gyűjteménynek, gyűjtötte a város és a plébánia történeti értékeit, amelyből az Egyházmegyei Kincstár létrejöhetett. 1991-ben készült el végül a Kincstár, dr. Nagy Lajos apátplébános úr irányításával.

2014-ben megújulva, kibővítve nyitotta meg kapuit az új köntösbe öltöztetett kiállítás, Juhász Ferenc plébános úr elképzelése és állhatatos munkája eredményeként. Pályázati segítséggel a palotát is megfelelően átalakították, modern biztonsági berendezésekkel, vitrinekkel. A kiállítás, 3 nagy teremben elosztva, az ötvös kincsek, a miseruhák és a régi könyvek gyűjteményeit mutatja be.

Elkészült a kiállítás részeként egy ötvös- és egy textilrestaurátor műhely is, melyekben – régi igény szerint – részben a saját, részben az egyházmegye plébániáin őrzött liturgikus tárgyak restaurálása, gondozása is megtörténhet.

Az ötvösgyűjtemény

A Kincstár páratlan együttessel rendelkezik különböző korú ötvöstárgyakból. A legkorábbi, a 15. század közepi zománcdíszes kehely. 1500 körül készült a 7 pompás filigrándíszítésű kehely. A gyűjteményben 24 kehely (15–20. század) és 8 úrmutató (16–18. század) található. A keresztek legkorábbi darabjai a 15–16. századból és 12 talpas kereszt későbbi időből származik. A 17. századból 3 cibórium maradt. Kiállítottunk még 3 ereklyetartót, filigrándíszes pásztorbotot, misekannákat, 2 pár ezüst és 32 darab bronz gyertyatartót.

Helyi ötvösség nyomait csak a 16. századból ismerjük, akkor egy ötvöst, 1732-ben 2 mestert említenek. A 18. század végén szólnak több mesterről, de ötvös céh működésére nincs utalás.

2. kép
Kehely, zománcos lemezekkel, 15. század közepe
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

3. kép
Filigrándíszes kelyhek, 1500–1510 között
(Fotó: Hajtó László)

A liturgiában a leggyakrabban használt tárgyak a *kelyhek*, mellyel a legszentebb áldozatot mutatja be a miséző pap. Anyaguk az évszázadok folyamán gyakran változott, fém, sőt fa, üveg is lehetett. A 9. században született rendelet előírta, hogy a kuppapohár belseje, mely a megszentelt borral érintkezik, aranyozott legyen.

A gyűjtemény legkorábbi kelyhe egy 15. század közepi ötvös remek, áttört karéjos talpa áttört leveles díszű. Kuppakosarán kerek mezőkben a négy evangélista és a Kálvária zománcos képei láthatók. (2. kép)

A hét legértékesebb kehely, a filigrándíszes sorozat darabjai évtizedek óta foglalkoztatják a kutatókat, hogy a szinte teljesen egyforma mintájú kelyhek hol készülhettek és hogy kerültek Gyöngyösre. Az bizonyosnak látszik, hogy a 7 kehely egy műhely

4. kép
Gótikus úrmutató, 1500 körül
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

5. kép
Úrmutató Szent Erzsébet, Szent Borbála és Szent Apollónia szobraival, 1685.
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

remeke, és 1500–1510 között minden bizonnyal helyi, gyöngyösi mesterek készítették, bár nincs rajtuk mester- vagy városjegy. Mindegyiknek kicsit más a díszítő motívuma, de technikailag egészen hasonlóan készültek: a megsodort drótszálak mentén, különféle rajzolatok szerint forrasztották fel az apró filigrán golyócskákat, melyeket bőrtűnek is neveztek már a 16. században. Innen van a technika bőrtűs filigrán elnevezése. A különbség csupán a drótszálak által kialakított kerek, vagy geometrikus alaprajzokban látható. Közben apró öntött elemek, vagy egy-egy préselt levél bontotta meg a kelyhek felületét. (3. kép)

A hasonlóság mellett néhány kelyhet a talpán levő vésett felirat alapján tudjuk megkülönböztetni: LUCAS KARDOS, CALIX ROSARY és a MICHAEL SABO nevek a készíttetők lehettek. A CALIX. S. ELISABETHAE ANNO D 1661 RECUPERATUS szöveg a kehely visszaszerzésére utal. Az egyik kehely javíttatására is van adatunk. A felirat szerint: 1737-ben az akkori plébános Michael Gyetvai TEMPLUM S. BARTHOLOMEI GYÖNGYÖSIENSIS CALICEM HUNC REPARARI CURAVIT 1737.

Úrmutatók csak 1264 után kerültek az egyház liturgiájába. Ekkor volt Lüttichi Julianna ágostonrendi apáca látomása, akinek az álmában megjelent Úr Jézus hiányolta,

hogy az Oltáriszentségnek nincs ünnepe az egyházi évben. Julianna továbbította álmát IV. Orbán pápának, aki rövidesen elrendelte, hogy nagy fényességgel ünnepeljék meg az Úrnapját. Természetesen ehhez az ünnephez egy méltó, reprezentatív liturgikus tárgyat kellett alkotni az Oltáriszentség számára, így automatikusan adódott a század legpompásabb építményének, a gótikus székesegyháznak másolása. A tornyokkal, fiálékkal, öntött szobrocskákkal, a szekrényke közepén a szentostya tartására szolgáló, félhold alakú lunulával díszített gótikus úrmutató alakja fennmaradt egészen a 17. század végéig. Ebből a nagyon díszes formából, a sok apró részlet sérülékenysége miatt kevés maradt meg. Ezeknek egyik legcsodálatosabb emléke a Gyöngyösi Kincstár úrmutatója. (4. kép)

6. kép
Ereklyetartó részlete, 1780 körül
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

A nagy gótikus úrmutató újabb talányt jelent. Ezt a 15. század végi remeket ugyanis nem tudjuk, hol készítették. További sorsára az 1633-ban Gyöngyösre költözött jezsuiták jelenléte adhat magyarázatot. Mivel a nagyszombati rendház felügyelete ekkor már kimutatható a városban, lehet, hogy nagyszombati ötvösművel van dolgunk. Az tény, hogy az úrmutató alját a 17. század közepén egy nagyszombati ötvös már javította, aki az összevont IS mesterjegyet ütötte az úrmutató talpába. A négykaréjos talp viszonylag alacsony, felső része fokozatosan keskenyedő gótikus torony támpillérekkel körülvett formában. Az ostyatartó szekrény körül szentek kicsi öntött szobrai: Szt. Péter, Szt. Pál, Szt. Borbála, Szt. Dorottya, Szt. Katalin és Szt. Erzsébet. Felső harmadában holdsarlón álló Szűz Mária díszíti a felületet.

Az úrmutatók történetében nagy változást hozott a barokk kor: az ötvösművek központi helye a többnyire kerek kis ostyaszekrény, benne a szentostya tartására szolgáló lunulával. A szekrényke mögé kerek vagy ovális lemez az úgynevezett sugárkoszorú került, melyre kagylók, növényi díszek között szentek, angyalok öntött szobrait forrasztották, legfelül általában a Szentháromság alakjaival. Szára és a talpa nagyjából azonos lett a kelyhek díszítésével.

A Kincstár másik legizgalmasabb úrmutatója a 17. század 2. feléhez köthető remekmű. (5. kép) Ennek különlegessége a felül álló, adományt nyújtó Szt. Erzsébet-szobor,

7. kép
Cibórium. Nagyszombat. Benedictus mester, 17. század közepe
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

valamint kétoldalt Szt. Borbála tornyos és Szt. Apollónia fogóval ábrázolt alakja. Nem szokták őket úrmutatóra helyezni. Az ovális ostyaszekrény körül nagy levelek, virágok, angyalfejek domborodnak.

A barokk úrmutatók alakjában készültek az *ereklyetartók*, melyek közepén, kis tokban szentek ereklyéit helyezték el. 1780 körül készült a Kincstár legszebb ereklyetartója. (6. kép) A kerek, domborított talp viszonylag kisebb, felső kétharmada sugárkoszorúval övezett, középen levél és ékkőkoszorúval keretelt ovális szekrényben van az ereklye. Felette kisebb sugárkoszorús keretben pici szentkép egészíti ki a tárgy díszes felületét.

A *cibórium* is gyakori tárgya a liturgiának. Így nevezték a későközépkortól a kehely alakú fedeles edényt. Az inventáriumokban úgy szerepelt: „in qua reponitur eucharistia" – amelyben az előre megszentelt szentostyákat őrzik. Anyagára a kelyhekével azonos előírások vonatkoztak, de a középkortól már készíthették bronzból és rézből is. Díszítésük a kelyhekéhez hasonlított.

Kiemelkedően szép a Gyöngyösi Kincstár két 17. századi cibóriuma, melyeket koronát utánzó fedelük tesz egyedivé. A díszesebb cibórium jelentősége, hogy tudjuk a készítőjét: a talpában beütött Nagyszombat ötvös céh jegye és Benedictus ötvös mesterjegye. Díszes a félgömbalakú fedél koronát utánzó dísze, 4 pánttal borítva. (7. kép)

A másik, hasonló cibórium kuppakosarán két pap és a Madonna alakja van. Fedele emlékeztet a Szent Koronára, a pántokon vésett apostol képekkel. Talpperemében RESID. GYÖNGYÖS S.I. 1668 véset és DP mesterjegy, nagyszombati jeggyel. A cibóriumok között a harmadik szintén korai darab kisebb méretű, talpában kopott augsburgi jeggyel. 1700 körül készült, talpán és kuppakosarán domborított virág, levél és gyümölcsminta díszíti.

A *kereszt*, latinul crux, a kereszténység legrégibb szimbóluma, a jézusi megváltás emléke. A 15. század közepére alakult ki a szokás, hogy külön talpas keresztet készítettek az oltárra és külön körmeneti kereszteket is tartottak.

A legrégibb tárgyak közé sorolhatjuk a Kincstár 3 talpas keresztjét, melyek a 15. század végén, illetve a 16. század elején készültek. Jellegzetes gótikus formájukat a karéjos talpak, a kápolnafülkét utánzó nóduszok és az öntött korpuszok, Krisztus testek határozzák meg. De mindhármon feltűnnek a korai reneszánsz levelek, bimbók a kereszt szárain. A legkorábbi kereszt két oldalán kihajló ágakon, Szűz Mária és Szt. János öntött szobrocskája áll. (8. kép) Ezen a kereszten nagyon szép a kápolnakoszorús nódusz, pici rozettákkal díszítve, valamint a hátoldalt beborító, áttört levélindával díszített lemez.

8. kép
Talpas kereszt. Gótikus, 1500 körül
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

9. kép
Ereklyekereszt. Pest, Pasperger József műve, 1763.
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

A másik kereszt talpa barokkos, nódusza gömb alakú. Hátoldalán, vésve, Krisztus kínszenvedésének szimbólumai látszanak. A harmadik szintén kápolnafülkés nóduszú, de a talpát a felirata szerint 1904-ben, a tűzvész után megújították.

A 18. században *ereklyekereszteket* is készítettek a megnövekedett Szent Kereszt kultusz idején, melyek közepén kis tokba helyezték a hiteles ereklyével összeérintett és írással igazolt kereszttereklyét.

A Kincstár ereklyekeresztje 1763-ban készült, a talpperembe beütött ötvösjegy szerint a pesti Pasperger József műve. (9. kép) Szt. Péter, Szt. Bertalan és Szt. Pál alakja látható a karéjos keresztszárakon. Középen sugárkoszorúban, üveg alatt az ereklyeszekrénybe került a reliquia.

Az ötvös teremben elkészítettük egy kisebb oltár rekonstrukcióját, egy régebbi oltáron elhelyezve. Felülre egy gyöngyházborítással díszített fakereszt került, alján kis betlehemi jelenettel. Talpán felirat: JERUSALEMBŐL HOZTAM 1914 AUG. 5. GUBA PÁL PIARISTA PAP FG. TANÁR. Az oltárra a pesti J. Lehmann mester vésett díszű, ezüst gyertyatartóit tettük. Mellette a pozsonyi Josephus Gerick ötvös kelyhe áll, (10. kép)

10. kép
Kehely. Pozsony, Josephus Gerick, 1820.
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

11. kép
Kehely. Oberbauer A. Utóda, 1931.
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

talpába vésve: ROSTÁS IGNÁTZ FUNDATZIÓJA 1820. A missale 1884-es kiadású: MISSALE ROMANUM EX DECRETO SACROS, CONCILII TRIDENTI. Ampolna készlet áll a lila szatén antependiumon, amely már 20. századi emlék.

Az ötvösanyag bemutatását két 20. századi kehellyel zártuk. Egyiket zománcképek díszítik: talpán Szt. Anna és a gyermek Mária, Szt. Teréz, Szt. János és egy remete. Kuppakosarán a kerek zománcos lemezeken Szt. István, Szűz Mária, Jézus Szíve és Szt. Imre képei vannak. Talpában: ARANYSZIVŰ EZÜSTMISÉS PLÉBÁNOSUNKNAK A GYÖNGYÖSI HIVEK 1914–1939 felirat és modern ötvösjegyek: Apollo és T.I. mesterjegy olvasható.

A másik kehely 1931-ben, az Oberbauer A. Utóda „templomberendező és felszerelő" vállalat műhelyében készült. (11. kép) Különlegessége a gyöngyház képek sora: Szt. Imre liliomokkal, Szt. Péter kereszttel, Jézus és Szt. Ferenc a madarakkal. Kuppakosarán négy piros kő díszlik. Talpában levő szöveg a gyöngyösi Szt. Bertalan-templomhoz köti. Mesterjegye T.I.

Megmaradt több canonica visitatio a 18–19. század fordulójáról: 1746-ban írnak az ötvöstárgyakról, 1790-ből, 1810-ből és 1831-ből részletes leírásokat találhatunk a templom kincseiről, melyekből pontosan azonosíthatóak a ma is meglevő tárgyak.

Az első terem hátsó falára kerültek a helyi egyházi társulatok – eddig még ki nem állított – műtárgyai, melyek nagy része a 19. század végére és a 20. század elejére keltezhető. Négy aranyozott bronz talpas kereszt, egyiken 1871-es ajándékozó felirattal. Réz füstölő,

úrmutató alakú oltárdísz, zászlótartó. Két bársonykötésű könyv: egyik A DICSŐSÉGES SZŰZ MÁRIA TÁRSULAT GYÜLEKEZETÉNEK HIV KÖVETŐI BUZGÓ TÁRSASÁGBELI ISTENBEN BOLDOGULT S KIMULT HOLTAK KÖNYVE, melyet 1870-től vezettek. A másik a DITSŐSSÉGES SZENT KERESZT CÉH CONGREGATZIÓJÁNAK UJJABB EMLÉKEZTETŐ KÖNYVE, MELYBEN MINDEN HIVEKNEK AZ AZ A TÁRSASÁGBAN LEVŐKNEK NEVEI RENDESEN BENT VANNAK. GYÖNGYÖS, 1830., melyet 1890-ben megújítottak.

Miseruhák

A Gyöngyöst végigpusztító számos tűzvész áldozatai leginkább a textilek, azaz a miseruhák voltak, így nem csoda, hogy a Kincstár anyagában, a templom sekrestyéjében, összesen 12 olyan miseruha maradt fenn, amelyek a korábbi évszázadok kedvelt díszítésére emlékeztetnek.

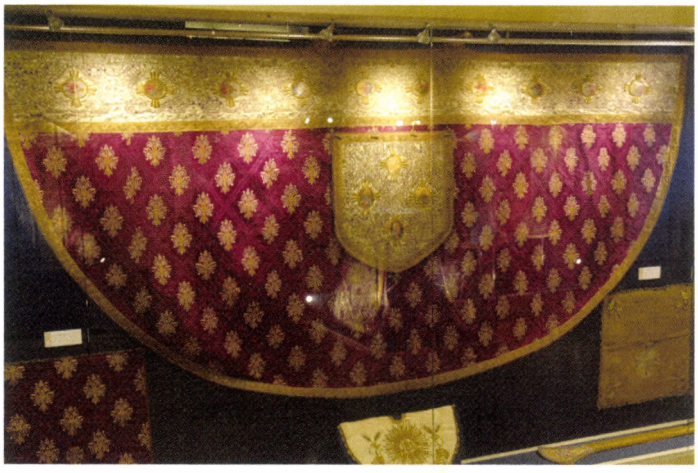

12. kép
Miseruha garnitúra palástja, 18. század
(Fotó: Hajtó László)

A miseruhák korábban egész testet beborító, harang alakú formája a 14. századra átalakult. Kezdetben hátul, általában más anyagból széles keresztet varrtak, melyre szentek alakjait, vagy díszes növényi mintákat hímeztek. A 18. századra jött divatba a három részre tagolt hátoldal, melyen aranyozott vagy ezüstözött paszománnyal hosszában osztják a felületet.

Ugyancsak a 18. században alakultak ki a liturgiához szorosan kapcsolódó garnitúrák, melyek a miseruha mellett 2-3 dalmatikából, palástból, kehelykendőkből és az apró kísérők – stolák, manipulusok, burzák – együtteséből álltak. Sajnos, a pusztítások miatt ilyen garnitúra is alig maradt fenn.

Jellegzetes a miseruhák színének változása. A liturgiában a 13. században rögzült végleg ezek használata. Az alapszínek a fehér, a fekete, a lila, a piros és a zöld, melyek az egyházi év eseményeihez alkalmazkodnak. Díszítésként a hímzés, a pamut, selyem és fémszálak, ékkövek, néha gyöngyök, zsenília fonal kerültek a miseruhák felületére.

13. kép
Miseruha, 1780.
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

14. kép
Az előbbi miseruha kehelykendője, 1780.
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

Gyöngyösi anyagunkban a legszebb, a teljes falat beborító miseruha garnitúra: bordó szatén alapon hímzett, fehér indás, ezüst leveles kis csokrok díszítik. (12. kép) A miseruha közepére, négykaréjos keretben Szűz Mária, Mária a kisdeddel és Szt. József festett képeit varrták. A reprezentatív palást anyaga azonos, felső peremén 4 karéjos keretekben ugyancsak festett képeket helyeztek el: az egyiken Szt. István felajánlja a koronát Máriának, valamint 9 apostol képe sorakozik körben.

A fenti együttes mellett 5 miseruhát mutatunk be, melyek legszebbike barna selyem alapon apró, ezüst levelekkel díszített és virágokkal ékes. (13. kép) Középen arany- és ezüstszálas hímzés, flitterekkel, virágos ágakkal, lila és kék bársonyszálas virágokkal, fémgömbökkel, szőlőfürtökkel és búzakalászokkal van gazdagon beborítva. Nagyon szép a kehelykendője: középen, virágos mezőben, aranyszálas töviskoszorúban keresztet tartó „Agnus Deit" láthatunk. (14. kép)

A textilterem közepére került a gyűjtemény egyetlen pásztorbotja: az aranyozott ezüst botfejen ezüstfiligrán levelek között, mindkét oldalán 6-6 darab befoglalt kő csillog. Belsejében egy nagy követ filigrán levelek vesznek körül. A 18. század első felének korai barokk emléke.

A textilemlékekhez tartoznak a templomi zászlók is, melyek szintén csak az újabb korból maradtak fenn, és azokat használják a mai napig. A 19. század végén és 20. századelején készült nagy templomi és társulati zászlók a Nagytemplom hátsó falfelületén láthatóak. Egy különösen érdekes világi vonatkozású zászlót érdemes megemlíteni: 1933-ban készítették az I. világháborúban megsérült hadirokkantak tiszteletére, előoldalán Szt. István és Szt. László, középen ülő Madonna alakjával. Hátul Nagy Magyarország, töviskoronás keretben. Felül: MEGCSELEKEDTÜK, AMIT MEGKÖVETELT A HAZA. 1914–18. hímzett szöveggel.

Könyvek

A plébánia könyvtára évszázadok alatt gyűlt össze. A 17. század óta vannak jelentős és művészi kötetek az egyház tulajdonában. Mindegyik pontos történetét nem ismerjük, de a még meglévő több, mint 650 kötet beszédes bizonyítéka a könyv iránti érdeklődésnek a hívők és egyháziak részéről egyaránt. Bár tűzvészek számos alkalommal pusztítottak a városban, még így is viszonylag nagy mennyiségű könyv maradt meg. A jellegzetes témájú és nyelvű könyvanyag a barokk korban a papság műveltségi igényének bizonyítéka. Legnagyobb részük latin, de vannak szép számmal német szövegű könyvek is, és a magyar könyvnyomtatás értékes példányait is megtalálhatjuk.

A 17. században a városba költözött jezsuiták működésével bizonnyal számos könyv került a fejlett és művelt mezőváros plébániájára. Legnagyobb részük teológiai témájú: misekönyvek, Szentírások, evangéliumi kommentárok, szentek élete.

Jelentős történelmi témájú kötetek is megtalálhatók: Bonfini történeti munkáját RERUM HUNGARICARUM címmel gr. Erdődy Kristóf adatta ki újra Pozsonyban, 1744-ben. (15. kép) Szt. István életrajzát, 1767-ből kassai kiadásban, Joanne Stiltingo jezsuita teológus készítette kiadásra. Pázmány Péter esztergomi érsek szentbeszédei MINDEN VASÁRNAPOKRA ÉS INNEPEKRE RENDELT EVANGELIOMOKRUL PREDIKÁCZIÓK címen jelentek meg 1695-ben, Nagyszombatban. (16. kép)

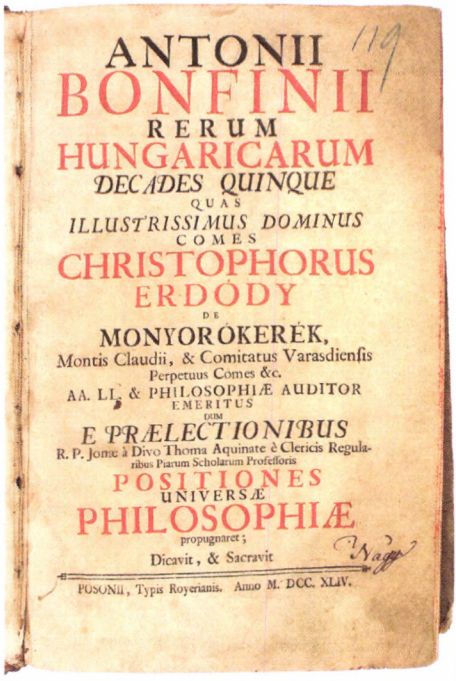

ANTONII
BONFINII
RERUM
HUNGARICARUM
DECADES QUINQUE
QUAS
ILLUSTRISSIMUS DOMINUS
COMES
CHRISTOPHORUS
ERDÖDY
DE
MONYORÓKERÉK,
Montis Claudii, & Comitatus Varasdienſis
Perpetuus Comes &c.
AA. LL. & PHILOSOPHIÆ AUDITOR
EMERITUS
DUM
E PRÆLECTIONIBUS
R. P. Jonæ à Divo Thoma Aquinate è Clericis Regularibus Piarum Scholarum Profeſſoris
POSITIONES
UNIVERSÆ
PHILOSOPHIÆ
propugnaret;
Dicavit, & Sacravit
POSONII, Typis Royerianis. Anno M. DCC. XLIV.

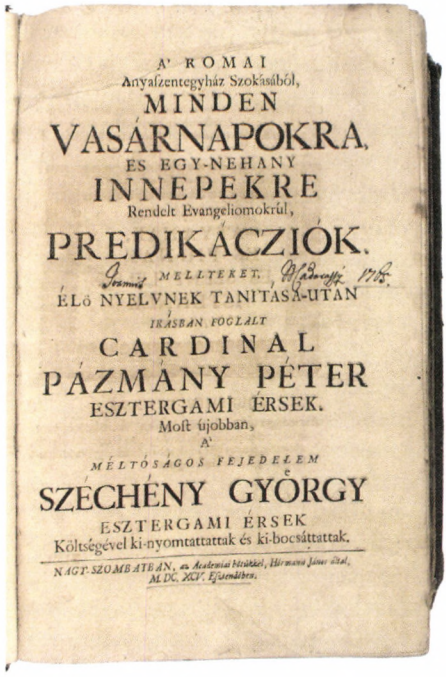

A' ROMAI
Anyaſzentegyház Szokásából,
MINDEN
VASÁRNAPOKRA,
ÉS EGY-NEHANY
INNEPEKRE
Rendelt Evangeliomokrúl,
PREDIKÁCZIÓK.
MELLTEKET,
ÉLö NYELVNEK TANITÁSA-UTAN
IRÁSBAN FOGLALT
CARDINAL
PÁZMÁNY PÉTER
ESZTERGAMI ÉRSEK.
Moſt újobban,
A'
MÉLTÓSÁGOS FEJEDELEM
SZÉCHÉNY GYÖRGY
ESZTERGAMI ÉRSEK
Költségével ki-nyomtattattak és ki-bocsáttattak.
NAGY-SZOMBATBAN, az Academiai bötükkel, Hörmann János által,
M.DC.XCV. Eſtenben.

15. kép
Bonfini: „Rerum Hungaricarum" újabb kiadása.
Pozsony, 1744.
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

16. kép
Pázmány Péter prédikációi. Nagyszombat, 1695.
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

Latin–német és görög szótár 1658-as kiadásban szerepel. Nagyjában olyan munkák, melyek a korabeli, egyházi könyvtárakban általában fellelhetők voltak. A velencei missalék 1719-ből, 1791-ből és 1786-ból valók. A Szt. Ferenc tiszteletére 1864-ben készült missale római kiadású. Van párizsi missale is 1642-ből. Ugyanakkor egri és gyöngyösi kiadású könyvek is szép számmal találhatók a kiállított 250 könyv között. Egy késői missale Guba Pál nevéhez fűződik, aki 1880-ban Rómában készült missalét ajándékozott a gyűjteménynek, melyet művészi fekete-fehér metszetek díszítenek. (17. kép)

A kiállított könyvek külsejéről is érdemes szót ejteni. A bekötést általában a tulajdonos készíttette. Egészbőr vagy félbőr borítást kaptak az értékes könyvek, juh vagy kecske, ritkán borjúbőrből. Sokszor márványozták a bőröket, és növényi anyagokkal cserzették. Néha csak félbőr kötést készítettek, ilyenkor a gerincet fedték bőrrel. Ezt a részt szépen aranyozták, növényi mintákkal, vagy geometrikus elemekkel. Egyes nagyméretű fatáblás kötéseket fehéres sertésbőrrel fedtek, díszük úgynevezett vaknyomással, aranyozás nélkül készült.

A plébánia könyvei között meg kell említenünk az egyház működésével kapcsolatos könyveket is, melyek egy részét bemutatja a kiállítás. Ilyenek a hirdetőkönyvek, az egyházmegyei körlevelek, az érseki levelek és körlevelek gyűjteményei, melyek különösen érde-

17. kép
Guba Pál missaléja. Róma, 1880.
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

kesek a helyi plébánia, illetve az egyházmegye működésének megismeréséhez. Ugyancsak jelentősek a nem mindig könyv alakban őrzött végrendeletek, házassági engedélyek, püspöki és érseki körlevelek iratcsomói. Eszterházy Károly püspök levelét is kiállítottuk, melyben XIV. Kelemen pápa római jubileumi ünnepségéről tudósít 1769-ben.

A kiállítás kiegészítői a néhány megmaradt szobor és festmény

A szobrok között legmegrázóbb a Pieta szobor: az aranyozott köpenyben ülő Mária ölében ülve tartja halott fiát, aki lecsukott szemmel úgy látszik, mintha aludna. Testén a vérző sebeket naturálisan festette az ismeretlen mester. (18. kép)

Ritka ábrázolási típus nemcsak a magyar, de az európai művészetben is a szomorkodó Krisztus szobra: kőrakáson ül, töviskoronával, fejét gondterhelten jobbjával támasztja. (19. kép) Ez, a 15. századtól megjelenő, alig ismert ábrázolás volt. Mintha a Megváltó a keresztre feszítés előtti pillanatokra, a rá váró szenvedésre gondolna. A bemutatott szobor a 18. században örökítette meg ezt a jelenetet. A szobrok között 3 megégett, 18. századi darabot is kiállítottunk, melyek az egyik 18. századi tűzvészre emlékeztetnek: kettő apostol lehet, a harmadik ismeretlen női alak.

18. kép
Pieta szobor, 18. század
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

19. kép
Szomorkodó Krisztus szobra.
18. század második fele
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

20. kép
Szűz Mária, a Rózsafüzér királynője, 19. század első fele
(Fotó: Kövesdi Róka Lajos)

A kevés festmény között a legkedvesebb, melyen Szűz Máriát, mint a Rózsafüzér királynőjét festette meg az ismeretlen festő. (20. kép) Ritka téma a körülötte 15 kerek medaillonban ábrázolt rózsafüzér titkok ábrázolása. A 19. század első felében készülhetett.

1814-ben készült a gyűjtemény érdekes festménye, mely Szt. Bálintot ábrázolja. A kép alsó szegélyénél olvasható felirat a készítés és ajándékozás körülményeire emlékeztet: BETEGSÉGBEN SINLŐDŐK PÁRTFOGÓJÁNAK SZENT BÁLINT PÜSPÖK ÉS MARTYRNAK TISZTELETÉRE HAJPEL BÁLINT IRATTA FOGADÁSBUL MIDŐN BÁLINT FIA BETEGSÉGÉBÜL FELGYÓGYULT, 1814.

A kiállítás folyosói falait különféle metszetekkel díszítettük, melyek a Kincstár gazdag anyagának készítési körülményeire emlékeztetnek. 2016 tavaszán a Kincstár megkapta az Év Múzeuma 2015 címet.

THE RENEWED ECCLESIASTICAL TREASURY OF GYÖNGYÖS

Summary

First known mention of Gyöngyös occurs in 1301 in an archivic source. Its huge hall church was built at the end of the 15th century. Great fires devastates the town for several times during the centuries, attenuating the chuch's treasure as well.

Pál Almásy, a local nobleman built one of the finest palace of the town in 1784. Almásy being a guard of the Holy Crown of Saint Stephen, his mansion served for safekeepnig for the regalia in 1806 and in 1809. Therefore this building is referred as *Crown House*. Since 2014 this house serves as location for a new representative exhibition, displaying the survived treaasury of the Saint Bartholomew chruch.

Most valuable part of this new exhibition is the group of silver liturgical vessels: a unique set of seven late medieval chalices from about 1500 with granulated decoration; three late gothic altar crosses, three cibories from the 17th century and two marvellous monstrances, one from the gothic period and another from 1685, with the figure of Saint Elisabeth. Baroques relic holders, chalices, thuribles recalls the opulence of the treasury of this church.

There ara hardly any survived liturgical vestment from the past, due to the several fires. The earliest items belongs to a baroque set of liturgical garment. Jesuits settled down in the town in the 17th century. Their library later incorporated into the Saint Barthelemew's, enriching its stock. Its most outstanding items are on permanent display in the renewed exhibition. Some important documents concerning the history of the time are on display as well. By reason of the fires, there are very few survived evidences of the one time richness of paintings and sculptures: two images of Christ and a statue of Virgin Mary remind the earlier decoration of the church.

The exhibition spaces flared with a new metalwork conservation workshop and an auditorium.

Lovag Zsuzsa

CSAVAROS ÉRMEK AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS 200 ÉVES JUBILEUMÁRA

Az esztergomi Keresztény Múzeum gyűjteménye őriz egy 1730-ban kiadott ezüst csavaros érmet, amelyben színezett rézmetszetek emlékeznek meg a kétszáz évvel korábban az augsburgi birodalmi gyűlésen felolvasott Confessioról, magyarul az Ágostai Hitvallásról.[1] Egy azonos darab került elő a közelmúltban egy budapesti magángyűjteményben, csupán a rézmetszetek utólagos, kézzel történt kifestésének színei különböznek helyenként, s – valószínűleg nedvesség hatására – a festék sok helyen elmosódott.[2] Egy harmadik éremről van még tudomásunk a magyarországi emlékanyagban, amelynek metszetei azonosak, de maga az éremkép eltérő. Előoldalán Luther és Melanchton profil mellképe, hátoldalán az augsburgi birodalmi gyűlés sokalakos ábrázolása látható.[3]

Az esztergomi és a budapesti két azonos érem hibrid veret, előlapján C. J. Leherr augsburgi éremvéső (1647–1707) szignójával. Az éremkép legyőzött ellenség fölött ágaskodó lovon ülő fejedelem, háttérben városkép. Körirata: HIC DEVS PRO NOBIS QVIS CONTRA NOS.[4]

A hátlap láthatóan az évfordulóra készült, az 1530. évi augsburgi birodalmi gyűlést ábrázolja. V. Károly német-római császár oszlopos emelvényen ülő alakját kilenc köpenyes, kardos alak veszi körül, a birodalmi gyűlésen felolvasott hitvallás aláírói. Körirata: PER DEUM OPT. PER ACTUM. Alul három sorban: CONFESSIO. AUGUSTANA. 1530. 25. IUNI. CAROLO V. EXHIBITA. (1. kép)

Az érmek belsejében egy-egy, hat cikkre osztott, színezett rézmetszetes papírkép van beragasztva, közepükön arany sugárkoszorúban V. D. M. I. AE (Verbum Dei manet in aeternum) illetve Anno 1730.

---

1 Ltsz.: 60.70.1. Ezüst, vert. Átm.: 4,4 cm. Közölve (két miniatúra képével) *Lovag Zsuzsa*: Az együttélő egyházak – Religionen im Zusammenleben. Kiállítás az esztergomi Keresztény Múzeumban 1991. május 29.–szeptember 29. Katalógus. Bp., 1991. 79–81., 86.

2 A teljes, összefüggő képsort ábrázoló fotó a budapesti példányról készült, az egyes képeket az esztergomi példányról közöljük. Felhasználásukért a Keresztény Múzeum igazgatójának, Kontsek Ildikónak és a fotókat készítő Mudrák Attilának mondok köszönetet. Az esztergomi érem erősen kopott, így az éremkép is a budapesti példányról készült.

3 *Németh Sámuel*: Egy érdekes csavaros érem a soproni ev. liceum éremtárában. Soproni Szemle 1.(1937) 3. sz. 188–193.

4 Egy azonos érem közlője szerint Gustav Adolf svéd királyt, a háttér Augsburg városát ábrázolja. *Clauss, Herrmann*: Der Schraubtaler und seine Geschichte. Mitteilungen der Bayerischen Numismatischen Gesellschaft 31. (1913) 1–45. 29.

1. kép

A körcikkekben Luther életéből, illetve a reformáció történetéből vett jelenetek vannak, a képek számozása folyamatos az érem elő- és hátlapjában. Sorrendben: Luther kiszögezi tételeit a wittenbergi vártemplom kapujára / szerzetes búcsúcédulákat árul / Cajetan De Vio bíboros kihallgatja Luthert / Luther és Johann Eck vitája / X. Leó pápa elégeti Luther iratait / Luther elégeti a pápai kiközösítő bullát. Az érem hátoldalában a 7. képen: Luther kihallgatása a wormsi birodalmi gyűlésen / Luther wartburgi látszatfogságában / Luther bibliafordítás közben / Melanchton az augsburgi birodalmi gyűlés előtt / Melanchton, Wimpina, Johann Eck és Ch. Chalaus tanácskozása / a Schmalkaldeni Szövetség megalakulása. (2–3. kép)

Az éremben egy háromszögletű és 23 kerek, nyolcszögletű és ovális, 3,5 cm átmérőjű papírkép van, amelyeket papírcsíkok kapcsolnak össze, ezeknél hajtogathatók egy-

2. kép

3. kép

4. kép

másra. (4. kép) Az igen részletes, finom rézkarcokat vízfestékkel utólag színezték, a két azonos példányon csak jelentéktelen részletekben térnek el a színek. Hátlapjuk vörös, szabad kézzel festett sűrű, szabálytalan aranyszínű vonalazással. A képegyüttes tengelyében fönt háromszögletű, sugaras mezőben Isten szem, két oldalán Luther és Melanchton mellképe *Wir könen nichts wider die Warheit* illetve *Sondern für die Warheit* felirattal. (5–7. kép) A többi, számozott kép az Ágostai Hitvallás első részének 21 tételét illusztrálja, fölül mondatszalagokon német nyelvű feliratokkal. A számozás a Hitvallás tételeinek sorrendjét követi, a rövid feliratok pedig a képekkel együtt kifejezően közvetítik a hittételeket.

5. kép

6. kép

7. kép

A következőkben a Hitvallás tételeit, a képek tárgyát és a feliratokat soroljuk fel:

A Hitvallás tétele	A kép tárgya	Felirata
1. Az Istenről	A Szentháromság képe	*Diese Dreij sind eins* (8. kép)
2. Az eredendő bűnről	A bűnbeesés képe	*Der die gantze Welt verführet* (9. kép)
3. Isten fiáról	Feltámadt Krisztus két térdeplő emberrel	*Sihe das ist Gottes Lam* (10. kép)
4. A megigazulásról	Keresztet és kelyhet tartó nőalak, fölötte galamb, két oldalán Mózes és – sugárkoszorúban – Isten báránya	*Wer an den glaubet, der ist gerecht* (11. kép)
5. Egyházi szolgálatról	Templombelső hívekkel és szószéken lelkésszel, Úrasztalával	*Der Geist und das Wasser u: das Blut* (12. kép)
6. Az új engedelmességről	Adakozó házaspár	*Der Glaub ist durch die Liebe thätig* (13. kép)
7. Az Egyházról	Vitorlás hajó	*Fahre auf die höhe* (14. kép)
8. Az Egyházról	Szerelmespártól elforduló alakok	*Unkraut unter dem Weitzen* (15. kép)
9. A keresztségről	Csecsemő keresztelése	*Lasset die Kindlein zu mir kommen* (16. kép)
10. Az Úrvacsoráról	Két szín alatti úrvacsora	*Solches thut zu meinem Gedächtnis* (17. kép)
11. A gyónásról	Lelkészhez beszélő férfi, mellettük sorban álló alakok	*Ich habe gesündiget wider den Herrn* (18. kép)
12. A bűnbánatról	Krisztus és Mózes közt álló férfi	*Thut Buse und glaubet an das Evangelium* (19. kép)
13. A szentségekről	Krisztus, egyik oldalán oltár, kezével a rajta álló kehelyre mutat, másik oldalán keresztelőkút	*Der Cörper selbst ist in Christo* (20. kép)
14. Az egyházi rendről	Egyházi vezetők előtt térdeplő lelkész	*Sie legten die hände auf sie* (21. kép)
15. Az egyházi szokásokról	Lelkész előtti esküvő	*Ehrlich und ordentlich* (22. kép)

16. A világi dolgokról	Asztalon nyitott könyv, körülötte kezüket esküre emelő férfiakkal	*Sie ist Gottes dienerin* (23. kép)
17. Krisztus ítéletre visszajöveteléről	Felhőn trónoló Krisztus, lent a holtak feltámadása	*Des Menschen Sohn in seiner Herrlichkeit* (24. kép)
18. A szabad akaratról	Szentlélek előtt térdelő férfi	*Das wir tüchtig sind ist von Gott* (25. kép)
19. A bűn okáról	Enyelgő pár, párbajozó és ivó alakokkal, fölöttük ördögök nyilaznak lefelé	*Feurige Pfeile des böse wichts* (26. kép)
20. A jó cselekedetekről	Farizeus térdel a törvénytáblák előtt, háttérben a vámos áll	*Ohne Verdienst aus Gottes Gnade* (27. kép)
21. A szentek tiszteletéről	Feltámadt Krisztus előtt térdeplő férfi, mögötte felhőn kis alakok	*Bete Gott an* (28. kép)

A rézkarcos képsorozat témája és az érem hátlapjának ábrázolása egyértelműen összetartozik. Az előlap azonban egy jóval korábbi éremről készült öntvény, semmi köze nincs az évfordulóhoz, véleményem szerint kiválasztása csupán a körirata miatt történt.[5]

A Soproni Szemlében közölt érem egységesebb, a Luthert és Melanchtont ábrázoló előlaphoz tartozó – a mienktől eltérő – hátlap ugyancsak az 1530. évi augsburgi birodalmi gyűlést ábrázolja. Előképe egy nürnbergi, 1630–31-ben készült rézmetszet, amely megjelent J. M. Roth 1730-ban Augsburgban kiadott jubileumi metszetgyűjteményében is.[6]

Egy, a miénkkel azonos csavaros érem bukkant fel a műkereskedelemben 2013-ban, a belsejébe ragasztott metszetképek is ugyanazok. A benne elhelyezett metszetek azonban mások, az 1705-ben IV. Frigyes dán király által Indiába küldött protestáns misszió 25. évfordulójára adták ki.[7] A „dán-hallei missziót" ábrázoló képciklus másik példányát Clauss is közölte, feltételezése szerint eredetileg egy, a miénkkel azonos jubileumi éremben volt elhelyezve. A katalógusában közölt,

5 A láthatóan meztelen bennszülöttet eltipró lovas kiléte is kérdéses lehet, de – nem lévén numizmatikus – el kell fogadnom Herrmann Clauss meghatározását.

6 *Marsch, Angelika*: Bilder zur Augsburger Konfession und ihren Jubilaen. Weissenhorn, 1980. 64., *Roth, Johann Michael*: Augspurgische Reformations Jubel-Feyer.... Augsburg, 1730. 45.

7 Gerhard Hirsch Nachfolger - Auction 294. https://www.sixbid.com/browse.html?auction=884&category=18473&lot=839260 (2015. május 16.)

8. kép

9. kép

10. kép

11. kép

12. kép

13. kép

14. kép

15. kép

16. kép

17. kép

18. kép

19. kép

20. kép

21. kép

22. kép

23. kép

24. kép

25. kép

26. kép

27. kép

28. kép

a bécsi császári gyűjteményben lévő darab azonban egy úgynevezett emigrációs éremben volt.[8]

Az éremképek és a bennük lévő képsorozatok fenti eltérései a csavaros érmek jellegzetes vonása. A szétnyitható érmek története a 16. század végétől kezdődik, a hagyomány szerint titkos üzenetek elrejtésére szolgáltak. Kezdetben valódi érmek elő- és hátlapjaiból alakították ki, belsejükben pergamenre, papírra vagy üvegre festett uralkodói portrékkal, címerekkel, bibliai jelenetekkel, szentek képmásával. Előkelő körökben igen kedvelt, értékes emlék- illetve ajándéktárgyak voltak. A 17. század elejétől Augsburg

8 *Clauss, H.* i. m. 29–30. Nr. 43.

lett a csavaros érmek szinte kizárólagos központja, ahol külön műhelyek specializálódtak készítésükre. A költséges, mert két valódi tallérból előállított csavaros érmek helyett önálló vereteket készítettek, a 18. század elejétől nagy sorozatokat adtak ki vallási és politikai események megörökítésére. Ezeken az éremkép már szorosan összefüggött a benne elhelyezett, többnyire rézkarcokkal sokszorosított képekkel, amelyeket utólag, kézzel festettek ki. Az érmek általában már nem veretek, hanem trébeléssel vagy öntéssel készültek. Ezeket nem, de a metszeteket gyakorta szignálták is, a legtöbb Abraham Remshard (1707–1790) műhelyéből került ki. Clauss szerint az érmek és a metszetképek többnyire egyazon műhely munkái.[9]

A képciklusokat tartalmazó érmek virágkora a 18. század első felére tehető. A reformáció jubileumára 1717-ben és 1730-ban kiadott, az indiai misszió évfordulójáról ugyancsak 1730-ban megemlékező érmek mellett a legnagyobb számban 1732-ben készítették az úgynevezett emigrációs érmeket, amelyekből 12 különböző érmet és 6 különböző képciklust ismerünk.[10]

Témájuk egy történeti esemény, 1731 októberében a salzburgi érsek 25 000 lutheránust utasított ki a városból, akiket I. Frigyes Vilmos hívott meg Poroszországba, de más lutheránus vidéken, így Németalföldön, Dániában és Litvániában is lelkesen fogadták őket. Egy 445 fős menekült csoport Augsburgban kért bebocsátást, de – mivel a város lakosai közt körülbelül egyenlő arányban voltak a katolikusok és a lutheránusok, s előbbiek féltek az egyensúly felbomlásától – megakadályozták befogadásukat. Az augsburgi mesterek a száműzöttek megsegítésére készítették és árusították nagy mennyiségben és több változatban is az emigrációs érmeket. Clauss szerint ezekből az érmekből maradt fenn a legtöbb – köztük különböző augsburgi éremvéső által szignált – példány, a bennük lévő, az emigránsok történetét megörökítő metszetek azonban kisebb számban őrződtek meg.[11]

A rövid idő alatt készített érmek rendkívül változatosak, részben a befogadó országok fejedelmeit (az általuk vert tallérok mintájára), illetve címereit és allegóriáit, részben magukat a menekülőket ábrázolják. Arra is vannak példák, hogy az 1730-ban kiadott jubileumi érmekben helyezték el az emigrációs metszeteket.[12] Magukon a – több mester által – szignált metszetképeken is megjelenik keveredés. Abraham Remshard több, általában 17 rézkarcból álló változatot is készített, de megmaradt egy 24 képből álló sorozata, amelyen a jubileumi érem képei keverednek az emigráció jeleneteivel.[13]

Az érmek és a bennük lévő metszetsorozatok sokféle változata okozott egy félreértést, amit a soproni példány ismertetésében is megtalálhatunk. A kismartoni Wolff Múzeum gyűjteményéből került közlésre egy csavaros érem, amelynek éremképe és

9 Uo. 12.

10 *Marsch, Angelika*: Die Salzburger Emigration in Bildern. Weissenhorn, 1986.

11 *Clauss, H.* i. m. 31.

12 Uo. 29. Nr. 40., Természetesen az is előfordulhat, hogy az érmek és a bennük különállóan elhelyezett metszetek eltérése csak utólag, a kiadásuk és a kutatásban való megjelenésük közt eltelt évszázadokban történt.

13 Uo. 36. Bár az 1730-as jubileumi képsorozatok közt nem ismerünk szignált darabot, a szóban forgó metszet alapján feltételezhető, hogy az is Abraham Remshard munkája.

metszetsorozata teljesen azonos az esztergomi és budapesti darabokkal. Csupán a hátlapba beragasztott, 1730-as évszámot viselő metszete hiányzik. Ez arra vezette az érem közlőjét, hogy a képsorozat leírásába a két évvel későbbi salzburgi emigráció alakjait is belekeverje.[14] Ugyanezt tette a soproni érem ismertetésében a szerző, holott abban megvolt a képsorozathoz tartozó, beragasztott évszámos metszet is.[15]

A csavaros érmek, az augsburgi művészetnek ezek a jellegzetes emlékei igen nagy számban maradtak meg különböző köz- és magángyűjteményekben, s mindmáig gyakori szereplői az interneten is közzétett éremművészeti árveréseknek. A róluk eddig megjelent legjelentősebb kötetben ezernél is több darab került közlésre.[16]

BOX THALERS ON THE 200TH ANNIVERSARY OF THE AUGSBURG CONFESSION

Summary

This contribution deals with two so called Schraubthaler, box thalers. One of them is the property of the Christian Museum Esztergom, the other is in a private collection in Budapest. Both were issued in Augsburg on the 200th anniversary of the Augsburg confession. History of this type of medals goes back to the end of the 16th century. The centre of their production was Augsburg for more than two centuries.

14 *Völker, Karl*: Ein Salzburger Emigranten-Schraubentaler zum 200jährigen Jubiläum des Augsburger Bekentnisses. Wiener Zeitschrift für Volkskunde 29. (1924) 2. sz. 25–31.

15 *Németh S.* i. m. 189–192. Általában a világi személyeket (is) ábrázoló képeknél, így a 6. képen az emigránsok segélyezéséről, a 7. képen arról ír, hogy a salzburgiak hajón megmentik templomukat, a 8. képen pedig arról, hogy „a salzburgiak megvetéssel fordulnak el attól, aki otthon maradt, hitét megtagadta".

16 *Pressler, Ernst*: Schraubtaler und Steckmedaillen. Verborgene Kostbarkeiten. Verlag der Münzen- und Medaillenhandlung. Stuttgart, 2000. Cikkem megírásánál ez a kötet sajnos nem állt rendelkezésemre.

Baják László

A MAGYAR–BIZÁNCI KAPCSOLATOKRÓL ÉS III. BÉLA KIRÁLYI REPREZENTÁCIÓJÁRÓL

Régóta él a tudományos köztudatban az a sejtés, hogy III. Béla uralkodása összefüggésbe hozható a magyar királyi reprezentáció jelvényeinek megújításával, illetve a későbbi magyar állami szimbólumok kialakulásával. Komoly érvek szólnak amellett, hogy III. Bélához köthető a részben ma is létező magyar koronázási jelvényegyüttes létrejötte és a ma is használt államcímer kialakulásának kezdete. Sajnos a sejtések egzakt bizonyítását, vagy cáfolatát megnehezíti az a sajnálatos körülmény, hogy az Árpád-kor egyik legjelentősebb uralkodójáról lényegében nem maradtak fenn belső elbeszélő források, azaz Béla uralkodói motivációiról, cselekedeteinek értelmezéséről, amelyeknek a tárgyunk szempontjából a legnagyobb relevanciája volna csak másodlagos, idegen források töredékes adataiból vonhatunk le következtetéseket.

III. Béla király uralkodása kivételes jelenség volt az Árpád-kori magyar történelemben. Nem is feltétlenül a személyes kiválósága, vagy eredményes uralkodása okán, hanem mert ő volt az uralkodásra leginkább felkészült királya az Árpád-kori Magyarországnak. Közismert tény, hogy 1163-ban, egy III. Istvánnal kötött békeszerződés nyomán a közép-bizánci kor talán legkiválóbb császára, I. (Komnénos) Manuél az ifjú, 14-15 éves Béla herceget magával vitte Konstantinápolyba, hogy saját fiú utód híján megtegye a kelet-római császárság trónörökösének. Manuél II. Géza király fiát, Béla herceget Konstantinápolyban Alexios néven átkeresztelte ortodox kereszténnyé, eljegyezte vele a Mária nevű lányát, és a saját császári címeiből kreált despotési címmel a birodalom második emberévé emelte, majd 1165 végén, nyilván a bizánci trónörökösök számára elengedhetetlen ismeretek elsajátítása után, a konstantinápolyi Blachernai templomban ünnepélyes keretek között a trónörökösévé nyilvánította, illetve a despotési címből következően, tulajdonképpen társcsászárává tette Béla-Alexiost. A meglepőnek tűnő döntés érthetőbbé válik, ha tudjuk, hogy a basileius I. László magyar király unokája volt, ahogy Béla herceg is László király bátyjának leszármazottja, azaz a császár tulajdonképpen egy távoli rokonát emelte maga mellé. Nem mellesleg a megállapodással Manuél elérte, hogy régi tervének megfelelően legalább északon helyreállíthatta a kelet-római birodalom egykori határait, azaz III. Istvántól Béla herceggel együtt elvileg megkapta a magyar Dalmáciát, valamint a Szerémséget is. A megállapodással a császár mellett az ifjú herceg is sokat nyert. A görög nyelv mellett a birodalom második embereként, belülről tanulhatta meg az akkori világ talán legfejlettebb államigazgatási szervezetének, és különös tekintettel a kifinomult diplomáciájának elvi és gyakorlati működését,

illetve megismerhette Európa egyetlen világvárosának, Konstantinápolynak a bonyolult, intrikákkal teli világát is. A császár ráadásul nagyon szívélyesen, lényegében fogadott fiaként bánt a herceggel. Magával vitte a hadjárataira – 1165-ben például Alexios kérésére kegyelmezett meg a Zimony ostrománál elfogott magyar vezéreknek –, vagy az 1166-ban a konstantinápolyi, az antiochiai és a jeruzsálemi pátriárka részvételével megtartott konstantinápolyi egyházi zsinatra is. Nikétas Chóniatés beszámolója szerint: „Elnököl a mi istenkoronázta hatalmas és szentséges császárunk és egyeduralkodónk, Manuél Komnénosz úr. Ugyanazon emeleti csarnokban ő isteni hatalmasságával együtt tanácskozik a despotes, ő szent császári felségének szeretett veje, Alexiosz úr".[1] A birodalom kormányzásának gyakorlati tudnivalói mellett Bélának alaposan el kellett sajátítani a kormányzás szimbolikus vonatkozásait, a jelképeknek és jelvényeknek a propagandában és a diplomáciában nélkülözhetetlen nyelvét is.

Béla-Alexiosból a szerencse forgandósága miatt végül nem lett bizánci császár,[2] ám a birodalmi székhelyen eltöltött, mintegy kilenc év nem múlt el nyomtalanul. Bizonyosra vehetjük, hogy a császárságra való felkészítése az ifjú jellemét is befolyásolta. Az udvari hivatalnokoktól körüludvarolt, komoly jövedelmek fölött diszponáló trónörökösnek[3] okkal megnőhetett az öntudata, a mellőzése után pedig nyilván a frusztráltsága is. Túl azon, hogy Európa talán legfelkészültebb uralkodójaként ülhetett a magyar trónra, talán élete végéig sem adta fel a reményt, hogy egyszer mégis Bizánc élére kerülhet. Béla, aki vélhetően a történtek ellenére is hálás volt a basileiusnak – a magyar királlyá választásakor esküt is tett, hogy figyelembe veszi majd a birodalom érdekeit –, valószínűbb, hogy nem feladta, hanem csak a Manuél utáni időkre halasztotta ambícióinak érvényesítését. Erre utalhat, hogy Manuél haláláig (1180) harmonikusak voltak a magyar–bizánci kapcsolatok. Béla nem firtatta a vele együtt Bizáncnak átadott magyar területek státuszát, sőt segélyhadat küldött a basileusnak az ikoniumi szultán elleni hadjáratához. A császár halála után viszont habozás nélkül visszavette a birodalomtól hercegi örökségét, a tengermelléki területeket és a Szerémséget is. Az akciót Béla, mint Dalmácia és Horvátország hercege Manuél

---

1 *Moravcsik Gyula*: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp., 1988. 259.

2 1169. szeptember 14-én Manuél, miután váratlanul fia született, rokonsági akadályra hivatkozva, ugyanis Béla szépapja és Mária ükapja I. Béla magyar király volt, 1170 elején felbontatta Béla-Alexios Máriával kötött eljegyzését, megfosztotta a despotési címétől és a császári rokonoknak járó „kaisar" címet adományozta neki. A rangvesztés folyamata 1171-ben zárult, amikor Manuél Alexios helyett a másfél éves, szintén Alexios névre keresztelt fiát tette meg a bizánci trón örökösének, átruházva rá a korábban Béla-Alexiosra letett esküket. Ioannés Kinnamos szerint: „Béla előbb a császár vejének volt kijelölve..., de mivel a rokonsági törvény ennek útjába állt, az augusta (ti. Antiochiai Mária) nővérét (ti. Annát) vette feleségül. Így kaisarnak kiálltatott ki, s méltóság tekintetében az akkori bizánci nagyok között kiváló helyet foglalt el." *Moravcsik Gy.* i. m. 246.

3 Anyagi helyzetéről árulkodik, hogy 1170 körül tízezer bizánci aranyat adományozott a Jeruzsálem melletti johannita rendháznak, azzal a feltétellel, hogy a lovagok vendégül látják, ha jeruzsálemi zarándoklatra indulna. Az oklevél érdekessége, hogy Béla itt a Dalmácia és Horvátország hercege címét használja, ami nyilvánvalóvá teszi a cím használatának folyamatosságát. III. Béla emlékezete. Szerk.: Kristó Gyula és Makk Ferenc. (Bibliotheca Historica) Bp., 1981. 53–55.

halála (1180. szeptember 24.) után és 1181 februárja előtt, valószínűleg komolyabb ellenállás nélkül valósította meg.[4]

Béla további terveinek pontosabb ismeretéhez persze nagy szükség lenne egy bennfentes hazai elbeszélő forrás tanúságtételére, ugyanis az idegen, főleg bizánci források értelemszerűen nem tudnak tájékoztatni bennünket Béla politikai motivációiról. Az erre vonatkozó, és a következőkben felvázolt értelmezés is szükségképpen hipotetikus, bár III. Béla uralkodásának bizonyos eseményei nem nagyon értelmezhetőek a király bizánci trónigényének feltételezése nélkül. Elsősorban azok a Bizánc ellen vezetett hadjáratai említhetőek, amelyeket hercegi örökségének visszavétele (1180–1181) után indított. Az újabb történetírás inkább úgy tartja számon ezeket, mint III. Béla balkáni terjeszkedési politikájának többé-kevésbé sikertelen akcióit.[5] Valójában a hadjáratok körülményei miatt nemigen hihető, hogy a hadjáratok célja területi hódítás lett volna, ugyanis ha Béla meg kívánta volna tartani a megszállt területek valamely részét, a súlyos válságokkal küzdő, lényegében anarchiába süllyedt birodalom aligha tudta volna ezt megakadályozni. Sokkal valószínűbb, hogy Béla Manuél halála után igyekezett kihasználni a bizánci belviszályokból adódó alkalmakat, hogy megkísérelje a konstantinápolyi trón elfoglalását.

Az első ilyen alkalom 1182 tavaszán adódott, amikor (Komnénos) Andronikos, arisztokrata csoportok hatalmi harcát kihasználva fellázadt és a városi csőcseléket a császárvárosban élő idegenek ellen uszítva, seregével elindult, hogy a gyermekkorú II. Alexiostól, illetve a régenstanácstól és a régensként uralkodó özvegy anyacsászárnétól erőszakkal ragadja el a hatalmat. A Bizáncban szintén idegennek számító régensnő, Antiochiai Mária a válságos helyzetben féltestvérének a férjéhez, III. Béla magyar királyhoz fordult katonai segítségért.[6] Nikétas Chóniatés szerint ugyan Mária csak a határvidék, Nándorfehérvár és Barancs vidékének pusztítására kérte volna a magyar királyt, de ez alig hihető. Részben, mert egy távoli határháború semmit sem segített volna Márián, másrészt a szóhasználatából is nyilvánvaló, hogy a szerző igyekezett csökkenteni a Mária ellen megfogalmazott vádak súlyát.[7] Mária tehát feltehetően arra

---

4 Béla király által a terület visszafoglalására küldött Mór ispán, 1181 februárjában a Zárából keltezett oklevelében már a visszafoglalt Dalmácia ügyeiben intézkedik. L. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II. Collegit et digessit: Tade Smičiklas. Zagrabiae, 1904. 179–180.

5 *Makk, Ferenc*: The Árpáds and the Comneni political relations between ungari and Byzantium in the 12th Century. Bp., 1989. 119.; *Makk Ferenc*: A tizenkettedik század története. (Magyar Századok) Bp., 2000. 166–175. Ezzel szemben Moravcsik Gyula szerint a hadjáratok egy magyar bizánci perszonálúnió létrehozását célozták meg. (*Moravcsik Gyula*: III. Béla és a Bizánci Birodalom Mánuel halála után. Századok 67. (1933) 518–528., valamint *Moravcsik Gyula*: Bizánc és a magyarság. Bp., 1953. 90–91.) Sajnos se a bizánci, se a nyugati források nem szolgáltatnak perdöntő adatokat a kérdés eldöntéséhez.

6 A bizánci eseményekről l. *Bréhier, Louis*: Bizánc tündöklése és hanyatlása. I–II. (Varia Byzantina I.) Bp., 1997. II. 336–341.

7 „Őt (ti: Máriát) pedig azon a címen, hogy Bélát, nővére révén sógorát, Magyarország királyát uszítja, és leveleiben arra biztatja és bőséges ígéretekkel csábítja, hogy Branitzova és Belgrád vidékét pusztítsa, gyalázatosan a Szent Diomédész monostorába, egy ott lévő igencsak szűk tömlöcbe vetik". *Moravcsik Gy.* i. m. 293.

kérte a magyar királyt, hogy védje meg őt Andronikostól. Lehetséges persze, hogy Béla ekkor még valóban Mária védelmében ragadott fegyvert, de az is könnyen elképzelhető, hogy a felkérés alapján jó lehetőséget látott rá, hogy a maga javára döntse el a hatalmi harcot. A lehető leggyorsabban elindította tehát csapatait Konstantinápoly felé, elfoglalta a határt védő Nándorfehérvárt és Barancsot, majd mélyen benyomult a birodalomba, ám mielőtt elérhette volna a célját a konstantinápolyi hatalmi harc eldőlt.[8] Andronikos ugyanis szeptember folyamán bevonult a császárvárosba, ahol, az ellenséges csapatok behívására hivatkozva megölette az özvegy császárnét, ugyanakkor viszont látszatra elismerte II. Alexios császárságát is. III. Béla erre kénytelen volt visszavonni a csapatait, mivel hadjárata nyilvánvalóan elveszítette a legitimitását. Konstantinápolyi belső támogatás nélkül pedig amúgy sem lehetett reménye a sikerre.

Alig egy évvel később azonban újabb drámai fordulatot vettek az események. Andronikos miután társcsászárrá nyilváníttatta magát, 1183 októberében megölette II. Alexiost is, és maga lépett a helyébe. Béla válaszul ismét megindította csapatait az immár trónbitorlónak minősülő Andronikos ellen. Célja ekkor már aligha lehetett más, mint, hogy Andronikost elűzve magát választassa császárrá. A Rilai Szent Iván élete című munka szerint ezúttal legalább Szófiáig eljutott, de végül eredménytelenül kellett visszafordulnia.[9] Nem ismerjük a döntés okát, de a hadjárat kései indulása esetén elképzelhető, hogy a bizánci ellenállás mellett a téli időjárás akadályozta a hegyeken való átkelését.

Béla király következő esélye 1185-ben adódott, amikor a bitorló Andronikos ellen szervezkedő bizánciak hívták segítségül a magyar királyt.[10] Béla megint elindult, de megint nem volt szerencséje, ugyanis II. Vilmos szicíliai király szintén igyekezett kihasználni a helyzetet és dél felől támadta meg a birodalmat, hogy maga foglalhassa el Konstantinápolyt. A normannok gyorsan nyomultak előre, sőt augusztus végére alig tíznapi ostrom után rohammal bevették Thessalonikét is, ami pánikot és lázadást idézett elő a fővárosban. A hisztérikusan dühöngő tömeg megdöntötte Andronikos uralmát, és császárrá választatott egy fővárosi arisztokratát, Angelos Isaakiost. Béla tehát, aki a seregével ekkor már talán Szófián (Sardikén) is túl járt, megint elkésett.[11]

---

8 Szinte bizonyos, hogy a bizánci határvárat, Belgrádot (Nándorfehérvárt), valamint Naissost (Nist) is ostrommal kellett bevennie, ami jelentős időveszteséggel járt. Belgrád I. Frigyes keresztes seinek érkezésekor is romokban hevert. A keresztesek útjáról beszámoló Ansbertus Historia szerint: Péter és Pál apostolok ünnepét „...egy félig lerombolt görög városban ünnepeltük... amelyet görögül Belgrádnak mondanak", majd később: „Amikor tehát az egész sereg megérkezett Nishez, az egykor erős városhoz, – amelyet Magyarország királya, a gyakran emlegetett Béla, Andronikosnak, Görögország zsarnokának idejében részben lerombolt". III. Béla emlékezete i. m. 79–80.

9 „Amikor azonban Magyarország királya leigázta az említett Szófia városát, elvitte a szent (ti. Szt. Iván) maradványait". (*Moravcsik Gy.* i. m. 248.) Az 1182–1183. évi hadjáratokat ezen kívül a Continuatio Zwetlensis említi: *Gombos, Albinus Franciscus*: Catalogus fontium historiae Hungariae. I–III. Budapestini, 1937–1938. II. 792.

10 III. Béla emlékezete i. m. 67.

11 A hadjáratot Anonymus Caietanus (*Gombos, A. F.* i. m. 257.), az Ansbertus Historia (*Gombos, A. F.* i. m. 293.) és Magnus Presbyter Reicherspergensis említi (*Gombos, A. F.* i. m. 1489.) „Magyarország kiváló királya, Béla ... is nagy haddal támadta meg Görögországot és a birodalomtól területeket foglalt el." Idézi: *Kristó Gyula*: Az Árpád-kor háborúi. Bp., 1986. 96–97.

Béla nyilván tisztában volt vele, hogy ha ostrommal kell bevennie Konstantinápolyt, ráadásul a normannok odaérkezése előtt, esélye sincs a sikerre. Meghozta tehát az adott körülmények között adódó egyetlen jó döntést, fogadta az új császár követeit és békét kötött. A magyar–bizánci szövetség zálogaként Béla feleségül adta Margit nevű lányát a császárhoz, és vállalta, hogy kiüríti az elfoglalt bizánci területeket. Nándorfehérvár és Barancs Margit hercegnő hozományaként került vissza a birodalomhoz. Nagyon valószínű, hogy Béla király, ha akarta volna, akár nagyobb területi engedményekre is rászoríthatta volna a nehéz helyzetben lévő basileiust. Az a körülmény, hogy Béla kényszer nélkül, önként visszaadta a birodalom elfoglalt területeit, igazolja, hogy hadjáratainak célja nem a területszerzés volt. Ez még akkor is igaz lehet, ha feltételezzük, hogy az új császárnak el kellett ismernie a korábban vitatott boszniai, dalmáciai és szerémségi magyar uralmat. Béla számára a jövő szempontjából nyilvánvalóan sokkal fontosabb volt megakadályozni, hogy császárváros a normannok kezére kerüljön. A basileius egyébként jól használta ki a békekötést, ugyanis immár az északon felszabadult seregét is a normannok ellen küldhette, amely azután november 7-én, Dimitrikánál meg is verte a fővárost fenyegető támadókat. III. Béla az eredeti célját tehát nem érhette el, ám hazaérése előtt még tett egy kísérletet, hogy az ingatag helyzetben pozíciókat, illetve beleszólási jogot szerezzen magának a bizánci belügyekbe. Feleségül kérte a néhai I. Manuél császár nővérének unokáját, lényegében a Komnénos család utolsó életben maradt tagját, az Andronikos által kolostorba kényszerített Theodóra Komnénét. Tervét azonban egyházi zsinat hiúsította meg, amely nem engedélyezte Theodóra számára, hogy a kolostort elhagyja.[12] Az események további alakulásából egyértelműen kitűnik, hogy III. Béla számára ez a kudarc jelentette császári ambícióinak végét. Uralkodásának további részében dinasztikus házassággal megpecsételt szövetség kötötte Magyarországot a bizánci udvarhoz. Összegezve megállapíthatjuk tehát, hogy III. Béla számára 1185-ig meghatározóak voltak a bizánci kapcsolatok, ugyanakkor viszont magyar királyként a magyar viszonyokhoz, illetve a nyugati egyház elvárásaihoz is alkalmazkodnia kellett.

1172 tavaszán a Bizáncnál jóval egyszerűbb és áttekinthetőbb viszonyokkal rendelkező Magyarország birtokba vétele a bizánci pénzzel és kísérettel érkező Béla herceg számára nem okozott problémát, és ellenállás nélkül vonulhatott be Esztergomba. Egyetlen komoly politikai ellenfele akadt csupán, a maga területén ugyancsak felkészült, párizsi tanulmányokkal kiművelt, elszánt gregoriánus főpap, Lukács, az esztergomi érsek. Az érsek követeket küldött a trón elfoglalására érkező Béla elé, nyilván, hogy a „göröggé" lett Béla szándékait kipuhatolja, és talán, hogy feltételeket is szabjon. Béla bizánci rutinnal, egy drága palliummal és feltehetőleg a palliummal szimbolizált főpapi kinevezés ígéretével ajándékozta meg a követet, hogy az kedvező jelentést tegyen róla. Lukács azonban tudomást szerezve az esetről az ajándékot megvesztegetésnek, sőt elítélendő simoniának tekintette, és megtagadta Béla megkoronázását. Béla hiába próbálta kiengesztelni Lukácsot, amikor az ortodox hitről a római egyházhoz visszatérve, esküvel erősítette meg III. Istvánnak 1169-ben a pápasággal kötött konkordátumát, amely többek között a pápai investitúrajog tiszteletben tartásáról szólt, az érsek hajthatatlan maradt. Könnyen lehet, hogy ebben az is szerepet játszott, hogy Lukács titokban inkább

12 L. Theodoros Balsamon. *Moravcsik Gy.* i. m. 256.

Eufrozina anyakirálynéval, illetve Béla öccsével, a saját neveltjének számító Gézával szimpatizált, azaz inkább őt látta volna szívesebben a trónon. Ilyen körülmények között jó eredménynek tekinthető, hogy Lukács ezúttal legalább Béla egyházi kiátkozását mellőzte, tekintettel, hogy az érsek ezt a fegyvert Béla mindhárom elődjével, II. Lászlóval, IV. Istvánnal és III. Istvánnal szemben is alkalmazta. Lukácsnak a kiátkozástól vélhetően a pápa állásfoglalása miatt kellett eltekintenie. Béla ugyanis a belpolitikai patthelyzetet felmérve még időben III. Sándor pápához fordult segítségért, akit támogatásáról biztosított I. Frigyes német-római császár ellenpápájával, III. Calixtussal szemben. Ezt annál könnyebben tehette, mivel a pápa a második invesztitúraháborúban I. Frigyes ellenében Manuél bizánci császár szövetségesének számított, Béla pedig Manuél emberének. Sándor pápa tehát Frigyes újabb támadásától fenyegetve, hálából Béla állásfoglalásáért, illetve abban a reményben, hogy a pápasággal szemben ellentmondásos politikát folytató III. István után újra erős szövetségesre találhat Magyarországban, többször is utasította Lukácsot a koronázásra, majd ennek eredménytelensége nyomán engedélyezte Bélának, hogy az esztergomi helyett a kalocsai érsekkel koronáztassa meg magát. Béla a pápai engedély, illetve a Lukács érseket érintő elmarasztalás birtokában is megfontolt diplomataként viselkedett, amikor a konfliktust mérséklendő, oklevélben is rögzített ünnepélyes nyilatkozatot adott ki, amelyben a kalocsai érsek koronázását kivételes esetnek nyilvánította, amely nem érinti az esztergomi érsekek koronázási kiváltságát.[13] Lukács érsek, akit semmilyen retorzió nem ért – pedig az egykori párizsi iskolatársa, Becket Tamás példája nyomán (1170) talán a mártíromságra is fel volt készülve –, nem tehetett mást, mint hogy önkéntes száműzetésbe vonulva néhány évig elkerülte az udvart. Ez a megoldás Bélának is tökéletesen megfelelt, mivel aligha szerette volna, hogy Lukács érsekből a gregoriánus egyház mártírja legyen. Közel egyévi huza-vona után tehát, Béla ügyes diplomáciai manővereinek köszönhetően elhárultak a jogi akadályok a koronázás elől, amely végül 1173. január 13-án, a kalocsai érsek celebrálása mellett történt meg Székesfehérváron.

Az új király azonban tisztában lehetett azzal, hogy jogilag bármennyire is körülbástyázta a koronázásának legitimitását, az megkérdőjelezhetővé válhat az erőviszonyok változásával, azaz további spirituális megerősítésre, elsősorban a klérus teljes körű megnyerésére is szükség lehet. A magyar belpolitika gyorsan változó, ingatag viszonyaira a közelmúlt számos példát mutatott. Éppen tíz évvel korábban fordult elő, hogy némileg hasonló helyzetben, II. Géza halála után Manuél bizánci császár az elhunyt Géza fia, István helyett Géza öccsét, a szintén István nevű herceget kívánta a magyar trónra ültetni. A nagyobb nyomaték kedvéért maga a császár is felvonult seregével a magyar határra. Megbízottja, Alexios Kontostephanos azonban minden erőfeszítés, ígéretek és megvesztegetés ellenére sem tudta elérni, hogy a magyarok István herceget elfogadják királyuknak. A magyar előkelők ugyanis joggal tartottak attól, hogy István, aki Manuél unokahúgát vette feleségül, a császár bábja lenne Magyarországon. 1162-ben végül kompromisszumos megoldás született, és a szintén a Bizáncból hazatérő, de komolyabb konstantinápolyi politikai kapcsolatokkal nem rendelkező, ugyanakkor

13 L. III. Sándor levelét Lukács esztergomi érsekhez, illetve III. Ince pápa levelét János esztergomi érsekhez. III. Béla emlékezete i. m. 60–62.

persze a magyar trónöröklés rendjében is előrébb álló László herceget választották magyar királlyá. A történet folytatása is tanulságos lehetett Béla számára. Lukács esztergomi érsek ugyanis II. Lászlót trónbitorlónak nyilvánította és kiközösítette az egyházból, aki ezután 32 éves korában, alig félévi regnálás után gyanús hirtelenséggel meg is halt. Nem kizárt, hogy halálában a mellőzött István herceg keze is benne volt, mindenesetre a korban, talán a bizánci „diplomáciai" módszerek mellékhatásaként feltűnően elszaporodtak a mérgezéses politikai gyilkosságokról szóló híresztelések. Az 1165 tavaszán, a bátyja halála után mégis királlyá kreált IV. Istvánnal is méreg végzett Zimony várában. A korabeli szóbeszéd szerint Béla herceg méreggel tetette el láb alól az 1172-ben váratlanul elhalt III. Istvánt is. Az elővigyázatosság szükségességét egyébként a Béla koronázását követő események is igazolták. Az öccse, Géza herceg mögött felsorakozó ellenzék szinte azonnal szervezkedni kezdett Béla ellen, aki azonban 1174 elején gyorsan felszámolta az összeesküvést, talán, mert a klérus nem állt a trónkövetelő mellé.

Ilyen előzmények után érthető, hogy Béla számára feltétlenül szükségessé válhatott a király személyének, illetve a királyságának szakrális megerősítése, és ehhez kézenfekvőnek tűnhetett a keresztény magyar királyságot megalapító szenthez „fordulni" támogatásért. A támogatást leginkább úgy érhette el, ha a koronázás egyben Szent István király jóváhagyását, áldását is magában hordozza, azaz szakrálisan is legitimálja Béla királyságát. A főleg az egyház köreiben élő félelmek miatt joggal gondolhatjuk azt is, hogy Béla a koronázásával is demonstrálni akarta, hogy nem a görög, hanem a szentistváni hagyományok folytatója. III. Béla Szent Istvánhoz való viszonyát jól mutatja a király elvi közreműködésével elkészült esztergomi székesegyház díszkapujának, a Porta speciosának a timpanonábrázolása, amely sajátos módon a király és az egyház kiegyezését is szimbolizálva először ábrázolja Szent István király Szűz Máriának tett országfelajánlását. Az ábrázolás szerint Mária csak azzal a feltétellel fogadja el Szent István felajánlását, ha a szakrális dolgok jogait Szent Adalbert (tudni illik a székesegyház védőszentje, azaz tulajdonképpen az esztergomi érsekség) kapja, azaz nem a király, hanem az egyház intézheti a szent egyházi dolgokat Magyarországon. A timpanon alatti ajtószemöldök kövön a Szent Szűz jobb oldalán álló Adalbert püspököt Jób esztergomi érsekkel, míg a bal oldalán álló Szent Istvánt egyértelműen a bizánci módra földre boruló III. Béla királlyal állítja párhuzamba.[14] Hasonló jelentést hordozhat III. Béla bizánci típusú rézpénzének ábrázolása is, amelynek hátlapján „Sancta Maria", az előlapján pedig két trónon ülő király látható. A feliratuk szerint az egyikük „REX BELA", a másikuk „REX SCS", azaz valószínűleg „REX Sanctus (Stephanus)" – Szent István király. Az éremkép tehát Szűz Mária védnöksége alatt, Szent István mellé helyezve, a szentistváni örökség folytatójának állítja be III. Béla királyt. Ez a „programnyilatkozat" a rejtélyes érem keletkezését inkább a király uralkodásának elejére datálja.[15]

---

14 *Marosi Ernő*: Az esztergomi Porta speciosa ikonográfiájához. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Memoria Saeculorum Hungariae. Szerk.: Székely György. Bp., 1984. 341–357.

15 *Réthy László*: Corpus nummorum Hungariae. I–II. Bp., 1899–1907. 98–100. számú érmek (Réthy László ezeket még IV. Istvánhoz sorolta.) Az érem nyilvánvalóan akkor keletkezett, amikor még csak egyetlen magyarországi szent király volt, azaz 1192 előtt.

Általánosan elfogadott és közvetlen adatok híján is igen valószínű, hogy III. Béla emeltette ki a székesfehérvári bazilika kincstárából a felirattal is hitelesített, Szent István király által adományozott miseruhát, hogy koronázási palásttá alakítsák át.[16] A palást tehát feltehetően, mint szentistváni ereklye lett a koronázási jelvényegyüttes része. Ettől kezdve a koronázásokon a magyar király „Szt. István király ruháit öltötte magára" és ezzel maga is a szent király jogos örököseként és egyben pártfogoltjaként kezdett uralkodni.[17] Hasonló legitimációs motivációk sejlenek föl a koronázási jelvényegyüttes fontosabb darabjainál, mint a koronázási jogar, az országalma, sőt a Szent Korona vonatkozásában is.

A jogarral kapcsolatban régi megállapítás, hogy a jogarfej kristálygömbje 10. századi fatimida munka, amelyet talán Szent István király kaphatott ajándékba sógorától, II. Henrik német-római császártól. Újabban Tóth Endre kutatásai nyomán, illetve 10–11. századi párhuzamok alapján még az is elképzelhető, hogy a kristálygömb nem magában, hanem a 12. században már szokatlan, buzogány formájú foglalatával együtt érkezhetett a magyar udvarba.[18] Lehetséges tehát, hogy a magyar királyi jogar furcsa formája ellenére azért kaphatott szerepet, feltehetően először III. Béla koronázásán, mert Szent István egykori tulajdona, azaz szent ereklye volt.

Amennyiben a jogart, vagy annak kristálygömbjét valóban Szent Istvánhoz kötötték, úgy felvethető ezzel kapcsolatban még egy gondolat. A magyar heraldikának régi megoldatlan problémája, hogy miként kerültek Imre és András király címerébe oroszlánok. Mivel a jogar fejét három oroszlán díszíti, ezért elképzelhető, hogy az oroszlánokat Szent István jelképeinek vélték és így, mint ilyeneket ábrázolták az esztergomi királyi kápolna szentélyének lábazati falán, pénzérméken,[19] illetve III. Béla fiainak, Imrének és Andrásnak a címerén is.[20]

Nagyon valószínű, hogy a Szent Korona szentsége is Szent István király személyével hozható összefüggésbe. Sokáig élt az a feltételezés, hogy a Szent Korona részben vagy egészben azonos a II. Szilveszter pápa által Szent Istvánnak küldött királyavató jelvénnyel. Ma már bizonyos, hogy ez a feltételezés nem lehet igaz, viszont a kutatások új lehetőséget is nyitottak a Szent Istvánhoz fűződő kapcsolat mibenlétének megértéséhez. Tóth Endre mutatta ki, hogy a korona pántjain található, apostolokat ábrázoló zománclemezek feliratai olyan betűformákat is tartalmaznak, amelyeket a 11. század

16 A miseruha átalakításakor a palásthoz egy gallért készítettek, ami III. Béla idejére datálható. L. *Kovács Éva*: Casula Sancti Stephani regis. In: Species Modus Ordo. Válogatott tanulmányok. A szöveg gondozása: Verő Mária és Takács Imre. Bp., 1998. 15–56. 47.

17 *Deér József*: A magyarok Szent Koronája. Budapest–Máriabesnyő–Gödöllő, 2005. 176.

18 *Tóth Endre*: A koronázási jogar és palást. Bp., 2000. 39–63.

19 L. pl. II. András érmének hátlapját: *Réthy L.* i. m. 200. számú érem.

20 Még az sem teljesen kizárt, hogy az esztergomi palotakápolna festett oroszlánjai számára mintaképül szolgáló bizánci selyemkárpit is Szent István kincstárából maradt fenn. Ez minden esetre megoldaná azt a problémát, hogy miért került a palota legfontosabb helyére, a palotakápolna szentélyébe, a szimbólumokra oly fogékony középkorban a látszólag öncélú, dekorációs festés. Vö: *Prokopp Mária*: III. Béla király esztergomi palotakápolnájának festészeti dísze. In: Laudatur temporis acti. Tanulmányok Horváth István 70 éves születésnapjára. Esztergom–Budapest, 2012. 190–204.

közepe után már nem használtak, azaz a lemezek legkésőbb a 11. század első felében készülhettek. Ha ez igaz, úgy ezek a lemezek akár Szent István kincstárából is származhatnak.[21] Könnyen elképzelhető tehát, hogy a Dukas Mihály bizánci császár által I. Géza bizánci feleségének vélhetően nászajándékul küldött női korona átalakításához, bizánci mintára történő beboltozásához olyan kincstári tárgyat, vagy tárgy részeit használták fel, amelyekről okkal vagy ok nélkül, de úgy tudták, hogy Szent Istváné volt.[22] A szentistváni eredetű kincstári tárgyak azonosítása amúgy aligha ütközhetett akadályba, ugyanis tudjuk, hogy I. András király 1046-ban megkerestette és azonosíttatta a Szent Istvántól maradt uralkodói jelvényeket, illetve felkérte Leodvin bihari püspököt, hogy olvassa el a királyi kincstár (székesfehérvári királyi bazilika) tárgyainak eredetét feltüntető feliratokat, illetve, ahol ez hiányzik, pótolja is azokat.[23] István király szentté avatását követően (1083) az azonosított darabok nyilván ereklyévé magasztosulhattak, azaz megkülönböztetett figyelmet és tiszteletet is kaphattak. Mivel a mai korona több okból kifolyólag sem lehet azonos Szent István koronájával, ezért szükségszerű feltenni, hogy a 11–13. század során királyainknak új királyavató jelvényt, vagy jelvényeket kellett készíttetniük. A Szent Korona összeállításának terminus post quemje nyilvánvalóan az úgynevezett corona greca, Dukas Mihály császárt, Konstantin társcsászárt, valamint Géza királyt ábrázoló, másodlagosan elhelyezett zománclemezeinek kora, azaz I. Géza király uralkodásának kezdete (1074). Deér József történeti adatgyűjtéséből az is megállapítható, hogy a 13. század második felében a magyar koronázási jelvényeket, különös tekintettel a koronára, már egyértelműen Szent Istvántól eredeztetik, és szentnek tekintik.[24] Erről tanúskodnak, az 1240 körüli Cronicon Rytmicum Sitticense-nek, feltehetően az esztergomi érsek autentikus közlése nyomán íródott sorai is. „A királyok máig, / mikor megkoronázzák őket, / A fent említett István / trónjára ülnek, / az ő híres jelvényeivel /

21 *Tóth Endre*: A Szent Korona apostollemezeinek keltezéséhez. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1996. 181–209.

22 A koronapántok kialakításához használt ismeretlen funkciójú tárgy egyes feltevések szerint István királynak a szentté avatás után készült koponyaereklye-tartója, a palásthoz hasonlóan, valószínűleg szintén a székesfehérvári királyi bazilika kincstárából származhatott. Ezzel együtt úgy tűnik, hogy pántok és a zománclemezek eredetileg két különböző tárgyhoz tartozhattak. A szentistváni eredetű zománcképeket, az eredetieket lecserélve, másodlagosan helyezhették a pántokra. Erre utalhat, hogy a vélhetően eredetileg 12 apostolképből, mivel az új helyen csak ennyi fért el, csak nyolc van, valamint, hogy az egykori ki- és befoglalás nyomai ma is jól látszanak. Végül a korona tetejére felkerült a kis gömbös végű, amúgy szintén 11. századi jellegű latin kereszt. A kereszt másodlagos volta teljesen egyértelmű, hiszen a Pantokrátor kép közepébe illesztették bele. A kockázatos műveletet, azaz kép kifúrását azért kellett vállalni az ötvösnek, mert a korona tetején álló kereszt, a mintául vett bizánci császári koronáknak is elengedhetetlen tartozéka volt.

23 Fundatio ecclesiae S. Albani Namucensis. In: Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szeged, 1999. 228. L. még *Györffy György*: István király és műve. Bp., 1977. 288. és *Kovács Éva*: A székesfehérvári királyi bazilika 11. századi kincsei. In: Species Modus Ordo i. m. 105–111.

24 *Deér J.* i. m. 172–185.

ékesítik fel azokat, / akiket az ország főpapjai / királlyá szentelnek".[25] 1205-ben, amikor III. László gyermekkirállyal együtt kincseket, köztük egy koronát, illetve valószínűleg a koronázási jelvényeket Ausztriába menekítik a trónkövetelő András herceg elől, András háborúval fenyegeti meg Lipót osztrák herceget, ha nem küldi vissza számára a koronát. Nyilvánvaló, hogy itt csak egy pótolhatatlan koronáról lehet szó, hiszen az adott körülmények között csak egy olyan koronáért érdemes háborút indítani, amely például szakrális legitimitást kölcsönözhet András egyébként törvénytelen uralmának.[26] A háború végül III. László váratlan halála miatt elmaradt, és a koronázási jelvények is visszakerültek az immár törvényes örökösnek számító András kezébe. Ezek az adatok tehát egyrészt egy kivételes jelentőségű, szakrális legitimáló erővel bíró, illetve Szent Istvánhoz kapcsolódó koronázó jelvényről tudósítanak, amelynek a vonatkozási alapja aligha lehet más, mint a ma is ismert Szent Korona, másrészt igazolhatják, hogy a Szent Korona II. András idején már létezett.

Innét időben visszafelé haladva azonban az adatok egyre bizonytalanabbá válnak, mivel nehezen különíthető el, hogy a mindenkori jelvényről, mint a királyi hatalom önállósodó szimbólumáról, vagy egy fizikai valóságában is létező, állandó királyavató tárgyról beszélnek-e a források. Így például IV. Béla király szintén Béla nevű fia, mint szlavón–dalmát–horvát herceg 1269-ben átírta Imre aranybullával ellátott privilégiumát, amely Istvánt, a Babonicsok ősét, aki „vére hullásával bizonyította a királyi korona iránti hűségét", Vodichan nevű föld örökletes birtokjogába iktatta.[27]

Mikháel Ankhialos 1167 körül a Manuél császárhoz írott köszöntőjében reményét fejezi ki, hogy „Magyarország koronázó temploma... a paion uralkodóknak a templomban őrzött királyi koronája a basileus kezébe fog kerülni."[28] Ezek az adatok azonban a „koronát" egyrészt nem valóságos tárgyként, hanem a királyi hatalom sztereotip szimbólumaként említik, másrészt a székesfehérvári bazilikában, a koronázási jelvények hagyományos őrzési helyén található királyi korona nem feltétlenül azonos a Szent Koronával. Úgy tűnik, hogy a keletkezés korának további pontosításhoz az írott adatok helyett inkább a Szent Korona formai sajátosságai adhatnak támpontot. A Szent Korona legfontosabb jellemzője ugyanis, hogy feltűnően hasonlít a bizánci Komnénos dinasztia

25 „Reges usque hodie / quando coronantur / in prefati stafani / Solio locantur / Suis armis inclitis / Illi decorantur / Qui per regni presules / In reges consecrantur" L. *Deér J.* i. m. 175.

26 *Deér J.* i. m. 174. Ezzel együtt Deér mégis azt feltételezi, hogy a mai Szt. Korona csak 1270 körül keletkezett, azaz a mai Szt. Korona közvetlen előzményeként léteznie kellett egy másik kivételes erejű, szentistváni eredetű koronának is. (?) (Uo. 178–181.) Deér munkájának újabb kritikai értékelését l. *Tóth Endre*: Deér József Szent Korona-monográfiájáról. Folia Historica 30. (2014) 177–214.

27 „...multiplicia et fidelissima servitia ac sui et suorum sanquinis effusionem, que in exhibenda regie corone fidelitate fuerat perpessus..." (L. *Szabados György*: Imre király házassága, aranybullája. Századok 136. (2002) 2. sz. 341–350. 348–349.) A korona a királyi hatalom szimbolumaként még kétszer fordul elő Imre király okleveleiben. 1197-ben Zerzovoj pozsonyi várjobbágy jutalmazásának indoklásában „a közöttünk és testvérünk között viselt háború viszontagságaiban az iránt unk való hűségtől el nem tántorodva, koronánkért vitézül harcolt" – „verum viriliter pro corona dimicavit". Az 1199. évi oklevélben a zágrábi egyház „korona iránti állhatatos hűsége indokolja a jutalmat" – „ob fidelitatis constantiam corone nostre efficaciter exhibitatem perpessa est".

28 *Deér J.* i. m. 172.

által használt, kamelaukion típusú császári koronákra, vagy másképpen, a Szent Korona legközelebbi formai párhuzamát a bizánci Komnénos dinasztia koronáiban találjuk meg.[29] Közülük a legautentikusabb ábrázolás a bizánci császárkoronázások színhelyén, a konstantinápolyi Hagia Sophia mozaikján, II. Komnénos János császár képmásán látható.[30] A templom többi császárábrázolásán viszont a korona formája ettől többé-kevésbé eltérő, így Nagy Konstantin és I. Justiniánus, valamint IX. Konstantinos Monomachos 10–11. századi ábrázolásain is. Ez a körülmény, amelyet talán nem kellő súllyal vett figyelembe a kutatás leszűkíti a lehetőségeket a Szent Korona datálásával kapcsolatban. Györffy György Ankhialos előbb idézett szövege miatt Könyves Kálmán királyt tartotta a Szent Korona összeállíttatójának, és valóban figyelemre méltó érveket hozott fel ennek alátámasztására. Kálmán sokat tett Szent István kultuszának ápolásáért és jó kapcsolatokat tartott fenn a Komnénosok uralta Bizánccal is.[31] Ugyanakkor, mint láttuk Ankhialos szövege nem perdöntő, másrészt nem világos, hogy Kálmánnak miért lett volna szüksége egy új, a bizánci császáréhoz hasonló koronára. Ráadásul a Kálmán mellett felsorakoztatható érvek legalább olyan súllyal felsorakoztathatóak III. Béla király mellett is. Jellemző módon Györffy részben azért zárta ki Bélát a Szent Korona lehetséges összeállíttatói közül, mert szerinte ő az „uralkodása alatt feltűnően elhanyagolta István kultuszát", ami a fentiek alapján megkérdőjelezhető.[32] A Komnénosok időszakának mintegy száz éve alatt tehát továbbra is III. Béla tűnik a Szent Korona legvalószínűbb összeállíttatójának. Mellette szól többek között, hogy a kilenc évig Konstantinápolyban élő császári trónörökösnek nyilvánvalóan módja volt akár közelről is megtekinteni például Manuél császár koronáját, és megismerni annak formai és eszmei sajátosságait. A fentiek tanúsága szerint talán nem túlzás leszögezni, hogy a magyar Szent Korona a formája alapján valójában egy bizánci mintájú császári korona, amelyben talán III. Béla császári ambícióinak szimbolikus megtestesülését is felismerhetjük.[33]

---

29 *de Vajay, Szabolcs*: Der Kamelaukion-Charakter der heiligen Krone Ungarns – Die typologische Rechtfertigung einer Benennung. In: Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn. Szerk.: Ferenc Fülep–Éva Kovács–Zsuzsa Lovag. (Insignia Regni Hungariae I.) Bp., 1983. 101–128.; illetve: *Uő*: A Szent Korona kamelaukion jellege. Aetas 5. (1990) 3. sz. 144–152. Vajay Szabolcs szerint a Szt. Korona kifejezetten III. Béla tervezett konstantinápolyi koronázására készült a 80-as évek első felében. Ez elvileg lehetséges, bár Vajay egyáltalán nem számol a magyarországi hagyománnyal, amely a Szt. Koronát következetesen Szt. István királlyal kapcsolta össze.

30 Ugyanezt a koronát láthatjuk a konstantinápolyi evangeliárium miniatúráján, ahol Krisztus a könyörületesség és igazságosság figurájától kísérve megkoronázza Komnénos II. János császárt és fiát, Alexiost. (Bibl. Vat. cod. urb. gr. 2 fol. 20. In: III. Béla emlékezete i. m. 17. kép), Hasonló koronát visel I. Komnénos Manuél császár egy 1176-ban készült miniatúraábrázoláson. A kép érdekessége, hogy egy olyan kódexben található, amely az 1166. évi zsinat aktáit tartalmazza, és amelyen Béla-Alexios is részt vett. (Bibl. Vat. cod. gr. 1176. In: III. Béla emlékezete i. m. 21. kép). A kötet képanyagát Marosi Ernő állította össze.

31 *Györffy Gy.* i. m. 359–360.

32 Uo. 360. III. Béla korából ismerjük pl. a szentistváni eredetű székesfehérvári törvénynapok megtartására vonatkozó első utalást is. 1181. augusztus 20-án III. Béla visszaadatta a zágrábi kanonokoknak Topusko birtokát. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Szerk.: Szentpétery Imre. Bp., 1923. 42. 131. sz. oklevél.

33 Talán az új korona „bizánciasításának" szándéka magyarázhatja a konstantinápolyi eredetű női korona (corona greca) felhasználását a koronázási jelvény elkészíttetésénél.

A koronázási jelvények következő darabjának, az országalmának a legfeltűnőbb sajátossága, hogy a szokásos latin kereszt helyett kettős kereszt van a tetején. A kettős keresztes országalma első ábrázolása csak Imre király pecsétjéről ismert, ám kevés kételyünk lehet afelől, hogy ezt apjától örökölte, azaz valószínűleg III. Béla király cseréltette kettős keresztesre a latin keresztes koronázási országalmát. A kettős keresztet, talán már nem is meglepő módon sokáig Szent István „apostoli királyságának" jelvényeként értelmezték. A mai tudományos felfogás a jelvény bizánci eredetét hangsúlyozza, ugyanis a kelet-római császárságban a 9. századtól adatolható, mint győzelemhozó császári jelvény.[34] Ez a felfogás jól illeszkedik III. Béla közismert bizánci igazodásához. Kovács Éva ettől némileg eltérően úgy vélte, hogy a kettős kereszt elsősorban nem hatalmi jelvény, hanem a Szent Keresztre utaló, sőt a Vera Crux partikuláját őrző ereklyetartót megjelenítő jelvény.[35] Mindkét felfogásnak van azonban létjogosultsága, és nem is zárják ki egymást. Az adatokból ugyanis úgy tűnik, hogy Szent István király a szövetségesétől, II. Basileios bizánci császártól kaphatott egy Szent Kereszt ereklyét, amelynek talán az öröklődése is kimutatható az Árpádok között.[36] Egyetérthetünk Györffy György felvetésével, miszerint a „schismaticus" Bizáncból érkező III. Béla aligha kockáztatta volna, hogy a gyanakvó magyarországi környezetben egy teljesen új bizánci jelképet honosítson meg.[37] Ha azonban okkal feltételezzük, hogy a kettős kereszt nem volt újdonság Magyarországon, hanem a Szent Kereszt ereklyéhez és egyben Szent Istvánhoz is kapcsolódó régóta ismert jelkép, akkor az ellentmondás feloldódik. III. Béla éppen azért vehette használatba a vélhetően saját ambícióit is tükröző császári kettős keresztes hatalmi jelvényt, mert némileg más jelentéstartalommal ugyan, de Magyarországon is ismert, tisztelt, sőt az egyik legtiszteltebb jelkép volt. Az Árpádok által Szent Istvántól kezdve birtokolt, hagyományosan kettős kereszt formájú tartóban őrzött Szent Kereszt ereklyéje legitimálhatta tehát a kettős keresztes bizánci jelvény használatát is, akár az országalmán, akár önálló győzelemhozó hatalmi jelvényként.

A kettős kereszt legismertebb, máig élő alkalmazása azonban a magyar országcímer. Elterjedt nézet, hogy először III. Béla használta címerként a kettős keresztet. Az ennek bizonyítékául szolgáló érem[38] azonban valószínűleg nem III. Béla, hanem IV. Béla verete volt, azaz III. Béla címerhasználatának jelenleg nincs bizonyítéka.[39] A heraldika szabálya szerint mindenesetre címernek csak a pajzson öröklődő színes jelvényeket tekinthetjük, márpedig Imre király nem ezt, hanem a vörös-ezüst sávokat helyezte a pajzsára. Nagy

34 *Deér, J.*: Byzanz und die Herrschaftszeichen des Abendlandes. Byzantinische Zeitschrift 50. (1957) 405–436.

35 *Kovács Éva*: Signum crucis – lignum crucis. A magyar címer kettős keresztjének ábrázolásairól. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Székely György. Bp., 1984. 407–423., ill. Species Modus Ordo i. m. 341–351.

36 *Kovács Éva*: A középkori magyar királyság jelvényeinek kérdéséhez. In: Species Modus Ordo i. m. 173–181. 178.

37 *Györffy Gy.* i. m. 306–307.

38 *Réthy L.* i. m. 263.

39 L. *Körmendi Tamás*: A magyar királyok kettőskeresztes címerének kialakulása. Turul 84. (2011) 3. füzet 73–84.

valószínűséggel azért, mert családi jelvényként ezt örökölte. A jelvény eredeti hordozóját persze nem feltétlenül címerpajzsként, hanem inkább zászlóként kell elképzelnünk, ugyanis a zászlóhasználat időben megelőzi a címerhasználatot. Az aragóniai eredet[40] valószínűtlen feltételezésével szemben ugyanis a címer vörös-ezüst (illetve zászlón fehér) sávjai az Árpádok régi, zászlókon használt családi színeit mutatják. A 11. századból mind a fehér, mind pedig a vörös zászló használata kimutatható.[41] Kérdésként tehát sokkal inkább a zászlószínek pajzsra emelésének, azaz címerré válásának ideje vethető fel.

Az első biztosan ismert magyarországi címer Imre király 1202-ből datált oklevelére függesztett aranybulla hátoldalán maradt fenn. Szabados György a pecsét köriratának archaizmusából azonban meggyőzően mutatta ki, hogy a pecsét mintája korábban, talán Imre trónra lépése után nem sokkal készülhetett. Ebből az időből Imrének két további, nyilván az 1202. évihez hasonlóan címert mutató arany kettős pecsétjéről is tudomásunk van. Az egyikük a már említett, a Babonics ősök számára vélhetően 1196-ban kiállított oklevél, amelyet eredetileg Imre egyetértésével III. Béla akart kiadni, de a halála megakadályozta ebben.[42] Mivel azonban a pecsét nem elsődleges hordozója a címernek, bizonyosan számolnunk kell a pecsétnél korábbi, azaz még III. Béla uralkodásának idejéből származó színes, pajzsra festett előzményekkel is.[43] Nagyon valószínű, hogy Imre a trónra lépése után, a társuralkodóként már használt címerét, az oroszlánokkal kiegészített sávokat helyeztette a kettős felségpecsétjének hátoldalára. Ugyanakkor viszont, többek között a címerfejlődés általános heraldikai szabályszerűségei miatt, tudni illik az egyszerűbb mesteralakok általában megelőzik időben az összetettebbeket, Imre király feltételezett társuralkodói címere is csak másodlagos, azaz feltételezi III. Béla király címerhasználatát, amely vélhetően egyszerűbb, csak a sávokat mutató címer lehetett.

---

40 *Bertényi Iván*: Az Árpád-házi királyok címere és Aragónia. In: Királylányok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban. Szerk.: Ramon Sarobe–Tóth Csaba. Bp., 2009. 181–201. A tanulmány már az aragon elmélettől való távolodást mutatja. Az elmélet cáfolatára l. még Körmendi Tamás előbb idézett tanulmányát: *Körmendi T.* i. m. 73–74.

41 Minden megfontolás arra mutat, hogy az Árpádok zászlajának alapszíne a vörös lehetett. Ugyanakkor a 14. századi krónikaszerkesztmény szerint az 1074. évi kerlési csatában „Salamon katonái mind egyforma patyolat (fehér) zászlót vittek" – „Salamonis omnes questabant vexilla sua facta de syndone." (Képes Krónika. Ford.: Bellus Ibolya. Bp., 1986. 133., ill. *Szentpétery, Emericus*: Sriptores rerum hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadinae gestarum. I–II. (reprint) Bp., 1994. I. 367.) 1091-ben „László király a vörös zászlaja alatt elsőnek támadt a kunok táborára." –„... vexillo rubeo..." (Képes Krónika i. m. 170., ill. *Szentpétery, E.* i. m. 413.) A „Képes Krónika" vörös alapszínű vagy éppen vörös-fehér sávos zászlóábrázolásai a 11–12. századi vonatkozású címerábrázolásokkal ellentétben feltehetően nem fiktívek vagy anakronisztikusak, hanem inkább régi hagyományt tükrözhetnek, hiszen itt ősi katonai jelzésről, a 12. század végén már kb. 300 éves dinasztia identitását is meghatározó szimbólumról van szó.

42 *Szabados Gy.* i. m. 347.

43 A címer leírása a kikövetkeztethető színekkel: vörös mezőben négy ezüst pólya, ahol az öt vörös mezőben kilenc oroszlán lépdel 3-3-2-1-0 eloszlásban. A vörös és fehér zászlószínek pajzsra helyezése úgy képzelendő el, hogy a vörösre festett pajzson a fehér színt ezüst lemezcsíkok helyettesítették. A vörös mezőben álló oroszlánok heraldikai színét viszont nem ismerjük, de esetleg aranyszínűek lehettek, amely előkelőséget is sugározott.

Másképpen fogalmazva: Imre, a kétszer is megkoronázott társuralkodó azért hordott címerként oroszlánokkal kiegészített vörös-ezüst sávokat, mert jelképben is meg kellett különböztetnie magát apjától. Címerének keleties forma oroszlánjait, amelyek talán Szent Istvánra utalnak, heraldikai értelemben felfoghatjuk akár személyi megkülönböztetést lehetővé tevő címertörésnek is. Az oroszlánokat II. András is felvette a címerébe, de valószínűleg tudatosan más formában. Megjegyzendő, hogy Andrásnak már a királysága előtt is szüksége lehetett az uralkodói címerre, ugyanis az apja 1188-ban Halics fejedelmévé tette. A vágásos címer korát tekintve, más okból, de hasonló következtetésre jutott Körmendi Tamás is. Mivel Imre királlyal egy időben az öccse, András horvát–dalmát herceg az általa kibocsátott szlavón dénárok tanúsága szerint szintén használta a sávos címert, feltételezni kell, hogy az egymással viszálykodó testvérek ezt az apjuktól örökölhették.[44] A logikai következtetések eredményeként úgy tűnik tehát, hogy az első magyarországi címer mégis inkább III. Béla idején született meg, de nem a kettős keresztet, hanem az Árpádok zászlószíneit mutathatta.

Sajnos az első magyarországi címer megszületésének körülményeiről a tárgyi emlékek és a források nagyarányú pusztulása miatt csak sejtéseink lehetnek. Elképzelhető, hogy a feltételezett III. Béla kori címerhasználat előmozdítója a Barbarossa Frigyes-féle keresztes had magyarországi átvonulása volt 1189-ben, de gondolhatunk korábbi eseményekre is, mint például Imre herceg eljegyzésére Frigyes császár lányával. A tervezett házasság, amelynek nyilvánvaló célja Magyarország hátának politikai biztosítása volt a Manuél császár halála után indított Bizánc elleni hadjáratok idejére, komoly, nyugatias reprezentációs igényként is megjelenhetett. Valószínűleg ezzel az eljegyzéssel függhet össze Imre herceg 1182. évi első megkoronázása is, amely azokat a német elvárásokat elégítette ki, amely a házasságkötés feltételeül Imre herceg biztos trónöröklését szabhatták. Ez a politikai megoldás analóg jellegű Salamon hercegnek az 1057. évi koronázásával, akit azért kellett apja, I. András életében megkoronázni, hogy hozzáadják feleségül IV. Henrik német király testvérét, Juditot. Imre herceg házassága viszont a menyasszony idő előtti halála miatt végül meghiúsult. Ugyancsak felvethető, hogy III. Béla király 1186 őszén tartott pompás esküvője a francia Capet Margittal szintén igényelhette a királyi szimbólumok megjelenítését, köztük akár a látványos színes címerpajzsok felvonultatását is. Elvi és gyakorlati akadálya ennek aligha lehetett, hiszen III. Béla a párizsi tanulmányokra küldött klerikusaitól, vagy még inkább a német, francia, angol királyi udvarokba küldött, vagy onnan érkező követektől, a Szentföldre igyekvő keresztesektől jól ismerhette azt a Nyugat-Európában terjedő szokást, hogy az uralkodók, illetve a legtekintélyesebb lovagok gyakran a pajzsaikra helyezett színes jelvényekkel reprezentálnak, illetve identifikálják magukat. Ugyanakkor meglepőnek kellene tekinteni, ha az ekkoriban akár birodalomnak is nevezhető Magyar Királyság III. Béla uralkodásának második felében egyre inkább nyugat felé forduló diplomáciai kapcsolatrendszerével,

44 *Körmendi T.* i. m. 82–83.

a Jeruzsálem eleste óta a keresztes háború lázában égő lovagi elitjével,[45] a hozzá képest kicsi és kevéssé jelentős Aragóniát másolva, csak 1196 körül tanulta volna el a lovagi reprezentáció divatos, új külsőségeit. Magyarország számára Aragónia jelentőségét egyébként is sokkal inkább a francia királysággal fenntartott szoros kapcsolatai jelenthették. Bizonyosra vehető tehát, hogy Imre király 1202-ből ismert címere csak a történeti emlékek nagyarányú pusztulása miatt látszik előzmények nélkül bevezetett újításnak a királyi reprezentációban.

Az oroszlánok szerepeltetése a királyi címerben IV. Béla idején szűnt meg, aki a nagyapja, III. Béla iránti tiszteletből, és egyben az apjától, II. Andrástól is elhatárolódva a hivatalos uralkodói címerébe a kettős keresztet vette fel. Tekintve, hogy Imréhez hasonlóan Bélát is megkoronázták apja életében, illetve egyes éremveretek tanúsága alapján, a kettős keresztes címerének eredete is visszavezethető a trónra lépése előtti időkre. IV. Béla idején a vörös-ezüst sávok átmenetileg eltűntek, illetve visszaszorultak családi használatba, természetesen az uralkodói jelképnek minősülő oroszlánok nélkül, amelyek többé nem is tértek vissza az uralkodói jelképek közé.

III. Béla koronázásáról sajnálatos módon semmilyen közvetlen forrással nem rendelkezünk. Van azonban egy olyan tárgycsoport, amely mégis fontos adalékokat szolgáltathat róla. Szerencsés módon ugyanis fennmaradt III. Béla székesfehérvári sírja és benne halotti jelvényegyüttese.[46] Általános vélekedés szerint a „királyi módra" eltemetett uralkodó jelvényei az aktuális koronázási jelvényegyüttesről is képet adnak. III. Bélát persze nem az eredeti jelvényeivel, hanem azokra jelzésszerűen utaló helyettesítőkkel, másolatokkal temették el. A király fején aranyozott ezüst abroncskorona, bal kezében ezüst lemezből hajlított jogarutánzat, jobb kezében egy sérült aranyozott ezüst körmeneti kereszt volt. A király mellén egy láncon függő, roncsolt 11. századi bizánci ékszer, ereklyetartó (enkolpion) függött,[47] a derekán kardutánzat, a karján karperec imitáció,[48] a lábbelijén sarkantyúk voltak. Végül a király ujján egy arab (Abdallah ibn Muhammed) feliratos, almandin kővel díszített arany (méreg)gyűrűt találtak. A halotti insigniák egy része tehát szimbolikus jellegű tárgyutánzat (korona, jogar, kard, sarkantyú, karperec), egy másik része valamilyen eredetit helyettesítő tárgy (körmeneti kereszt, enkolpion) és végül a király egyetlen ténylegesen használt személyes jellegű tárgya egy eredetileg

---

45 Kevés kétségünk lehet a felől, hogy I. László király szentté avatása a lovagi, illetve a keresztes eszmény népszerűsítésének jegyében történt. (Vö: *Klaniczay Tibor*: Az uralkodók szentsége a középkorban. Bp., 2000. 163.) A korszakból több adatunk is van arra vonatkozóan, hogy magyar előkelők mentek a Szentföldre, vagy legalábbis szerettek volna ott harcolni vagy oda elzarándokolni. A gyér forrásanyag ellenére még a lovagi kultúra terjedésére is találhatunk utalásokat Anonymus gestájának információitól a korszakban feltűnő Achilleus ispánnak a trójai történetből merített nevéig, stb. Az Árpád-házi királyok okleveleinek i. m. 43–44. 133. sz. oklevél

46 A jelvények elemzését l. *Kovács Éva*: III. Béla és Antiochiai Anna halotti jelvényei. In: Species Modus Ordo i. m. 116–135.

47 Talán az Árpádok legfontosabb ereklyéjére a Szent Kereszt ereklyéjére utalhat, illetve azt helyettesítheti.

48 A karperec (armilla) talán egy „császári" ornátus tartozékaként értelmezhető. *Kovács É.* A középkori magyar királyság i. m. 176.

arab készítésű gyűrű, amely talán a feleségétől, Antiochiából kerülhetett hozzá. Az uralkodói insigniák helyettesítése egyértelműen arra utal, hogy az eredeti jelvények öröklődtek, azaz használták őket az utódok koronázásán is. Ez pedig nyilvánvalóan azt jelentheti, hogy mind Imrét, mind II. Andrást ugyanazokkal a jelvényekkel koronázták, mint III. Bélát.

Az együttes legkülönösebb vonása, hogy hiányzik belőle az országalma, illetve az országalma helyett egy körmeneti kereszt került elő a sírból.[49] Mivel nincs okunk kételkedni abban, hogy az országalma, mint a magyar királyok általánosan használt koronázási jelvénye szerepelt III. Béla koronázásán is, ugyanis Imre király kettős keresztes országalmája csak III. Béla idején keletkezhetett, ezért joggal merült föl, hogy a körmeneti kereszt bizonyára az országalma, esetleg egy kettős keresztes jelvény helyettesítőjeként értelmezhető.[50] Nehéz megérteni azonban, hogy az országalmáról miért nem készült a jogarhoz hasonlóan valami egyszerű utánzat. Az sem tűnik hihetőnek, hogy a királyt eltemető klérus, esetleg Imre király önkényesen helyezett volna a sírba, a világi jelvények közé, egy kizárólag egyházi vonatkozású körmeneti keresztet. Ezzel szemben valószínű, hogy a temetés helye és módja III. Béla végakaratának megfelelő lehetett. A király a székesfehérvári királyi bazilikában, első felesége és gyermekeinek anyja mellett, Szent István király közelében, egy a bizánci császárok porfir szarkofágjaihoz hasonló „vörösmárvány" sírládában, királyi jelvényeivel feldíszítve (regio more) kívánt nyugodni. Bizonyára az országalmának körmeneti keresztre cserélése mögött is egy tudatos, előre elhatározott megfontolást kell keresnünk. A körmeneti kereszt értelmezéséhez valóban adódik egy alternatív megoldás, amely a bizánci császárkoronázások rituáléjához vezet bennünket. A korabeli császárkoronázásoknak ugyanis volt egy olyan része, amikor az előkészületi oltáron elhelyezett, az egyháznak felajánlott és megáldott adományokat körmenetben hordozták meg a Hagia Sophia templomban. A császár alszerpapi öltözetben, arany mandüába öltözve vezette a körmenetet, jobb kezében keresztet, bal kezében pedig jogart tartva, azaz éppen úgy, ahogy III. Bélát eltemették. A körmenet a császáravatásnak ahhoz a részéhez kapcsolódott, amelyben az ünnepélyes felkenés szertartása nyomán a basileiust ugyanazzal a szent jelleggel ruházta föl, mint a papokat, azokkal egyenlő méltóságot kölcsönzött a tevékenységének és egyben

---

49 Az aranyozott rézből készült körmeneti kereszt egy királysír mellékleteként igen szokatlan. Ráadásul ez a darab egy 11. századi, valószínűleg a székesfehérvári bazilikában már régóta használaton kívül kallódó, nem túl értékes darab.

50 Kovács Éva írja: „Véleményünk szerint a III. Béla sírjában talált körmeneti kereszt egy kereszt-ereklyével összefüggő jelvényt helyettesít, a kutatás jelenlegi helyzete miatt azonban nem dönthető el, hogy keresztes glóbuszt, vagy jelvényként használt kettős keresztet." (*Kovács É.* III. Béla és Antiochiai Anna i. m. 130.) Takács Imre érdekes felvetése a két lehetőséget egyesíti, ugyanis szerinte a korabeli magyar országalma esetleg a magyarországi, ún. salzburgi ereklyetartó kettős kereszttel lehet azonos, amelyet egy kristálygömbre helyezett hangsúlyosan magas kettős kereszt alkot. (*Takács Imre*: Címerek az Árpád-háziak pecsétjein. Turul 84. (2011) 3. füzet 84–91. 85.) Mivel azonban Imre király már említett pecsétjén nem ilyen formájú a kettős keresztes országalma, inkább az vethető fel, hogy az ún. salzburgi kereszt, amelynek talpazata későbbi kiegészítés, eredetileg talán III. Béla kettős keresztes győzelmi jelvénye lehetett, amelyet a bizánci császárok szokása nyomán, hosszú rúdon vitetett maga előtt. Utóbb ezt a jelvényt emelte IV. Béla a pajzsára, azaz tette meg uralkodói címerévé.

éppolyan tiszteletreméltóvá és sérthetetlenné tette a személyét, mint az egyháziakat. A körmenetben többek között az a szándéknyilatkozat fejeződött ki, hogy az új császár az uralkodásával elhárít majd minden akadályt, ami az egyház isteni küldetésének útjában áll.[51] A fentiek alapján lehetséges tehát, hogy a III. Béla sírjába helyezett körmeneti kereszt mégsem az országalmát helyettesítette, hanem a bizánci császárkoronázások keresztjére utal, amelyet a basileus a jogarral együtt vitt az áldozati adományok körmenetét vezetve. Ez a jelvénycsere azt mutathatja, hogy III. Béla a temetésén olyan uralkodóként kívánta megjeleníteni magát, aki elsősorban az egyház pártfogója és védelmezője volt, ahogy a szimbólumok nyelvén a koronázásán is ígérte. A körmeneti kereszt tehát, meglehet egy körmenetben használt keresztet helyettesít, amelyhez nem kellett másolatot készíttetni, mivel a székesfehérvári bazilika felszerelései között akadt megfelelő, helyettesítésre alkalmas darab. A körmeneti kereszt bizánci vonatkozású értelmezése egyben megerősíti azt a gyanút, hogy III. Béla koronázásán a bizánci császárkoronázások egyes rituális elemei is megjelenhettek.[52] A temetkezésen megjelenő királyi reprezentáció bizánci vonatkozású emléke vélhetően a koronázás bizánci vonatkozásaira utal vissza, azaz feltételezhető, hogy III. Béla 1173. évi koronázása bizánci vonásokat is mutathatott, illetve a Komnénos kori bizánci császári koronák mintájára készült Szent Koronával történhetett.

Összefoglalásként lényegében egyetérthetünk Tóth Endre kutatási eredményeinek megfogalmazott tanulságával: „A magyar koronázási öltözetet és jelvényeket tehát a szerint válogatták össze, hogy volt-e közük Szent Istvánhoz." Tanulságos leszögezni, hogy a koronázási palást, amely kétségbevonhatatlanul szentistváni eredetű, annak ellenére, hogy általában nem számít a koronázás elengedhetetlen kellékének, Szent István személye miatt mégis a magyar koronázások elhagyhatatlan részévé vált. Mennyivel inkább így történhetett a Szent Korona és a jogar esetében, amelyek szentistváni ereklyeként, vagy ereklyét tartalmazó tárgyként a magyar királykoronázásokon nem voltak többé lecserélhetőek. Ha ezt a megállapítást kiegészítjük azzal, hogy a koronázási jelvények egyes darabjain a bizánci császárok hatalmi reprezentációjának elemei, illetve Bizánccal kapcsolatos szimbolikus törekvések nyomai is azonosíthatóak, akkor nagyon leszűkül a koronázási jelvények készítésének, illetve a koronázási jelvényegyüttes

---

51 A bizánci császárkoronázásokról Pseudo-Codinus: De officialibus palatii XVII. 198–199. alapján *Bréhier, Louis*: A bizánci birodalom intézményei. (Varia Byzantina VII.) Bp., 2003. 22–23.

52 Ebben az esetben a kalocsai érsek, illetve a magyar klérus egy részének ellenkezésével sem kell számolni, mivel a III. Bélát koronázó kalocsai érsek egyházmegyéjéhez egy olyan terület is tartozott Bács központtal, amelynek jelentős számú ortodox lakossága is volt, azaz a Bács-Kalocsai érseknek szükségképpen toleránsnak kellett lennie bizonyos keleti rítusokkal szemben is. A 12. század nagy részében ráadásul a kalocsai érek a székhelyét is Bácson tartotta. Al Idrisi 12. század közepén írt térképmagyarázata szerint pedig Bács városában görög tudósok (nyilván ortodox teológusok) is éltek. (*Elter István*: Magyarország Idrisi földrajzi művében (1154). Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica 82. (1985) 53–63.) Ioannés Kinnamosnak, Manuél császár titkárának beszámolója szerint: „A császár a Dunán valahol fent átkelvén egy Pagatzion (Bács) nevű városba érkezett. Ez a metropolisa a Sirmioniaknak (szerémségieknek), itt tartózkodik a nép főpapja is. Itt a lakosok számtalan tömege jött ki, hogy őt elkísérje". (*Moravcsik Gy.* i. m. 221.) Megjegyzendő továbbá, hogy a bizánci hűbéresnek számító II. László és IV. István ellenkirályokat is Bács érseke koronázta meg.

összeállításának lehetséges ideje. A történeti körülmények felvázolásával igyekeztünk valószínűsíteni, hogy ez az időszak, ahol ez a két alapvető motivációs tényező: Szent Istvántól eredő legitimáció és a bizánci császári ambíció egyszerre volt jelen, aligha lehet más, mint III. Béla koronázása. A király sírjában talált körmeneti kereszt talán arra is rávilágít, hogy ez a koronázás Béla kivételes szimbolikus igényei miatt el is térhetett az Árpád-kori magyar királykoronázások nyugati jellegű rituáléjától és több-kevesebb keleti, a bizánci császárok koronázásához igazodó vonást is mutatott. Végső soron lehetséges, hogy III. Bélát a bizánci császárkoronázásokhoz hasonló módon koronázták magyar királlyá.

III. Béla uralkodásának második felében a bizánci trón kérdése háttérbe szorult. A prioritást részben az ország igazgatásának bizánci tapasztalatok alapján, de nyugati mintára történő újjászervezése, az írásbeliség szerepének megerősítése (királyi kancellária), a kora középkori jellegű magyar társadalom modernizáló átalakításának elindítása, például a ciszterci rend erőteljes támogatása. Másrészt az ország nagyhatalmi státusának főleg Bizánc ellenében történő megteremtése hódító (visszahódító) háborúk indításával (Szerémség, Szerbia, Bosznia, Dalmácia, Horvátország, Galícia), nagypolitikai szerepvállalással, (közvetítés a pápa és Frigyes császár, valamint a bizánci és a német császár között) és nem utolsó sorban európai perspektívájú, a német-római császárság, Anglia, Franciaország, Aragónia felé irányuló házassági politikájával. Az új politikai koncepció új reprezentációs igényekkel párosult, mint például új európai rangú királyi rezidencia építése Esztergomban, vagy a III. keresztes háborútól nem függetlenül a nyugati típusú lovagi kultúra meghonosítása, amelynek fontos jele lehet a címerhasználat magyarországi megjelenése.

ÜBER DIE UNGARISCH-BYZANTINISCHE BEZIEHUNGEN UND KÖNIGLICHE REPRÄSENTATION VON BÉLA III.

Zusammenfassung

Der ungarische König Béla III. bestieg den Thron 1172 zweifelsohne als am besten vorbereiteter Herrscher der Árpádendynastie. Gemäß einer diplomatischen Vereinbarung verbrachte er früher als Thronerbe des oströmischen Kaiserreiches mehrere Jahre im Kaiserhof von Manuel I. Komnenos. Wegen Wenden des Schicksals wurde er aber schließlich nicht zum byzantinischen Kaiser gekrönt, behaltete aber vermutlich noch lange seinen Rechtsanspruch auf den byzantinischen Thron.

Der mittlerweile zum „Griechen" gewordene Herzog mußte nach seiner Thronbesteigung in Ungarn auch den Mißstrauen des lateinischen Klerus bekämpfen. Um zu seiner Herrschaft starke Legitimation zu gewinnen, strebte er sich auch danach, auch durch die Kraft der Symbole sein Vorhaben zu äußern, statt des byzantinischen Brauchtums die Tradition des Heiligen Stephanus fortzusetzen.

Hier verknüpfen sich sein persönlicher Werdegang und die Geschichte der Krönungsinsignien beziehungsweise der Heiligen Krone selbst. Es besteht schon lange her die Vermutung, daß die Erstellung der Krönungsinsignien auch mit der Regierung von Béla III. zusammenhängen könnte. Die Heilige Krone soll aufgrund der Geschichtsquel-

len und kunsthistorischen Analysen vor dem 11. Jahrhundert und nach der Mitte des 13. Jahrhunderts hergestellt werden. Ihre äußere Form weist die höchste Ähnlichkeit mit der sog. Kamelaukion-Krone der byzantinischen Komnenos-Dynastie aus dem 12. Jahrhundert auf.

Nachdem laut begründeter Vermutungen die Hl. Krone (sowie auch andere Krönungsinsignien) mit dem Hl. Stephanus verbundenen Reliquien enthalten, kann berechtigterweise festgestellt werden, daß so die Krone beide symboliche landesherrliche Grundvorhaben von Béla III. weitestgehend erfüllen konnte. Ihre Form, welche die der byzantinischen Kaiserkrone abbildet, deutet auf seinen byzantinischen Thronanspruch, die von den Insignien eingefasste Reliquien von Hl. Stephanus, kennzeichnen aber auch die Legitimierung seines Königtums in Ungarn.

Als neuer Denkanstoß kann auch das im Grab von Béla III. gefundene Prozessionskreuz als Hinweis auf den Ritus der byzantinischen Kaiserkrönungen gedeutet werden, daher ist es wohl zu vermuten, daß Béla III. auch in zu den byzantinischen Kaisern ähnlicher Weise zum ungarischen König gekrönt wurde.

In der zweiten Periode seiner Regierung sind seine Ansprüche auf den byzantinischen Thron in den Hintergrund gekommen. Als Regierungsprioritäten galten einerseits die gleichzeitige Neuorganisation der Landesverwaltung nach byzantinischer Praxis und nach westlichen Mustern, Stärkung der Rolle der neuen Schriftkultur (Errichtung der königlichen Kanzlei), die Anbahnung der Modernisierung einer früh-mittelalterlichen ungarischen Gesellschaft (z.B. durch kraftvolle Unterstützung des Zisterzienserordens), andererseits der Kampf für einen Großmacht-Status durch (Rück-)Eroberungskriege (in Sirmien, Serbien, Bosnien, Dalmatien, Kroetien, Galizien), durch Rollenübernahme in der großen Politik (durch Vermittlerrolle zwischen Papst und und Kaiser Friedrich sowie zwischen den römischen und byzantinischen Kaiserhöfen) und nicht zuletzt durch seine europäische Zukunftsperspektive aufzeigende Heiratspolitik.

Das neue politische Konzept brachte auch neue Anforderungen in der Repräsentation und Ausdrucksformen der Regierung, wie der neue pompöse königliche Palast in Esztergom oder die Einführung der ritterlichen Kultur nach westlicher Art, wo das Erscheinen der Wappennutzung auch in Ungarn ein wichtiges Merkmal geworden ist.

Béla III. hat entgegen allen früheren Vermutungen mit hoher Wahrscheinlichkeit die Farben des Árpádendynastie auf seinen Schild abbilden lassen, der jüngere König Imre hat aber – als ein vom Wappen seines Vaters unterscheidende Element und auch als Wappenschildteilung – zwei Löwen auf die rot-silber-Schnitte gesetzt.

Tomsics Emőke

AZ ESEMÉNYKÉPTŐL A RIPORTFOTÓIG.

A FOTOGRÁFIA A KÉPES SAJTÓBAN AZ 1880-AS ÉS 1900-AS ÉVEK KÖZÖTT*

Az 1850-es évek közepétől kezdve különböző szerepekben és jelmezekben Magyarországon is feltűnt a képes sajtóban a fotográfia.[1] A lapok az 1860-as évektől gyakran éltek az új médium nyújtotta előnyökkel, ám jelenléte a sajtóképek között mégis egyenetlen és esetleges volt, s a fényképek közvetítéssel, fametszők és litográfusok munkájának eredményeként kerültek az olvasók elé. Az új fotomechanikai eljárásokkal a fénykép közvetlenül, majd a müncheni Georg Meissenbach 1882-ben szabadalmaztatott módszere, az autotípia (rácseljárás) bevezetésének köszönhetően a szöveggel együtt is nyomtathatóvá vált, s ezzel elhárult a sajtóban való térfoglalásának egyik fontos akadálya, a sokszorosítás lassúsága. A hazai sajtóban már 1883–84-ben napvilágot láttak az első tónusos fényképek,[2] melyek a realitásérzet tekintetében meghaladták a megszokott fametszeteket. A magyarországi lapok kezdetben leginkább Karl Angerer és Alexander Göschl cégével készíttették a kliséket. A bécsi cég eljárásának lényege az volt, hogy a fényképről egy e célra szolgáló vonalas papírra rajz készült, amin egy speciális vakaró kés segítségével adták meg a kívánt árnyalatokat, majd réz nyomólemezt

---

* A tanulmány a Magyar Fotótörténeti Társaság által 2013. május 17–18-án rendezett *Klösz 100* című konferencián elhangzott előadás bővített változata.

1 A témáról l. *Tomsics Emőke*: Lehetőség és kényszer. A fotográfia a nyomtatott képek világában az 1880-as évek előtti sajtóban. Tanulmányok Budapest Múltjából 39. (2014) 191–214. és *Tomsics Emőke*: A fotográfia a reprodukció korában. Szempontok az 1850–60-as évek nyomtatott képeinek forráskritikájához. Folia Historica 29. (2013) 9–58.

2 A korszak fényképhasználatáról l. *Stemlerné Balog Ilona*: Történelem és fotográfia. Bp., 2009.; A *Vasárnapi Ujság* fényképhasználatáról l. *Demeter Zsuzsanna*: A fotográfia megjelenése a magyar sajtóban. Fotóművészet 41. (1998) 1–2. sz. 106–115.; A *Vasárnapi Ujság* és a fénykép kapcsolatáról általában l. *Baki Péter*: A fotográfia és a magyar sajtó kapcsolata 1945-ig. http://doktori.btk.elte.hu/art/bakipeter/diss.pdf (2015. május 19.); A fényképről az 1880-as évek képes sajtójában l. *Tasnádi Kata*: Sajtó és fotó a sajtófotó előtt. A nyomtatott fotók megjelenése a magyar képes lapokban az 1880-as években. http://www.mediakutato.hu/cikk/2014_04_tel/04_sajto_es_foto_1880.pdf (2015. április 22.); Demeter Zsuzsanna megállapítása szerint a első nyomtatott fénykép a *Vasárnapi Ujság* 1884. november 30-i 48. számában látott napvilágot. Tasnádi Kata szerint a *Képes Családi Lapok* már 1883-ban, a *Magyar Salon* pedig 1884 májusában közölt tónusos fényképet. A fotomechanikai eljárásokat képzőművészeti alkotások sokszorosítására is alkalmazták.

készítettek.[3] A fotomechanikai úton való sokszorosítás majd az autotípia megjelenése azonban nem szorította ki azonnal a hagyományos reprodukciós technikákat, az új és a hagyományos sokszorosítási eljárások még sokáig együtt éltek a lapokban, ami a legváltozatosabb módon keletkezett és sokszorosított képek elegyét eredményezte. Gyakran egy közleményhez kapcsolódva, egy oldalon láttak napvilágot rajzok és fényképek alapján készült fametszetek, valamint fényképről és rajzról klisé segítségével készült képek. Bár „1885-től lényegében minden technikai akadály elhárult a fotográfia egyeduralkodóvá válása elől, ennek ellenére a sajtógrafika – némileg visszaszorulva – mégis tovább élt és virágzott" – ahogy Demeter Zsuzsanna megállapítja. A századfordulóig terjedő korszakot a rajz és fénykép egyensúlya jellemzi.[4] A lapok büdzséjét érzékenyen érintő gazdasági oka volt annak, hogy a fotográfia képalkotó és reprodukciós technikaként egyaránt egyre meghatározóbb lett, s a lapok az 1890-es évtized vége felé egyre szívesebben nyomták illusztrációikat fényképről. A fametszetek és az autotípiák előállításának költségeiről pontos magyarországi adatok nem ismertek, de külföldi lapok példája arra enged következtetni, hogy az 1890-es évek elején már igen komoly, a költségek akár 80-90 százalékát jelentő megtakarítást jelenthetett, ha egy sajtóorgánum reprodukciós technikaként az autotípiát alkalmazta a litográfia helyett.[5] Az olcsóbb fametszet esetében ez a különbség kisebb volt. A képalkotó fotográfia előretörésének oka szintén technikai eredetű, s az egyre kisebb, egyszerűbb kézi kamerák, könnyen kezelhető nyersanyagok megjelenésében, s velük a fényképezés hagyományos tematikai kereteit és esztétikáját szétfeszítő amatőrizmus terjedésében keresendő.

Milyen hatással volt a közvetlen nyomdai sokszorosítás lehetősége a „vizuális evolúcióra"? A fényképek közvetlen nyomásának lehetőségével és a fényképezők társadalmi bázisának megnövekedésével miként változott a sajtóillusztráció műfaji összetétele? Milyen forrásokból táplálkozott és hogyan bontakozott ki a magyar képes sajtóban a par excellence fotográfiai műfaj a riport? Kik ringatták a magyar riportfotográfia bölcsőjét, s hogyan formálódott az 1900-as évektől a professzionalizmus útján elindult fotóriporteri szakma? Ezekre a kérdésekre kísérelek meg korántsem kimerítően, inkább csak vázlatosan választ adni. Példáim, következtetéseim túlnyomórészt a *Vasárnapi Ujság* és az 1894 végén indult *Uj Idők* illusztrációin alapulnak. A korszakban megjelenő napilapok közül igen kevés közölt képet, képhasználatuk esetleges, s fényképek tekintetében leginkább a portréra korlátozódik. A képes hetilapok, mint a *Magyar Salon*, *Ország-Világ*, *Képes Családi Lapok*, közül a *Vasárnapi Ujság* tekinthetett vissza a legnagyobb múltra és

3 *A. Molnár István* [ford.]: A fényképészet a sajtóban. Fényképészeti Lapok 3. (1884) 2. sz. február 35–38., 3. sz. március 53–55.; A lap 1883-ban beszámolt egy pontosabban meg nem határozott, a Meisenbachéhoz igen hasonló eljárásról, melyet Ellinger Illés szabadalmaztatott. (Vegyesek. „Fontos magyar találmány". Fényképészeti Lapok 2. (1883) 8. sz. augusztus 166–167.) A találmány későbbi sorsáról nincs adat.

4 *Demeter Zs.* i. m. 112.

5 Ebben az időben Amerikában 10 cm^2 fametszet előállításának költsége 5,50 és 8,50 dollár között mozgott, míg egy ugyanilyen méretű autotípia ára már 0,30 és 0,60 dollár volt. *Gervais, Thierry*: « Le plus grand des photographes de guerre ». Jimmy Hare, photoreporter au tournant du XIXe et du XXe siècle. Études photographiques 26. (Novembre 2010) http://etudesphotographiques.revues.org/3110 (2015. április 22.)

rendelkezett a legnagyobb olvasóközönséggel, a legrégebb óta állt kapcsolatban a fotográfiával – a magyarországi lapok közül elsőként közölt 1854-ben fényképet –, s kitűnt a képes lapok közül azzal, hogy viszonylag sok aktuális információt, hírt közölt, ami a sajátságosan fotográfiai műfaj, a képes tudósításból kinövő fotóriport fogantatása szempontjából rendkívüli jelentőséggel bír, s ugyanakkor a legnagyobb gyakorisággal jelezte a fényképkészítők nevét. A felsorolt többi lap kevesebb képet közölt, fényképhasználata következetlenebb, s az illusztráció fényképes eredetét is rendszertelenebbül tüntette fel. Az *Uj Idők* pedig arra példa, egy új sajtóorgánum hogyan alakítja ki illusztrációs stratégiáját, ebben mikor, hol és hogyan kap helyet a fotográfia.

Az 1860-as 70-es évek sajtójában a fénykép – különösen a portré – vitathatatlan sikerre tett szert, sajtóillusztrációként való felhasználásának előnyei nyilvánvalóak, használata elterjedt volt, ám ahogy Tom Gretton megállapítja, a fotográfia még „alávetett helyzetben" volt, s különösen a napi eseményekről, aktualitásokról való vizuális tudósításban nem tudta háttérbe szorítani a rajzolók munkáját.[6] A képzőművészetektől örökölt esztétika, s a hagyomány hatása annak kijelölésében, mely történések bírnak hírértékkel, változatlanul nagy, s egészen a huszadik század első évtizedéig meghatározó volt az eseményillusztráció formálódásában.

„Egy Matuszewski Boleszláv nevű lengyel, aki jelenleg Párizsban kinematográfot mutogat, egy történelmi kinematográf múzeum létrehozásán fárad, ami határozottan nem rossz eszme. Ha az eszmét az állami tényezők közrehatásával sikerülni fog megvalósítani, akkor a fotográfia a történetírás egyik legfontosabb, s bizonyára legjobb illusztrátorává fog válni. Természetesen nem olyan felvételekről van szó, aminőket különböző dalcsarnokokban mutogatnak jelenleg, s amik veszekedő gyerekeket, birkózó és locsoló embereket, vagy ugrató dsidásokat ábrázolnak. Az ilyen képek már legkevésbbé sem tartoznak a történetírás keretébe. Hanem igenis arról van szó, hogy minden fontosabb, s megörökítésre méltó történeti mozzanatokról, mint pl. császárlátogatások, hódoló díszfölvonulások, koronázási szertartás stb. készüljenek kinematografikus felvételek, amit még a késő utódok is híven láthassanak. Ilyenformán, ha Matuszewszki eszmélye megvalósul, ami minden tekintetben kívánatos, a fényképészet politikai és nemzeti jelentőségű faktorrá fog válni."[7]

A *Magyar Fényképészek Lapjában* közölt, Matuszewski elképzeléséről szóló, rövid tudósítás elég pontosan kijelöli azoknak a történéseknek a körét, melyeket a kor képes lapjai vizuálisan megörökítendőnek tartottak, s a megfogalmazás utal arra a módra is, mellyel e feladatnak meg lehetett felelni. Abban a megállapításban, hogy „a fotográfia a történelem legjobb illusztrátorává fog válni," ugyanaz az elv körvonalazódik, mely a lapok nagy részében – önmeghatározásukkal összhangban – kijelölte a képek helyét és szerepét is a sajtóorgánumokban. A szerkesztőségek célja továbbra is egyrészt történelmi feladat

---

6 *Gretton, Tom*: Le statut subalterne de la photographie. Étude de la présentation des images dans les hebdomadaires illustrés (Londres, Paris, 1885–1910) Études photographiques 20. (Juin 2007) http://etudesphotographiques.revues.org/index927.html (2013. április 15.)

7 Egyről-másról. Történelem és kinematográf. Magyar Fényképészek Lapja 2. (1898) 200.; Matuszewski, aki a Lumière fivérek kameramannja volt, *Une nouvelle source de l'histoire* (*A történelem egy új forrása*) címmel jelentette meg könyvét 1898-ban, mely az első filmről írt elméleti írások egyike volt, s elsőként vetette fel filmarchívumok létrehozásnak szükségességét.

teljesítése, másrészt a képzőművészeti értékek közvetítése, ízlésformálás volt, s e két célkitűzés egyesüléséből az eseményillusztráció terén az következett, hogy a képi megfogalmazásra méltónak ítélt jelentős események csak művészi, emelkedett tónusban kerülhettek az olvasók elé. A *Vasárnapi Ujság* célja – olvashatjuk az 1880-as évek előfizetési felhívásaiban –, hogy „tükre legyen a közéletnek, tolmácsa a hazafias érzületnek, képe a nemzeti haladásnak", „szóval korunk történetének igazi krónikája legyen" – tették hozzá az évszázad végén;[8] az 1884-ben megszűnt *Magyarország és a Nagyvilág* pedig biztosította olvasóit, hogy „képeink megválasztásánál az állandó művészi értékre fektetjük a hangsúlyt".[9] Ezek az elvek gyakran kaptak hangot az illusztrációkhoz tartozó cikkekben, képmagyarázatokban is: 1893-ban a *Vasárnapi Ujság* hangsúlyozta, hogy a kőszegi hadgyakorlatról – melynek különös jelentőségét a Matuszewski által is a méltó történeti mozzanatok közé sorolt császárlátogatás, Vilmos császár jelenléte adta – a lap „a hely szinére kiküldött saját rajzolói által fölvett és *művészileg kidolgozott* (kiemelés – a szerző) képeket közöl ... A rajzokat *Cserna* Károly, *Dörre* Tivadar, *Jantyik* Mátyás és a *»Vasárnapi Ujság« más ismert jelességű rajzoló művészei* (kiemelés – a szerző) készitik."[10] Az *Ország-Világ* pedig így fogalmazta meg illusztrációs stratégiáját: „Az »Ország-Világ«-nak gondja lesz arra, hogy képeiben népélet, történelem, táj és genre váltakozzanak. De e mellett a festőművészet örök becsű remek műveit sem fogja mellőzni."[11]

A század fordulójára megfordult a rajzok és fényképek aránya a *Vasárnapi Ujságban*. 1899-ben a 769 illusztrációnak még kicsivel kevesebb mint a fele, 371, az 1900-ban közölt 1083 illusztrációnak 53 százaléka – 569 darab – fénykép, és az év második felében a fotográfiák száma már tíz százalékkal haladta meg az egyéb ábrázolásokét.[12] Az illusztráció összetétele természetesen számonként más és más, hiszen, ha például képzőművészeti kiállításról tudósítottak, értelemszerűen kevesebb fénykép – pontosabban a fénykép inkább mint reprodukciós technika – jelent meg, s a hölgyek örömére gyakran előforduló divatképek is rajzolók keze alól kerültek ki, bár a korszak végén e téren is feltűnt a fénykép. A *Tolnai Világlapja* 1905-ben hirdetésben hívta fel a nyomdatulajdonosok figyelmét arra, hogy: „Tolnai Világlapjában megjelenő összes chlichéket kölcsön adjuk vagy eladjuk."[13] A fénykép és az arról készült nyomdai klisé is értékké vált, adás-vétel tárgyát képezte.

---

8 Előfizetési föltételeink. Vasárnapi Ujság 31. (1884) 51. sz. december 21. 823–824. 823.; Előfizetői felhívás. Vasárnapi Ujság 46. (1899) 1. sz. január 1. 12.

9 Előfizetési felhívás. Magyarország és a Nagyvilág 16. (1880) 24. sz. június 13. 395.

10 A „Vasárnapi Ujság"... Vasárnapi Ujság 40. (1893) 38. sz. szeptember 17. 644.

11 Felhivás előfizetésre. Ország-Világ 5. (1884) 51. sz. december 20. 837.

12 A fenti arányok számításakor nem számoltam a műtárgyakról készült felvételeket és nem vettem figyelembe a fényképet mint reprodukciós technikát. Ha számba vesszük azokat a fényképeket is, melyek még ekkor is fametszetként vagy rajzként, kliséről nyomva jelentek meg, a fotográfiai eredetű illusztráció mennyisége nagyobb. Mind a képekkel mind a fényképészek tevékenységével való számítások a sajtóillusztráció természeténél fogva pontatlanok, de a fő tendenciák megállapítására alkalmasak.

13 Nyomdatulajdonosok figyelmébe! Tolnai Világlapja 5. (1905) 2. sz. január 8. 84.

A képek származása – amatőrök

1.a kép
Amatőr fényképező, 1900-as évek,
MNM TF, ltsz.: 2003-75.

1.b kép
Amatőr fényképező, 1900-as évek, Budapest,
MNM TF, ltsz.: 94.170.

Az 1880-as években változás kezdődött a sajtóban megjelent illusztrációk származásában. A képek egy részét továbbra is külföldről vásárolták, ez a forrás azonban egyrészt a magyar hírek és az azokhoz kapcsolódó képi információk iránti érdeklődés növekedése, valamint – ahogy Tasnádi Kata is rámutat[14] – az 1884. évi szerzői jogi törvény elfogadása, a „jogosított kiadások" megvásárlásának kényszere miatt háttérbe került. Az aktuális honi illusztrációkat továbbra is többnyire a lapok saját rajzolói készítették, a korábbiakhoz képest azonban már elhanyagolható mértékben származtak a képgyűjteményük darabjait – elsősorban portrékat – felajánló lelkes olvasóktól,[15] ugyanakkor megkezdődött és erősen növekvő tendenciát mutatott a fényképészektől rendelt képek mennyisége. Lokálpatriotizmusból és a sajtóban történő megjelenés reklámértékét felismerve a vidéki fényképészek már az 1850-es végétől kezdve elláttak egyfajta – nem hivatalos – „kihelyezett tudósítói" szolgálatot. A lapokban az 1860-as években feltűnt vidéki fotográfusok közül Pribék Antal, Beszédes Sándor, Veress Ferenc, a Dunky fivérek, Baker Alajos, Knebel Ferenc, Oldal István vagy Auerbach Miksa felvételeivel továbbra is

14 *Tasnádi K.* i. m. 37.

15 E ritkuló példák egyike Gondy és Egey két felvétele két, Amerikába látogatott hortobágyi csikósról, melyeket Móricz Pál küldött be a *Vasárnapi Ujságnak* 1897-ben (19. sz. május 9. 303.).

találkoztak az olvasók. Az 1890-es években az eseményképek alatt leggyakrabban a nagy budapesti műtermek tulajdonosainak – Klösz György, Ellinger Ede, Weinwurm Antal, Divald Károly, Goszleth István, Erdélyi Mór – nevét lehetett olvasni a lapokban. Közülük az évtized második felének legtermékenyebb fotográfus illusztrátorai Erdélyi Mór, Klösz György és Ellinger Ede voltak. Utóbbi, és a néhány évvel idősebb Divald Károly az évtized utolsó két évében már nem készített hírképet. A vidékiek közül a kolozsvári Dunky fivérek, a temesvári Kossak József, a szegedi Keglovich Ede küldtek be leggyakrabban fényképes tudósítást környezetük jelentősebb eseményeiről. A hat fővárosi fotográfus közül a mindannyiuknál legalább másfél évtizeddel, de mesterénél, Ellinger Edénél huszonhat évvel fiatalabb, 1866-ban született Erdélyi Mór tanúsította a legnagyobb aktivitást. Erdélyi annak ellenére – vagy épp azért –, hogy nem tartozott a millenniumra konzorciumba tömörült fényképészek közé megtalálta számítását a fényképtermelés szempontjából kiugró 1896-os évben is: a *Vasárnapi Ujságban* összesen 61 felvétele jelent meg 18 helyszínről. A képek és „riportok" számát tekintve utána következő Weinwurm Antalnak 17 képe jelent meg 9 helyszínről, s őt követte Klösz és Divald egy-két eseményről felvett mintegy tucatnyi képpel.[16]

A század utolsó évtizedében új „képszolgáltató" tűnt fel, s tette magát nehezen nélkülözhetővé: az amatőr fotográfus. (1.a–b kép) Richard Leach Maddox 1871-ben közzé tett találmányát, a „száraz lapot" (száraz lemezt) az 1880-as évek elejétől készen is meg lehetett vásárolni, s a könnyebben kezelhető és olcsóbb kamerák, az 1888-ban megjelent Kodak megjelenésével nagy lendületet vett a hobbifényképezés terjedése. Ettől kezdve – ahogy Calderoni hirdette egy-egy jobb színházi látcső árába kerülő amatőr fényképezőgépeit a *Magyar Salonban* – bárki készíthetett pillanatfelvételeket: „Fényképészeti készülékek dilettánsok számára, melyekkel bárki minden előismeretek nélkül a legcsinosabb képeket készítheti."[17] A családi összejöveteleket, mókázásokat, kirándulásokat, a gyermek cseperedését és a környezetében zajló különleges eseményeket fotografáló, pillanatképeket készítő amatőr bárhol felbukkanhatott.

Az 1860-as évektől szokássá vált, hogy egy-egy helybéli értelmiségi, s fotográfus összefogásának köszönhetően fénykép után készült illusztrációval kísért apró tudósítások jelentek meg, melyek az adott település fontos történéseivel ismertették meg az olvasót, szoborleleplezésekről, épületavatásokról stb. tudósítottak. E kis helyi beszámolók továbbra is helyet kaptak a lapokban, ám az amatőr mozgalom terjedésével egyre gyakrabban egy-egy helybéli működő fotográfus örökítette meg az eseményeket: a *Vasárnapi Ujság* újságírója 1897-ben Griell Gyula rózsahegyi gyógyszerésznek a városháza tornyának beomlásáról küldött képe kapcsán elmélkedhetett a gyors építkezés lábra kapott szokásának veszélyeiről, Diósy Ede komáromi takarékpénztári tisztviselőnek, az „amatőr fotóművészet úttörőjének" a csallóközi árvízről küldött képe pedig

16 Az eseményképek közé csak olyan felvételeket számoltam, melyeken „akció" zajlik, az esemény alkalmából felvett csoportképeket stb. kihagytam a számításból. Csak azokat a fényképeket tulajdonítottam egy-egy fotográfus munkájának, melyek alatt megjelent a nevük. Mivel a képek többségénél közölte a *Vasárnapi Ujság* a képkészítőt a számok viszonylag pontosnak tekinthetők.

17 Karácsonyi és ujévi ajándékok. [hirdetés] Magyar Salon 6. (1888) december o. n. [338.]

lehetőséget adott arra, hogy a Duna váratlan nyári áradásának rombolásáról tájékoztassák az olvasóközönséget.[18] Kép és szöveg egyre gyakrabban ugyanattól a kéztől egy fényképező masinát ragadott helybéli értelmiségitől, tisztviselőtől származott mint az a Petőfi Sándor és Tompa Mihály emléktáblájának leleplezéséről küldött, képekkel illusztrált tudósítás, amit Szabó Adorján premontrei kanonok és tanár juttatott el 1904-ben a lapnak.[19]

A különböző sajtóorgánumok eltérő mértékben és részben más és más céllal vették fel illusztrációik közé az amatőr fotográfiát, s nem egyformán jártak sikerrel a műkedvelő fotográfusok toborzásában sem. A *Vasárnapi Ujság* hagyományához híven továbbra is szívesen közölte az olvasóktól érkezők képeket, a műkedvelők felvételei természetes módon integrálódtak a lap illusztrációi közé, nem volt szükség arra, hogy felhívásokkal buzdítsák kamerahasználó olvasóikat. Nehezebb dolga volt az *Uj Időknek*. Herczeg Ferenc 1894 végétől megjelenő lapja kezdetben alig élt a fényképpel. Időtálló, értékes művészetet akart közvetíteni, s ehhez a „legjobb nevű festők" képeit várta.[20] Az első számban mindössze egy portré található, a többi illusztráció képzőművészek – Vágó Pál, Margittay Tihamér, Pataky László – keze alól kerültek ki. A fényképek aránya azonban ha lassan is, de folyamatos növekedésnek indult, s már az első évfolyamban, ha ritkán is, de előfordult, hogy számuk meghaladta a képzőművészeti illusztrációkét. A 36. szám 14 illusztrációja három kivétellel fotográfia, s a 11. számban egy amatőr felvétel is megjelent egyik munkatársukról, Mikszáth Kálmánról, amint egy kávéházi kioszkban ülve gyermekeivel mosolyog a lencsébe.[21] A közölt fényképek túlnyomó többsége azonban portré volt, s a szerkesztői üzenetek tanúsága szerint kezdetben technikai hiányosságokra hivatkozva többnyire visszautasították az olvasók által beküldött fényképeket.

A szerkesztőség 1896 augusztusában tette közzé a következő felhívást: „Abból az elvből indulunk ki, hogy olyan lapnál, mint az *Uj Idők*, minden olvasó egyszersmind jó barát és szövetséges, a ki szívesen járul a lap élénkítéséhez. Ez bátorít fel minket arra, hogy kéréssel forduljunk olvasóink közül azokhoz, a kik amatőrök a fényképezés terén. Mi az amatőr-fotografálást eleitől fogva többnek tekintettük közönséges időtöltésnél: a művészi hajlam kielégítésének egy nemét látjuk benne. Szeretnők e hajlam nemesebb gyümölcseit valamennyi olvasóink számára hozzájárulhatóvá és élvezhetővé tenni. Azért is arra kérjük a tisztelt amatőröket, küldjék be hozzánk sikerültebb

18 A rózsahegyi városház a torony beomlása után. Grill Gyula amatőr felvétele. Vasárnapi Ujság 44. (1897) 33. sz. augusztus 15. 544.; Képek a csallóközi árvízről. Diósy Ede amatőr felvételei. Uo. 35. sz. augusztus 29. 577.

19 *Sz. A.*: Petőfi- és Tompa-emlék Kassán. Vasárnapi Ujság 51. (1904) 21. sz. május 22. 359–360. (három képpel); Sok esetben csak a képek készítőjének nevét tüntették fel, a hozzájuk tartozó rövid tudósítások szerző nélkül jelentek meg. Pl. Zöld Károly amatőr fotográfiáival kétszer is jelent meg rövid szöveg: Petőfi szobra Almádiban. Vasárnapi Ujság 49. (1902) 32. sz. augusztus 10. 519. (képek 521.); Az almádi Kossuth-szobor. Vasárnapi Ujság 50. (1903) 35. sz. augusztus 30. 579. (kép 580.)

20 „Nem lesz egy közleménye, egy képe sem, a mely muló értékű, éppen csak arra a hétre való volna, a melyen közreadódott." A szerkesztő üzenetei. Olvasóinkhoz. Uj Idők 1. (1894) 1. sz. december 16. 18.

21 Mikszáthék. Uj Idők 1. (1895) 11. sz. március 3. 194.

felvételeiket. Természetesen csak az olyanokat, amelyek *általánosabb érdeklődésre* számíthatnak. Nevezetesen ünnepi alkalmaknál eszközölhető csoportfölvételeket, érdekes aktuális eseteknek fotográfiáit, szép tájképeket, monumentális építkezéseket és úgynevezett *pillanatnyi* felvételeket a vadászati és a sportéletből. Nem igérhetjük ugyan, hogy valamennyi beküldött fényképet közölni fogjuk, de mindesetre a javát, még pedig az illető amatőr megnevezésével."[22] Ez az olvasókhoz címzett szerkesztői üzenet talán a millenniumi kiállítás tapasztalatait tükrözte. „Abban a hitben élünk – írta áprilisban, a millenniumi ünnepségek előtt Herczeg Ferenc –, hogy ez különösen a mi időnk, a képes ujságé, a melynek módja van a leírhatatlan dolgokat úgy ábrázolni, hogy azok is lássák, a kiknek nincs módjuk látni azokat elevenen. Az az ambiciónk, hogy a most következő félévnek az *Uj Idők* legyen a leghűbb és legteljesebb tüköre és egyszersmind a megszólaló emléke. Fotográfusaink e lapokon megfogják rögzíteni az érdekes történelmi és társasági pillantásokat, festőink és rajzolóink a nagy tablókat, együtt minden nagy eseményét, becses momentumát, minden valamire való tárgyát a milléniumnak és a kiállításnak."[23] A lap azonban nem igazán tudta teljesíteni vállalását. Kedvenc sajtóorgánumukat fényképeikkel támogató amatőrök hiányában az *Uj Idők* csak a hivatásos fényképészek képeit tudta közölni. Az ezredévi történések fényképezésére pedig konzorcium alakult a „Fényképészek Országos Szövetkezete az 1896-iki Országos Kiállításon" névvel, mely kizárólagos jogot szerzett „a fényképészeti szakmába vágó mindennemű munkálatok teljesítésére". A szövetkezetbe tömörült fényképészek privilégiuma kizárta, hogy a kiállításon más hivatásos fotográfus felvételeket készíthessen. Erdélyi Mórt és operatőrjeit – egy talán túlzó, de a szakma régi nagyjainak céhszerű összetartása és a feltörekvő új fotográfusok közötti ellentétet jól érzékeltető visszaemlékezés szerint – a rendőrök közelébe sem engedték a megörökítésre méltó eseményeknek. A kiállítás igazgatósága azonban kikötötte, hogy a szövetkezet privilégiuma „a kézi műszerekkel dolgozó műkedvelők felvételi szabadságát nem korlátozhatja".[24] Bár amatőr fotográfusok feltehetőleg számosan fényképeztek is a kiállításon – egy ilyen sorozatot a Történeti Fényképtár is őriz – a millennium idején a *Vasárnapi Ujságban* megjelent amatőr képek a díszmenetet, új létesítmények, emlékművek avatását örökítik meg. Az *Uj Idők* azonban a kiállításról, annak megnyitásáról, az épületekről csak a szövetségre lépett mesterek, s egyéb eseményekről is csak „szakfotográfusok", leginkább a szinte „száguldó riporterként" dolgozó Erdélyi Mór képeihez jutott hozzá, míg a *Vasárnapi*

22 A szerkesztő üzenetei. Olvasóinkhoz. Uj Idők 2. (1896) 35. sz. augusztus 23. 168.

23 A szerkesztő üzenetei. Áprilistól októberig. Uj Idők 2. (1896) 16. sz. április 12. 379.

24 Idézi *Lugosi Lugo László*: Klösz György 1844–1913. Élete és munkássága. Bp., 2002. 72.; A szövetkezet tagjai voltak: Strelisky Sándor, Weinwurm Antal, Mai és Szigeti, Mertens és Társa, Koller és utódai (Forché és Gálfy), Klösz György, Ifj. Divald Károly és Goszleth István. Az Erdélyi Mór millenniumi szerepléséről szóló történetet fia, Erdélyi György elbeszéléséből Baróti Judit jegyezte le. (*Baróti Judit*: Egy fővárosi fényképész: Erdélyi Mór. Szakdolgozat, ELTE BTK, 1995. 14.) Az Erdélyi Györgytől származó információ annyiban pontosításra szorul, hogy Erdélyi csak a kiállítás területén zajlott eseményekhez nem tudott hozzáférni, számára sem bizonyult sem üzleti, sem hírnév szempontjából rossz lehetőségnek a millennium. Fényképezett a tornaünnepélyen, az állatkiállításon, a díszmenetnél és a pusztaszeri emlékműnél, Vereckén és a Vaskapu-csatorna megnyitásán stb.

Ujság kipróbált és hűséges amatőrfényképészek mozgalmas pillanatképeivel tudta színesíteni tudósításait.[25] A felhívások ellenére az első, gyaníthatóan amatőr felvételek csak 1897 júniusában érkeztek Herczeg Ferenc szerkesztőségébe a Nagyenyed környéki árvízről, s még sokáig ritkaságnak számítottak a lapban a műkedvelők felvételei.[26]

Az *Uj Idők* a művészet értékeinek új hordozójaként kezdett tekinteni a fotográfiára, s 1899-ben egy szerkesztői üzenetben újfent biztatta fényképezéshez értő olvasóit: „Amatőr-fényképész. Szivesen közöljük az *Uj Időkben* előfizetőink és olvasóinknak olyan amatőr-fénykép felvételeit, melyek szépségükkel és érdekességükkel kitünnek. Arról természetesen nem lehet szó, hogy egyes személyek arcképeit mutassuk be; közlésre csak érdekes vagy festői jelenetek, kiválóan szép tájrészek (alakokkal) s hasonló festői hatású képek alkalmasak. Ha vannak ilyenfajta fényképfelvételei, szivesen válogatunk belölük s közreadjuk a javát."[27] A szerkesztői üzenetekből ítélve, bár – az év második felében növekvő számban – elkezdtek szállingózni az amatőr fényképek, az olvasók továbbra is inkább rajzokat küldtek. Ahogy egy szeptemberi szerkesztőségi értesítésből megtudható, a lap más módot is keresett illusztrációinak érdekesebbé tételére: „Az aktuális képeket illetőleg pedig ugyancsak erősen fölvegyverkeztünk: az *Uj Idők*-nek mostantól kezdve külön fotografáló készülékei vannak."[28] „Az Uj Idők eredeti felvételei" aláírást viselő fényképek részben feltehetőleg ilyen, a szerkesztőségi kamerával felvett képet takartak. Az amatőrök tevékenysége csak az 1900-as évektől érte el a valószínűleg eredetileg remélt mértéket.

Az 1901-ben indult *Tolnai Világlapja* nem csak magától értetődő természetességgel fogadta az amatőr fényképezők felvételeit, de a lap népszerűségét növelő képi hírekként határozottan számított is rájuk. Már az első számban közölt amatőr felvételeket, s az első két lapszám a következő hirdetést tartalmazta: „Fényképészek és amateur-fényképkészítők kéretnek, ha valamilyen ünnepély, esemény vagy szerencsétlenség alkalmával felvételt csinálnak, azt, akár retouchirozatlanul is, alulirott szerkesztőséghez beküldeni sziveskedjenek, hogy az a »Tolnai Világlapjá«-ban gyorsan közölhető legyen."[29] A 15. számtól kezdve szinte folyamatosan kérik az amatőr fényképészeket, „ha valamily eseményről felvételt készítenek, küldjék be: »Tolnai Világlap«-ja

---

25 Pl. Fényképek az ünnepélyekről. – Lord Albert amateur pillanatnyi fölvételei. Vasárnapi Ujság 43. (1896) 20. sz. május 17. 325.; Pillanatnyi fényképek a junius 8-iki díszmenetről. – Paur Géza fölvételei a Vérmezőn az induláskor. Uo. 24. sz. június 14. 398.; Pillanatnyi fényképek a junius 8-iki díszmenetről. – Dr. Balló Géza amateur fényképei. Uo. 400.; Pillanatnyi fényképek a június 8-iki díszmenetről az új országház előtt. – Janovitz Emil mérnök amateur fölvételei. Uo. 25. sz. június 21. 413–414.

26 Árvízképek. Hídbeomlás. Uj Idők 3. (1897) 26. sz. június 20. 569.; Árvízképek. Tehervonat kisiklása. Felvinc környéke víz alatt. Uo. 572.

27 A szerkesztő üzenetei. Amatőr-fényképész. Uj Idők 5. (1899) 11. sz. március 12. 240.

28 Az Uj Idők olvasóihoz. Uj Idők 5. (1899) 39. sz. szeptember 24. 283.

29 Fényképészek és amateur-fényképkészítők... Tolnai Világlapja 1. (1901) 1. sz. szeptember 28. 8.; „...*Dr. Spányi Géza* ezredorvos, lapunk belmunkatársa, szives volt a most folyó hadgyakorlatokról eredeti fényképfelvételeket eszközölni, melyekkel jelen számunkban kedveskedünk olvasóinknak." Katona hadgyakorlatokról. Uo.

szerkesztőségének."[30] Ez a hirdetési szöveg éveken keresztül olvasható volt a lapban. 1903-ban a 14. számban szerkesztői levélben hívták fel a figyelmet törekvésükre, hogy olvasóiknak minél többet szeretnének nyújtani, s ezért kérték az előfizetőket, hogy írják meg, mi érdekli őket a legjobban, s miből óhajtanának még többet látni.[31] Sajnos az olvasói véleményekből levont következtetésekről nem tudósítottak, s így nem tudhatjuk, vajon a 20. számban közzétett felhívás, melyben oly fényképekért folyamodnak olvasóikhoz, „melyek asztaltársaságok, társaskörök, szüreti mulatságok, nyári ünnepélyek, műkedvelő előadások, szóval olyan fényképfelvételek, melyek a nagyközönségnél általános érdeklődésre számíthatnak", e felhívás eredménye-e.[32] S hogy a „hétköznapi ünnepek" képei lassan meg is találták útjukat a laphoz, azt az is bizonyítja, hogy a 23. számban kérték „a fényképész és amateur-fényképész urakat, hogy a lapnak beküldött képekhez az illető alkalomról lehetőleg részletes leírást is csatoljanak".[33] Ezt a kérést még jó néhányszor megismételték.

Az 1900-as évektől egyre több fénykép érkezett, s jelent meg a lapokban amatőr fényképészektől. Ahogy Kerny István is – aki a kezdetektől fogva részt vett az amatőr mozgalomban – írja, ekkortól erősen megnövekedett az amatőrfényképezés iránti érdeklődés, s szinte minden városban alakultak fényképező egyesületek.[34] Egyaránt fellendült a magánemlékeket gyűjtő hobbi-amatőrök és az amatőrizmus művészi vonalát képviselő műkedvelő fotográfusok tevékenysége. A műkedvelők szerveződtek, megélénkült a fotósélet, fotóklubok jöttek létre, növekedett a kiállítási aktivitás, s az amatőrök egyre inkább „láthatóvá váltak", viszonylag rendszeresen a nagyközönség elé léptek, kiállításokon mutatkoztak be. A műkedvelő fotográfusok kiállításairól[35] rendszeresen beszámoló *Vasárnapi Ujság* a Photo Club 1903-as tárlata után a következőkről tájékoztatta olvasóit: „A magyar amatőrök részéről tervezett első kiállítás alkalmából a »Vasárnapi Ujság« a magyar műkedvelő fényképészek több kiváló művét fogja bemutatni. Szándékunk általában a magyar műkedvelői fényképezés, ezen új művészi ág jelesebb termékeit időről-időre megismerteti. Közönségünk így lapunk révén meg fogja ismerni hazánk legelső műkedvelőit és azoknak művészi és technikai szempontból becses műveit."[36] Az amatőr fényképészek képeit hírek illusztrálására régóta alkalmazó lapban az 1900-as évek elején radikálisan meg is nőtt a fényképészetet nem hivatásként űzők jelenléte: 1899-ben a mintegy ezer – megközelítőleg fele részben rajz, másik felében fénykép – illusztráció közül 27, azaz körülbelül 3 százalék érkezett amatőröktől, az 1902-ben közölt több mint 1300 illusztrációnak már a tizedét, 130 képet küldtek műkedvelő fotográfusok.

---

30 Amateur-fényképészek... Tolnai Világlapja 2. (1902) 15. sz. április 12. 2.

31 Tisztelt Olvasók! Tolnai Világlapja 3. (1903) 14. sz. április 5. 2.

32 [hirdetés] Tolnai Világlapja 3. (1903) 20. sz. május 17. 30.

33 [hirdetés] Tolnai Világlapja 3. (1903) 23. sz. június 7. 2.

34 Kerny István visszaemlékezése. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár (továbbiakban MNM TF) Fotótörténeti Adattár

35 Az első magyarországi amatőr fényképkiállítást a Magyarországi Kárpát Egyesület budapesti szakosztálya rendezte a Műcsarnokban 1890-ben.

36 [*Szana Tamás*]: A budapesti „Photo-Club" kiállítása. [Szerkesztői megjegyzés]. Vasárnapi Ujság 49. (1902) 1. sz. január 5. 13.

2. kép

Hortobágyi csikós, 1902. Haranghy György felvétele, MNM TF, ltsz.: 1052-1955.

Előfordult, hogy egy-egy lapszámban – a művészeti reprodukciókat és portrékat leszámítva – az összes megjelent fotográfiát amatőröktől kapta a lap.[37] Míg a működvelő fényképészek tárlatait ismertető cikkek a kiállított művek művészi értékét emelték ki – nem véletlenül, hisz 1902-ben Kohlmann Artúr, 1903-ban Szana Tamás jegyezte az ismertetéseket – mindketten a Photo Club tagjai –, a *Vasárnapi Ujságban* megjelent amatőr felvételek túlnyomó többsége dokumentatív, hírértékkel bíró pillanatkép volt, melyekkel lelkes, vidéki és fővárosi hobbifényképészek szűkebb pátriájuk vagy a fővárosi társadalom eseményeiről tudósítottak. Az amatőr fotókiállításokon megismert fényképészek munkái közül is azok tűntek fel a lap oldalain, melyek a művészi értéken kívül a mozgalmasság frissességével bírtak, s egy másik fontos tulajdonsággal is rendelkeztek. A fotográfiai művészi minőséget így jellemezte 1906-ban a művészetkritikus Lyka Károly: „A szerző nem elégedett meg azzal, hogy dokumentumot kapott egy jelenségről, amely dokumentum igen közel jár a tudományos pontossághoz, hűséghez."[38] Az amatőr művészek képeinek más, a sajtó számára egyre becsesebb tulajdonsága – mintegy Lyka szavainak inverzeként – pedig így fogalmazódott meg 1899-ben, egy a kolozsvári működvelő fényképkiállításról megjelent rövid írásban: a kiállított képek „nemcsak művészeti, hanem egyszersmind tudományos, nevezetesen néprajzi, tájrajzi, geologiai, stb. szempontból is fölötte nagy becscsel"[39] – vagyis dokumentatív értékkel is bírnak. Így bár a magyar amatőr mozgalom egyik századeleji megújítójának, a debreceni Haranghy Györgynek fotográfiáival többször lehetett találkozni a *Vasárnapi Ujság*

37 Pl. az 1902. február 9., 6. szám.

38 *Lyka Károly*: Fényképezés és művészet. A művészi fényképezés évkönyve 1. (1906.) 7–17. 12.

39 Működvelők fényképkiállítása. Vasárnapi Ujság 46. (1899) 4. sz. január 22. 59.

hasábjain, nem a piktorializmus irányzatának legszebbjeiként számon tartott, gyönyörű fényhatásokat megörökítő képei, hanem az alföldi pásztorélet – Herman Ottó által is elismert – életszagú dokumentumaiként értékelt felvételei jelentek meg. (2. kép) A lap fényképhasználati gyakorlatából egyrészt kiolvasható a fotográfia művészetként való értékelésének, másrészt a képi hitelesség értelmezésének átalakulása. Bár a *Vasárnapi Ujság* továbbra is nagy hangsúlyt fektetett a művészi értékek közvetítésére – bizonyíték erre a számtalan festmény és műtárgyreprodukció –, a sokasodó fényképek, s azon belül a növekvő arányban használt amatőr pillanatképek nem e misszió eszközeiként jutottak egyre nagyobb szerephez. Ez a jelenség a fényképben rejlő információforrás felfedezéséről, a kortárs történések életszerű megragadását, korszerű közvetítését lehetővé tevő eszközben rejlő lehetőségek felismeréséről, növekvő kihasználásáról tanúskodik. A korszakban leginkább és legsikeresebben a *Vasárnapi Ujság* élt a fényképezést nem hivatásként gyakorlók kínálta lehetőséggel. Az amatőrök aktivitását megnövelő 1896-os évtől 1900-ig a lapban megjelent eseményekről tudósító fényképnek a hatvan százalékát, közel két és félszáz felvételt műkedvelők küldték be, a négy év eseményei közül 65-ről értesítve az olvasókat.

Ha a változás nem is volt azonnali és mindent elsöprő, az amatőr képtermeléssel a fényképező olvasó érdeklődése kapott teret a lapokban, ami hatással volt a média és a fogyasztók kapcsolatára, a médiatartalom alakulására. Az amatőr képkészítők megjelenése a „résztvevő média" (participatory media) korai jelenségeként értékelhető.[40] A *Vasárnapi Ujságban* az 1890-es években közölt amatőr képeket számba véve az tapasztalható, hogy azok tárgyukat tekintve nem igen térnek el a hivatásos fotográfusoktól megjelent képekétől. Ennek egyik oka nyilván a lap illusztrációs politikája, másrészt talán az is, hogy az 1890-es évek fényképezői még nem rugaszkodtak el a hagyományoktól abban, hogy mit tartanak a sajtóban való megjelenésre alkalmasnak. E tekintetben igazi változást a következő évtized hoz majd a szaporodó zsánerképekkel, s a köznapi emberek életének történéseit, műkedvelő előadásokat, banketteket stb. ábrázoló fotográfiáival, ahogy az erre való igény a *Tolnai Világlapjának* a valószínűleg az olvasókkal való kommunikációból leszűrt tapasztalat eredményeként közzétett, idézett felhívásában megfogalmazódott.

A zsáner változása – a városi életkép

Az illusztráció összetétele műfaji szempontból ingadozó volt. A portré és a topográfiai kép uralkodott a fényképek között, de például az országgyűlési képviselők arcképeinek közlése néhány szám erejéig igen megnövelte számukat, egy-egy művészjubileum pedig a képzőművészeti reprodukcióknak kedvezett. A pillanatképek megjelenésével változás kezdődött a sajtóképek műfaji felépítésében.

A közérdekű, nagy események – ipari és művészeti kiállítások, tudományos konferenciák, kongresszusok, nagy építkezések, vasútvonalak, hidak, szobrok avatása, temetések, hadgyakorlatok, országgyűlési viták – mellett az arisztokrácia, a felső tízezer

40 A témáról l. History of Participatory Media. Politics and Publics, 1750–2000. Ed.: Anders Ekström–Solveig Jülich–Frans Lundgren–Per Wisselgren. New York, 2011.

3. kép

„Utczai kép Budapestről husvét hetéből", 1902. Goró Lajos rajza,
Vasárnapi Ujság 49. (1902) 14. sz. április 6. 223.

életének az átlagember számára ünnepi értékű mindennapjaiba láthatott bele az olvasó a lapok élőképeket, jótékony ünnepségeket, korcsolyázásokat, bálokat, virágkorzókat, lóversenypillanatokat megörökítő illusztrációin keresztül. Ez utóbbi, műfajukat tekintve már gyakran a zsáner kategóriájába sorolható képek egyre gyakoribb vendégek voltak az 1890-es évek képes lapjaiban. A korabeli megforgalmazásban a „zsáner" műfaji megnevezés azonban elsősorban népi életképeket jelentett, melyeket a *Vasárnapi Ujság* a „Népviseletek és zsánerképek" rovatban közölt. A paraszti élet, a díszes ruhák, ősi hagyományok, szokások ismertetése a nemzeti érzés erősítése és a szépérzék csiszolásának jegyében, oktató-nevelő célzattal történt. Bár a modernitást közvetítő városi zsánerek közül is jelentek meg „Népviseletek és zsánerképek" cím alatt, mennyiségük meg se közelítette az etnográfiai képekét. A városi élet „pillanatnyi" megörökítésére még az 1900-as évek elején is elsősorban a rajzolók vállalkoztak.[41] A képek alatt leggyakrabban Goró Lajos, Linek Lajos, Nádler Róbert nevével találkozunk. (3. kép) A lapok a „szakfényképészektől" ilyen típusú képeket nem rendeltek s a művészi ambícióval rendelkező amatőrök masinája a hagyományosan „művészetközelinek" tartott témák, tájképek, portrék, népi zsánerek felé fordult. A hétköznapi élet etnográfiai érdekességtől mentes eseményei

41 Pl. Husvét a fővárosban. – Linek Lajos rajzai. Vasárnapi Ujság 51. (1904) 14. sz. április 3. 220.; A körúton. – Goró Lajos rajza. Vasárnapi Ujság 51. (1904) 41. sz. október 9. 700.

Dr. PORTELEKY LÁSZLÓ DISZKOSZ-DOBÁSA.

egyesület, a vidékiek közül a «Hódmező-Vásárhelyi tornaegyesület», meg a «Pécsi athletikai klub». *().*

EGYVELEG.

* **Hatalmas csillaghullás** lesz 1899 november havában, s több milliárd meteor lesz látható. Ennek az égi tüneménynek előjelei már a jelen évben is fognak mutatkozni november 14-én és 15-én kora hajnalban az égboltozat keleti és éjszakkeleti részén, ha elég tiszta lesz s a holdvilág nem rontja meg a látványt. A lehulló csillagok nagyobb része az Oroszlán csillagképpel látszik összefüggőnek s ezért Leonidák névvel jelölik a csillagászok. Éjfél után kezdődik meg az érdekes látvány.

* **A legnagyobb teleszkopot** most állították fel Chicagóban. A lencse átmérője egy méter, sulya 4½ mázsa. A lencse csiszolása öt évi munkába került.

* **Házi állatokat** nem tartanak a japanok. Nem esznek húst, nem isznak tejet s ezért ökröt csak kivételesen tartanak, főkép Yeddóban, mivel a mikado családja tagjainak temetésekor a gyászkocsit ökrök vonják. Ló, szamár és öszvér nincs, mivel a kocsikat emberek vonják. Hiányzanak a kutyák is a háznál, de vad kutya van sok. Juh, kecske, disznó szintén nincs, s mivel öltözetük selyemből vagy növényrostokból készül, a vadállatok bőrét sem használják fel. Tyúkot, kacsát és galambot jóformán csak idegenek esznek.

* **Új fészeképítő halat** fedezett fel dr. Bell kanadai tudós a Hudson-öböl déli részében. Az indiánok avadozinak, azaz kőhordónak hívják, mivel tavaszszal tömegesen épitik kövekből, homokból és törmelékekből a víz alapján fészköket, gyakran fél kilogramm sulyu követ vivén szájukkal. A nőstények ikráikat a kövek közé rakják. Nyáron, midőn a folyók vize apad, ezek a jelentékeny nagyságu közös fészek halmok részben szárazon vannak, de akkor már a kis halak is kiköltöztek innen.

* **Eredeti büntetés.** Natchez amerikai városban egy a Mississippi partján levő kártyabarlangban elvesztette az ott kikötött gőzhajó egyik utasa pénztárczáját. A hajó kapitánya hosszas eredménytelen kutatás után megfenyegette a kártyabarlang tulajdonosát, hogy elviszi házát, ha a hajó indulása előtt nem kerül meg a pénztárcza. A kitűzött időben matrózaival összekötöztette a házat és az ablakokat a legvastagabb kötelekkel s újból kérte a pénztárczát, mire csak szitkozódásokat kapott válaszul. Erre visszatért a hajóhoz, megadta az indulás jelét s a kötelek huzása következtében a ház ropogni kezdett. A háztulajdonos megijedt s az ablakon rögtön kidobta a pénztárczát.

* **A mandzsurok földjén,** Khina éjszaki részén, megkezdették a vasutépitést az oroszok. Transzbajkaliából ágazik el ez a vasut a nagy szibériai vasut fő vonalából s közel 2500 km hosszuságban megy át a mandzsuk földjén Vladivosztok orosz kikötő felé. A nagy vasutat öt év alatt épitik fel az oroszok mintegy 150 millió rubel költségen. Az épités főhelye Beduna, mely azelőtt jelentéktelen pusztai tanya volt, már tekintélyes várossá nőtte ki magát.

* **Üveg sulymértékeket** készitenek már Németországban, melyek igen csinosak és törhetlenek. A sulyok kup-alakúak s felül fogantyúval birnak, 5 kilogrammtól 500 grammig lefelé különböző nagyságban.

* **A strucztojás** tápláló ereje igen nagy, körülbelől két tuczat tyuk tojásának felel meg s különösen kitünő tésztát és pástétomot lehet belőle késziteni. Egy tojás átlag másfél kiló sulyu s főzésére 45 percz szükséges. A strucz tenyésztők gyakran eszik a strucztojást, mivel a strucz naponta ejt el egyet s kiköltésére 6 hét volna szükséges.

* **Tiz tonna gyémántot,** azaz 10.000 kilónyit találtak 1892 végéig a délafrikai gyémánt telepeken. Ezek értéke mintegy 600 millió forint. Évenként átlag 500 kilogrammot találtak, a bányákban 8000 ember dolgozik, ezeknek egy ötödrésze fehér ember.

* **Az összes hirlapok** példányszáma becslés szerint évente 12.000 millió. Ezzel a rengeteg tömeggel Erdély területének felét lehetne beboritani, s a papir sulya 781 millió kiló lenne. Ha a lap elolvasására csak öt perczet számitunk is, 100.000 év kellene mindezt végig olvasni s egymás fölé rakva az egy év alatt megjelent lapokból 800 kilométernyi magas oszlop lenne.

* **Szelid oroszlánja van Rothschild Alfréd bárónak.** A házban és kertben ugy kiséri, mint a kutya. A még fiatal állat naponta mintegy 5 font főtt ürühust kap rizszsel keverve.

DÖNTŐ FUTAM «MAGYARORSZÁG BAJNOKSÁGÁÉRT» 100 YARDOS SIKFUTÁSBAN.

[illegible] — A [illegible]: 1. [illegible] László (M. A. K.). 2. Koppán Pál (M. U. E.) bajnok. 3. Speidl Zoltán (M. U. E.). 4. [illegible] (Germania, Berlin.)

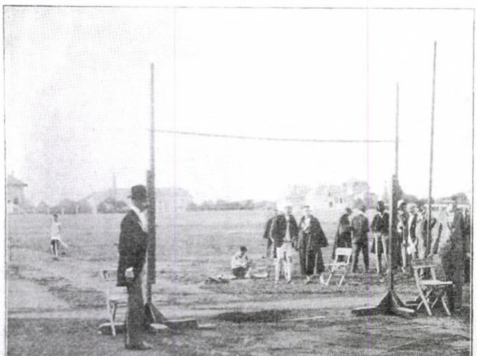

RÚDUGRÁS.

A MAGYAR ATHLETIKAI KLUB 1897. ÉVI ŐSZI VIADALA. — Divald fényképei.

4. kép

Magyar Atlétikai Club versenyei, 1897. Divald Károly felvételei,

Vasárnapi Ujság 44. (1897) 45. sz. november 7. 752.

a század első évtizedében, a közvetlen megfogalmazású pillanatképek terjedésével és kezdetben főként lelkes, többnyire a városi értelmiségi és alkalmazotti rétegből származó „sportamatőröknek" köszönhetően szivárogtak be a lapok oldalaira. A „Népviseletek zsánerképek" rovatban 1900-ban tűnik fel először városi pillanatot megragadó, bár beállított, de nem műtermi fénykép, a VIII. kerületi népkonyha bemutatására. A felvételt Klösz György készítette 1899-ben.[42] Ekkor a rovat 54 illusztrációja között 18 népi életkép, 25 külföldi, egy történeti kép és 5 városi témájú zsáner található. A városi életképeket, köztük a felső tízezer életéről tudósító képeket is, leginkább az „Időszerű illusztrációk" című rovatba sorolták, ami jelzi, hogy e képeknél elsősorban a hírérték számított. E hírképeknek számító illusztrációk között sok fotográfia jelent meg.

5. kép
Jáger Marit, a hódmezővásárhelyi méregkeverőt a tárgyalásra kísérik, 1894. március,
Plohn Illés felvétele, Néprajzi Múzeum, ltsz.: 10537,
Vasárnapi Ujság 44. (1897) 14. sz. április 4. 221.

Speciális kategóriát képeznek a képes lapok illusztrációi között az 1890-es évektől egyre gyakrabban felbukkanó sportképek, melyeknek száma is, minősége is változott a tömegsport nagyarányú terjedésével. (4. kép) A sportpályákon zajló jelenetek megörökítésére rajzolók és fotográfusok egyaránt vállalkoztak. Készített sportfelvételeket Divald Károly vagy Goszleth István, s e téren is jelentős volt az amatőrök hozzájárulása, mint az újságíró, sportszervező és labdarúgó-játékvezető Iszer Károly.[43]

A szenzációk képi megfogalmazása csak a képes bulvárlapok megjelenésével, az 1900-as évektől vett lendületet, az 1880–90-es évek képes hetilapjai tartózkodtak az ilyen jellegű aktualitások képi megjelenítésétől. A fenséges természet hatalmát mutató katasztrófák, mint Szeged pusztulása, Eperjes égése vagy a zágrábi földrengés képeivel elégítették ki az olvasók borzongás iránti igényét. Az öngyilkosságokról, gyilkosságokról s egyéb bűnügyekről szóló tudósítások egy-egy nagyon kirívó esettől eltekintve többnyire a lapok apró híreket tartalmazó rovataiban maradtak, a betűk birodalmában.[44]

---

42 Budapesti Történeti Múzeum (BTM) Kiscelli Múzeuma, ltsz.: 8624/9x12.

43 A Magyar Athletikai Klub 1897. évi őszi viadala. – Divald fényképei. Vasárnapi Ujság 44. (1897) 45. sz. november 7. 751–752.; A Magyar Athletikai Club versenyeiről. Goszleth fényképe után. Vasárnapi Ujság 47. (1900) 41. sz. október 14. 672.; Pillanatnyi fölvételek a budapesti football versenyekről. Vasárnapi Ujság 48. (1901) 15. sz. április 14. 245. Iszer Károly és Obrich Károly amatőr felvételei.

44 Mi újság? Nyári árvizek. Vasárnapi Ujság 50. (1903) 30. sz. július 26. 501–502.; A Duna áradása Budapestnél. Siklóssy László amateur fölvételei. Uo. 501.

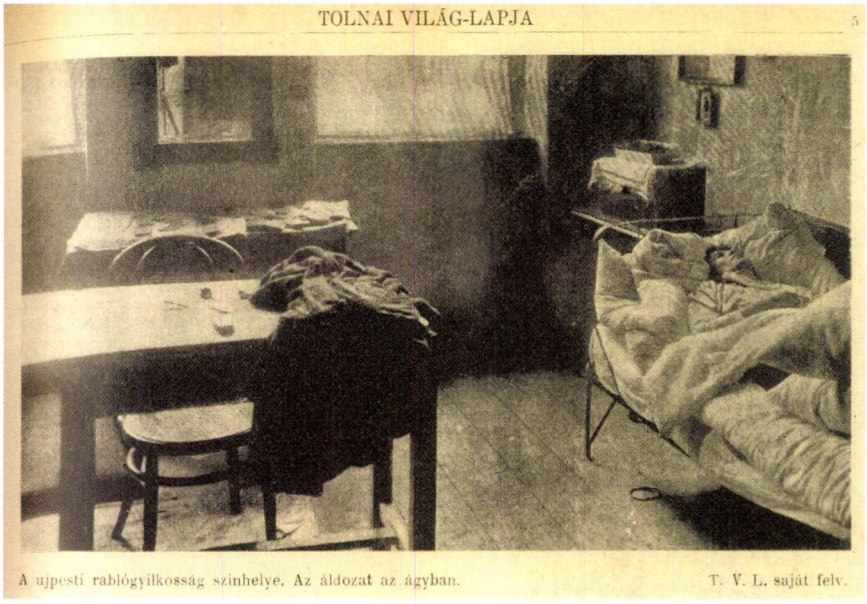
TOLNAI VILÁG-LAPJA 5

A ujpesti rablógyilkosság szinhelye. Az áldozat az ágyban. T. V. L. saját felv.

6. kép

„A ujpesti rablógyikosság szinhelye. Az áldozat az ágyban. T. V. L. saját felv."

Tolnai Világlapja 3. (1903) 16. sz. április 19. 5.

Időnként megdöbbentően kegyetlen, aljas bűnügyek elkövetőinek portréi szolgáltattak alkalmat a borzongatás helyett az emelkedettebb intellektus számára megfelelőbb, tudományos színezettel bíró elmélkedésre, lehetőséget a frenológia (arcisme) tudományában való elmélyülésre. Az „újabb időben annyira divatos *pillanatnyi* fölvételeknek" egyikeként egy nagy port kavart sikkasztás elkövetőjének arcképét közölte a *Vasárnapi Ujság* a „lap egy barátjának jóvoltából" így kommentálva a képet: „Első sorban a legtöbb ember azt kivánja tudni, már akár közönséges kiváncsiságból, akár lavateri koponyatani tanulmányok szempontjából, – milyenek lehetnek az arczvonásai, milyen lehet a koponya alakulása, *külseje* annak az embernek, kit oly emberismerők, a minőknek kell lenni egy nagy, hazánkban egyik legnagyobb pénzintézet vezetőinek, ellenőreinek, felügyelőinek – *teljesen megbizhatónak, feddhetetlennek* tartottak évek során át, s a ki a nagy bizalommal, mely milliók kezelését bizta rá »becsületes« arczot mutatva, ily rengetegül galád módon vissza tudott élni: egy milliót sikkasztott el, hogy azt gazdagodására, élvezeteire, nemtelen vágyainak kielégítésére s őrült pazarlásokkal járó kedvteléseire fordítsa."[45] „Folyton izgalomban tartják a közvéleményt" a hódmezővásárhelyi méregkeverők, kikről a helyi fotográfus, Plohn Illés szolgált fényképekkel, (5. kép) s visszatérő témák voltak a vasúti

45 Milliomos sikkasztás. Vasárnapi Ujság 39. (1892) 2. sz. január 10. 36.; képe: A milliomos sikkasztás. – Tündérlak Váczon. Piufsich Lajos váczi házának kertjében. Erdössy Rezső pillanatnyi fölvétele után. Uo. 36.

szerencsétlenségek, áradások, tűzvészek és a tavaszi hó. 1903-ban a *Tolnai Világlapjában* már gyilkossági helyszínt is lehetett látni fényképen, az ágyban a rablógyilkosság áldozatával, a megfojtott Kubányi Mariskával.[46] (6. kép)

A képes tudósítás

„Idegrázás és érdekfeszítés nem képezte célunkat. Nemes, szép, jó és igaz a mi törvényeink, a miknek hódolunk. Rázkódtató napi eseményeknek nem engedünk tért, mert ez kívül áll a szórakoztatás és ízlés keretén."[47] A 19. század végének képes hetilapjai illusztráció szempontjából is kis túlzással élve „hír nélküliek" voltak. Az *Ország-Világ* 1884 és 1886 nyara közötti két évfolyamában egyetlen eseményt megörökítő illusztráció, egy fotográfia jelent meg: Klösz Györgynek az 1885. évi kiállítás megnyitását ábrázoló felvétele.[48] Még 1900-ban is a *Vasárnapi Ujság* 1083 illusztrációjából mindössze ötvennégy felvétel örökített meg eseményeket, szám szerint huszonhármat. Természetesen, ha a rajzokat is hozzávesszük, a különböző történésekről szóló képes tudósítás ennél jóval több, de a portrékhoz, képzőművészeti reprodukciókhoz, műtárgyfelvételekhez, irodalmi illusztrációkhoz viszonyított aránytalanság nagy marad. A napilapok számára viszont létszükséglet volt az aktualitás, s így – ha egyáltalán hoztak illusztrációt – a friss képek is fontosabbak voltak, mint a heti rendszerességgel megjelenő családi lapoknak, magazinoknak. 1878. augusztus 31-én négyszáz halálos áldozatot követelő árvíz pusztított Miskolcon és Egerben. A *Magyar Hírlap,* miután sürgönyileg hiába próbált a helybéli fotográfusoktól fényképeket szerezni a víz pusztításáról, „költséget és fáradságot nem kímélve" saját fényképészt – a „tájfényképészek legkitűnőbb képviselőjét", Klösz Györgyöt – küldött ki a katasztrófa színhelyére, és képeit címlapon közölte.[49] (7.a–c kép) A *Magyar Hírlapnak* e magyar sajtó történetében vélhetőleg első és ugyanakkor feltehetőleg költséges akciójának sokáig nem lett folytatása, aminek az is oka lehetett, hogy a fényképkészítés korántsem bizonyult olyan gyors eljárásnak egy napilap számára mint

---

46 Téli kép a Városligetből. Klösz márczius 26-án fölvett fényképe után. Vasárnapi Ujság 46. (1899) 14. sz. április 2. 231.; A hódmezővásárhelyi méregkeverők. Plohn I. [Illés] fényképei után. Uo. 44. (1897) 11. sz. március 14. 174. és A hódmezővásárhelyi méregkeverők pöre. – Plohn J. fényképei. Uo. 44. (1897) 14. sz. április 4. 221.; Egy tehervonat balesete Galántánál. – Döbrentei Sándor amateur fölvételei. Uo. 47. (1900) 46. sz. november 18. 764.; A vágvölgyi árvíz. – Dr. Pattantyus A. [Ábrahám Géza] fényképei.; Egy víz által elöntött utcza Trencsénben. Cserna Károly rajza.; Hieronymi belügyminiszter a Trencsény és Istebnik közötti vasuti hidnál. Futtaky Gyula fényképe. Uo. 41. (1894) 27. sz. július 21. 448–449.; A julius 1-sei újpesti nagy tűzvész. – Paur Géza pillanatnyi fényképei után. Uo. 445.; Az ujpest rablógyilkosság szinhelye. Az áldozat az ágyban. T. V. L. saját felv. Tolnai Világlapja 3. (1903) 16. sz. április 19. 5.

47 Felhívás előfizetésre. Ország-Világ 5. (1884) 40. sz. október 4. 653.

48 A kiállítás megnyitása 1885. május 2-án. Klösz eredeti felvétele után rajzolta az „Ország-Világ" számára Mayerhoffer. Ország-Világ 6. (1885) 20. sz. május 9. 318–319.

49 Az esetet részletesen elemezte Balogh János Mátyás a *„Képes világ"* című, a 19. századi illusztrált sajtóról a Budapesti Történeti Múzeum és az Országos Széchenyi Könyvtár szervezésében 2012 decemberében tartott konferencián. A témát érintette doktori disszertációjában: Üzleti szellemű fővárosi napisajtó a dualizmus korában. A budapesti sajtóipar története. ELTE Phd. 2014. 58.; http://doktori.btk.elte.hu/hist/baloghjanosmatyas/diss.pdf (2015. június 15.)

245. szám. II. évfolyam. Egyes szám ára 3 krajczár. Péntek, 1878. szept. 6.

MAGYAR HIRLAP

POLITIKAI NAPILAP.

Megjelen hétfőn és ünnep utáni napokon is.

Előfizetési árak: ... Szerkesztőségi iroda: kerepesi-út 15. sz. ... HIRDETESEK

Előfizethetni A „MAGYAR HIRLAP"-ra

Egész év . . . . 12 frt — kr.
Fél év . . . . 6 „ — „
Negyed év . . . 3 „ — „
Egy hóra . . . . 1 „ 20 „

Előfizethetni bármely naptól kezdve.

Budapest, szeptember 6.

Bosnia és Hercegovina megszállása a legújabb hadihoz és tekintélyes katonai szakértők állítása szerint alig 30—30 ig be lesz fejezve. Philippovics különben úgy látszik, már ez új fadítore szervet szükségük, mert a főkérdést megvetik és jó előre tudják, mint tette ezt Scapary gróf is Debrecenből.

A bosniai kérdés mellett most legjobbkább a görög ügy vonja magára a figyelmet. Minden jel arra mutat, hogy a görög törvényhozás elkerülhetlen és a közgyűlés nehéz és sanal foglalkozások, melyek hatalom kinek fogja pártját.

A porta kétlelkű nat akarja, hogy a görög kérdést egy pótkonyresszus dönteé el, de azt ismeik, hogy ebből semmise lesz és a hatalmak most más a két hatalomra. bízik ügyeik elintézését.

Táviratok

saját külön tudósitóinktól.

Bécs, szept. 5. Zaklen, Szerbia képviselője, okkalmat volt magának kijelenteni, hogy Szerbia ágyúlkosságot követne el, ha a neviteli hozzájárulása hatásosainak végrehajtásával megakadályozni követné meg. Hogy Szerbia nemzetközinek tekint bárminemben viselteik, bizonyítja, hogy

A miskolczi rémes éj.

(Valósegét kiad. a szlovák előtt ins.)

Bécs, szept. 5. M. Előfizetve, kötv. 77.50 Magy. vasut kötvény 99.25. Délgő-kötv. — Magy. kötv 914.— Magy.pénzjegyek 99.10. Állód 100.75 Erdély 103.50 Magy. Gyamb kötv. 117.50 Magy. kötv vasut 94.75. Kötv vasut sorsk. kötv. 94.25. Magy. sorsjegy 93.—. Tisza vasut 105.—. Magy. előfizet 98. 1873-ki kötvet. utalv. 114.75. 1874. kötvet. utalv. 112.—. Arany járulék 99.50.

ÉJI POSTA.

A török-görög háboru.

Szent-Pétervár, szept. 5.

Lehanoli hirecig, konstantinápolyi követ, terjedelmes jelentése hiányt be lde Törökország hadi készületeiről.

A jelentés konstatálja, hogy Törökország Thessalia és Macedoniában nagyobb számu csapatokat összpontosit. Ezenfelül alakulnak a rándog-ingyenyi Rikelle vár megerősítésére.

A darámellékes három éjjel rapport tömegben szállítják a fegyverket és hadikészleteket a kaszlai és salonikii kikötőkbe. Jenidschen, Strasa, Serres, Kavala, Salonikii, Janina és Prizrendben már is sok készlet van felhalmozva.

Minden órában várják az ellenségeskedések kitörését Török- és Görögország között.

A szerajevói olasz konzul meggyilkoltatásához.

Olasz szemtanuk állítása szerint az agyonlőtt olasz konzul megvédelmezni akarta Pierrod, volt szerajevói olasz konzul, szeretőjének elszakadt ruháját, amikor a szerajevói rendőrség elfogatását elrendelte. Pierrod ellen a rendőrség a következő vádakat emelte: 1. Hogy a konzulnak a szerajevói rendőrség elfogatását elrendelte. 2. Hogy a konzulnak a szerajevói rendőrség elfogatását elrendelte. 3. Hogy a konzulnak a szerajevói rendőrség elfogatását elrendelte.

Pierrod ellen a rendőrség elfogatását elrendelte. 1. Hogy a konzulnak a szerajevói rendőrség elfogatását elrendelte. 2. Hogy a konzulnak a szerajevói rendőrség elfogatását elrendelte. 3. Hogy a konzulnak a szerajevói rendőrség elfogatását elrendelte.

Pierrod ellen a rendőrség elfogatását elrendelte. 1. Hogy a konzulnak a szerajevói rendőrség elfogatását elrendelte. 2. Hogy a konzulnak a szerajevói rendőrség elfogatását elrendelte. 3. Hogy a konzulnak a szerajevói rendőrség elfogatását elrendelte.

7.a kép

Az első képes tudósítás a miskolci árvízről, 1878. Hírrajz,

Magyar Hírlap 2. (1878) 245. sz. szeptember 6. címlap

250. szám. II. évfolyam. Egyes szám ára 3 krajczár. Szerda, 1878. szept. 11.

MAGYAR HIRLAP

POLITIKAI NAPILAP.

Megjelen hétfőn és ünnep utáni napokon is.

Előfizetési árak: ... Szerkesztőségi iroda: kerepesi-út 15. sz. ... HIRDETESEK

Előfizethetni A „MAGYAR HIRLAP"-ra

Egész év . . . . 12 frt — kr.
Fél év . . . . 6 „ — „
Negyed év . . . 3 „ — „
Egy hóra . . . . 1 „ 20 „

Előfizethetni bármely naptól kezdve.

Budapest, szeptember 11

Munkaszerdig beteg, nagyonbeteg, rosszat beteg állapota vonja magára Európa figyelmét. Munkaszerdig a kiszállt nyugalmát, hir szerint, mesterkének ellen, hogy a bukaresztei beteg állapotban.

Munkaszerdig? Mert ki akarja a bilkovat — ki a bilkovat akarja, Munkaszerdig az? A bilkovat a dynastia akarja, de a nyugat pénzuralmi-pápa, melynek a munkaszerdig szülemével mindig több népet a földkor mindig nagyobb rémet akarnak szerezni belőle. Ez vagyon a dynastia és a nemzeti pénzuralmi-pártharczban volna a Munkaszerdig?

A bécsi Munkaszerdigoknak van kormánya, de van a nemzeti Munkaszerdigoknak is kormánya. Az előbbit elismerjük, az utóbbi nem ismerjük. Az előbbit elismerjük, az utóbbi nem ismerjük. Az előbbit elismerjük, az utóbbi nem ismerjük.

A bécsi Munkaszerdigoknak van kormánya, de van a nemzeti Munkaszerdigoknak is kormánya. Az előbbit elismerjük, az utóbbi nem ismerjük. Az előbbit elismerjük, az utóbbi nem ismerjük.

A bécsi Munkaszerdigoknak van kormánya, de van a nemzeti Munkaszerdigoknak is kormánya. Az előbbit elismerjük, az utóbbi nem ismerjük. Az előbbit elismerjük, az utóbbi nem ismerjük.

Miskolczi romok.

ÉJI POSTA.

Mehemed Ali pasa utolsó órái.

— Távirat. —

Konstantinápoly, szept. 10. Mehemed Ali pasa szeptember 4-én indúlne. Javaslatot az utolsó szigetnyi a portához. A szigetnyi így hangzik:

„A lakosság a legnagyobb izgalomban van. Azzal vádolnak, hogy el akarom adni az országot Szerbiának."

7.b kép

Miskolci romok, 1878. Klösz György fényképe után készült fametszet,

Magyar Hírlap 2. (1878) 250. sz. szeptember 11. címlap

7.c kép

Klösz György sztereofelvétele az egri árvízről, 1878. szeptember, MNM TF, ltsz.: 92.637.

számították. Klösz szeptember 5-én utazott Miskolcra, de annyi akadállyal kellett megküzdenie, hogy az első képeket csak 10-én tudta fölvenni, így csak tíz nappal az esemény után, 11-én jelent meg az első, „természeti hűséggel" párosult kép a címlapon, míg egy rajz után metszett – fuldoklókat is ábrázoló – fametszeten már 6-án szörnyülködhettek az olvasók. Ráadásul Klösz azt konstatálta, hogy a magasról felvett látképen a város úgy néz ki, mintha semmi sem történt volna, így közeli képeket csinált, amin viszont már a helyreállítás munkája látszott. A két nappal későbbi, „holttest halászatot" bemutató kép valószínűleg már megint rajz után keletkezett.[50] A *Vasárnapi Ujság* a miskolci és egri árvízről három hét múlva hozott két rajzot, majd a következő számokban – ahogy Herman Ottó írta – „a csodaművészet, mely nem hazudik" helybéli mestereinek, Szinay és Társa, valamint Záhor Lipót miskolci és egri fényképészek felvételeinek fametszeteit.[51] Az egyik legjelesebb napilap, a *Pesti Hírlap* 1879. december 6-án indult mellékletének a címlapján szintén voltak képek – az első számban rögtön egy fotográfia után készült fametszet, a fényképezőgépével pózoló Déchy Mór portréja, a belső oldalakon pedig tőle két természeti felvétel –, történések megörökítésére azonban a lap továbbiakban sem élt a fényképpel.[52]

50 A miskolczi rémes éj. Magyar Hírlap 2. (1878) 245. sz. szeptember 6. címlap; Minden kezdet nehéz. 249. sz. szeptember 10. o.n.; Miskolczi romok. Uo. 250. sz. szeptember 11. címlap; A holttest-halászat. (A miskolczi romok IV.) Uo. 253. sz. szeptember 14. címlap

51 *H. O.* [*Herman Ottó*]: Miskolcz és Eger pusztulása. Vasárnapi Ujság 25. (1878) 39. sz. szeptember 29. 618.; Uo. 37. sz. szeptember 15. 588.; Uo. 38. sz. szeptember 22. 601.; Uo. 39. sz. szeptember 29. 616.

52 Déchy Mór. „Pesti Hírlap" Heti Melléklete 1. (1879) 1. sz. december 6. címlap

SZEGEDI ÁRVIZ. — A KIRÁLY A VÁR BÁSTYÁJÁN.
Greguss Imre eredeti rajza.

8. kép

A szegedi árvíz, 1879. Greguss Imre rajza, Vasárnapi Ujság 26. (1879) 13. sz. március 30. 201.

Az első esemény, mely nagy mennyiségű kép rendelésére késztette a hetilapokat, s illusztrátorok tucatját vonzotta, a szegedi árvíz volt, így ezt a természeti katasztrófát a képes riport felé vezető út egyik fordulópontjának is tekinthetjük. (8. kép) A Tisza 1879. márciusi áradását, mely elpusztította Szegedet, magyar rajzolók és fotográfusok mellett külföldről érkezett tudósítók is megörökítették: „A rendkivüli csapás több külföldi, német, franczia, angol illusztrált lapot is arra inditott, hogy szinte rendeljenek meg vázlatokat a hely szinéről. Némelyek rajzolókat küldtek le Szegedre, mások Budapestre irtak rajzok végett."[53] Szeged pusztulása – majd újjáépülése – olyan mérvű volt, hogy hetekig elegendő munícióval szolgált a képes hetilapok rajzolóinak és a fényképészeknek egyaránt.

Aktuális képek hiányában események illusztrálására gyakran a résztvevők portréit, az esemény helyszínét ábrázoló képeket hoztak a lapok vagy hírrajzokat készíttettek, a fotográfia térhódításával pedig a legváltozatosabb módokon kombinálták a fény és a rajzón képességét. Vegyük például a *Vasárnapi Ujságnak* a korszak nagy temetéseit bemutató képeit: Batthyány Lajos újratemetéséről 1870-ben és Deák Ferenc temetéséről

53 Mi újság? Szeged veszedelme. Vasárnapi Ujság 26. (1879) 12. sz. március 23. 196.

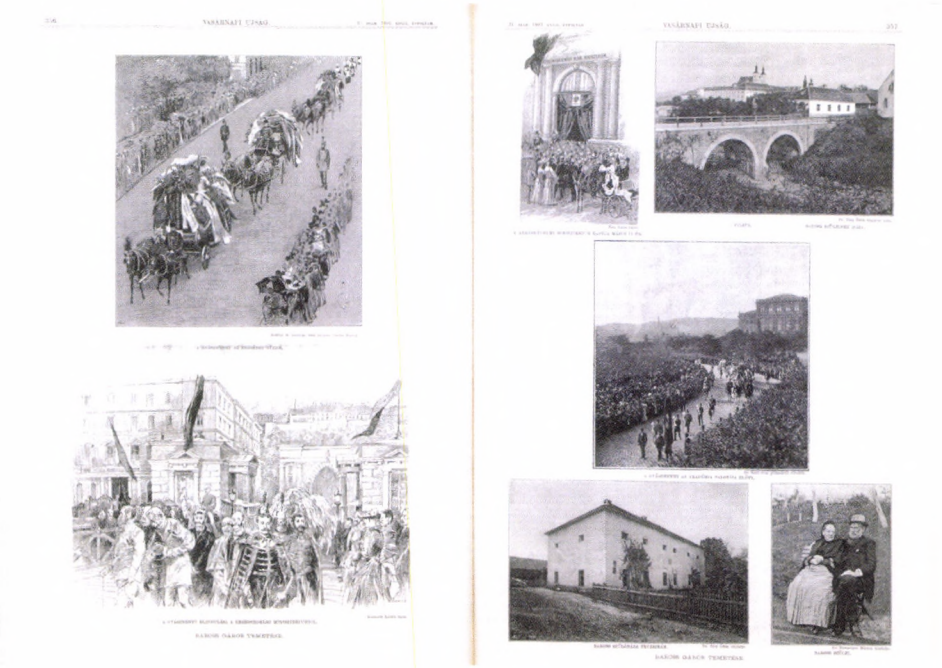

9. kép

A Vasárnapi Ujság illusztrációi Baross Gábor temetéséről, Vasárnapi Ujság 39. (1892) 21. sz. május 22. 356–357.

1876-ban még csak rajzokkal számolt be a lap;[54] Andrássy Gyula búcsúztatásáról 1890-ben Cserna Károlynak, Roskovics Ignácnak egy-egy és Dörre Tivadarnak két rajza, valamint Ellinger Ede pillanatnyi fényképe jelent meg;[55] a vasminiszter, Baross Gábor temetéséről két évvel később Kimnach László és Király Lajos rajzai, valamint Cserna Károly Erdélyi Mór felvétele után készített rajza mellett az amatőr fotográfus, dr. Balló (vagy Baló) Géza felvételét láthatták az olvasók.[56] (9. kép) A korszak egyik legnagyobb tömeget megmozgató eseményéről, Kossuth Lajos temetéséről 26 képet közölt a *Vasárnapi Ujság*: „A Budapesten lefolyt gyászünnepélyről és temetésről Vágó Pál, Háry Gyula, Cserna Károly

54 A *Magyarország és a Nagyvilág* Bicsérdy János „sikerült fénykép" után készült rajzát közölte Batthyány Lajos temetéséről. (Magyarország és a Nagyvilág 6. (1870) 26. sz. június 26. 306–307.) Valószínűleg Ludwig Appelrath is egy fotográfia felhasználásával készítette a gyászmenetet ábrázoló képét a *Vasárnapi Ujságba*. (Vasárnapi Ujság 17. (1870) 26. sz. június 26. 325.) Appelrath máskor is dolgozott fényképes előképpel, és rajzának felvételi pontja megegyezik Zograf és Zinsler egyik fényképével. A tér megnövelésével a tömeg méretének megmutatatása érdekében Appelrath is úgy járt el, mint Bicsérdy János.; Deák Ferenc temetése, Haske Ferenc rajza, Pollák Zsigmond fametszete. Vasárnapi Ujság 23. (1876) 8. sz. február 20. 113., 117.

55 Vasárnapi Ujság 37. (1890) 9. sz. március 2. 133., 136–137., 140–141.

56 A gyászmenet az Akadémia palotája előtt. Dr. Balló Géza pillanatnyi fölvétele. Vasárnapi Ujság 39. (1892) 21. sz. május 22. 357.

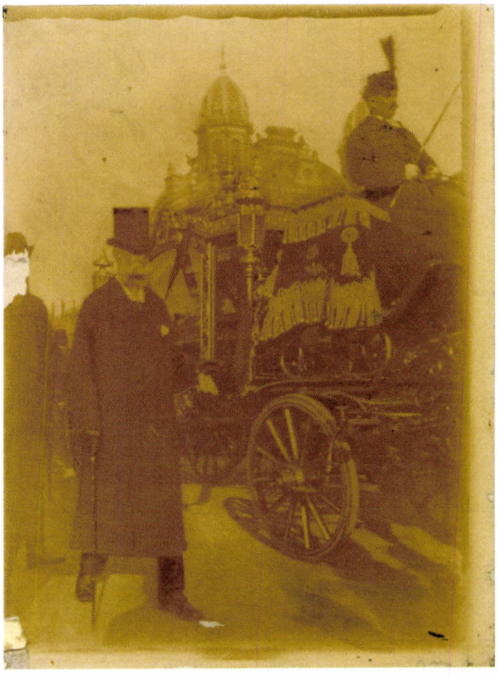

10. kép
Kossuth Lajos temetése. Podmaniczky Frigyes báró a koporsót szállító gyászhintó egyik szalagját fogja. 1894. március 31. Lord Albert felvétele, MNM TF, ltsz.: 1418-1933, Vasárnapi Ujság 41. (1894) 14. sz. április 8. 232.

festőművészeink készítettek rajzokat, s ezeken kivül szak- és amateur-fényképészeink bocsátották rendelkezésünk alá a temetés alkalmával fölvett fényképeiket. Jelesen szakfotografusaink közül *Klösz* György, *Koller* utódai (Forché és Gálfy), *Kalmár* P., *Weinwurm* Antal és *Erdélyi* M.; amateur fényképészeink közül dr. *Baló* Géza, *Paur* Géza festőművész, *Lord* Albert és még sok mások voltak szivesek fényképi-fölvételeiket lapunk részére átadni, úgy hogy alig 4–5 nap alatt összesen *több mint száz* fénykép fölvételt kaptunk a gyászünnepélyről, melyek közül a közlésre legalkalmasabbakat kiválasztva és művész-munkatársaink által kidolgozva mutattuk be mult heti és mai számunkban olvasóinknak."[57] (10–11. kép) Bár a felsorolás a művész-munkatársakkal kezdődik, rajz és fénykép aránya a megjelent képek között valójában fordított: a közölt több mint két tucat kép három kivételével fénykép volt. Ez utóbbiak között is akad egy olyan, mely fénykép után készült – előképét gyűjteményünk őrzi –, ugyanakkor a menetnek ugyanarról a csoportjáról megjelent fénykép is.[58] (12.a–b kép) Vágó Pálnak a címlapon látható

57 Mi újság? A „Vasárnapi Ujság" mai száma... Vasárnapi Ujság 41. (1894) 15. sz. április 15. 254.

58 A két kép a menet – a *Vasárnapi Ujság* szerint – az öreg honvédek csoportja mellett másik legnagyobb érdeklődést kiváltó csoportját, a gyászoló nőket örökítette meg: A gyászoló nők a gyászmenetben, a Kerepesi-út sarkán. Háry Gyula rajza. Vasárnapi Ujság 41. (1894) 15. sz. április 15. 245., MNM TF, ltsz.: 262.; A gyászoló nők csoportja a gyászmenetben az Erzsébet-körúton. Pillanatnyi fénykép. Uo.

11. kép

Kossuth Lajos temetése. A koszorús kocsik a Károly körúton. 1894. április 1. Dr. Balló Géza felvétele, MNM TF, ltsz.: 987-1957, Ujság 41. (1894) 14. sz. április 8. 226.

rajza pedig, bár a lap ezt nem tünteti fel, egyértelműen fénykép után készült.[59] (13. kép) Az 1890-es évek közepén a mérleg nyelve, ha lassan is, de a fénykép javára kezdett billenni.

A *Vasárnapi Ujság* hírfényképei – ahogy a Kossuth temetéséről szóló illusztráció is – hivatásos és amatőr fényképészek együttes munkája volt. Az 1896-os, eseményekben gazdag esztendő 193 hírfényképéből, melyeknél feltüntették a fényképész nevét, 70-et 16 amatőr, 103-at pedig Erdélyi Mór, Weinwurm Antal, Klösz György és Divald Károly készített. A műkedvelők 17, a négy szakfényképész 32 eseményen fordult meg. Közülük Erdélyi Mór könyvelhette el a legmozgalmasabb évet, aki 18 alkalommal vonult ki fényképezni és 61 képét közölte a lap. A számos budapesti helyszín mellett megfordult Pusztaszeren, Kecskeméten, Munkácson, Pannonhalmán, a Vaskapunál és Mezőhegyesen. (14. kép) A következő években is e négy fényképész nevét láthatták leggyakrabban az olvasók. 1897–1898-ban csökkent a hírképek száma, 100 és 150 között mozgott, s a hivatásos és amatőr fényképészek képeinek aránya változott. Utóbbiaknak 1897-ben több felvétele jelent meg. A „szakfényképészek" közül Erdélyi Mór és Klösz György

59 Kossuthné és Kossuth Vilma havainak sírba tétele Budapesten, a Kerepesi-úti temetőben, márczius 31-én. Vágó Pál rajza. Vasárnapi Ujság 41. (1894) 15. sz. április 15. 241.

12.a kép

Kossuth Lajos temetése. Gyászoló nők csoportja. 1894. április 1. Erdélyi Mór felvétele, MNM TF, ltsz.: 262.

12.b kép

Kossuth Lajos temetése. Gyászoló nők csoportja. 1894. április 1. Háry Gyula rajza, MNM MTKCs, ltsz.: 54.257, Vasárnapi Ujság 41. (1894) 15. sz. április 15. 245.

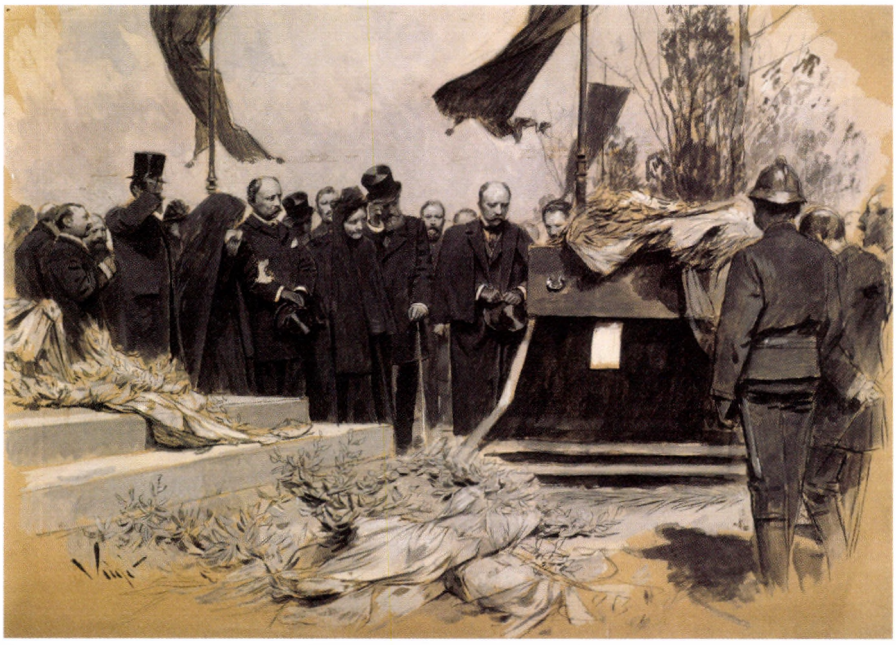

13. kép

„Kossuthné és Kossuth Vilma havainak sírba tétele Budapesten, a Kerepesi-úti temetőben, március 31-én."

Vágó Pál rajza, MNM MTKCs, ltsz.: 53.381, Vasárnapi Ujság 41. (1894) 15. sz. április 15. 241.

nevével lényegesen többször találkoztak az olvasók a jeles történéseket bemutató fotográfiák alatt, mint a többiekével, a vidéki mesterek közül pedig a Dunky fivérek küldték a legtöbb képet.

Hosszú ideig párhuzamosan dolgoztak azonban még a sajtóillusztráció terepén a rajzolók és a fotográfusok, néha annyira, hogy a szinte egymás mellett állva örökítették meg a történéseket. A magyar delegáció 1892. október 27-i üléséről Ellinger Edének a Nemzeti Múzeum dísztermét elfoglaló padsorok jó részét és az elnöki emelvényt bemutató fényképét hozta a *Vasárnapi Ujság*, mellette pedig Cserna Károly két rajzát, melyeken közelről mutatja be az egyik szónokot valamint Kálnoky Gusztáv gróf és Kállay Béni miniszterekét. (15.a–b kép) A „rajzolónk eredeti fölvétele után készült" képek közül ez utóbbi a két minisztert ugyanabból a szögből mutatja, melyből Ellinger képén is láthatók.[60] Körvonalazható egy – a fotótechnika fejlődése és a fotóriporterek megjelenésével lassan változó – munkamegosztás a két illusztrációtermelő szakma között. Általános tendenciaként az rajzolódik ki, hogy a fotográfia többnyire leíró, míg a hírrajzok elbeszélő jellegű beszámolót adtak a történésekről. Az előbbi inkább totálban örökítette meg

60 A magyar delegácziö okt. 27-iki ülése a Nemzeti Muzeum disztermében. Ellinger Ede pillanatnyi fényképe után. Vasárnapi Ujság 39. (1892) 45. sz. november 6. 768.; Gróf Kálnoky és Kállay Béni miniszterek a magyar delegácziöban. Cserna Károly rajza. Uo. 769.

14. kép

Millenniumi ünnepség. Csongrád megye díszgyűlése az Árpád-emlékmű alapkőletételekor. A sátor előterében Darányi Ignác földmívelésügyi miniszter, Berzeviczy Albert a képviselőház alelnöke, Vay Béla báró a főrendiház elnöke és Zichy Jenő gróf. 1896. június 27. Erdélyi Mór felvétele, MNM TF, ltsz.: 138-1958, Vasárnapi Ujság 43. (1896) 27. sz. július 5. 453.

az eseményeket, bemutatva a tömeg méreteit, a környezetet, a díszletek szépségét, s a kísérő szövegek gyakran fel is hívják a figyelmet arra, hogy mindezek milyen szépen megfigyelhetők a képeken. A mozgó tömeg azonban elmosódhatott, az arcok nehezen felismerhetővé válhattak a fényképeken. Az események csúcspontját, az ünnepélyes, méltóságteljes pillanatokat ezért többnyire rajzolók kapták le. A *Vasárnapi Ujság* 1890 júliusában bravúros beltéri felvételt közölt a Koller Károly utódai cégtől Margit főhercegnőnek a palota Zsigmond kápolnájában zajló esküvőjéről, s mellette Roskovics Ignác rajzát: „elhatároztuk, hogy a budavári menyegzőről a képzőművészet és sokszorosító műipar útján előállított emlékkel szogálunk a »Vasárnapi Ujság« olvasóinak. … Ám a fénykép [mely ez esetben az első beltéri eseményképek egyike volt – a szerző] nem mindig alkalmas a távlatot kellőképen feltüntetni; a tömeges jeleneteket, melyekben mindig előfordul bizonyos mozgás és ennek folytán elmosódás, egész ünnepélyességükben visszaadni."[61] Az esküvőről beszámoló cikk írója a fénykép alapján pontosan felsorolja a résztvevőket, míg a festőművész az eskü pillanatát ragadta meg. (16.a–b kép)

61 A budavári mennyegzőről. Vasárnapi Ujság 37. (1890) 30.sz. július 27. 477–478. 478.; Az esküvő a budai Szent-Zsigmond-kápolnában. Koller Károly utódai fényképe. Uo. 480., Budapesti Történeti Múzeum (BTM) Kiscelli Múzeuma, ltsz.: 2151.; Az új pár megáldása. Roskovics Ignácz rajza. Uo. 481.

Ellinger Ede pillanatnyi fényképe után.

A MAGYAR DELEGÁCZIÓ OKT. 27-IKI ÜLÉSE A NEMZETI MUZEUM DISZTERMÉBEN.

15.a kép

„A magyar delegáció okt. 27-iki ülése a Nemzeti Muzeum disztermében. Ellinger Ede pillanatnyi fényképe után." 1892. Vasárnapi Ujság 39. (1892) 45. sz. november 6. 768.

Cserna Károly rajzai.

Gróf Kálnoky és Kállay Béni miniszterek a magyar delegáczióban.

15.b kép

„Gróf Kálnoky és Kállay Béni miniszterek a magyar delegációban." 1892. november 27. Cserna Károly rajza, Vasárnapi Ujság 39. (1892) 45. sz. november 6. 769.

16.a kép

Margit főhercegnő esküvője a budai Szent Zsigmond kápolnában, 1890. július 31. Koller Károly utódai fényképe, Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma, ltsz.: 2151, Vasárnapi Ujság 37. (1890) 30.sz. július 27. 480.

16.b kép

Margit főhercegnő esküvője. „Az új pár megáldása", 1890. július 31. Roskovics Ignác rajza, Vasárnapi Ujság 37. (1890) 30.sz. július 27. 481.

A portré jelentősége hagyományosan nagy volt a sajtóképek között. A pillanatképek megjelenéséig gyakran használták a résztvevők portréit események illusztrálására is. A mai napig él az a szokás, hogy az eseményen megjelentek csoportképével kárpótolják a közönséget olyan alkalmakkor – például diplomáciai tárgyalások –, mikor nem lehet jelen a kamera, ám a pillanatkép előtti korszakban a technikai lehetőségek korlátozott volta miatt akkor is csoportkép készítésére kényszerült a fotográfus, ha amúgy a megörökítendő személyek örömmel vették a jelenlétét. A fényviszonyok és a mozgás egyaránt veszélyeztette – még hivatásos fényképész számára is – a művelet sikerességét. Rudolf trónörökös kapuvári vadászatán 1886-ban „épen mikor a társaság letelepedett, törte át a nap a sűrű ködöt s ebben a pillanatban vette föl a társaságról *Rupprecht* soproni cs. és kir. udvari fényképész" az *Ország-Világ* által közölt képet.[62] (17. kép) Mozgó csoportok fényképezése nagy technikai kihívást jelentett. Egy ilyen fényképezésről írt

62 A trónörökös és vadásztársasága a kapuvári egererdőben. – Rupprecht Mihály soproni cs. és kir. udvari fényképész fölvétele után. Ország-Világ 7. (1886) 11. sz. március 13. 168–169., *Berg báró*: A trónörökös vadászaton. Uo. 168–169. 169.

17. kép

„A trónörökös és vadásztársasága a kapuvári egererdőben. Rupprecht Mihály soproni cs. és kir. udvari fényképész fölvétele után." 1886. március, Ország-Világ 7. (1886) 11. sz. március 13. 168–169.

tanulságos beszámolót a *Budapesti Tudósító* című kőnyomatos alapítója, Futtaky Gyula, aki Rudolf trónörököst – bizalmasaként – számos programra elkísérte. Futtaky amatőr fotográfus minőségben is részt vett az 1888. évi miskolci hadgyakorlaton, s fotográfusi tapasztalatairól így írt: „Ő Felsége nem szeret sem vadászat, sem gyakorlatok alkalmával akár csak egy perczig is a fényképészeti műszer elé állani. De midőn értesült a walesi herczeg gyűjtesi kedvéről, tudván, hogy tisztelettel alulirott nemcsak irásban, de képben is szokta utazásait a hadgyakorlatok alkalmával is fixirozni, a képeket természetesen csak privát-mulatságból, kijelentette, hogy szívesen fog rövid ideig a walesi herczeg és a trónörökössel együtt, a hol erre alkalom nyílik, a hordozható fotografáló gép előtt megállani. Miután ilyesmit a véletlenre bízni nem akartam és a gép állványának felállítása mégis csak időbe kerül, a mely idő alatt Ő Felsége esetleg tovább nyargalhat, azt kértem kegyeskedjék Ő Felségének akkor, a mikor lóra ül, néhány perczig a működvelő által kiviendő gépnek lencséje előtt állást foglalni. … A király a walesi herczeggel, a trónörökössel és kiséretével lóra pattant, de – sajnos – néhány lépéssel előre lovagolván, nem abban a vonalban maradt, melyre a gép beállítva volt s a melyben a lóra még fel nem ült Thurn Taxis herczeg áll, úgy hogy a fotográfia kissé tompa lett. A csoportnak minden egyes tagja azért egészen

18. kép

Francia művészdelegáció koszorúz a Petőfi-szobornál. 1885. augusztus 12. Ismeretlen fényképész felvétele, MNM TF, ltsz.: 1258-1933.

jól felismerhető."[63] Az egy-egy esemény emlékét őrző csoportkép készítésének máig élő szokása erős volt. 1885-ben a magyar művészek Victor Hugonál tett látogatását viszonozva népes francia művészdelegáció érkezett Budapestre, és megkoszorúzták Petőfi Sándor szobrát. (18. kép) Bár a költő szobránál zajló ünnepélyes eseményről magáról is készült fénykép, a *Vasárnapi Ujság* nem azt, hanem a küldöttség tagjairól a koszorúzás után Klösz műtermében készült felvételt, s ugyancsak egy – bár kültéri, az Országos Kiállításon felvett – csoportképet közölt az *Ország-Világ* is.[64]

63 *Futtaky Gyula*: Királyunk a hadgyakorlaton. Magyar Salon 6. (1888) november 162–175. 174–175. Idézi: *Tasnádi K.* i. m. 42.

64 „Emlékül le is fényképeztették magokat Klösz budapesti műintézetében. … A Petőfi ünnep után történt a fölvétel, de nehányan elkéstek." Franczia vendégeink. Vasárnapi Ujság 32. (1885) 34. sz. augusztus 23. 551–552. 551.; Franczia látogatóink. Klösz György fényképi fölvétele után. Uo. 544–555.; Magyar-franczia testvériség. Emléklap a franczia írók látogatása alkalmából. Ország-Világ 6. (1885) 35. sz. augusztus 29. 568.

A fotográfiát a hírrajzolók sem nélkülözhették. Továbbra is követték azt az 1860-as években kezdődött gyakorlatot, hogy portéfényképek segítségével tették életszerűbbé rajzaikat. (19.a–b kép) (Cserna Károly előbbi rajzával kapcsolatban is felmerülhet annak a gyanúja, hogy a két miniszter megrajzolásához Ellingernek a delegáció ülésén felvett fényképét és portrékat használt fel.) A fényképportrék segítségével a művészek olyan jelenetek közvetlen szemtanúivá, közeli szemlélőivé avatták az olvasót, melynek a közelében lenni nem lehetett volna módja – s melyhez tulajdonképpen maga a rajzoló sem férkőzhetett közel, a legfontosabb politikai és legrangosabb társasági események megörökítése ugyanis különleges engedélyt igényelt. Vilmos császár magyarországi tartózkodásának eseményei közül a Tatára érkezésről és a hadgyakorlatról Weinwurm Antal és Erdélyi Mór is készített felvételeket, Klösz Györgynek pedig egy 12 képből álló riportja jelent meg.[65] (20. kép) Ám a császár tiszteletére a királyi palotában rendezett „estély megszemlélésére" csak Emil Limmer német festőművész nyert engedélyt, a kőriserdei „vadászlak verandáján összegyűlt fejedelmi társaság pedig maga óhajtotta, hogy emlékül lefényképezzék", amit Strelisky fényképész tehetett meg.[66] (21. kép) A császár tiszteletére rendezett operaházi díszelőadásról azonban csak Hirsch Nelli portréfényképek után készített rajza állt a *Vasárnapi Ujság* rendelkezésére.[67] (22. kép) Engedély hiányában a fényképész számára, ha a résztvevők közeli képeivel akarta megörvendezteti az olvasót, maradt tehát az eseményrekonstrukció rég bevált módszere. Ezzel élt Strelisky Sándor is, hogy az 1896-os udvari bált bemutathassa. (23. kép) Egész alakos portrékból összeállított képét így jellemezte a *Vasárnapi Ujság*: A „nagy ügyességgel és gyakorlott ízléssel szerkesztett csoportkép" „fényes jelenetnek az utánzata", mely „csak művészi szerkesztés, nem pedig valóban megtörtént jelenet ábrázolása", ám ahogy 1900-ban egy a Park klubban zajlott estélyt ábrázoló montázsa kapcsán írta a lap „kellő fogalmat nyújt" az eseményről.[68]

A lapok gyakorta hangsúlyozták rajzolójuk ügyességét, de az 1880-as évek második felétől egyszer-egyszer már „saját" fotográfussal is dicsekedtek, ami természetesen még nem azt jelentette, a fényképész a lap alkalmazásában állt volna, csak azt, hogy bizonyos képeket annak felkérésére készített el, ami nagy lépés volt ahhoz képest, hogy addig esetlegesen érkeztek a hírek illusztrálására fényképek. Egy-egy helybeli fényképész vagy amatőr készségességén kívül a véletlenül az események helyszínén tartózkodó

---

65 A tatai hadgyakorlatokról. Klösz György fényképei után. Vasárnapi Ujság 44. (1897) 39. sz. szeptember 26. 630–633., 635.; MNM TF, ltsz.: 1141-1933, 1343-1352/1933.

66 II. Vilmos császár és Ferencz József király Béllyén. – Strelisky fényképe. Vasárnapi Ujság 44. (1897) 39. sz. szeptember 26. 629.

67 A német császár Budapesten. – Az udvari páholy az operaházi díszelőadáson. E. Hirsch Nelli rajza. Vasárnapi Ujság 44. (1897) 40. sz. október 3. 660–661.

68 Az ezredévi ünnepélyek idejéből. Csoportkép Strelisky összeállítása szerint. Vasárnapi Ujság 44. (1897) 1. sz. január 3. 10. A kép: Az ezredévi ünnepélyek idejéből. Csoportkép Strelisky fölvételei és összeállítása után. Uo. 4–5.; MNM TF, ltsz.: 3082-1958.; *Sz.*: Estély a Park-klubban. Vasárnapi Ujság 47. (1900) 6. sz. február 11. 81–82., képe: Estély a Park-klubban. – Csoportkép Streliskytől. Uo. 81.; Strelisky összemásolt képeiről és munkásságáról l. *L. Baji Etelka*: Strelisky. Egy fényképészdinasztia száz éve. [Kecskemét], 2001.

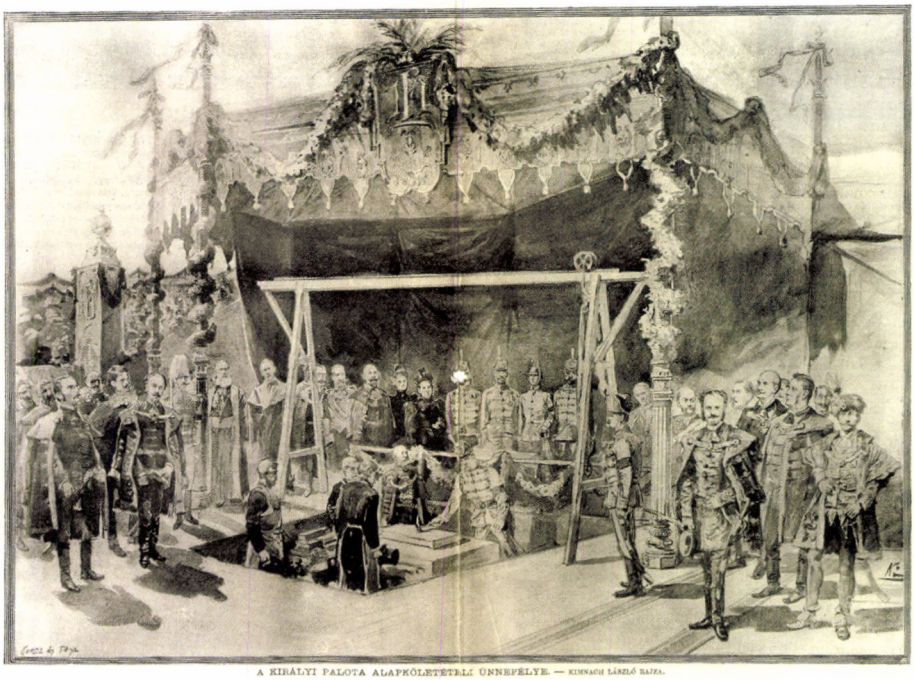

A KIRÁLYI PALOTA ALAPKŐLETÉTELI ÜNNEPÉLYE. — KIMNACH LÁSZLÓ RAJZA.

19.a kép

A királyi palota alapkőletételi ünnepsége. Jobb oldalt Andrássy Géza gróf. 1896. június 6. Kimnach László rajza, Vasárnapi Ujság 43. (1896) 24. sz. június 14. 392–393.

fényképészeknek köszönhetően, esetleg az ünnepség, rendezvény rendezőjének megrendelésére készült képekkel és gyakran csak jóval a történések után tudtak szolgálni.[69]

A fényképész munkájának szervezésével, a „megbízott fényképész", majd az 1900-as évektől állandóan alkalmazott fotográfus foglalkoztatásával hatalmas mértékben megnőtt a lapok lehetősége arra, hogy előre meghatározzák, mely eseményeket emelnek ki képes tudósítással.

A *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségi – vagyis a lap által rendelt – képei között 1886-ban találkozunk először olyan megjegyzéssel, melyből az derül ki, hogy a fotográfus a lap megbízásából dolgozott. A Képzőművészeti Társulat jubiláris kiállításának egyik termét ábrázoló felvétel alatt ez a szöveg olvasható: „*Weinwurm* Antalnak a »Vasárnapi Ujság« számára készített fényképe." Néhány hónappal korábban ugyancsak Weinwurmtól

69 „Lapunk legutóbbi számában részletesen leirtuk … Ebbeli közléseinket egészítik ki azok a képek … A zászlószentelésről fölvett fényképek *Goszleth* fővárosi fényképész művei, a ki az akadémia parancsnokságának megbizásából készítette fölvételeit s ebbeli feladatát kiváló sikerrel oldotta meg." Zászlószentelés a Ludovika Akadémiában. Vasárnapi Ujság 48. (1901) 20. sz. május 19. 325–326.

rendelt képet az *Ország-Világ*.[70] 1888-ban a Jó-szív bazár árusnőinek óriási csoportképe „*Kozmata* Ferencnek a »Vasárnapi Ujság« számára készített fényképe után" képaláírással jelent meg, 1889-ben pedig „*Ellinger Ede* pillanatnyi felvételei a »Vasárnapi Ujság« részére" aláírást viselt négy, a király kisbéri látogatásáról tudósító fénykép.[71] Ellinger lesz az a fotográfus, akit a lap először nevez „fényképészünknek", mikor a Tanítónők Otthonának felavatását mutatta be a népszerű portréfényképész felvételeivel illusztrált cikkben 1890 januárjában.[72] Az arcképfényképezéstől a képes tudósítás területére kalandozó hivatásos fotográfusok közül Erdélyi Mór a következő, akiről megtudjuk, hogy a lap megbízásából vett fel „pillanatnyi képet" a református zsinat elnökségéről 1893-ban.[73] Az 1900-as években pedig megjelennek a „saját fényképészünk pillanatnyi felvételei", a „saját fényképészünk eredeti felvételei" vagy „a Tolnai Világ-Lapja saját helyszíni felvételei" és hasonló aláírások a képek alatt. Míg a rajzolók nevét mindig, a fotográfusokét a legnagyobb következetlenséggel írták ki a lapok. A *Vasárnapi Ujság* az ismert fényképészeket – akiknek megjelenése a lap számára is presztizst jelentett – túlnyomórészt megnevezte, akárcsak az amatőröket. Az *Ország-Világ* nagyon ritkán, az *Uj Idők* pedig gyakran csak szerkesztői üzenetben, az olvasók külön kérésére árulta el a fénykép készítőjét: „A király és törzskara a bánffy-hunyadi hadgyakorlaton. Ilyen című, mult heti számunkban megjelent kép

19.b kép

Andrássy Géza gróf millenniumi díszöltözetben, 1896. Ismeretlen fényképész felvétele, MNM TF, ltsz.: 946-1958.

70 A Képzőművészeti Társulat jubiláris kiállítása. – A Műcsarnok nagy termének északnyugati oldala. Weinwurm Antalnak a „Vasárnapi Ujság" számára készített fényképe. Vasárnapi Ujság 33. (1886) 47. sz. november 21. 749.; A történelmi kiállításról. Weinwurm fölvétele az „Ország-Világ" számára. Ország-Világ 7. (1886) 33. sz. augusztus 14. 533–534.

71 A Jó-szív bazár árusnői. Kozmata Ferencnek a „Vasárnapi Ujság" számára készített fényképe után. Vasárnapi Ujság 35. (1888) 21. sz. május 20. 340–341.; A király Kisbéren. – Ellinger Ede pillanatnyi fénykép-felvételei a „Vasárnapi Ujság" részére. Vasárnapi Ujság 36. (1889) 39. sz. szeptember 29. 624–625.

72 A tanítónők otthonának megnyitása. Vasárnapi Ujság 37. (1890) 2. sz. január 12. 25–26. 26. A kép: A főherczegnők eltávozása a megnyitási ünnepély után. Ellinger Ede pillanatnyi fényképe után. Uo. 25.

73 A református zsinat elnöksége. – Erdélyi M. pillanatnyi fényképe után. Vasárnapi Ujság 40. (1893) 48. sz. november 26. 813.; „A zsinat befejezte alkalmából érdekesnek tartjuk bemutatni olvasóinknak a zsinat elnökségét nehány zsinati képviselővel együtt azon fénykép alapján, melyet a tanácskozás helyszinén a reform. főgymnázium nagytermében megbizottunkkal vétettünk föl s melynek másolata lapunk jelen számában látható." A református zsinatról. Uo. 811–813. 811.

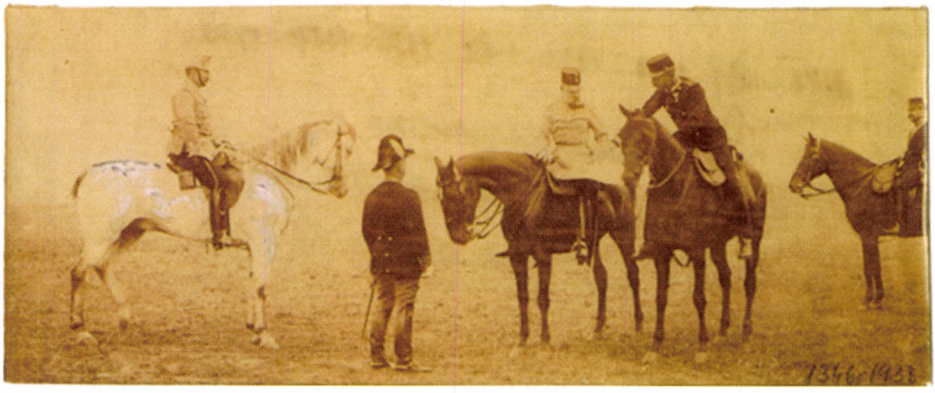

20. kép

„II. Vilmos császár és Ferenc József a tatai hadgyakorlaton", 1897. szeptember, Klösz György felvétele, MNM TF, ltsz.: 1346-1933, Vasárnapi Ujság 44. (1897) 39. sz. szeptember 26. 632.

21. kép

„II. Vilmos császár és Ferencz József király Béllyén." 1897. szeptember, Strelisky felvétele, MNM TF, ltsz.: 86.422, Vasárnapi Ujság 44. (1897) 39. sz. szeptember 26. 629.

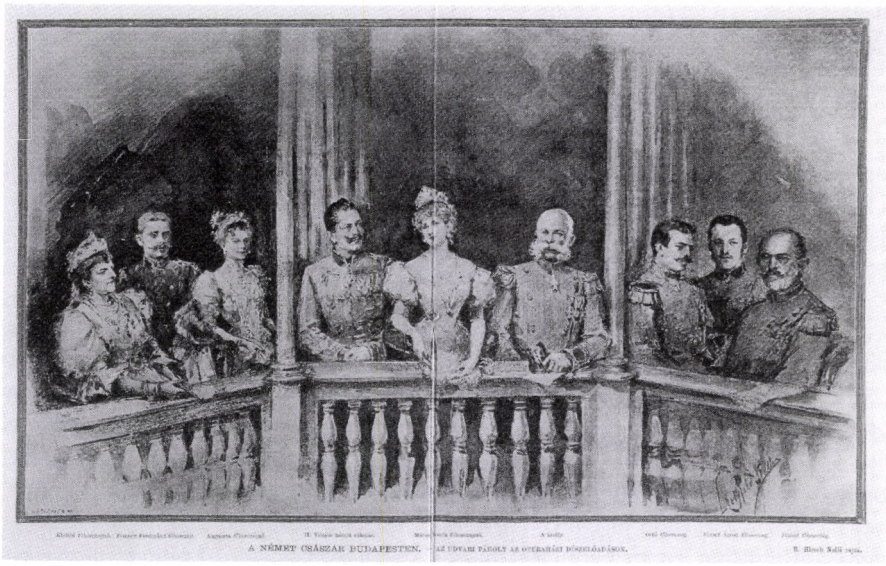

22. kép

„A német császár Budapesten. Az udvari páholy az operaházi díszelőadáson." 1890. szeptember, R. Hirsch Nelli rajza, Vasárnapi Ujság 44. (1897) 40. sz. október 3. 660–661.

23. kép

Bál az udvarnál, 1896. Strelisky felvételei és összeállítása, MNM TF, ltsz.: 3082-1958, Vasárnapi Ujság 44. (1897) 1. sz. január 3. 4–5.

igen sikerült fölvételét *Dunky-fivérek* jóhírű kolozsvári fotografus készítette. A kép általánosan tetszett, szükségesnek tartjuk tehát annak készítőjét fölemlíteni."[74]

A képes politikai riport

A megnyerő modorú, számos politikust, köztük, Deák Ferencet és Andrássy Gyulát is fényképező Ellinger Ede az a fotográfus, aki a magyar sajtóban útjára indított egy új, fényes jövő elé néző, és a fotográfia számára óriási lehetőségeket rejtő műfajt, a képes politikai riportot. Az alkalmat egy történelmi jelentőségű politikai szenzáció szolgáltatta 1890. március 13-án: Tisza Kálmán lemondása. „Az ülés folyamán olyan valami is történt, ami ebben a teremben még nem fordult elő. Ellinger, budapesti fényképész fölállította gépét a balsarki karzaton, s pillanatnyi fölvételt készített a házról éppen a Tisza Kálmán beszéde alatt. A fénykép mintegy madártávlatból tünteti föl a teremnek jó háromnegyed résztét a képviselői padsorokkal és a karzati közönség egy részével. Úgy a képviselők, mint a karzaton ülők közül sokan egész tisztán fölismerhetők s a lemondás bejelentésének nevezetes pillanatába tüntetik föl a ház képét. Ma bemutatott nagyobbik képünk az Ellinger-féle fölvétel után készült."[75] (24. kép) Bár a fényképezéshez a házelnök engedélyére volt szükség,[76] sem a képviselőházi, sem a házelnöki iratok nem tartalmaznak a fényképezésre vonatkozó kérvényt Ellingertől, így nem tudjuk, hogy a fényképész mint a *Vasárnapi Ujság* megbízottja jutott-e fel gépével a karzatra, s vette fel a szinte teljes képviselőházi patkót bemutató képet, vagy saját ötlettől vezérelve, s üzleti megfontolásból vonult ki. Csak gyanítjuk, hogy az előbbi, de egy a fotográfus nevével ellátott kartonra kasírozott kabinetkép a felvételből arra enged következtetni, hogy Ellinger a képet árusította is.[77] Ettől kezdve Ellinger Ede mondhatni parlamenti tudósítónak számított, többször jelentek meg fényképei a képviselőházból, s e téren nem volt versenytársa, a századforduló előttről jelenleg nem ismert más fényképész felvétele a „tisztelt házból". Ellinger legközelebb 1892 őszén jelentkezett a Sándor utcából. Ekkor a magyar törvényhozás felsőházába is bejutott kamerájával, szintén egy kormányváltásnak, Szapáry Gyula gróf lemondásának köszönhetően. (25. kép) A belső térben való fényképezés nem volt egyszerű feladat, s hogy milyen nehéz dolga volt a fényképésznek kiderül abból, hogy bár Ellinger mindkét házban meg akarta örökíteni Szapáry bejelentését, csak a főrendiházban járt sikerrel. Ténykedésének körülményeiről így számolt be a felsőházi képet közlő *Vasárnapi Ujság*: „a főrendiház a mily néptelen, épen olyan hangtalan is volt. Mintha puszta formai szertartás lett volna az egész. Véget is ért csakhamar az ülés. Alig jutott elég ideje a fényképezőnek arra, hogy a nevezetes ülés képét hirtelen fölfoghassa

74 A szerkesztő üzenetei. A király és törzskara a bánffy-hunyadi hadgyakorlaton. Uj Idők 1. (1895) 43. sz. október 13. 275.

75 A képviselőház márczius 13-iki ülése, melyben Tisza Kálmán lemondását bejelentette. Ellinger Ede pillanatnyi fényképe után rajzolta Cserna Károly. Vasárnapi Ujság 37. (1890) 12. sz. március 23. 185., MNM TF ltsz.:159/1958.

76 *Bethlen Oszkár*: Parlamenti fotografiák. Vasárnapi Ujság 60. (1913) 45. sz. november 9. 891. Köszönöm Buzinkay Gézának, hogy felhívta figyelmemet a cikkre.

77 MNM TF, ltsz.: 69.205.

24. kép
„A képviselőház márczius 13-iki ülése, melyben Tisza Kálmán lemondását bejelentette. Ellinger Ede pillanatnyi fényképe után rajzolta Cserna Károly." 1890. MNM TF, ltsz.: 69.205, Vasárnapi Ujság 37. (1890) 12. sz. március 23. 185.

gépjével. Bezzeg másképen volt a képviselőházban. Ott *ideje* elég volt, de *helye* alig jutott a pillanatok alatt oly sokra képes szerszámnak, hogy alkalmas pontról foghassa üveges csöve elé az egymás hátán szorongó, s igen mozgalmas sokaságot."[78] Az ezt követő, újabb szenzációsnak nevezhető képviselőházi ülésről „melyben a Wekerle-kormány beköszöntött, Ellinger Ede fényképészünk pillanatnyi fölvétele után, majdnem teljes képben mutatjuk be a »tisztelt ház« belső arczulatját" – tájékoztatott következő számában a *Vasárnapi Ujság*.[79] Ellinger ugyanott állította fel kameráját a karzaton mint Tisza Kálmán lemondását fényképezve, ám a képviselőházi üléssorok patkója most teljes egészében, kitűnően látszik, érzékelhető „az ünnepélyes figyelem", ami „sokban megkönnyítette a fényképezőgép munkáját", de a házelnöki pulpitus, ahol a királyi kézirat felolvasása történt nem fért bele a képbe. A főrendiházban legközelebb 1894-ben, az egyházjogi törvény vitája idején fényképezett, (26. kép) de ekkor már az ülésről távozó főrendeket is lekapta a Nemzeti Múzeum előtt. Az ülésteremben felvett képeiből a *Vasárnapi Ujság* nem sokkal a vita után közölt hármat, az *Uj Idők* – kevésbé foglalkozva aktualitásokkal – csak a következő év októberében, a törvény királyi szentesítésekor mutatott be egyet. S hogy a fotográfus jelenléte még mennyire nem volt megszokott

78 A Szapáry-kormány lemondásának bejelentése a főrendiházban. Vasárnapi Ujság 39. (1892) 47. sz. november 20. 802., MNM TF, ltsz.: 155-1958.

79 Képek a képviselőház november 21-iki üléséből. Vasárnapi Ujság 39. (1892) 48. sz. november 27. 818–819. 818.

25. kép

A Szapáry-kormány lemondásának bejelentése a főrendiházban, 1892. november 9. MNM TF, ltsz.: 155-1958, Vasárnapi Ujság 39. (1892) 47. sz. november 20. 802.

dolog ezen a helyszínen, az kiolvasható az *Uj Idők* leírásából: „A karzaton nevezetesen megjelent egy két lábu fa-alkotmány, közepén egy kerek üveg-szemmel. Az alkotmány tetejére fekete posztó borult, a mely alól egy rejtélyes alak körvonalai tűntek elő. A rejtélyes alaknak a feje nem látszott, de a teste szüntelenül forgolódott erre, arra. A rejtélyes alak, e tisztelt férfiu – *Uj Idők* fotográfusa volt, a két lábu fa-alkotmány pedig az ő masinája. A tanácskozó főrendiházat vette le rajta. A rejtélyes úr némi szenzációt keltett a teremben, a nagy urak, hogy műszóval éljünk, kellemeztették egy kissé magukat… Végre is, a fotográfus megörökíti az embert és az üveg-szem, mintha csak azt mondta volna: – Némi vidámságot kérek uraim, egy mosolyt, egy szeretetreméltó mosolyt…"[80] Az új országházban ugyancsak Ellinger fényképezett először: az *Uj Idők* egész oldalon mutatta be az 1896. június 24-i díszgyűlésről készült felvételét.[81] A *Vasárnapi Ujságban* való megjelenéséből ítélve a századforduló után a „parlamenti tudósítói" szerepkört a

80 A főrendiház június 21-iki ülése. Ellinger Ede pillanatnyi fényképe. Vasárnapi Ujság 41. (1894) 26. sz. július 1. 428–429.; MNM TF, ltsz.: 147-1963.; Az *Uj Idők* beszámol a kép készítésének körülményeiről, melyből kitűnik, hogy nem dolgozott az ülésteremben másik fotográfus, így bár nem nevezte meg Ellingert, bizonyosak lehetünk a személyében. (Vége az egyházpolitikának. [név nélkül]. Uj Idők 1. (1895) 45. sz. október 27. 308–309., cikk: Uo. 313.)

81 Részlet a június nyolcadiki díszmenetből. Díszgyűlés az új országházban. Ellinger fényképfölvétele. Uj Idők 2. (1896) 26. sz. június 21. 617.; Az eseményről a *Vasárnapi Ujságban* megjelent fényképen, melynek felvételi pontja teljesen megegyezik az *Uj Idők* képével Weinwurm Antal neve szerepel. Ez esetben azonban ő a klisét készíthette. Vasárnapi Ujság 43. (1896) 25. sz. június 21. 415.

26. kép

A főrendi ház ülése az egyházpolitikai viták idején, 1894. június 21. Ellinger Ede felvétele, MNM TF, ltsz.: 147-1963, Vasárnapi Ujság 41. (1894) 26. sz. július 1. 428.

riportszerű fényképezéstől visszavonult, idősödő mestertől egykori tanítványa, Erdélyi Mór vette át.[82]

Ellinger Tisza lemondását megörökítő képe nem csak mint a politikai témájú hírképek úttörője érdemel figyelmet, de példázza azt is, hogyan változott a rajzolók hozzájárulása a sajtóképek keletkezéséhez. A fénykép megjelenése a sajtóillusztráció terepén három jól kirajzolódó lépcsőben változtatta meg az újságrajzolók munkáját. A fotográfia fellépése előtt művészi alkotásokat, hírrajzokat rajzoltak át a metszők a nyomódúcokra. Az 1860–70-es években már gyakori megjegyzés volt az illusztrációk alatt a „fénykép után" és a „fénykép után művészi kőrajzban" megjegyzés. A művészi invenció riválisává váló fotográfiát a rajzolók – gyakran maguk a metszők, litográfusok – vitték át a fametsző dúcra vagy a litográfiai kőre, általában pusztán nyersanyagként használva, jelentős művészi munkát hozzátéve, átalakítva azt. Az 1880-as években munkájuk további változást élt meg. A Tisza Kálmán lemondását megörökítő kép a következő aláírással jelent meg: „Ellinger Ede pillanatnyi képe után rajzolta Cserna Károly." (27. kép) Ebben az esetben azonban nem művészi átdolgozásról van szó. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában őrzött, a *Vasárnapi Ujság* archívumából származó eredeti felvételen csak elnagyolt, pusztán a kontúrokat, tónusokat megerősítő

82 A képviselőház ülése október 28-án. – Erdélyi fényképe után. Vasárnapi Ujság 48. (1901) 44. sz. november 3. 712.; Ellinger fényképezte le az országgyűlés két házának az 1848-as áprilisi törvények évfordulójára tartott együttes díszülését is: A magyar országgyülés két házának együttes díszülése a képviselőházban április 11-én. Ellinger Ede pillanatnyi fényképe. Vasárnapi Ujság 45. (1898) 16. sz. április 17. 267., MNM TF, ltsz.: 164-1958.

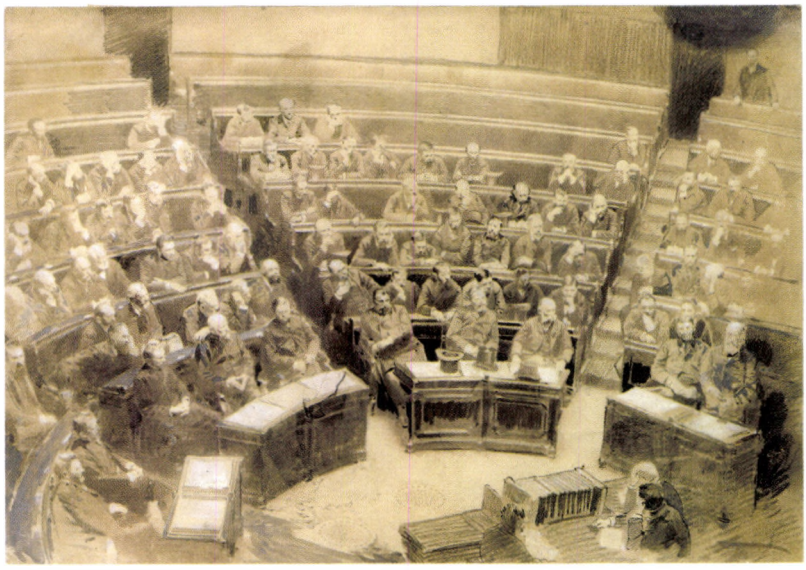

27. kép

„A képviselőház március 13-i ülése, melyen Tisza Kálmán lemondását bejelentette. Ellinger Ede pillanatnyi képe után rajzolta Cserna Károly." 1890. MNM TF, ltsz.: 159-1958, Vasárnapi Ujság 37. (1890) 12. sz. március 23. 185. Lásd 24. kép.

ecsetnyomok látszanak. Cserna Károly beavatkozása a következő állomását mutatja annak a folyamatnak, melynek során a rajzolók lassan feladni kényszerültek bástyáikat a sajtóillusztráció uralmáért folytatott küzdelemben. Bár még igen gyakori a fényképnek a művészi kéz beavatkozása általi metamorfózisa, a rajzoló leggyakrabban már csak átrajzolta, kontrasztosabbá tette a fotográfiát. A tulajdonképpen pusztán pozitív retusőri munka mellett azonban tovább élt a fényképek művészi átdolgozásának korábbi gyakorlata is. Kozmata Ferencnek és Klösz Györgynek az 1885-ös Országos Kiállításon készült fényképein mind a kétféle, az 1860-as években dívott és az új, a képek átrajzolását jelentő beavatkozás megfigyelhető. (28. kép) Kozmata egyik képét ugyanaz a rajzoló, Biczó Géza gyakorlatilag csak átrajzolta, egy másikat azonban staffázsalakokkal töltött meg, tett életszerűbbé, pillanatképszerűvé.[83] Különlegességnek számít Háry Gyula néhány, fénykép után készült, tónusokat nélkülöző, vonalas rajza.[84] (29. kép)

83 Az Országos Kiállításból. – Az óriási hordó-korcsma. Kozmata fényképe után rajz. Bitzó Géza. Vasárnapi Ujság 32. (1885) 29. sz. július 19. 464.; A főváros pavillonja. Kozmata fényképe után rajz. Biczó Géza. Uo. 23. sz. június 7. 369.

84 Ünnepély az 1849 április 19-iki nagy-sallói csata emlékoszlopa előtt. Fénykép után rajzolta Háry Gyula. Vasárnapi Ujság 46. (1899) 18. sz. április 30. 291.

AZ ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁSBÓL. — AZ ÓRIÁSI HORDÓ-KORCSMA. Kozmata fényképe után rajz. Bitzó Géza.

28. kép

„Az Országos Kiállításból. – Az óriási hordó-korcsma. Kozmata fényképe után rajz. Bitzó Géza." 1885. július, Vasárnapi Ujság 32. (1885) 29. sz. július 19. 464.

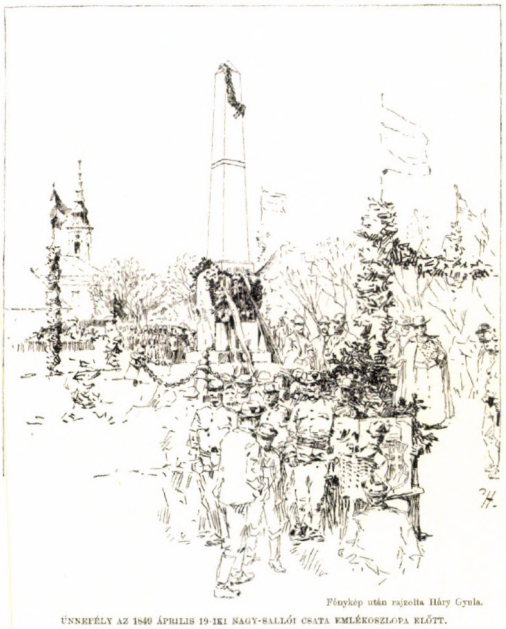

Fénykép után rajzolta Háry Gyula.

ÜNNEPÉLY AZ 1849 ÁPRILIS 19-IKI NAGY-SALLÓI CSATA EMLÉKOSZLOPA ELŐTT.

29. kép

„Ünnepély az 1849 április 19-iki nagy-sallói csata emlékoszlopa előtt. Fénykép után rajzolta Háry Gyula." Vasárnapi Ujság 46. (1899) 18. sz. április 30. 291.

A „pillanatnyi" látásmód

„Volt idő, midőn művészi körökben nagyon elitélték a fotográfiák után való dolgozást; de most már a legtöbb művész belátja, hogy különösen a gyors mozdulatok megrögzítésére a fényképező-gép igénybevétele csaknem elkerülhetetlen" – írta Szana Tamás 1903-ban a Photo Klub kiállításán szerzett tapasztalatain gondolkodva, majd a francia festő és szobrász Jean-Louis-Ernst Meissonier-t idézve hozzáteszi: „a jó fotográfia az a művészet terén, a mi a közéletben a közönséges járművel szemben a villámvonat. Okosan miért ne használhatnók, mikor segítségével sokkal gyorsabban czélhoz juthatunk."[85]

Talán épp a rajzolói munka során szerzett jó tapasztalatoknak, a fénykép Szana Tamás által megállapított haszna megtapasztalásának köszönhető, hogy a sajtóban megjelent első amatőrfényképek szerzői között rajzolókkal is találkozunk. A „pillanatnyi látásmód" térhódítása az amatőröknek, köztük a rajzolók fiatal generációjának köszönhető. Az első „pillanati kép", mely már ezzel a felirattal is jelent meg a *Vasárnapi Ujság* hasábjain 1886-ban – nem tüntetve fel sem rajzolót, sem metszőt, csak a fotográfus, Weinwurm Antal nevét – a Budavár visszafoglalásának 200. évfordulójára rendezett ünnepségen készült.[86] A pillanat igézetét ismerő, s a fényképportrékkal közeli kapcsolatot ápoló, azokat „helyszínen felvett pillanatnyi rajzaikhoz" hagyományosan használó – s talán az illusztrációs munka fogyatkozását is érzékelő – rajzolók is ráéreztek a fotográfiában rejlő lehetőségekre, s maguk is kamerát ragadtak. Paur Géza, a *Vasárnapi Ujságnak* az az illusztrátora, aki nagyon korán, már pályája kezdetén maga is a fényképezőgép bűvkörébe került,[87] s akit kis túlzással a lap szinte első, állandó „fotóriporterének" tekinthetünk. (30. kép) 1897-ben tollal is a fotográfia ügynökéül szegődött, s üdvözölte a pillanat megörökítésének lehetőségét: „a tökély oda fejlesztette a fényképészetet, hogy minden gyermek fényképezhet. A rohamos fejlődés igen nagy részben az optika tökéletesedésének köszönhető, manapság rendkívüli fényérzékenységű objectiveket (fényképező üveglencséket) készítenek... Mikor pedig ilyen tökéletesített eszközeink vannak, akkor semmi nehézséggel nem jár $^1/_{1000}$ rész másodpercz alatt levenni a kilőtt ágyugolyót, $^1/_{300}$-ad másodpercz alatt a repülő galambot, $^1/_{250}$-ed másodpercz alatt a gyorsvonatot, stb."[88] Ha az amatőrből az évek során egyre jobban fényképező hírfényképésszé váló Paur Géza megnevezése még „lapunk művész-munkatársa" is, a „saját rajzoló" az 1890-es években saját fotográfussá is minősült, s a Mátyás-templomról készített fényképeit mint „Paur Gézának a

85 *Sz. T.* [*Szana Tamás*]: A Photo-Club kiállítása. Vasárnapi Ujság 50. (1903) 15. sz. április 12. 237–238. 238.

86 A Budavár visszavételére rendezett ünnepélyekből. A budavári emléktábla leleplezése szept. 2-án. Weinwurm pillanati fényképe. Vasárnapi Ujság 33. (1886) 37. sz. szeptember 12. 592.

87 Az országgyűlési képviselők al-dunai kirándulásából. – Paur Géza rajzai és pillanatnyi fényképfölvételei. Vasárnapi Ujság 40. (1893) 25. sz. június 18. 416–417.

88 *Paur Géza*: Élő fényképek. Vasárnapi Ujság 44 (1897) 6. sz. február 7. 90–91.

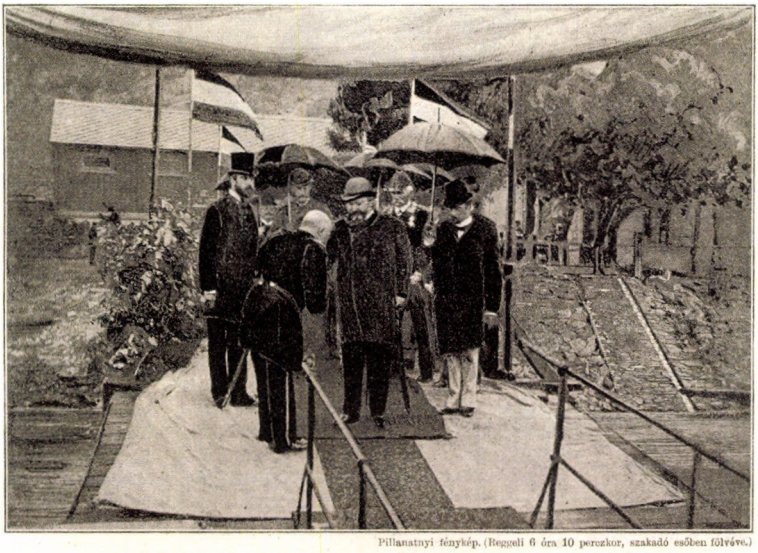

Pillanatnyi fénykép. (Reggeli 6 óra 10 perczkor, szakadó esőben fölvéve.)

LUKÁCS BÉLA MINISZTER FOGADTATÁSA A «ZSÓFIA» GŐZÖS HAJÓHIDJÁN.

A KÉPVISELŐK A GREBEN-PARTI SZIKLÁK ROBBANTÁSÁNÁL. Pillanatnyi fénykép.

AZ ORSZÁGOS KÉPVISELŐK AL-DUNAI KIRÁNDULÁSÁBÓL. — *Paur* Géza fölvételei.

30. kép

„Az országos képviselők al-dunai kirándulásából". 1893. július, Paur Géza felvételei, Vasárnapi Ujság 40. (1893) 25. sz. június 18. 416.

31. kép
Lotz Károly műtermében feleségével és Cornéliával, 1898. február, Morelli Gusztáv felvétele, Vasárnapi Ujság 45. (1898) 9. sz. február 27. 140.

»Vasárnapi Ujság« részére fölvett fényképei"-t közölte a lap.[89] A művész-illusztrátorok közül jelentek meg még fényképei a festő Cserna Károlynak, Roskovics Ignácnak, Háry Gyulának és a fametsző Morelli Gusztávnak.[90] (31–32. kép)

Az amatőrizmussal új fotográfiai nézőpont honosodott meg: a műkedvelők – köztük a rajzolóéból a fotográfus bőrébe bújt művészek – fényképei a hírrajzokhoz hasonló nézőpontból tudósítottak az eseményekről. Általában nem nagy totál képeket készítettek, hanem rátalálva a pillanatkép és a hírrajzok közös jellemzőjére, igyekeztek a történések intim közelségébe férkőzni. A budai Honvéd-szobor leleplezési ünnepségéről a *Vasárnapi Ujság* Klösz György felvételét hozta a címlapon, a belső oldalakon ellenben a „»Vasárnapi Ujság« rajzolójának pillanatnyi fényképfölvételeit" láthatjuk, szám szerint hetet. Klösz ünnepélyes, felülről készült, a szoborportrék készítésében jártas városfotográfust leleplező totál képével szemben ezek a képek egy kivételével közel mennek az ünnepség résztvevőihez – akárcsak a rajzával tudósító Jantyi Mátyás –,

89 A budavári Mátyás-templom. Paur Gézának a „Vasárnapi Ujság" részére fölvett fényképei. Vasárnapi Ujság 40. (1893) 34. sz. augusztus 20. 565., 568–569., 572.

90 A Marilla-völgyi parkból. – Cserna Károly fölvételei. Vasárnapi Ujság 45. (1898) 35. sz. augusztus 28. 593., MNM TF, ltsz.: 1232-1933, 1234-1933, 932-1933.; A khedive megérkezése Alexandriába. Roskovics fölvétele. Uo. 46. (1899) 2. sz. január 8. 22.; Az új királyi palota az Attila-utcza felől. Háry Gyula fölvétele., A királyi kert déli vége a kerti háznak vizművé alakított hátsó falával. Háry Gyula fölvétele. Uo. 45. (1898) 2. sz. január 9. 22.; A lebontott józsefvárosi kálvária Budapesten. Morelli Gusztáv tanár fényképe után. Uo. 40. (1893) 30. sz. július 23. 508.

32. kép
Márkus Emília és lányai a Marilla-völgyi parkban. 1898. augusztus, Cserna Károly felvétele, MNM TF, ltsz.: 932-1933, Vasárnapi Ujság 45. (1898) 35. sz. augusztus 28. 593.

s a szobor leleplezésének aktusát két felvételen – még lepellel, majd anélkül –, fotóriportszerűen ábrázolják.[91]

A „generális", Tisza Kálmán lemondásának pillanatát Ellinger Ede mellett egy amatőr fotográfus is lekapta: „Ugyanekkor báró Andreánszky Gábor képviselő, a ki mint műkedvelő előszeretettel űzi a fényképezést, kis gépét a képviselői széke előtti asztalra helyezve, szintén több felvételt csinált az ülésterem különböző pontjairól.[92] Azt a képét, mely az épen beszélő miniszterelnököt, és pedig kiválóan jellemző állásában, s a mögötte levő teremrészt tünteti föl pillanatnyi fényképben, szives volt közlés végett lapunk számára átengedni, s mi azt másolatban szintén bemutatjuk, mint fölötte érdekes adalékát e nap krónikájának"[93] – írta a képet közlő *Vasárnapi Ujság*. A fényképezéshez készülődő honatya alakja kivehető Ellinger Ede fényképén. Míg Ellingertől csak egy, ebből az alkalomból készült felvételt ismerünk, Andreánszky egy szekvenciát szentelt

91 A budavári Honvéd-szobor leleplezési ünnepélye. Klösz György fényképe. Vasárnapi Ujság 40. (1893) 22. sz. május 28. 365.; 1848/9-es honvédek a budai Honvéd-szobor leleplezésénél. A „Vasárnapi Ujság" rajzolójának pillanatnyi fényképfölvételei. Uo. 368–369.

92 MNM TF, ltsz.: 1555-1957, 1556-1957, 70.312.

93 Tisza Kálmán lemondása. Vasárnapi Ujság 37. (1890) 12. sz. március 23. 183–184. 184. A képek: A képviselőház márczius 13-iki ülése, melyben Tisza Kálmán lemondását bejelentette. Ellinger Ede pillanatnyi fényképe után rajzolta Cserna Károly. Uo. 185.; Tisza Kálmán lemondása a képviselőház márczius 13-ki ülésében. Báró Andreanszky Gábor pillanatnyi fényképe után. Uo. 193.

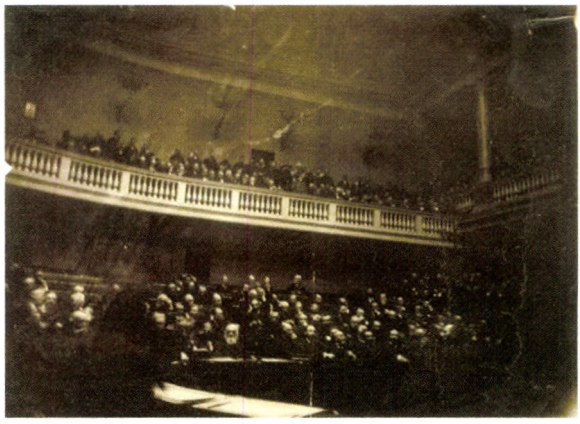

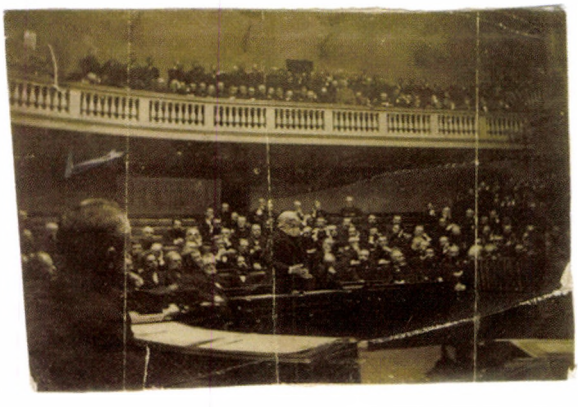

33.a–c kép

Tisza Kálmán bejelenti lemondását a képviselőházban,1890. március 13.

Báró Andreánszky Gábor felvételei, MNM TF, ltsz.: 70.312, 1555-1957, 1556-1957.

34.a–b kép

Grünwald Béla és Gulner Gyula képviselők, 1890. Báró Andreánszky Gábor felvételei, MNM TF, ltsz.: 3026-1957, 3027-1957.

az eseménynek, legalább háromszor elkattintotta kis gépét.[94] (33.a–c kép) A báró számos képviselőtársát is megörökítette, keresetlen, természetes pózokban, fejüket támasztva, könyökölve vagy a padsorban elterülve mutatva meg a honatyák házbeli viselkedését.[95] (34.a–b kép) Ezek a spontán felvételek igencsak különböztek a képviselőkről készült hivatalos portréktól, s nem jelentek meg a lapokban. Korábban a nedveslemeznek és a lassú záraknak köszönhetően a műteremben fényképezkedő közszereplők hagyományosan méltóságteljes arcukat mutatták a közönségnek. Ahogy Valerian Gribayedoff cinikusan megállapította, a fénykép a prominens polgárokból egy új fajt hozott létre, a Homo upright-ot, „nyársat nyelt" embert.[96] A modellek, s a közönség is felkészületlen volt a keresetlen, megszokottól eltérő pillanatképek befogadására. „Nagy ünnepélyességek, a nemzeti élet kimagaslóbb mozzanatai" esetében pedig a rajzoló és az olvasó ízlésének az felelt meg, ha „sikerült – ahogy azt Jantyik János, a *Vasárnapi Ujság* egyik rajzolója szokta mondani – »az események eszmei jelentőségét« a kompozíció segélyével kifejezésre juttatni."[97] A hagyományosan patetikusan kiegyensúlyozott kompozícióval szemben a gyakran kényszerűen rossz pozícióból fölvett pillanatképek – elemeiknek váratlan viszonya miatt – torznak, aránytalannak hatottak. Ellinger a Tanítónők Otthonának megnyitásán csak a főhercegnők, Mária Dorottya, Klotild és Margit távozását tudta lekapni – mert „az épület aránylag szűk benső részében nem talált alkalmas helyet a szép ünnep megörökítésére" – ám azt is csak úgy, hogy az előtérben várakozó hintó elé fogott két ló tölti be a kép nagy részét, s csak az ajtóban elöl haladó Mária Dorottya arca látszik.[98] (35. kép) Divald

94 MNM TF, ltsz.: 1555-1957, 1556-1957, 70.312.

95 MNM TF, ltsz.: 3021-1957, 3026-1957.

96 Idézi *Leonard, Thomas C.*: The Power of the Press. The Birth od American Political Reporting. New York–Oxford, 1966. 103.

97 *Esztegár László*: Jantyik Mátyás. Művészet 2. (1903) 6. sz. 404–412. 410.

98 A főherczegnők eltávozása a megnyitási ünnepély után. Ellinger Ede pillanatnyi fényképe után. Vasárnapi Ujság 37. (1890) 2. sz. január 12. 25.

Ellinger Ede pillanatnyi fényképe után.

A FŐHERCZEGNŐK ELTÁVOZÁSA A MEGNYITÁSI ÜNNEPÉLY UTÁN.

35. kép
A tanítónők otthonának megnyitása. A főhercegnők eltávozása a megnyitó ünnepély után. 1889. december 12. Ellinger Ede fényképe, Vasárnapi Ujság 37. (1890) 2. sz. január 12. 25.

Károlynak pedig úgy sikerült lefényképeznie az országház lépcsőjén álló, a millenniumi menetet néző országgyűlési képviselők csoportját, hogy a perspektíva miatt sokat takarnak a látványból a hatalmasra nőtt cilinderek.[99] (36. kép) A pillanatfényképnek ezeket az esetlegességeit, váratlan elemeit egy olyan jelentőségű esemény esetében, mint IV. Károly koronázása, még 1916-ban is elfogadhatatlannak ítélte a kritikus.[100]

A „pillanatnyi" látásmód egy újabb lépcsőfok volt a fotográfiai látásmódhoz épp csak alkalmazkodni kezdő közönség számára, ahogy arra Schmidt Sándor műegyetemi tanárnak, az amatőr fotókiállítás kapcsán megjelent cikkéből is következtethetünk: „A mai fotografiának egyik legérdekesebb neme az ugynevezett rögtönös vagy pillanatnyi képek készítése. ... Az ilyen rögtönös-képeket megtekintve, az ember elcsodálkozik azokon a sohasem látott torz-alakokon, melyek például a vágtató ló mozgásának egyes szakait ábrázolják. Természetelleneseknek látszanak elannyira, hogy ha igy festené meg valaki a vágtató lovat, a legkönnyebb uton nevettetné ki magát. Pedig hát ezek a rögtönös képek a valóságot ábrázolják, a lemez igazat mond. A szokatlan, a természetellenes, látószervünk, a szem korlátozott voltában gyökerezik."[101]

Az amatőr fényképezés terjedésével azonban egyre nagyobb tömegek szokhattak hozzá a fotográfiai pillanat furcsaságaihoz, s kedvelték meg – akár saját gyarapodó családi archívumok képein is tanulva – azt az utolérhetetlen életszerűséget, emberközeliséget, amelyre csak a valóságos, megtörtént pillanatot kendőzetlenül őrző „pillanatnyi fénykép" képes. A való élet pillanatképekből áradó „esztétikája"

99 A díszmenetet néző képviselők az új országház lépcsőzetén. Divald fényképe. Vasárnap Ujság 43. (1896) 25. sz. június 21. 406.

100 *Tóth László*: A fénykép kudarca. Nyugat 10. (1917) 6. sz. 592–594.

101 *Schmidt Sándor*: A fotografiáról. III. Vasárnapi Ujság 37. (1890) 21. sz. május 25. 340–341. 340.

egyre kívánatosabb lett a lapokban. 1901-ben az *Uj Idők* már egyenesen arra kéri az amatőrképek beküldőit, hogy: „lehetőleg kerüljék az úgynevezett beállított képeket, azaz olyanokat, amelyeken a képen látható személyek pózba vágják magukat vagy szép sorban odaállanak a fényképező készülék elé. A jó pillanatnyi fölvételen ne lássék meg, hogy a lefényképezetteknek is tudomásuk van arról, hogy fényképező kamara előtt állanak."[102]

Kis kamerájukkal az amatőrök gyorsabban mozogtak, könnyebben változtattak helyet mint a professzionális, állványos kamerákkal kivonuló „szakfényképészek". Bár utóbbiak jobb minőségű képeket vettek fel, a történéseket a műkedvelők jobban tudták követni. Egy-egy eseményről a hobbifényképészektől általában mindössze egy vagy négy-hat képet közölt a *Vasárnapi Ujság* és az *Uj Idők*, de néha előfordult, hogy nyolc-kilencet.[103] Az amatőrök képsorai, szekvenciái nagy lépést jelentettek a fotográfia történetmesélő képességének kibontásában a fotóriport felé.

Divald fényképe.

A DÍSZMENETET NÉZŐ KÉPVISELŐK AZ ÚJ ORSZÁGHÁZ LÉPCSŐZETÉN.

36. kép

„A díszmenetet néző képviselők az új országház lépcsőzetén." 1896. június 8. Divald Károly felvétele, Vasárnap Ujság 43. (1896) 25. sz. június 21. 406.

Az őszinte kamera

Az arcmások publikussá, sőt üzletivé válásának lehetősége óriási változást jelentett a híressé válás, a „celebritás-képződés" történetében. A sokszorosítás 19. századi forradalma együtt járt a „híresség felfedezésével", bár ahogy Antoine Lilti megállapítja, „nem szabad eltúlozni a képek jelentőségét, a híresség nem korlátozódott a láthatóságra és a képek jelenlétére", megszületéséhez és növekedéséhez a fényképezés előtt és után is szüksége volt az elbeszélésre, a szövegek nyújtotta táplálékra.[104] Az irodalmi és

102 A szerkesztő üzenetei. Amatőr-fényképek. Uj Idők 7. (1901) 37. sz. szeptember 8. 231.

103 A Műcsarnok felavatásáról: Fényképek az ünnepélyekről. – Lord Albert amateur pillanatnyi felvételei. Vasárnapi Ujság 43. (1896) 20. sz. május 17. 325., A Műcsarnok új épülete. – Lord Albert amateur fényképfölvétele. Uo. 328. (7 kép); Vonatkisiklás Polgárdi mellett. [név nélkül]. Uj Idők 5. (1899) 25. sz. június 18. 537. (6 kép).

104 Idézi: *Gunthert, André*: Photographie et célébrité. Études photographiques 32. (Printemps 2015) http://etudesphotographiques.revues.org/3512. (2015. június 22.); A témáról l. még *Heinich, Nathalie*: De la Visibilité. Excellence et singularité en régime médiatique. Paris, 2012.

a művészeti élet szereplői, majd egyre inkább a politikusok is éltek a képek ismertséget, népszerűséget, imázst formáló képességével, s a fotográfia megszületése alapvető hatással bírt ennek lehetőségeire, majd a pillanatkép és a kezdetben az amatőr fotográfusok gyakorolta meglepetés következtében az 1890-es években már megjelent a csírája annak a jelenségnek is, melynek következtében a közszereplők befolyása saját imázsuk formálására csökkenni fog.

A fénykép az 1860-as években megismertette a képes lapok olvasóit a neves emberek hiteles arcképével, az 1890-es évektől pedig már a hírességek egyetértésével behatolt privát szférájukba, bemutatta otthonukat, családtagjaikat, kedvenc tevékenységük közben ábrázolta őket. „Ha nagy embereinket igazán ismerni akarjuk, nem csak közszereplésüket kell tekintenünk; ... hanem be kell pillantanunk magánéletükbe is" – írta a Szilágyi Dezső betegségéről és haláláról beszámoló, fényképekkel illusztrált cikkében a *Vasárnapi Ujság*.[105] Szaporodtak a művészeket műtermükben, írókat íróasztaluknál ábrázoló felvételek.[106] Wekerle Sándort dánosi kertjében,[107] Jókai Mórt munka közben,[108] Széll Kálmán titkárával rátóti kastélya teraszán, aktákkal megrakott asztalánál ülve[109] örökítette meg a fényképezőgép. (37. kép) A politikusokat, művészeket otthonukban, irodájukban, műtermükben bemutató fényképek részben már előre tervezett riportokhoz kapcsolódtak. 1901-ben a *Vasárnapi Ujság* sorozatot indított nyaraló politikusokról, amit az első cikk írója, Mikszáth Kálmán azzal magyarázott, hogy a lapok szerkesztését az események dirigálják, a lapszerkesztő semmit nem készíthet előre, ami nem baj, mikor események vannak, de „nehéz a szerkesztés a holt idényben, mikor nincsenek események, de képeknek róluk mégis lenni kell."[110] A fénykép a szerkesztést befolyásoló tényezővé vált.

A beállított, műtermi felvételek után a meglepetésszerűen készült pillanatfelvételek azonban már nem csak a hírek szereplőinek vonásait, de karakteréről árulkodó mozdulatait, arcjátékát, hétköznapi öltözékét is megismertették az olvasókkal. A képviselők bemutatásához már nem csak műtermi portrét, hanem pillanatképet is igénybe vett a *Vasárnapi Ujság*. 1902 végén arról tájékoztatta a szerkesztő az olvasókat, hogy a hat részben közölt, egyenként hatvan portréból álló képviselői csoportképen kívül „képviselőházból való jelenetes" képről és pillanatképekből is megismerhették a honatyák vonásait.[111]

---

105 *Szemere Attila*: Emlékezés Szilágyi Dezsőre. Vasárnapi Ujság 48. (1901) 32. sz. augusztus 11. 509–511. 509.

106 Pl. Lyka Károly. Magyar írók otthonukban. Az Uj Idők számára fényképezte Békei Ödön. Uj Idők 10. (1904) 16. sz. április 17. 368.

107 Wekerle miniszterelnök dánosi kertjében. Weber Tibor pillanatnyi fényképei után. Vasárnapi Ujság 40. (1893) 35. sz. augusztus 27. 585.

108 Jókai Mór munka közben. [név nélkül]. Uj Idők 10. (1904) 20. sz. május 15. 463.

109 Széll Kálmán miniszterelnök Hazay István miniszteri titkárral a rátóti kastély verandáján. Vasárnapi Ujság 48. (1901) 36. sz. szeptember 8. 573.; MNM TF, ltsz.: 168-1958.

110 *–th –n* [*Mikszáth Kálmán*]: Államférfiak nyári pihenése. Vasárnapi Ujság 48. (1901) 36. sz. szeptember 8. 573–575. 573.

111 [Szerkesztői megjegyzés] Vasárnapi Ujság 49. (1902) 50. sz. december 14. 817.

37. kép

„Széll Kálmán miniszterelnök Hazay István miniszteri titkárral a rátóti kastély verandáján."

1901. augusztus, MNM TF, ltsz.: 168-1958, Vasárnapi Ujság 48. (1901) 36. sz. szeptember 8. 573.

Bár a fényképezés már több évtizedes múltra tekintett vissza, a politikai élet egyes szereplőiről néha igen nehezen jutottak portréhoz a lapok. Ki úri nagyvonalúságból, ki konzervatizmusból, ki kényelemből nem szívesen jelent meg a hivatásos fényképészek műtermében. Ilyen esetekben egy-egy pillanatkép „életmentőnek" bizonyulhatott a netán hirtelen kiéleződött politikai helyzet főszereplőinek bemutatásához vagy váratlan nekrológhoz minél frissebb portét kereső lap számára. Tisza István „az uj miniszterelnök azok közé tartozik, kik nem szeretik magukat fényképeztetni. Forgalomban levő fényképe, melyet lapunk első oldalán közlünk [Koller Károly utódai 1896-ban készült felvétele – a szerző], hat évvel ezelőtt készült. Ujabb fölvétel egy 1900. évi, eddig ismeretlen fényképe, melyet egy festőművész részére vettek föl, midőn gróf Tisza István arczképét több tisztelőjének fölszólítására megfestette. E fénykép levonatát Berlinből küldötte be lapunknak a most ott tartózkodó fényképész. Legújabb időből az országház előtt a november 4-ki ülés után pillanatnyilag fölvett fényképét közöljük."[112] (38. kép) Hasonlóan csak amatőr pillanatképek álltak a *Vasárnapi Ujság* rendelkezésére az 1903-ban meghalt Kállay Benjaminról, az Osztrák–Magyar Monarchia közös pénzügyminiszteréről, Bosznia és Hercegovina kormányzójáról. Kállayról nagyon kevés arckép maradt fenn:

112 Pillanatnyi fényképek a képviselőház november 4-iki ülése után. Gróf Tisza István miniszterelnök. című fényképhez fűzött szerkesztői megjegyzés. Vasárnapi Ujság 50. (1903) 45. sz. november 8. 750.

38. kép
Tisza István gróf, miniszterelnök távozik a képviselőházból a kabinet bemutatkozása után. 1903. november 4. Ismeretlen fényképező felvétele, MNM TF, ltsz.: 2000.367, Vasárnapi Ujság 50. (1903) 45. sz. november 8. 750.

„a boldogult miniszter – saját szavai szerint – mint igazi keleti ember, nem engedte, hogy arczképét lefessék, vagy lefényképezzék. Nincs is fényképe, csak fiatalabb korából ... Újabb időből csak néhány pillanat-felvételt készítettek róla". Ezek egyikéről, Siklóssy László amatőr pillanatfölvételéről készült a halála alkalmából a címlapon Richter Auréltől megjelent rajz. „Ezen kívül – tette hozzá a szerkesztő – bemutatunk még néhány pillanat-felvételt is, hogy olvasóink mennél élethívebben láthassák az elhunyt államférfiú arczvonásait, alakját."[113]

A politikai élet szereplőit 1894-ben, a polgári házasságról szóló törvényjavaslat tárgyalásának idején lepte meg először a candid (őszinte) kamera, ekkor jelentek meg először spontán, „rögtönzött felvételek" a *Vasárnapi Ujságban*. A fiatal műkedvelő műépítész, Lord Albert állt készenlétben „pillanatnyi fölvételre berendezett gépével" a Nemzeti Múzeum bejáratánál, hogy lekapja – tizennégy felvételen – a főrendi ház ülésére érkezőket.[114] 1895 nyarán újra meglepte a főrendeket. Az „orv" fényképezőgép leleplezte, nyilvánvalóvá tette a politikusok hangulatát, bepillantást engedett gondolataikba, s Pallavicini-Csáky Zsigmond tiltakozó mozdulata arra enged következtetni, hogy ezt nem feltétlenül vették jó néven. Lord Albert tíz megjelent képét nem kisebb

113 Mi ujság? Kállay Benjaminról... Vasárnapi Ujság 50. (1903) 29. sz. július 19. 480–481.; Kállay Benjamin. Siklóssy László 1902. évi amateur pillanatfelvétele után rajzolta Richter Aurél. Uo. 469.; Kállay Benjamin beszédet mond a magyar delegációban 1902-ben. [Siklóssy László felvétele.] Uo. 471.

114 Pillanatnyi fényképek a Múzeum-kertből a főrendiház május 10-iki szavazása alkalmával. – Lord Albert amateur-fényképfölvételei. Vasárnapi Ujság 41. (1894) 20. sz. május 20. 332–333.

Báró Bánffy Dezső miniszterelnök és több főrendiházi tag.

Báró Vay Péla, a főrendiház alelnöke.

Gróf Szécsényi Gyula kir. főajtónállómester.

Gr. Batthyány Tivadar, több képviselővel.

Szell Kálmán.

Sréter Károly.

Josipovich Imre képviselők társaságában.

Gróf Pongrácz Károly.

Winstics Gyula, br. Budnyánszky József, Schwicker Henrik és Rohonyi Gyula.

Bohus Zsigmond és ifj. báró Wollauer Albert.

PILLANATNYI FÉNYKÉPEK A KÉPVISELŐHÁZ ÉS FŐRENDIHÁZ ELŐTT. — Lord Albert amateur fölvételei.

39.a kép

„Pillanatnyi fényképek a képviselőház és a főrendiház előtt. – Lord Albert amateur fölvételei."
1895. május, Vasárnapi Ujság 42. (1895) 22. sz. június 2. 356.

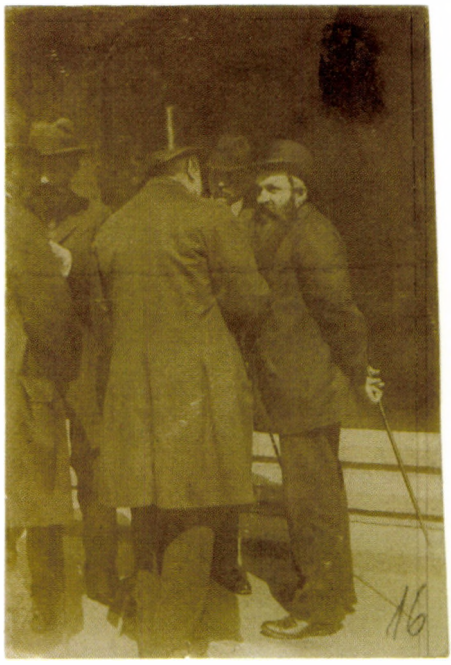

39.b kép
Batthyány Tivadar gróf a főrendiház előtt, 1895. május, Lord Albert felvétele, MNM TF, ltsz.: 62.2657, Vasárnapi Ujság 42. (1895) 22. sz. június 356.

író, mint Mikszáth Kálmán magyarázta, mindegyikhez hozzáfűzve az egyházpolitikai javaslatokat sokadszor újratárgyaló főrendházi ülésről, a „nagy hetz" után távozó politikusok testbeszédéből, arckifejezéséből kiolvasható hangulatot.[115] (39.a–b kép)

A politikai élet vizuális reprezentációja alapvetően megváltozott a „tiszteletlen", candid kamera megjelenésével, az amatőr fotográfusok működésével. „Némelyek azt mondják – olvasható egy szerkesztőségi megjegyzésben –, hogy az országgyűlési képközlemények kissé egyhangúvá teszik a »Vasárnapi Ujság« illető számait. Két oldalon nincs egyéb, mint egy csomó fej, némelyik dús hajfürtökkel, másik kopasz koponyával. Hogy e panaszon is segítsünk némileg, s kissé változatosabbá tegyük e közleményeket: egy-két amateur-fotografus szíves ajánlatát vettük igénybe, kik egyelőre az utczáról a d. u. 3 óra felé éhesen haza felé szállingozó képviselőkre sütik el fegyverüket: meghúzván pokolgépüknek, a Kodaknak ravaszát, néha bizony ép olyankor, mikor az előttük gyanútlanúl haladó nem épen a legszabályosabb lépést teszi, mert a mai államférfiak nem vesznek tánczmesterektől leczkéket a méltóságos magatartásból, mint régi krónikák szerint a franczia trónon ülő fejedelmek (még a nagy Napóleon is) és udvaronczaik

115 Pillanatnyi fényképek a képviselőház és főrendiház előtt. – Lord Albert amateur fölvételei. Vasárnapi Ujság 42. (1895) 22. sz. június 2. 356.; *M–th* [*Mikszáth Kálmán*]: Pillanatnyi fényképek a főrendiházból. Karczolat. Uo. 359–360.; Lord Albert egy évvel később a királyt is meglepte a millenniumi kiállításon. L. A király a hadügyi kiállításban. Lord Albert amateur pillanatnyi fényképei. Vasárnapi Ujság 43. (1896) 20. sz. május 17. 318.

40. kép
Széll Kálmán és Darányi Ignác az Országháznál. Balogh Rudolf felvétele, MNM TF, ltsz.: 62.2571, Tolnai Világlapja 3 (1903) 10. sz. március 8. 5.

tették."[116] Az esetlegesség esztétikájával a pillanatkép defetisizálta a politikát, átalakította a politikára vonatkozó vizuális „beszédmódot".

Az 1890-es évek közepétől rendszeresen jelentek meg a lapokban „A delegációról"[117] „A képviselőház előtt", „Pillanatnyi fényképek a képviselőház előtt" és hasonló című, a képviselők jövés-menését, beszélgetését bemutató felvételek. Fokozta a képviselőház körüli élet iránti érdeklődést az új országház is, ahogy Mikszáth Kálmán is megállapította Kőnig György, a fiatal irodalomtörténész, minisztériumi tisztviselő amatőr felvételeivel illusztrált írásában: „ha a tagok [a képviselők – a szerző] vesztettek is másfél év alatt az újdonszerűség zománcából, a szép, igazán világra szóló palota új érdeklődést kölcsönzött nekik."[118] Az 1900-as évtized közepén az amatőrök mellett – majd egyre inkább helyettük – a sajtóképekre szakosodó hivatásos fényképészek felvételei kaptak helyet a lapokban. A pályakezdő fotóriporter, Balogh Rudolf – mint a *Tolnai Világlapja* riportere – 1903-ban

116 *X*: A képviselőház előtt. Vasárnapi Ujság 49. (1902) 11. sz. március 16. 170.; Pillanatnyi fényképek a képviselőház előtt. Uo. 172.

117 Pillanatfölvételek a Nemzeti Múzeum nagytermében és a múzeumkertben a magyar delegáczió ülése alkalmával. [név nélkül.] Vasárnapi Ujság 49. (1902) 22. sz. június 1. 353., Pillanatfölvételek a Nemzeti Múzeum előtt a magyar delegáczió ülése alkalmával. Uo. 354.

118 *M–th K.* [*Mikszáth Kálmán*]: A képviselőházból. Karczolat. Vasárnapi Ujság 49. (1902) 50. sz. december 14. 817.

41. kép

„Téli képek. Vizért menő váczi asszonyok." 1903. Kiss Ferenc felvétele, Néprajzi Múzeum, ltsz.: 10627, Vasárnapi Ujság 50. (1903) 2. sz. január 11. 24.

vett fel pillanatképet a Ház körül.[119] (40. kép) A debreceni fotográfus, Kiss Ferenc és a későbbi kitűnő riporter, Müllner János 1904-ben – még mint amatőr – készített, „A parlament tájékáról" címet viselő fényképsorozatához már magyarázatot sem fűzött az *Uj Idők*.[120]

A fényképek nem csak illusztráltak, de szövegeket is generáltak. A képes lapok régi „műfaja", a képmagyarázat, annak leírása, mit is láthat az olvasó az adott képen tovább élt, mert az illusztráció, ha mégoly eseményszerűvé kezdett is válni, mint a néhány éve még ismeretlen parlamenti tudósítás, sokszor, bár egyetlen képbe sűrítve igyekezett összefoglalni, amit korábban több képpel és műfajjal – épületképekkel, enteriőrökkel, csoportképekkel, portrékkal – lehetett megmutatni, magáról a történésről igazából nem árult el azoknál többet. Kamera és toll együttműködésének szükségességét így magyarázta Mikszáth: „Képünk »a lemondás bejelentése« czímet viseli, de természetesen a lemondás csak annyira látszik benne, mint a zsidók a Veres-tengerben befulva; nem látszik ott semmi egyéb voltaképen, csak nehány sor idősebb, fiatalabb honatyai koponya: s hogy nem a Koreával kötött kereskedelmi szerződést tárgyalják, csupán a karzaton

119 Ülés után. Széll Kálmán és Darányi Ignác miniszterek. *Tolnai Világlapja* fényképészének felvételei. (A képre tintával ráírva: T. V. felv. Balogh), MNM TF, ltsz.: 62.2571.

120 A parlament tájékáról. Kiss Ferenc és Müllner János felvételei. Uj Idők 10. (1904) 30. sz. július 24. 86., Uo. 31. sz. július 31. 95–96., 99.

erősen figyelő alakok bizonyítják – mert egyébként tárgyalhatnák a Koreával kötött szerződést is."[121]

Megjelentek azonban a képmagyarázatokon túlmutató szövegek, melyeknek nem a leírás, hanem a kép keltette gondolatokkal való megismertetés a célja. Mikszáth Kálmán a fényképezőgép által meglepett képviselők viselkedését, arckifejezését elemezte és valószínű, hogy a jelenségeket, hangulatokat megragadó zsánerképek esetében is gyakori volt, hogy a hozzájuk fűződő cikkeket a felvételek inspirálták, s nem fordítva, az írások illusztrálására születtek a képek. Az 1903-as évet két debreceni fényképész, a Photo Club előző évi tárlatáról tudósító cikkben kiemelt amatőr Haranghy György[122] és a festő fényképész, Kiss Ferenc fotográfiáival indította a *Vasárnapi Ujság*.[123] (41. kép) Mindkettőhöz rövid, a télről, a téli munkáról szóló, pusztán az időjárás adta aktualitást tartalmazó rövid írások kapcsolódtak. Ebben a folyamatban a változást a saját, állandó fotóriporter alkalmazása hozta. Az állandó fotográfus alkalmazása lehetővé tette, hogy a lapok ne legyenek kiszolgáltatva annak, hozzájutnak-e egyáltalán képhez, s az események megtörténtéhez minél közelebbi időpontban szolgálhassanak illusztrációval. Azáltal pedig, hogy eldöntötték, hová küldik ki a fényképészt egyben afelől is döntöttek, mi tarthat számot a közönség érdeklődésére, mely eseménynek adnak külön hangsúlyt a képes tudósítással. Az első, állandó fényképészeket a *Vasárnapi Ujság* alkalmazta. Jelfy Gyula képei 1900 szeptemberétől, Balogh Rudolf felvételei pedig 1903 augusztusától voltak láthatók rendszeresen. (42. kép) Kezdetben előfordult, hogy a *Vasárnapi Ujságban* megjelent képeihez – akár a vidéki amatőrök, akik a helyi eseményekről tudósítottak – Jelfy Gyula maga írta a cikket is.[124] Szöveg és kép viszonyának dinamizmusában az utolsó, a fotóriport felé vivő impulzus a magyarázó szöveg eltűnése volt a kép mellől. A fénykép maga lesz a hír.

Hozzáférés a pillanathoz – „paparazzók"

Egy képviselő minden további nélkül s előkészületet nem igényelve elsüthette kameráját a tisztelt házban, képviselőtársai körében. Andreánszky Gábornak is akadtak követői a parlamenti fényképezésben. 1891-ben, a közigazgatási törvény egyik vitanapja után a

121 *–th.* [*Mikszáth Kálmán*]: A lemondás bejelentése után. Országgyülési karczolat. Vasárnapi Ujság 41. (1894) 24. sz. június 17. 401.

122 Nádvágás. Haranghy György amateur fölvétele után. Vasárnapi Ujság 50. (1903) 1. sz. január 4. 13., A cikk: A nádvágás. Uo. 11.

123 Befagyott dereglyék Vácznál. – Kiss Ferencz fényképe után. Vasárnapi Ujság 50. (1903) 2. sz. január 11. 23., Téli képek. Kiss Ferencz fényképei. Uo. 24., A cikk: A jég. Uo. 23–24.

124 *Jelfy Gyula*: A kis-jenői vadászatok. Vasárnapi Ujság 48. (1901) 50. sz. december 15. 809., képek: 808–809.; Képzőművészek, rajzolók között is voltak, akik nem csak képpel, de szöveggel is szolgáltak. Paur Géza gyakran írt cikket saját rajzaihoz, de Roskovics Ignác is küldött rövid írást a lap kérésére. (A Képzőművészeti Társulat jubiláris kiállításának megnyitása, a király által. Roskovics Ignácz rajza. Vasárnapi Ujság 33. (1886) 48. sz. november 28. 778–779. Roskovics ez alkalommal, ahogy írta „vasárnapi újságíró"-ként is beszámolt a lap kérésére az eseményről Jön a király! címmel.)

42. kép

„A »Hegedüs Sándor« hajó fölavatása Fiumében." Balra Hegedüs Sándor kereskedelemügyi miniszter. 1900. augusztus 23. Jelfy Gyula felvétele, magántulajdon, Vasárnapi Ujság 47. (1900) 35. sz. szeptember 2. 578.

kitűnő amatőr, Bohus László báró kedvéért rövid ideig maradt együtt a képviselőház.[125] A viharos 1903. évben Daróczy Aladár képviselőnek jelentek meg amatőr fölvételei a parlamenti ülésteremből, a Khuen-Héderváry kormány bemutatkozásáról.[126] Fényképezés szempontjából hasonlóan jó pozícióval rendelkeztek a parlamenti alkalmazottak. Az országgyűlés főorvosa, dr. Alföldi Béla 1903-ban a lemondott miniszterelnökről, Széll Kálmánról és a Ház folyosóján beszélgető képviselőkről szolgált képekkel a *Vasárnapi Ujságnak*.[127] Közel volt a politika nagy konyhájának, az Országháznak a tüzéhez a fiatal jogászdoktor, Siklóssy László is, aki 1899-től az országgyűlés gyorsíró

125 Bár Bohus László báró engedélyezte képeinek közlését a *Vasárnapi Ujságnak*, a fotográfiák nem jelentek meg. Mi ujság? Fényképezés a képviselőházban. Vasárnapi Ujság 38. (1891) 24. sz. június 14. 393.

126 Pillanatfölvételek a képviselőházból. – Daróczy Aladár orsz. képviselő fölvételei. Vasárnapi Ujság 50. (1903) 30. sz. július 26. 497–498.

127 Széll Kálmán miniszterelnök a képviselőházban beszédet tart egy obstrukciós ülésen. Alföldi Béla fényképe. Vasárnapi Ujság 50. (1903) 25. sz. június 21. 409.; Gróf Khuen-Héderváry miniszterelnök a képviselőház augusztus 10-ki ülésén bejelenti a kormány lemondását. Alföldi Béla amateur fölvétele után. Vasárnapi Ujság 50. (1903) 33. sz. augusztus 16. 543.; Pichler Győző a képviselőház folyosóján. Dr. Alföldi Béla fölvétele. Vasárnapi Ujság 51. (1904) 5. sz. január 31. 74.

irodájának alkalmazottja volt, s 1902-től kezdve többször örvendeztette meg a *Vasárnapi Ujság* olvasóit a delegációs ülések jeleneteivel, a politikacsinálók pillanatképeivel – s gyakran róluk írt cikkeivel is –, köztük olyan, a hivatásos fényképészek számára elzárt helyszínen felvett fotográfiákkal is, mint egy parlamenti bizottsági ülés.[128] Széll Kálmánt és családját a rátóti parkban leánya Ilona,[129] Tisza Istvánt Geszten titkára, Tóth István örökítette meg, (43. kép) az épülő Országház részleteivel pedig Birchbauer Károlynak, az Országház építési irodája mérnökének amatőr felvételei ismertették meg az olvasókat még azelőtt, hogy az az első ülés után a nagyközönség előtt is megnyitotta kapuit.[130]

A könnyen kezelhető kézi kamerák és az amatőrizmus terjedése liberalizálta a fotográfiai gyakorlatot, ami nem csak a fotográfia esztétikai kontextusát változtatta meg, hanem előrevetítette azokat a jelenségeket is, melyek a sajtófotó későbbi etikai építményét formálták. Ahogy Vincent Lavoie megállapította, jóval azelőtt, hogy a sajtófotó etikai kódexe körvonalazódni kezdett volna az 1940-es években, az 1890-es években Amerikában már megjelentek az első aggodalmas hangok a fotográfia tárgyának védelme érdekében, a magánéletet ért támadás ellen.[131] A magyarországi sajtó fotográfiával kapcsolatos írásai annak esztétikai kérdéseivel foglalkoztak, az etikai problémák háttérbe szorultak. „Mai nap már nemcsak az amatőr-fényképészek indiszkrétek, a kik minden lehető és lehetetlen helyzetben *lekapják* gyanutlan embertársaikat, henem a piktor uraktól sincs biztonságban az ember."[132] Ehhez az *Uj Időkben* 1896-ban elejtett rövid, az amatőr fényképek tárgyainak kiszolgáltatottságára utaló megjegyzéshez hasonlók ritkán fordulnak elő a magyar lapokban. A képes sajtóorgánumok örömmel vették a szemfüles amatőrök hírességeket váratlanul lekapott felvételeit, s a társadalmi helyzeténél vagy munkájánál fogva jó fényképezési pozícióval rendelkező amatőr mellett feltűntek a kis kézi kamerájukkal véletlenül és bárhol megjelenő, tolakodó fotografálók. 1904-ben az amatőr fényképész Békefi Antal kissé elmosódott, valószínűleg a szálloda ablakából készült fényképén pillanthatták meg az *Uj Idők* olvasói Vilmos császárt Capri szigetén. (44. kép) Békefi felvételét szerkesztői üzenetben köszönte meg a lap, hozzátéve,

---

128 Képek a magyar delegációból. – Siklóssy László amateur fölvételei. Vasárnapi Ujság 49. (1902) 23. sz. június 8. 364., Pillanatfénykép a magyar delegációból. – Siklóssy László amateur fölvétele. Uo. 366–367.; *Siklóssy László*: A delegációból. Pillanatnyi fényképeinkhez. Uo. 369–370.; *Dr. S. L.* [*Dr. Siklóssy László*]: A delegációból. Uo. 51. (1904) 24. sz. június 12. 409.; Képek a magyar delegációból. – Pillanatnyi fölvételek Uo. 409–410.; Pichler Győző a képviselőház előtt. Siklóssy László fölvétele. Uo. 5. sz. január 31. 74.; *S–y L.* [*Siklóssy László*]: A parlamenti bizottság üléseiről. Uo. 50. (1903) 32. sz. augusztus 9. 529–530., a kép: Uo. 533.

129 Széll Kálmán és családja a rátóti parkban. Széll Ilona amateur-fényképe után. Vasárnapi Ujság 46. (1899) 12. sz. március 19. 181.

130 Részletek az új Országházból – Birchbauer N. amateur fényképe a Photo-Club kiállításán. Vasárnapi Ujság 49. (1902) 11. sz. március 16. 168.; Mi újság? Az új országházban... Vasárnapi Ujság 49. (1902) 41. sz. október 12. 677.; Birchbauer Károly később Csányi Károllyal könyvet is adott ki az új Országházról.

131 *Lavoie, Vincent*: La rectitude photojournalistique. Études photographiques 26. (Novembre 2010) URL: http://etudesphotographiques.revues.org/3123. (2015. június 22.)

132 *A.* [*Tutsek Anna?*]: Lawn-tennis. Uj Idők 2. (1896) 28. sz. július 5. 15–16. 15.

43. kép
„Gróf Tisza István a lovaglásból visszatérőben."
Geszten, 1904. augusztus, Tóth István amatőr
felvétele, MNM TF, ltsz.: 545-1958,
Vasárnapi Ujság 51. (1904) 41. sz.
október 9. 698.

hogy „hasonló szíves küldeményekért előre is kifejezzük elismerésünket".[133] Nem sokkal később Oszkár svéd királyt kapta le a magyar kormány „Előre" nevű hajóján Radwaner Vilmos vasgyáros Abbáziában.[134] Filperger András amatőr fotográfusnak egy temetésen sikerült megörökítenie Tisza Kálmánt és Tisza Istvánt.[135] Jókai Mór temetésén hivatásos fényképészek és amatőrök is jelen voltak. Míg a hivatásos Békei Ödön „az Uj Idők számára" készített felvételein a koszorús kocsikat, az irodalmi társulatok képviselőit és a ravatalt örökítette meg, az amatőr Thein János közelről lefényképezte a gyászoló családot.[136] „A szász trónörökös – olvashatjuk 1904-ben a *Vasárnapi Ujságban* – Tátra-füreden való időzése alatt kerülte az amateur-fotografusokat; ő maga sokat fotografált, – majdnem másfél száz tájképet vett föl, – de ha észrevette, hogy ő rá szegezik a fényképező

133 Vilmos császár és a svéd-norvég trónörökösné Capri-szigetén, március 25-én. Békefi Antal amatőr-fényképe. Uj Idők 10. (1904) 15. sz. április 10. 348.; A szerkesztő üzenetei. Hotel Pagano... Uo. 353.

134 Oszkár svéd király Abbáziában a magyar kormány „Előre" című hajóján. Radwaner Vilmos amatőr-fényképe. Uj Idők 10. (1904) 16. sz. április 17. 369.

135 Tisza Kálmán és Tisza István grófok, Károlyi Tibor gróf temetésén. Filperger András amatőr-fényképe. Uj Idők 10. (1904) 16. sz. április 17. 376.

136 Jókai Mór rokonai a Múzeum előtt. Elöl Feszty Árpád és neje, Jókai Róza, mögöttük a Hegedüs-család. Jókai Mór temetése. Thein János amatőr-fényképe. Uj Idők 10. (1904) 20. sz. május 15. 478.

Békefi Antal amatőr-fényképe

Vilmos császár és a svéd-norvég trónörökösné Capri-szigetén, március 25-én

44. kép
Vilmos császár és a svéd-norvég trónörökösné Capri-szigetén, 1904. március 25. Békefi Antal amatőr fényképe, Uj Idők 10. (1904) 15. sz. április 10. 348.

gépet, azonnal megfordult. Buzgó amateur-fényképezőknek mégis sikerült róla s gyermekeiről néhány fölvételt készíteni, melyek közül négyet, *Berger* Jenő ur fölvételeit, lapunk mai számában láthat az olvasó."[137]

Az újságolvasó közönség soraiból kikerülő amatőr fényképész gátlástalanul a hírességek közelébe furakodhatott, képeivel saját – olvasótársaiéval megegyező – érdeklődését elégítette ki, míg a hivatásos fényképésznek, aki épp e hírességeknek köszönhette műterme hírnevét, be kellett tartani a társadalmi játékszabályokat, engedélyt illett kérnie a fényképezéshez. 1902-ben nagy szenzációnak számított, hogy a sziámi trónörökös inkognitóban Budapestre érkezett. A Nemzeti Múzeumban tett látogatásáról amatőr felvételek jelentek meg a *Vasárnapi Ujságban*. Az egyiken Erdélyi Mórt láthatjuk, amint elegáns öltözetben, cilinderben udvariasan felhatalmazást kér a királytól s az őt kísérő Wlassics Gyula közoktatásügyi minisztertől, hogy fényképeket vehessen fel.[138] (45. kép) A szemben lévő oldalon és a lap következő számában meg is jelentek a jeles fotográfus felvételei.[139] Ebben az esetben a *Vasárnapi Ujság* nem nevezi

137 Tátrafüredi képek. Vasárnapi Ujság 51. (1904) 36. sz. szeptember 4. 613.

138 A siámi trónörökös a Nemzeti Múzeum előtt. Erdélyi fényképész engedélyt kér, hogy fényképeket vehessen fel. Vasárnapi Ujság 49. (1902) 18. sz. május 4. 292.

139 A siámi trónörökös az új országház előtt. – Erdélyi fényképe. Vasárnapi Ujság 49. (1902) 18. sz. május 2. 293.; A sziámi trónörökös gödöllői látogatásáról. – Erdélyi fényképei. Vasárnapi Ujság 49. (1902) 19. sz. május 9. 300.

A SIÁMI TRÓNÖRÖKÖS A NEMZETI MÚZEUM ELŐTT.
Erdélyi fényképész engedélyt kér a trónörököstől és Wlassics minisztertől, hogy fényképeket vehessen fel.

45. kép

Erdélyi Mór engedélyt kér a sziámi trónörökös fényképezésére a Nemzeti Múzeum előtt. 1902. május 1. Ismeretlen fényképező felvétele, Vasárnapi Ujság 49. (1902) 18. sz. május 4. 292.

„fényképészünknek" Erdélyit, nem jelezte, hogy fényképei a lap megbízásából készültek volna, valószínűleg abban a reményben kért engedélyt a fotografálásra, hogy felvételeit majd el tudja adni. A karrierváltásnak nehezen megragadható folyamatát illusztrálja, egyik stációját világítja meg ez a – nem első és nem példa nélkül álló és valószínűleg egyre gyakoribb – eset. A műtermi fényképész felismerve a képes lapok részéről jelentkező, az aktuális események képi megörökítésére vonatkozó egyre növekvő igényt, felkérés nélkül, üzleti megfontolásból hírképeket kezdett készíteni. Ahogy a fotográfusi szakma első képviselői kimerészkedtek, s kültéri felvételek készítésébe fogtak, majd az építészeti képek, veduták készítésében már járatos következő generáció flörtölni kezdett a pillanatképpel, a fényképészek új generációja a korábbi műtermet már leginkább csak laborálásra használva, az aktualitások nyomába eredt. A karrierváltó fényképészek magyarországi „archetípusa", az első magyar fotóriporterek egyike Jelfy Gyula volt, aki Balogh Rudolffal ellentétben nem kereste a művészi önkifejezés lehetőségét a fotográfiában, nem vett részt a fotóművészeti életben, és a portréfotográfusi tevékenységet abbahagyta a hírfényképezés kedvéért.[140] Az állandóan alkalmazott fényképész ha teljesen nem is, de jelentősen visszaszorítja majd az amatőrök jelenlétét a lapokban, de ez már a magyar riportfotográfia történetének egy következő fejezete.

Konklúzió

Az 1880–90-es évek újabb időszakot jelentett a sajtóillusztráció történetének abban az átmeneti korszakában, mely a fotográfia helyének megtalálásában, majd egyeduralma létrejöttében végződött. A skála egyik végén a még sokáig tovább élő hagyományos rajzok és a másik végén elhelyezkedő, a tónusos nyomásnak köszönhetően közvetlenül közölt fotográfiák között fennmaradt a fényképek művészek általi átdolgozásának, a „fénykép után művészi rajzok" készítésének 1860-as évektől élő hagyománya, ugyanakkor általános a fotográfiák egyszerű, pusztán a kontúrokat kiemelő, rajzolók végezte nyomdai előkészítésének újkeletű szokása is. A fényképek nyomdai átdolgozása lassan-

140 Jelfy Gyula neve először 1900 őszén tűnt fel a *Vasárnapi Ujságban*. (A „Hegedüs Sándor" hajó fölavatása Fiumében. Jelfy Gyula fölvétele. Vasárnapi Ujság 47. (1900) 35. sz. szeptember 2. 578.

ként elveszítette művészi színezetét. A képeket előállító munkatársak közös elnevezése illusztrátor volt, e fogalomba tartoztak és sorolták magukat kezdetben a fotóriporteri szakma úttörői is. Az illusztráció egyre inkább fotográfia által meghatározott terepén együtt dolgoztak a hivatásos fényképészek, a rajzolók, a ceruzát és a kamerát egyaránt használó művészek és az amatőr fotográfusok. A fénykép növekvő presztízsét mutatta, hogy az évszázad utolsó évtizedében a lapok az illusztráció értékét növelő – mert egyediségére figyelmeztető – tényezőnek tekintették, ha a kép megrendelésre, majd az 1900-as évektől egyre inkább „saját fotográfus" által készült. A fénykép hírértékkel bíró információforrássá vált.

A sajtóillusztrációban bekövetkezett változás, bár technikai eredetű, a fotográfia majd a tónusos nyomás technológiájának köszönhetően hatással volt a képes sajtó egészére: a képi tematika formálódására, a műfajok arányainak változására, kép és szöveg egymáshoz való viszonyának alakulására, hosszú távon és szélesebb perspektívában pedig a környezet, a világ történéseinek észlelésére, fogalmak, mentális képek alakulására. Bár a képek megformálásában a hagyományos képalkotási módok által képviselt esztétika volt a domináns, a fénykép sajtóképpé fordításának ára ennek az értékrendnek a bomlása, s az események, történelmi szituációk kommercializálódása volt. A lapok azáltal, hogy a kiemelkedő eseményekről általában egyszerre közöltek fényképet, és – gyakran fénykép felhasználásával készült – művészi rajzot, tompították a képzőművészeti és fotográfiai képalkotás között feszülő, a hagyományos és művészi, modern és mechanikus dichotómiájában megnyilvánuló ellentétet. Ezáltal azonban a képek vesztettek emelkedettségükből, s a sajtó által terjesztett képek körében megkezdődött a pátosz agóniája. A pillanatnyiság és annak sajtóképben való közvetlen továbbításának lehetősége nem csak az események vizuális megismertetésének tónusát változtatta meg, de lehetővé tette azok történésként való megfogalmazását is. Az 1890-es évtized második felétől szaporodtak a szekvenciák, s az 1900-as évek közepétől előfordul, hogy a fénykép már magyarázat nélkül, a történet önálló mesélőjeként jelenik meg. „A fényképezés kulturhatása mindjárt a sajtó után következik. Sőt ma már a sajtónak kiegészítő része" – állapította meg Pásztor József újságíró 1909-ben.[141] Matuszewski Boleszláv kinematográf múzeuma is elérhető közelségbe került.

FROM EVENT PICTURE TO PHOTOGRAPHIC REPORTAGE. PHOTOGRAPHY IN THE ILLUSTRATED PRESS BETWEEN THE 1880S AND THE 1900S

Summary

The 1880s and 1890s were a new episode in the era of transition in the history of press illustration, when photography first found a place for itself, and then achieved ascendancy. Between the two extremes of traditional drawings on the one hand and directly published photographs on the other hand, the period witnessed a survival of "artistic drawings after photographs" (a tradition dating back to the 1860s), while the new habit

141 *Pásztor József*: A fényképezés kulturhatása. A művészi fényképezés évkönyve. 4. (1909) 6–9. 7.

of preparing photographs for printing by merely accentuating the contours also became widespread. The revision of photographs for printing gradually lost its artistic aspect. The professionals who prepared the images, including the pioneers of photographic reportage, were all referred to as illustrators. Professional and amateur photographers, artists, sketch artist, using the pencil and the camera alike all worked together in the field of illustration, which was increasingly determined by photography. The increasing prestige of photography is demonstrated by the fact that in the last decade of the nineteenth century the papers regarded it as a factor enhancing the value of the illustration (because it called attention to its uniqueness) if the image was made "on order", or, from the 1900s, by their "own photographer". The photograph rose to the status of a source of information possessing news value.

Although the changes in press illustration were owing to the new technologies of photography and halftone printing, they had an influence on the very character of illustrated news, including the development of visual thematics, the shifting proportion of genres, the relationship between text and image, and on the longer run and in a wider perspective, on the perception of events and the formation of concepts and mental experiences. Although the shaping of images was aesthetically dominated by precepts derived from traditional modes of visual representation, the transformation of the photograph into press image brought about a dissolution of this system of values, and the commercialization of events and historical situations. By simultaneously publishing photographs and drawings (often prepared by relying on photographs), the papers attenuated the contrast between artistic and photographic representation, and the dichotomy between the traditional-artistic and the modern-mechanical. As a result, however, visual representation lost much of its loftiness, and pathos began to dwindle among the images disseminated by the press. Momentariness, and the possibility of its direct communication via press images, changed not only the tone of the visual presentation of events, but also facilitated their conceptualization as occurrences. Sequences began to proliferate from the second half of the 1890s, and from the mid-1900s the photograph occasionally appears without any further explanation, as the independent narrator of a story.

Gróf Péter

GÖRGEI ARTÚR VISEGRÁDI ÉVTIZEDEIHEZ

Görgei Artúr, a tehetséges kémikus, a 48-as szabadságharc fővezére aktív tevékenységének legfontosabb korszaka 1848 szeptemberétől 1849. augusztus 13-ig, nem egészen egy év alatt zajlott le. E szűk esztendő alatt hajtotta végre azon dicső tetteket, amelyek nemcsak a magyar históriában, nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi hadtörténelemben emlékezetessé tették a nevét. Életének születésétől 1848-ig terjedő korszaka, nehéz és szegényes életkörülmények, családi tragédiák közötti nevelkedés, a katonai pálya, az abból való kiábrándulás és a reményteli kémikusi pályára való felkészülésről szól. A majd húsz éves kényszerű száműzetés, hatósági megfigyelés, nélkülözés és a forradalom elbukását csak az árulással magyarázni tudó nemzet nagy részének megvetése jutott neki és családjának osztályrészül.[1] Jelen tanulmány Görgei Artúr életének 1867 utáni időszakáról, pályafutásának nem a legfontosabb szakaszáról tesz közzé néhány adatot és képet. 1867 nyarán történt hazatérését követő években a nevéhez méltó és családjának eltartását biztosító egzisztencia megteremtését szeretné elérni, amelyről egykori tiszttársához, Kászonyi Józsefhez írt levele is tanúskodik:

„1867. október 5.
«Tisztelt barátom!
Nemzetünk sorsának jobbra fordulása, leányomnak becsületes nevű s a mellett önálló családból való férjhez menetele, – váratlan megszabadulásom és végre néhány régi hü bajtársam viszontlátása elfelejtetek velem egyideig, közel jövőm bizonytalanságát s nem engedek rögtön felszínre vergődni szokatlan boldogságtól mámoros lelkemben a kérdést: «Hát holnap – mit eszünk, mit iszunk, mibe öltözködünk?» Most azonban, már itt az ideje, kijózanodni s helyt adni ezen kérdésnek is. Véget vetvén az amnestia rabságomnak: megszűnt a rabtartás is. Szabad vagyok! a mellett Isten irgalmából még mindég egészséges, munkaképes és munkaszerető. Nincs is egyéb bajom, mint az, hogy eddig munkával még meg nem kinált senki s én utána járni vagyok kénytelen, mi nekem szokatlan mesterség. Jobb szeretném, ha legalább félúton találkoznám vele; a mihez azonban szintén szükséges, hogy hát csak induljunk valahára. Ha már most te hozzád fordulok mindenekelőtt: úgy hiszem, nincs mit csodálkoznod rajta. Sőt úgy kell neked! Mi szükség volt, kiválnod a többi közül, irányomban? Mi szükség volt a magad szakállára különczködnöd s hozzám hűnek maradnod, míg a többi közül annyian siettek – oldalba rúgni engem? Szóljunk komolyan. Jóltevőm valál már eddig is; hiszen nem egy

1 Görgei Artúr életrajzát l. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban Bp., 2000. 161–162.

lándzsát törtél már mellettem! Légy tehát ezentúl is jóltevőm, csak hogy más irányban. Szerezz munkát számomra; az Isten megáld érte! Szégyent vallani aligha fogsz velem. A mihez értek – elméletileg s némi részt gyakorlatilag is, mindenesetre annyit, hogy rövid idő alatt belé találjam magamat – elősorolom a következőkben:
Erdei, mezei, szőllei gazdászat, kertészet.
Bánya- és huta-ipar: ez utóbbit illetőleg leginkább a vas gyár-ipar különféle ágai.
Építészet mindenféle neme.
Üzleti levelezés, könyvvezetés, pénzkezelés.
A földmívelésnél egyelőre csak mint segéd volnék alkalmazandó, mivelhogy az ezen szakmába vágó újabb találmányokkal, elébb meg kellene ismerkednem – némi útmutatás mellett.
Mind azon iparágakban ellenben, melyek valami vegytani processusra vannak alapítva, meglehetősen otthonos vagyok a nélkül is.
Legerősebb oldalam a tűzzel való bánni tudás, az egyszerű szobafűtéstől kezdve egész az aczélforrasztásig – a hozzá kellő építészetet is beleértve.
A reál-tudományok és ismeretek e szakmájával 17 év óta különös előszeretettel bajlódtam és nem csak elméletben, hanem valahányszor csak alkalmam nyílt rá – in praxi is. Ismereteim e lajstroma szerint nézz körül, barátom! – régibb, újabb, rokoni, baráti, üzleti összeköttetéseid határán, kérlek!
Hát ha Isten irgalmából mégis valami olyféle üres állomáson akadna meg szemed, mely becsületes munkáért tisztességes megélhetést nyújthatna*?
Lehetetlen, hogy e sorok elolvasásánál bizonyos «valami» meg ne szólaljon lelkedben: «Hát a magyar kormány?!» Erre hadd feleljek én. Engem pártfogolni nem áll sem kötelességében, sem tehetségében a magyar kormánynak. Kötelességében nem: mert életem legtermékenyebb 18 évétől nem a magyar király fosztott meg, hanem az osztrák császár: tehetségében nem: mert ép a kezem-lábam; nem vagyok munkaképtelen csonka honvéd; – és hivatalosan engem – népszerűtlenségem tiltja.
S még valamit. A kik csak annyit tudnak felőlem, hogy nekem 4000 ft járt ki évi tartásul: méltán kérdhetik, miért nem takarékoskodtam hát annak idejében?
E kérdésre a következő adatok feleljenek helyettem: Internáltatásom első hat évében nem kaptam semmit; aránylag pedig éppen e hat év volt a legköltségesebb időszak; éppen akkor hozzám fordulván szerencsétlen bajtársaim közül hol egyik, hol másik olyan, kinek éppen semmije sem volt. Eltengődtünk tehát részint azon 500 imperialból, melyet (magam erszényéből kényteleníttetvén födözni az útiköltséget Nagy-Váradtól Krakkónak Klagenfurtba) «kölcsön» leple alatt útravalóul adott Paskievics, – részint saját magamnak és nőmnek parányi vagyonából, – részint a könyvemért kapott honoráriumból, – nagyobbrészt pedig oly kölcsönökből, melyeket, némely keresetforrásnak (a mint akkor még látszott) napról napra várható megnyílása reményében vettem volt fel. S mikor aztán ez irányban is leesett a hályog a szememről és második gyermekem születvén, a legégetőbb szükség arra kényszerített, hogy szabadon bocsáttatásért, vagy illő tartásért folyamodjam: adtak elébb 1200, majd 1800, végre 2000 forintot évenkint. «Ebből adósságot is fizetni, meg is élni – nem mondom, hogy éppen merő lehetetlenség lett volna. Hanem hát – mikor énrajtam is beteljesedének a Szentírás szavai, miszerint «Nem csak kenyérrel él az ember.»

«Le nem engedi szoríttatni sem magamat, sem családomat a társadalmi élet azon polczáról, mely minket megillet; és: «visszatérni – gyermekeim képében legalább – a hazába: «a lelkemben ekkor megfogamzott e két vezéreszme megfejt mindent. «Megfejtik, mi okból álltam 1859-ben – őszszel – határozott (noha kérvény mezébe burkolt) követeléssel a bécsi kormány elébe, miszerint – ha szabadon bocsátani engem sehogysem akarna – évenkint négyezer forintig toldja meg az úgynevezett subventiót. «De megfejtik egyszersmind azt is, hogy testvéröcsémnek áldozatkészségére még azután is rászorultam, daczára amaz évenkinti négyezernek.

«Helyzetem válságos. «E hó végétől fogva minden életszükségemre nézve már egyedül testvéröcsémnek, meg unokatestvéreim egyikének esem feleségestül, gyermekestül terhére. «A mit tehát netalán még ma tehetsz érettem, kérlek, ne halaszd holnapra! «Más valakihez hasonló kérelemmel folyamodni – még e levélre válasz nem érkezik, – nem fogok.

«Azért, ha rajtam segíteni semerre sem nyílnék kilátásod: e rám nézve komoly következésű körülményről mielébb értesíttetni
kívánna hálásan tisztelő barátod
Görgey Arthur s. k."[2]

1. kép
Görgei Artúr 1867 körül, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár (továbbiakban MNM TF), ltsz.: 78.796.

2 *id. Görgey István*: Görgey Arthur a számüzetésben, 1849–1867. Eredeti levelek felhasználásával. Bp., 1918. 415–418.

2. kép

Visegrád a 19. század második felében, acélmetszet J. Alt festménye után,

MNM MKM, ltsz.: 54.12.

A kiegyezés utáni magyar politikai vezetés – Deák, Andrássy és mások rokonszenve ellenére – teljes nyíltsággal nem tudta Görgei Artúrt, a közvélemény nagy része szemében az „árulót" felvállalni. Görgei, mint a fenti levélből is kiderül, tudta, hogy népszerűtlenségével nem lehet a frissen megalakult kormány terhére.[3] (1. kép) Miután nem sikerült megfelelő munkát találni, elfogadta öccse Görgey István budapesti ügyvéd, közjegyző ajánlatát, és annak felesége, megözvegyült Návay Sándorné Dedinszky Aurélia révén megszerzett visegrádi birtokán telepedett le.[4] Visegrád, az egykori király székhely, a 18. századi koronauradalmi mezőváros újrafelfedezése a reformkorban történt meg, amikor a szépirodalomban, képzőművészetben mint a dicső múlt jelképe jelenik meg.[5] (2. kép) A hajó-, majd a vasútközlekedés kiépülésével a 19. század utolsó harmadától a budapestiek által kedvelt üdülőhellyé vált. A történelmi festészetből ismert műemlékeinek helyreállítása Viktorin József helyi plébános kezdeményezésére kormányzati támogatással 1872-től indult meg. A magyar műemlékvédelem értékmentő tevékenységének egyik legkorábbi színhelye Visegrád, ahol a korszak két kiváló szakembere, Schulek Frigyes építész és Henszlmann Imre művészettörténész irányításával kezdődtek meg a helyreállítási munkálatok a fellegvárban és a Görgey–

3 *id. Görgey I.* i. m. 404., *Hermann Róbert*: Deák és Görgei. Századok 137. (2003) 5. sz. 1081–1101.

4 *Görgey Albert*: Görgei Arthur 1818–1916. Igló, 1917. 114–119.

5 A 18. századi Visegrádról *Magyar Eszter*: Visegrád. (Száz magyar falu könyvesháza). Bp., [2000.] 55–82.

Latinovits-villa szomszédságában magasodó 13. századi lakótoronynál (Salamon-torony), mint erről a korabeli fénykép is tanúskodik.[6] (3–4. kép)

A 19. század végén a 20. század elején ismertségét országos hírűvé váló műemlékei és a gyógy-idegenforgalom is elősegíti a homeopátiás gyógymódról ismert Bakody Tivadar – Görgei tisztje a szabadságharcban – visegrádi szanatóriuma, majd Gizellatelepen jött létre szanatórium, ill. gyógyfürdő. (5–6. kép)

A tábornok nemcsak Visegrád életében, de a korabeli közéletben is jelentős szerepet töltött be, bár erre katonai-hadvezéri tevékenységének, becsületének megvédése érdekében kifejtett szakírói, publicisztikai munkásságától eltekintve semmilyen törekvése nem volt. Görgei ilyen irányú jelentőségét fémjelzi azon írók-költők sora, akikkel személyes kapcsolatban volt: Gyulai Pál, Arany László, Lévay József, Ábrányi Kornél, Kozma Andor, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc, Hatvany Lajos, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, illetve akiknek az írásaiban szerepelt: Ady Endre, Lovik Károly, Ignotus, Tömörkény István, Schöpflin Aladár, Sárközi György Féja Géza, Németh László, Illyés Gyula stb. Az írók mellett vegyészek: Thán Károly, Ilosvay Lajos és történészek: Angyal Dávid, Marczali Henrik, neves orvosok: Korányi Sándor, Markusovszky Lajos, a híres színésznő Jászai Mari, közéleti személyiségek, politikusok: Mikó Imre, Grünwald Béla, Hodossy Imre, Tisza István, ifj. Andrássy Gyula és mások alkották a tábornok társaságát. Görgei visegrádi tevékenysége öccse családi birtokának „jószágigazgatói" tevékenységéből áll, ill. napjait az egyre növekvő baráti, tisztelői körrel való kapcsolattartás tette színesebbé. Ezekről a baráti találkozásokról visszaemlékezések, szépirodalmi írások, újságcikkek, levelek, fényképek is tanúskodnak.

Görgei szűkebb baráti köréhez tartozott Gyulai Pál, akinek leányfalui házában Görgei gyakran vendégeskedett, és Lévay József miskolci költő, műfordító, közéleti személyiség.[7] A „három öregúr" egymással való tréfálkozásait számos visszaemlékezés és levél idézi fel: „...Egy alkalommal Gyulai menye Leányfalván szerette volna a visegrádi kertészetnek egyik titkát Görgeytől megtudni, de Görgey így szólt: «Ha én azt elárulnám, otthon le is vágnák a nyakamat.» Erre vágta Gyulai közbe: «Áruld el Artúr, hiszen te úgyis áruló vagy...»"[8]

---

6 *Marosi Ernő*: Visegrád a nemzeti tudatban. Művészettörténeti adalékok. Ars. Hungarica 16. (1988) 1. sz. 5–10., *Gróf Péter*: A Visegrádi Múzeum előzményei 1871 és 1944 között. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk.: Pintér János. Bp., 2002. 711–731., *Iván László*: Régészeti kutatások és műemléki helyreállítások a visegrádi fellegvárban 1871–1998. (A visegrádi fellegvár Visegrád régészeti monográfiái 6.) Visegrád, 2006.; A 19–20. századi Visegrádról: „Visegrádon 252 ház található, a 1331 fős lakosságból 179 magyar, 1068 német, 14 tót, 1 horvát, 10 „külföldi nyelvű". 715-en fő a népesség (67%-a tud írni-olvasni." In: A Magyar Korona országaiban 1881. elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos háziállatok kimutatásával együtt. II. Bp., 1882. 205.; „Visegrád n. község (Gizellatelep, Lepenczpatak és Szentgyörgypuszta) Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., pomázi j., ház 305, l. 1508, német, magyar., 5.774 kat. hold, ak. helyben, Törv. Szék Pestvidéki (székh. Bp.), járásbíróság, adóhivatal, Szt. Endre, csendőrőrs helyben 32,I,2, állami távírda hivatallal egyesített postahivatal, Gőzhajóval Nmaros vasút áll." In: A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1913. Szerk. és kiadja: A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1913. 1311.

7 *Papp Ferenc*: Gyulai Pál politikai és társadalmi köre a kiegyezés korában. – Részlet Gyulai Pál életrajzának második kötetéből. Budapesti Szemle 246. (1937) 718. sz. 257–276. 267–268.

8 *Papp Ferenc*: Gyulai Pál utolsó baráti köre. Irodalomtörténeti Közlemények 50. (1940) 4. sz. 326–343. 338.

3. kép

A Salamon-torony a műemléki helyreállítás megkezdése előtt, MNM MKM, ltsz.: 89.3.1.

4. kép

A Salamon-torony a helyreállítás megkezdésekor, MNM MKM, ltsz.: 89.8a.

5. kép

Visegrád villanegyede az 1870-es években a Görgey–Latinovits-villával, MNM MKM MOB, ltsz.: 31.097.

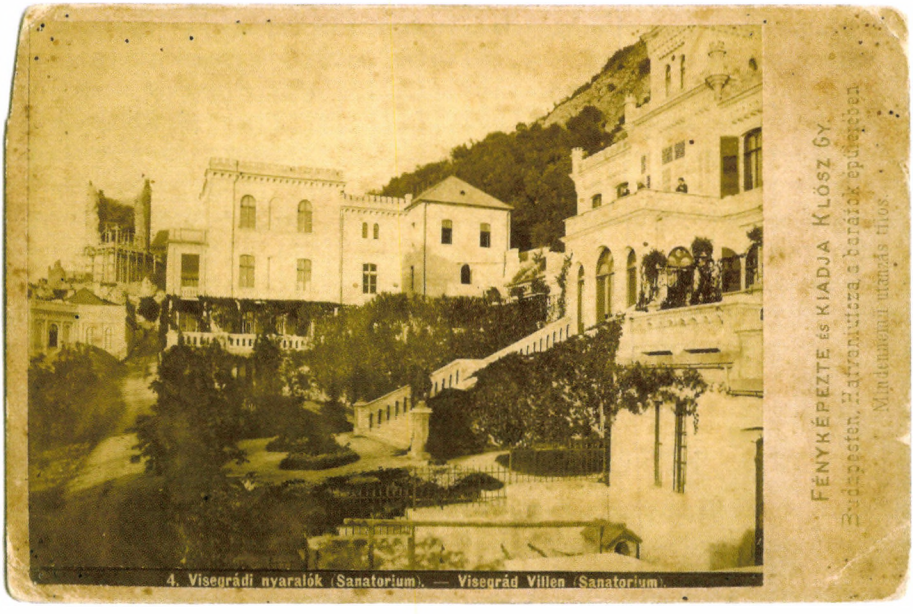

6. kép

A Görgey–Latinovits-villa (balra) és Bakody szanatórium (jobbra) 1872 körül, MNM MKM, ltsz.: 80.36.1.

Lévay József Görgeihez írott leveleiből is egy vidám, az élet mindennapi örömeit kedvelő társaság képe bontakozik ki előttünk:

„Tisztelt barátom!
Nem rég a fővárosban töltvén nehány napot, bár Leányfalván már közel voltam a te szikla-fészkedhez, mégsem teljesülhetett az az ohajtásom, hogy meglátogassalak. Gyulai barátunktól kérdezősködtem felőled s egyebek közt azt is felemlítette, hogy jól esett neked egy-egy korty abból a papramorgóból, melyet számodra valamikor küldöttem. Ennek hallása pedig nekem esett igen jól.
Engedd meg tehát, hogy folytassam e mindkettőnknek jól eső érzést. A mai postával négy butella igen finom és teljes hitelű szilvóriumot indítottam hozzád, mégpedig nem is valami új keletűt.
Fogadd szívesen s reggelenkint, imádkozás előtt, után, vagy helyett, szivogass belőle egy-egy kis erőt napi fáradalmaid könnyebbítésére.
Isten áldjon meg! Őszinte szives üdvözlettel
tisztelő barátod

Lévay József

Miskolcz, 1891. junius 13."[9]

„Sziklához lánczolt Királyi Sas! Tisztelt barátom!
Nagy szerénység és önmegtagadás nagy ereje lakozik tebenned. Jól tudod, hogy Sasősöket, Jupiter madarát, nektárral itatja Ganyméd ez Olympon hová téged csak későn, sok idő mulva szólítsanak az istenek. Nektárt érdemlél s ime megelégszel a miskolczi laza földön ... .ápolt amerikai törzsbe oltott európai vesszőfattyú levével, amely bármint dicsekedjék származásával, „vinkó" névnél egyebet nem érdemel. Sőt többre vitted. Türelmes lélekkel megittad egy nyugalmas helyen a tea czím alatt elédbe tett szűz meleg vizet. Igy ismervén erényeidet, csak azt várom, hogy tokaji szamorodnihoz jóízűen fogyasztgasd annak az egy gönczi hordónak a tartalmát, mely holnap vagy holnap után ád fel gyorsáruként a vasútra Fűrész Ferenc kereskedő.(NB lutheránus, akivel én efféle kupeczkedési ügyeimet végeztetni, s expediáltatni szoktam.
Tartsa ébren benned ennek finom italnak élvezése nem csak a vizet, hanem az emlékezetet is ... megigért arczképed ügyébe. Különösen pedig ebben, hogy engem el ne felejts, hanem tarts meg meg ezután is rokonszenvedben, barátságodban.
Miskolcz, 1896. szept. tisztelő híved, szerető barátod

Lévay J.

NB. A leányfalvi zsiványpecsenye emlegetésére megeredt a nyálam. Életem soha ki nem heverhető veszteségei közé számítom hogy ott nem lehettem."[10]

---

9 Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban OSZK) Kézirattár, Levelestár 59. Lévay József Görgei Artúrhoz. Miskolc, 1891. június 13.

10 OSZK Kézirattár, Levelestár 60. Lévay József Görgei Artúrhoz, Miskolc, 1896. szeptember 20.

Lévay következő levelében megköszöni a Görgei által küldött az arcképért:

„Folyton itt fog állani szemem előtt a hozzád hasonló fehér hajú és fehérlelkű jó barátok, Arany, Szász és Gyulai társaságában."[11]

A fénykép hátoldalára a tábornok a következőket írta barátjának:

„Túloldalon látható – millenáris kapuörnők állítása szerint – bájosan sikerült fényképemet fogadja emlékül szeretett és tisztelt barátom: Nagyságos megbőgött kapujú Lévay József úr, nyug. borsod megyei alispán, de – hál' Istennek! – nem nyug. (sőt még egyre jó izüen rimelő) poéta laueratus, akinek miskolczvárosi vendég szerető lakásán, Gyulai Pál kritikus szemeláttára, a legideálisabb thealébe fullasztanom sikerült minden földi nyomorúságot, szomjúságot és étvágyat egyaránt.
Visegrád, az első millenium idejében
Görgei Arthur a licentia poetica határtalan országában valami sziklaféléhez lánczolt kir. sas. 1896. okt. 15."
1916. jún. 5. „Fel is jegyeztem azt a S.zentpéteri üres fészekben" – Lásd az 1896. aug. 7-i naplófeljegyzést."[12]

De hasonló hangulatú levelet a kiváló történész, Marczali Henrik is küldött Görgeinek:

„Mélyen tisztelt tábornok úr!
A jó bor tulajdonsága felekezetek szerint osztályozva:
Legyen ó, mint a katholikus,
erős, mint a kálvinista
édes, mint a lutheránus
kereszteletlen, miként a zsidó.
Akár megfelel ez az üveg ennek a circumscriptiónak, akár nem, kívánjuk, hogy mind a négy vallás áldása szerint tábornok úrnak egészségére s üdülésére váljék.
Teljes tisztelettel maradok
tábornok úrnak
igaz híve
Marczali Henrik
Budapest húsvét napján"[13]

Görgeit nemcsak irodalmárok, tudósok, közéleti személyiségek látogatták, hanem egyszerű emberek is, mint volt katonája Czipó István, aki hálás hangú levélben emlékezett vissza visegrádi találkozásukra:

---

11 OSZK Kézirattár, Levelestár 61. Lévay József Görgei Artúrhoz, Miskolc, 1896. október 20.

12 *Lévay József*: Szentpéteri üres fészek: Napló 1892–1917. I–II. Szerk.: Porkoláb Tibor, S. alá rend.: Domján Annamária–Fibi Adrien Lillai–Harmat Adrien Éva–Keksz Zsuzsa–Kerekes András–Koncz Attila–Lipa Tímea–Nagy Gabriella–Nagy Zsófia–Porkoláb Tibor–Tóth Petra. II. Miskolc, 2001. 423.

13 OSZK Kézirattár, Levelestár. 67. Marczali Henrik levele Görgei Artúrhoz. Budapest, é. n. Húsvét napján.

7. kép
Görgei Artúr 1890. körül, MNM TF, ltsz.: 683-1956.

„Tábornok úr!
Visegrádi utam kétség és remény közt volt, a kétség el csüggesztett hogy hogy hát ha nem találkozom Tábornok úrral a mi a lehető legroszabb lett volna reám nézve, De a remény új erőtt adott és semmi akadály nem tudott volna visza tartani, és a remény győzött.
Ama magasztos érzelem és édesen fájó öröm midőn önt meg láttam nem engedett méltó szavaknak adni kifejezést mert úgy tele volt s van szivem Isten s önnel hogy azt szavakban kifejezni, tolal le írni, nem lehet a szívnek magasztos érzelmeit – és azt önre bízom mint magas műveltségű emberre
én hála Istennek szerencsésen haza érkeztem a szives fogadtatást családom és barátimnak el beszéltem a kik meg hatottan halgatták
Most tehát fogadja családom és barátimnak őszinte jó kívánatát nekem pedig mint tősgyökeres magyar földműves paraszt embernek őszinte s talán leg önzéstelenebb jó érzelmemet s végül a mit a fején láttam a szabadság harczban fején kapott sebhelyére csókomat
ezek után maradok
és vagyok
Verpelét 1894 szepten hó 19-én hazafiui üdvözlettel

Czipó István
bíró

A Nagyságos asszonynak kéz csókomat
szeretett testvérének alázatos
tiszteletemet küldöm
Isten velök"[14]

14 OSZK Kézirattár, Levelestár 1. Czipó István levele Görgei Artúrhoz, Verpelét, 1894. szeptember 19.

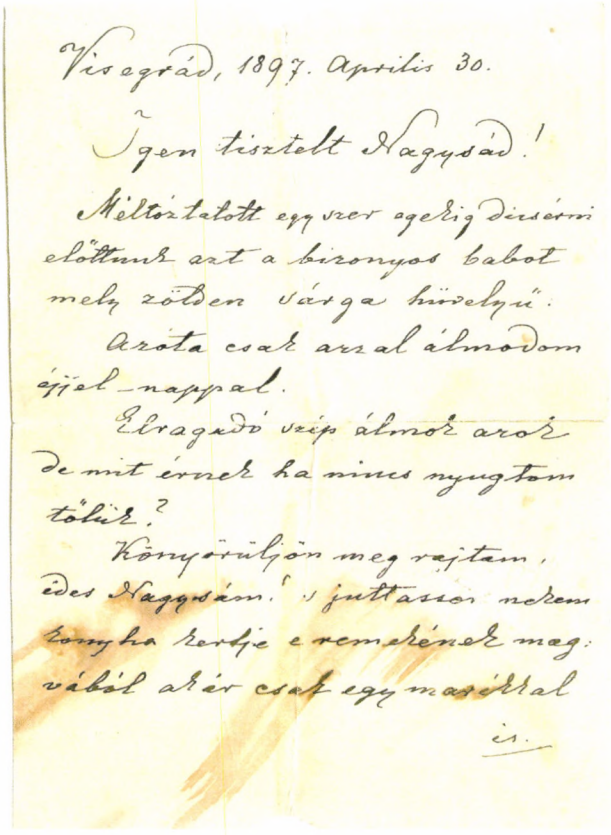

Visegrád, 1897. Aprilis 30.

Igen tisztelt Nagysád!

Méltóztatott egy szer egekig dicsérni előttünk azt a bizonyos babot mely zölden sárga hüvelyű.

Azóta csak arzal álmodom éjjel-nappal.

Elragadó szép álmok azok de mit érnek ha nincs nyugtom tőlük?

Könyörüljön meg rajtam, édes Nagysám! s juttasson nekem konyha kertje e remekének magvából akár csak egy marékkal is.

8. kép

Görgei Artúr által írt levél, Visegrád 1897. április 30. ltsz.: 1447.

A tábornok visegrádi ténykedésében a birtok ügyeinek intézése mellett, amiről rendszeres beszámolókat, elszámolásokat küldött öccsének, Görgey Istvánnak, nagy élvezettel hódolt egyik kedvenc időtöltésének, a kertészkedésnek.[15] A Görgey–Latinovits-birtok része volt a Visegrádhoz tartozó Szentgyörgypusztán, a mai Idősek Otthona helyén levő terület, ahol a tábornok virágzó kertészetet hozott létre. Egy barátjuk meglátván azt mondta: „Te Arthur! Hiszen ez tiszta Bulgária."[16] A név megtetszett Görgeinek, mert ismerünk olyan Visegrádról írott levelét, aminek fejlécén „Bulgária" van feltüntetve. A Görgeihez köthető személyes tárgyi anyag kevés maradt meg, de a mellékelt fénykép

15 OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2948 fol. 1/a.–fol. 346/a. Görgei Artúr visegrádi számadása 1878–1900.

16 *Koczogh András*: Görgey. Bp. 1942. 40–41.

9. kép
Görgei Artúr íróasztalánál, MNM MKM, ltsz.: 80.43.1.

a tanúsága szerint is általa használt kerti szerszámok megvannak a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tárának gyűjteményében.[17] (7. kép) A visegrádi múzeum gyűjteményében levő eredeti Görgei-levél szintén a kertészethez kötődő kedves iromány, amely egy általunk ismeretlen hölgyhöz íródott: (8. kép)

„Visegrád 1897. április 30.

Igen Tisztelt Nagysád!
Méltóztatott egyszer egekig dicsérni előttünk azt a bizonyos babot mely zölden sárga hüvelyű.
Azóta csak azzal álmodom éjjel-nappal.
Elragadó szép álmok azok, de mit érnek, ha nincs nyugtom tőlük?
Könyörüljön meg rajtam édes Nagysám! s juttasson nekem konyha kertje e remekének magvából akár csak egy marékkal is.
Ha nem szívesen teszi és mégis küld: e nemes önmegtagadásért majd égető forrósággal fogja kezeit csókolni
sírjáig hálás tisztelője
Görgei Artúr"[18]

17 Görgey Artúr élete és működése Magyarországon. Szerk.: Simon V. Péter. Bp., [1990.] 104., 181.
18 Magyar Nemzeti Múzeum – Mátyás Király Múzeum (továbbiakban MNM MKM), ltsz.: 1447.

10. kép
Az idős tábornok, MNM TF, ltsz.: 62.4219.

Visegrádon Görgei baráti köréhez tartozott Metzker Károly jegyző, aki a tábornokról szóló emlékeit a róla és Ferenc Józsefről szóló könyvben jelentette meg.[19] A Mátyás Király Múzeum birtokában levő, az idős tábornokot íróasztalánál, újságolvasás közben ábrázoló fényképet Görgey Istvánné lánya, Návay Lenke ajándékozta Metzker Károlynak, mint ezt a kép hátoldalán levő feliratból megtudhatjuk. (9. kép) Ehhez a korszakhoz kötődik az a több kiadványban – például Metzker Károly kötete – megjelent és széles körben elterjedt történet, mely szerint Görgei minden évben egy kosár szőlőt küldött Ferenc Józsefnek.[20] Ezt ebben a formában maga Görgei cáfolta egy erről szóló hírlapi közlésre reagálva Vadnay Károlyhoz, a *Fővárosi Lapok* szerkesztőjéhez írott levelében:

„Visegrád, 1892. Sept. 25.

Tisztelt barátom!
A „Fővárosi Lapok" mai (265) számában a következőket olvasom:
»Még a délután folyamán Görgei Arthur egy tálcza pompás gyümölcsöt küldött az erdész lakba Ő felsége számára.«
Ha a többi lapok akármit hazudnak rólam: fel sem veszem. Másképen áll a dolog ha a te lapod hoz vagy átvesz efféle lapos hazugságokat.
Mert téged én eddig sokkal ügyesebb s különösen velem szemben sokkal tapintatosabb lapszerkesztőnek ismertelek, semhogy oly szellemdús ostobaságokra szorulhatnál lapodnak érdekesebbé tétele czéljából.
Kétségtelen hogy én is szivest-örömest küldenék, ha volna miből.
Neked, tisztelt barátom, a köztünk fenálló viszonynál fogva tudnod kell hogy e földkerekségén én, akár tulajdonul, akár bérben egy tenyérnyi darabka földet sem birok, tenyeremen pedig nem terem semmiféle élvezhető gyümölcs.
Dixít és keserves vezeklésed reményében ez egyszer megbocsát
őszinte barátod Görgei Arthur"[21]

Nagy tisztelője volt a tábornoknak a kor talán legnagyobb színésznője, Jászai Mari is. Visszaemlékezésében megörökítette Görgeivel való találkozásait, beszélgetéseit, amelyek

19 *Metzker Károly*: Néhány jellemvonás Görgei Arthur és I. Ferencz József életéből. Bp., é. n.

20 *Metzker K.* i. m. 47–48.

21 *Kéky Lajos*: Vadnay Károly levelestárából. (Második, befejező közlemény.) Irodalomtörténeti Közlemények 52. (1942) 2. sz. 164–185. 182–183.

során arról faggatta miként tudta elviselni megbélyegezettséggel sújtott belső emigráció évtizedeit. (10. kép)

„Visegrádon Görgey Artúrnál. 1904 Június 10.

... Mikor első ízben, tíz évvel ezelőtt, éppen erről beszéltünk, ebéd után, a feketekávé mellett, engem végtelen szánalom fogott el és feltolakodott a szívemből a nyelvemre ez a kérdés: – Tábornok úr, hogy tudta elviselni ártatlan létére negyven esztendeig az áruló nevet? – Könnyen – felelte mosolyogva –, hiszen megszoktam. Sokkal nehezebb volt elviselnem az első „éljen"-t. – Milyen körülmények között történt ez? – kérdeztem nekibátorodva. – A múlt nyáron volt, hogy sógorasszonyom szőlőjéből jöttem befelé egyedül, szokásom szerint: a kocsiút közepén. Szembe jött velem egy nagyobb társaság. Nagymarosi kirándulók lehettek. Mikor ők is észrevettek, megálltak, kétoldalt sorfalat csináltak és arra kényszerítettek, hogy közöttük haladjak el. No, gondoltam magamban, most hallod majd meg a titulusodat, Görgey. Akkorát még sohasem csalódtam: a férfiak levették a kalapjukat és ők is, meg a hölgyeik is, halk, diszkrét éljennel üdvözöltek. Látja, ezt nehéz volt elviselni. Mikor ezt elmondta, nevető kék szeme megtelt a hála könnyeivel.

... Mikor újra meg újra megkérdeztem tőle: miért és hogyan bírja magán viselni az „áruló" nevet ártatlanul, végre így felelt: – Hát azt hiszi, nem tettem ezzel határtalan nagy szolgálatot Magyarországnak? Mit gondol, mekkora önbizalmat öntött a magyarba annak tudata, hogy őt nem lehet legyőzni, hanem el kell árulni, hogy elbukjék. Nem acélozta-e ez a tudat a magyarokat az ötvenes évek dacos, merev ellent-állására is? Látja, ezért érdemes volt mártírnak lenni, mint ahogy maga mondja. ..."[22]

Krúdy Gyula, akit Visegrád történelmi hangulata más műveiben is megragadott, a maga stílusában rajzolta meg a Visegrádon Görgei körül kialakult hangulatot:

„Itt »tábornoknak« nevezték őt, és még magam is láttam néha a Pap-féle vendéglőben majálisokon megjelengetni farmerruhában, szalmakalapban, amelynek levételekor mindenki kíváncsian kereste ama történelmi sebet. Ah, ott piroslott a seb: a nők csuklottak az izgalomtól, a férfiak elborongtak, az ifjúság tisztelkedett. Majd a mulatság hevében a cigánybanda néha a Kossuth-nótát játszotta, ami elkerülhetetlen volt a századeleji mulatságokon, és ilyenkor is minden szem kutatón, kíváncsian, emberien érthető tapintatlansággal Görgey felé fordult: vajon haragszik-e a tábornok a nótáért? A tábornoknak esze ágában sem volt haragudni, sőt életvidám öregember módjára gyönyörködött a fiatalság mulatozásában. De voltak más okoskodók is az ilyen visegrádi majálisokon (aminthogy ez időben még okos ember hírében állott az is, aki dugóhúzót hordott a zsebében), akik más oldalról vetették alá próbának a tábornokot. Vidéki rendezők módjára hirtelen csendet kértek, és rendszerint felállították a helybeli gyógyszerészt, a nyugalmazott iskolaigazgatót vagy más honoráciort, aki mindig készen volt egy tószttal, amelyet Ferenc Józsefre lehet elmondani. Megint csak a tábornokot figyelték a kandi szemek.

22 Jászai Mari Emlékiratai. S. alá rend.: Lehel István. Bp. [é. n.] 123–124.

11. kép

Görgei Artúr az 1910-es években a Duna parton levő Görgey-villa (mai Vár Szálló) udvarán, MNM TF, ltsz.: 531-1960.

Nem, a jólelkű, egyszerű, kedves mosolyú öregúr egyetlen arcvonásával sem árulta el, hogy eszébe jutnának a klagenfurti napok, amikor éppen Ferenc József parancsára internálták. ... Manapság ellepik a kirándulók Visegrádot, amelyet nem lehet a világ egyetlen szép tájékához sem hasonlítani, annyira magyar, vérbeli, történelmi, hogy csak magyarok érezhetik meg azokat a hangulatokat, amelyek a királylátott erdőségekből, históriai aranyat emésztett romfalakból árad a fehér hajó utasai felé. Az emberek felvidulnak e tájon, mint a falevelek. Mintha csak azért suhant volna el annyi száz esztendő, hogy fojtott gondolat nélkül nézegethessenek a magyarok Visegrád felé. Már elment innen az is, aki a XIX. század magyarjai közül a legtöbb pirosló indulatot fakasztotta. Nem ácsorog többé a Salamon-torony aljánál az a fantomszerű öregember, akiről mindenki tudott Magyarországon, valójában pedig nagyon kevesen ismerték. Nem támaszkodik merevülten sétabotjára, és nem néz elgondolkozva a hajó után, mint az élet számkivetettje. A hajó elcsobogott a vidám emberekkel, a remete valóban olyan remetéje maradt a magyar múlt időnek, hogy most már alig emlékeznek rá. ..."[23] (11. kép)

Görgei Artúr életének és tetteinek értékelését majd 150 éven át a vesztett szabadságharc felett érzett nemzeti fájdalomban gyökeredző bűnbakkeresés és a politikai megrendelésre gyártott „áruló szerepet" különböző mértékben és színvonalon sulykoló

23 *Krúdy Gyula*: Görgey, a visegrádi remete. In: *Krúdy Gyula*: A XX. század vizitkártyái. Bp., 1986. 110–114.

történelmi, szépirodalmi és publicisztikai irományok jellemezték. Az írók a Görgeihez való személyes hozzáállásuk, ismeretségük, politikai nézeteik, irodalmi stílusuk – gondoljunk csak arra, milyen nagy különbség mutatkozik Jókai, Krúdy vagy Móricz között a Görgei-téma irodalmi megjelenítésében – által befolyásolva, de reális képet rajzoltak a tábornokról, megelőzve a közvélemény, a politikusok, de a történészek 1849-től majd 70 éven át lassan változó, formálódó hiteles véleményét. Az írói paletta Gyulait Páltól mostanáig, Görgey Gáborig tart...

A történettudományban az 1930-as évekre, elsősorban Aggházy Kamill, Bánlaky József, Gyalókay Jenő, Julier Ferenc, Kosáry Domokos, Pethő Sándor és más historikusok munkásságának köszönhetően a történészi tisztánlátás méltó elégtételt szolgáltatott a tábornoknak.

Görgei Artúr 1916. május 21-én bekövetkezett halálával hosszú élete, szenvedése lezárult, de a személyével, hadvezéri tényked ésével kapcsolatos viták nem. Mégis megállapítható, hogy a kiegyezés utáni nagymértékű gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődés, egy új nemzedék felnövekedése is lehetővé tette, hogy a közvéleményben a tábornokról igazságosabb kép alakuljon ki. Talán kissé erőltetett a párhuzam, de sajátságos, hogy Ferenc Józsefnek a nemzet milyen gyorsan megbocsátott, holott az 1849 utáni megtorlások az ő uralma alatt, tudtával és beleegyezésével történtek. Talán nem járunk távol az igazságtól, ha úgy véljük, a tábornok halálakor nemcsak a magyar politikai vezetés, hanem a társadalom nagy része is osztozott Tisza István miniszterelnök Görgeiről alkotott véleményében, amelyet sógornőjének, özv. Görgey Istvánnénak írott levelében fejtett ki.

„Özv. Görgey Istvánné úrnőnek.

1916 május 24.

Nagyságos Asszonyom!
Fogadja, kérem, Görgey Artúr elhunyta alkalmából igaz részvétemnek s az elhunyt nagy ember emléke iránt érzett mélységes tiszteletemnek kifejezését.
Nagy ember volt Görgey Artúr úgy a cselekvés órájában, mint a nemes büszkeséggel elviselt néma szenvedés hosszú évtizedeiben. Küzdött mint egy oroszlán; amidőn a küzdelem folytatásának céltalan voltáról meggyőződött, habozás nélkül vette magára a befejezés egész ódiumát és tűrte egyetlen jajszó nélkül a félrevezetett nemzet átkait és gyűlöletét. ... Görgey Artúr is, s ha nem vehette is ki részét a kiegyezés alapján megindult áldásos munkából, megengedte a Gondviselés, hogy megérje a személyét környező félreértések eloszlását, az igazság diadalát, s mint az egész nemzet hálás tiszteletétől környezett nagy aggastyán fejezze be életét.

Legyen áldott emlékezete.

Tisza."[24]

---

24 Gróf Tisza István összes munkái. 4. sorozat 5. kötet I. Gróf Tisza István levele 1914 július 21-ről. II. 1916 február-november havában írt levelek, táviratok, távbeszélőn küldött üzenetek és egyes előterjesztések. Bp., 1933. 200–201.

A két világháború közötti időszakban a tudományos és irodalmi művek mellett végre köztéri szobrok formájában is emléket lehetett állítani a tábornoknak. 1935. május 21-én a Prímás-bástyán (ma Tóth Árpád sétány) a Hadtörténeti Múzeum előtt állították fel Vastagh György Görgei lovas szobrát, Miskolcon, ahol a 13. gyalogezred 1930-tól viselte nevét, egy évvel korábban, 1934. május 21-én avatták fel Sidló Ferenc Görgey-szobrát.[25]

Görgei Artúr emlékezetének visegrádi ápolásában a két világháború között komoly érdemei voltak Zsitvay Tibornak, aki 1933-ban a tábornokról elnevezett úgynevezett Görgey-bércen emlékművet emeltetett, amelyen Csiszér János szobrászművész által készített bronz relief örökítette meg a tábornok öreg kori profilját. Az 1933. június 24-i avatáson Zsitvay elszavalta ez alkalomra írt versét, amelyet az emlékmű táblájára is rávésték. (12. kép)

12. kép
A Görgey-bércen levő emlékmű felavatása
1933. június 24., balra kockás kabátban Zsitvay Tibor.
A Zsitvay-Szentgyörgyi család birtokában levő
fénykép másolata

„Magányos bérc a zúgó rengetegben…
Így állt soká… Keményen…
Egymaga…
Villám, ha gyúlt vádló fellegekben,
Dacolva fénylett büszke homloka,
Mélyében szikla, cserfalomb a vállán…
Álmodta szentünk maga igazát,
Míg lassan-lassan szín valóra válván,
Örök borostyán font rá koronát."[26]

Görgei hagyatéka múzeumi bemutatásának lehetőségét Schulek János építész, Visegrád történelmi emlékeinek avatott kutatója már 1936-ban felvetette:

25 *Goda Gertrúd*: Lehet-e kialakult Görgey-ikonográfiánk? Gondolatok Sidló Ferenc: Görgey Artúr (Görgei Arthur) miskolci szobra kapcsán. A Herman Ottó Múzeum évkönyve 39. (2000) 311–321. 319.

26 Zsitvay Tibor (1884–1969) politikus, igazságügyminiszter, az Országgyűlés elnöke, a Magyar Turista Szövetség védnök-elnöke. *Dr. Balassa László*: A Nagyvillám és környékének turista útjai. Visegrádi Dunazug és a Nagyvillámhegy. Zsitvay Tibor bevezetőjével kiadta a B.O.T.E. é. n. [1937?] 75.

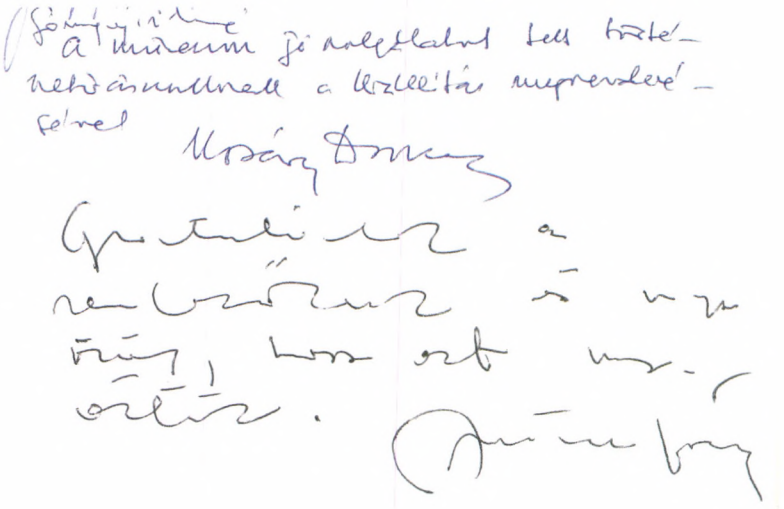

13. kép

Antall József és Kosáry Domokos bejegyzése az 1986-os visegrádi Görgei kiállítás vendégkönyvében: „A múzeum jó szolgálatot tett történetírásunknak a kiállítás megrendezésével. Kosáry Domokos"; „Gratulálok a rendezőknek és nagy öröm, hogy ezt megértük. Antall József"

„Időszerűvé teszi a muzeum gondolatának felvetését néhai Görgei Artúr tábornok rokonságának az a szándéka, hogy ajándékképen felajánlaná a nemzetnek az elhalt nagynevű szabadsághős hagyatékának megmaradt emléktárgyakat, ha azoknak Visegrádon való megfelelő elhelyezéséről gondoskodás történik. Egy ilyen »Görgei szoba« képezhetné alapját a Visegrádi Múzeumnak; fejlesztését és rendben tartását pedig az idők folyamán, ha másképp nem volna lehetséges, a Visegrádon lakó lelkes hazafiakból álló társadalmi alakulat, a »Várbizottság« vállalhatná magára."[27]

Erre sajnálatosan nem került sor. 1945 után a villákat államosították, üdülőként használták a Görgey–Latinovits család megmaradt dokumentumai, a tárgyak, berendezés részei az Elhagyott Javak Kormánybiztosságához, majd a Magyar Nemzeti Múzeumba, a Hadtörténeti Múzeumba, a fényképanyag a Munkásmozgalmi Múzeumba, majd a múzeumnak a Magyar Nemzeti Múzeumba történt beolvadása után a Fényképtárba került.[28]

Görgei Artúr „élete és működése" 1945 után ismét politikai kérdéssé vált. Andics Erzsébet történész, a Moszkvai Állami Egyetem, a krasznogorszki antifasiszta főiskola, a Magyar Dolgozók Pártja Pártfőiskolája és az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanára[29]

27 Schulek János (1872–1948) építészmérnök. *Schulek János*: Visegrád problémái és feladatai. (A Visegrádi Várbizottság Kiadványai I.) [Bp.], 1936. 20.

28 *Simon V. P.* i. m. 100–120.

29 Andics Erzsébet (1902–1986) politikus, történész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

Görgeit újra „törvényen kívül" helyezte mint a forradalmár Kossuth ellen ármánykodó, a Békepárthoz tartozó személyt.[30] Kosáry Domokos idézte fel 1986-os, Visegrádon tartott előadásában, hogy 60-as, 70-es évek történelemtankönyveiben Perczel Mór tábornok képének aláírása szerint ő nevezte először árulónak Görgeit.

Visegrádon a 60-as, 70-es években Cseke László Visegrádról szóló útikönyveiben a tábornokhoz kötődő emlékhelyekre hívta fel a figyelmet.[31] 1986. május 25-én, a II. világháború után Magyarországon először Visegrádon, a Mátyás Király Múzeumban rendeztek *Görgey Artúr Visegrádon* címmel kiállítást és konferenciát a tábornok emlékére. A szerény tárlaton a Magyar Nemzeti Múzeum, a Mátyás Király Múzeum, a Hadtörténeti Múzeum és a Munkásmozgalmi Múzeum, valamint a Görgey család segítségével, részvételével a tábornok személyes tárgyait, fényképeket, dokumentumokat, fegyvereket, a budavári – akkor még vissza nem állított – Görgei lovas szobor makettjét állították ki.[32] (13. kép)

A tudományos ülésszakon a téma akkori legkiválóbb kutatói, Kosáry Domokos, Katona Tamás és Pusztaszeri László tartottak előadást, de a közönség soraiban is számos, Görgei életével, pályafutásával foglalkozó történész, kutató foglalt helyet, például Antall József, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum főigazgatója, a későbbi miniszterelnök, akinek a tábornokról írt tanulmányának kiadását – Kosáry Domokos támogató véleménye ellenére – több lektora nem javasolta.[33] Ebben a cikkében Antall József a Görgei iránti pozitív és negatív töltetű érdeklődés, a történelmi helyzetek utólagos értékeléséről írt le máig érvényes gondolatokat: „A tegnap a ma emberéből csak akkor vált ki szenvedélyt, ha a múlt nagyon mélyen gyökeredző, legbenső érzéseit érintő, a nemzet alapvető sorskérdéseit feszegető korszakát (és szereplőit) idézi fel előtte."[34]

A kiállítás létrejöttét is némi szakmai-politikai huzavona előzte meg, mert meg kellett várni, hogy megjelenhet-e a *História* című történelmi folyóirat 1985. évi 1., úgynevezett „áruló" száma. Ebben Görgei mellett a kuruc generális, Károlyi Sándor méltó és reális történeti értékelését olvashattuk. Bármilyen furcsának is tűnt, Görgei Artúr személye 1986-ban politikailag még mindig kényes téma volt. Ezt bizonyította a rendezvényre reflektáló, a hazug és tarthatatlan „áruló vádat" ideológiai indíttatásból szajkózó néhány neves bértollnok írása, valamint az a komikus helyzet, amikor a kiállítás rendezése közben telefonon a szentendrei pártbizottságról hívták fel a múzeumot, és érdeklődtek, voltaképpen milyen kiállítás is készül.

A kiállításnak elsősorban lélektani és erkölcsi jelentősége volt, az adott személyi és tárgyi feltételek mellett szerény tárgyi anyaggal tudta bemutatni Görgei Artúr emlékezetét.

1986 decemberében megalakult a Görgey Múzeumi Bizottság Antall József, Katona Tamás, Kosáry Domokos, Görgey Gábor, Pusztaszeri László és mások közreműködésével;

---

30 *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története. Bp., 1994. II. 224–244.; *Hermann Róbert*: A Görgey-kérdés mai állásáról. Hadtörténeti Közlemények 108. (1995) 4. sz. 116–134. 126–127.

31 *Cseke László*: Visegrád. Bp., [1974][5], *Uő*: Visegrád. [Bp.], 1980.

32 A kiállítás sajtóvisszhangjából a fontosabb írásokat idézni *Simon V. P.* i. m. 97–98.

33 *Antall József*: Egy évszázados per. A Görgey-kérdés tegnap és ma. Orvostörténeti Közlemények Communicationes de Historia Artis Medicinae 158–165. (1997–1998) 17–36. 32–33.

34 *Antall J.* i. m. 18.

14. kép

Az 1992-ben felavatott emléktábla a Duna parti Görgey-villa kerítésén a Görgey lépcsőnél

Visegrádot Cseke László, a múzeumot Jékely Endre és Gróf Péter képviselte. A testület fő célja, hogy Visegrádon a Salamon-torony utcai Görgey–Latinovits-házat múzeumi kiállítóhely céljára megszerezze és berendezze. A hivatalok útvesztője és a pénzhiány mellett sajátságos módon egy pozitív politikai változás, a rendszerváltás is befolyásolta, mivel 1990-től Antall József miniszterelnöki, Katona Tamás pedig államtitkári szerepet vállalt.

A 90-es évek elejétől Visegrádon a helyi önkormányzat, a Pilisi Parkerdőgazdaság és a Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma a lehetőségekhez mérten igyekszik a tábornok emlékezetét és emlékhelyeit ápolni. A Görgey-bércen levő emlékmű felújítása mellett a tábornok egyik lakhelye a mai Vár Szálló melletti, a Salamon-torony utca felé vezető lépcsőt róla nevezték el, s a kerítés falán visegrádi tartózkodását is megörökítő emléktáblát állítottak. (14. kép) A 90-es évektől a múzeum, a művelődési ház és más intézmények, magánszemélyek közös szervezésében minden év május 21-én, az 1849-i budai diadal és Görgei halálának napján megemlékezéseket rendezetek a Görgey-bércen, illetve a Görgey-lépcsőnél. A 2013-as ünnepségen visegrádi ősbemutató keretén belül hangzott el a dunabogdányi fúvósok előadásában a Görgey-induló. A megemlékezések mellett számos cikk, könyvrészlet jelent meg a tábornok visegrádi évtizedeiről (Élet és Tudomány, Szép Magyarország, Visegrádi Hírek, Visegrád Almanach stb.).

2009-ben újabb kiállítás nyílt Görgei visegrádi korszakáról a művelődési ház és a múzeum együttműködésében. A május 21-i megemlékezés napján megnyíló tárlatot Hermann Róbert történész nyitotta meg. A koszorúzáson a Magyar Honvédség Központi Kiképző

Bázisának (Szentendre) díszegysége tisztelgett, az egység parancsnoka, Dr. Isaszegi János mk. vezérőrnagy részvételével. A szentendrei egység, amely a két világháború között Görgei nevét viselte, 2012 májusától újra a tábornok nevét vette fel.

A fentiekben Görgei Artúr életének 1867–1916 közötti időszakához szándékoztam néhány adalékkal szolgálni. Görgei Artúr ezekben az évtizedekben visszavonultan élt, csak „magánemberként" volt jelen a közéletben, ezért a tanulmány nem elsősorban történeti források, hanem visszaemlékezések, levelek, szépirodalmi művek segítségével kísérelte meg megrajzolni azt a kiemelkedő személyekből álló szellemi kört, amely nemcsak a tábornok életét tette színesebbé, de a korszak történeti, szépirodalmi, publicisztikai képét is.[35]

Görgei sorsa jellemzően 19–20. századi magyar sors. Egy máig tiszteletre méltó, kiemelkedő hadvezéri teljesítményt nyújtó katonát bizonyos politikai körök és az érzelmileg motivált közvélemény az illő megbecsülés helyett a levert harc felelősévé tettek és 1849-től több mint egy évszázadon át emberileg, erkölcsileg megbélyegezték.

Mint említettem, ebben a kérdésben a magyar irodalom jeles alkotóinak nagy része nem csak emberi megértéssel, hanem józan realitásérzékkel viszonyultak Görgeihez és írásaikban is ezt a képet közvetítették. Ennek egyik legszebb, kissé patetikus példája Móricz Zsigmond 1912-es tanulmánya, amelynek befejező részét idézzük: „...És ma minden ifjú magyar, aki előtt már megnyílt a látás tisztasága, tekintsen az elrejtett zug felé, ahol még él nemzetünk egyik legnagyobb fia s meghatódott lélekkel, megcsillanó könnyel, hangtalanul és szíve legbensőbb érzésével küldje arrafelé azt a kiáltást, amely hajdan annyit és oly viharosan zúgott, de amely hatvanhárom év óta egyszer sem csendült fel a nemzet ajkán, hogy:

– Éljen Görgey!... Éljen a magyar nemzet mindörökre legnagyobb élő vértanúja!

És a magyar nemzet élni fog, amíg ilyen fiakat tud szülni a tettre és az önfeláldozásra!"[36]

ARTÚR GÖRGEI'S TIME IN VISEGRÁD

Summary

From the middle of the 1870s until his death, Artúr Görgei, commander-in-chief of the Hungarian Revolution of 1848–49, lived on the Visegrád estate of his younger brother, István Görgey.

In this milieu the General played an essential role not just in the life of Visegrád but in contemporary public life also, altough he had no intention of being such a public figure apart from his work to defend his military activities as commander and to potect his honour. His significance is proven by the list of writers and poets who were in personal contact with him like Pál Gyulai, László Arany, József Lévay, Kornél Ábrányi, Andor Kozma, Kálmán Mikszáth, Ferenc Herczeg, Lajos Hatvany, Gyula Krúdy, Zsigmond

35 Ezúton is szeretném megköszönni Iván László kollégámnak eddigi munkámhoz nyújtott segítségét.

36 *Móricz Zsigmond*: Az élő vértanú. Nyugat 5. (1912) 6. sz. március 16. 473–477. 477.

Móricz along with the ones who portayed him in their writings like Endre Ady, Károly Lovik, Ignotus, István Tömörkény, Aladár Schöpflin, György Sárközy, Géza Féja, László Németh, Gyula Illyés, etc. Besides the writers, his company included chemists like Károly Thán and Lajos Ilosvay, historians like Dávid Angyal or Henrik Marczali, renowned doctors such as Sándor Korányi and Lajos Markusovszky, the famous actress Mari Jászai, as well as polictians and men of puplic life like Imre Mikó, Béla Grünwald, Imre Hodossy, István Tisza and Gyula Andrássy ifj.

The rediscovery of Visegrád, former royal residence and 18th century market-town of the crown lands, happened in the reform era, when it appears as the symbol of the glorious past in literature and fine arts. (Fig. 2.) With the development of ship transport and train servive, Visegrád became a popular holiday resort among the citizens of Budapest and from 1872 it was one of the first places where the protection of historical buildings became an important matter. In the study contemporary photos show 19th century Visegrád, the scene of the General's life. (Fig. 4–6.)

We illustrate the last decades of Artúr Görgei's life with his letters and a selection of the period's press and literature. Numerous pictures were made of the elderly Görgei, which can be found in the Hungarian National Museum's Photographic Collection and the King Matthias Museum. (Fig. 7–11.)

Between the two world wars Tibor Zsitvay deserves the credit for the promotion of Artúr Görgei's memory in Visegrád with erecting a monument on the so-called Görgei-crag in 1933, where a bronze relief made by sculptor János Csiszér reproduces the General's profile of old age. (Fig. 12.) At the time of Artúr Görgei's death not only the political leadership but the majority of the period's media commemorated him with great honour and by the time of the 1930s historians have finally done justice to the life and legacy of the General.

After 1945 it was Visegrád where the first exhibition and conference took place about Artúr Görgei. Domokos Kosáry, Tamás Katona and László Pusztaszeri held lectures at the academic session.

By using selections of historical and literary works along wth photos from the era, the paper's aim is to show that Artúr Görgei did not spend his last decades as the „hermit of Visegrád", but he was a significant figure of the Hungarian intellectual life.

Fülöp András

A MAGYARKESZI RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM ÉS AZ OZORAI ESTERHÁZY-URADALOM. EGY HOMLOKZATTATAROZÁS TANULSÁGAI

A hazai egyháztörténet-írás az utóbbi években kiemelten foglalkozik a dél-dunántúli plébániák, templomok török hódoltság utáni történetével. A 18. század első felében keletkezett források, elsősorban egyházlátogatási jegyzőkönyvek kiadásakor és feldolgozásakor figyeltek fel a szerzők (Gőzsy Zoltán, Varga Szabolcs) arra, hogy ebben az időszakban mindenhol a helyi közösségek emelték a templomokat, míg a kegyurak egyáltalán nem vettek részt a templomépítések finanszírozásában. Olyannyira, hogy – mint írják – „ezekben az években nem beszélhetünk földesúri barokkról" sem.[1] Tolna megyében Magyarkeszi a legkorábbi példák egyike, ahol a katolikus templom építéséhez falu lakossága mellett immáron a kegyúr is hozzájárult.

A kérdés felé akkor fordult a figyelmünk, amikor 2013 év végén felkérés érkezett a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ Műemléki Kutatási Osztályára, hogy a templom (1. kép) felújításához egy műemléki kutatási munkarészt készítsünk el. A tervezett tatarozás elsősorban a külső, homlokzati falfelületeket érintette, ezen belül is a statikai szempontból nyugtalanító repedések kijavítása és a vizesedés megszüntetése volt a feladat (tervező: Szentirmai József). Mindez nyilvánvalóan részleges vakolatveréssel járó munka lett volna, azonban az illetékes örökségvédelmi hatóság csupán festőrestaurátori kutatást írt elő a színezés meghatározására, az ilyenkor szokásos „roncsolásos" épületkutatást (falkutatást) vagy kivitelezés közbeni megfigyelést nem. Tekintettel arra, hogy egy gyaníthatóan egyperiódusú barokk templomról volt szó, ez elegendőnek is látszott. Az időközben beállt jogszabályváltozások következtében viszont már a festőrestaurátori kutatásokat megelőzően is úgynevezett építéstörténeti dokumentációt kellett készíteni, így amikor a felújítás esedékessé vált, a generálkivitelező (EKS Service Kft., építésvezető: Éri Balázs) ennek elkészítésével keresett meg minket, míg a színezések vizsgálatával Selmeczi Anna festőrestaurátort bízta meg. Feladatunk elvileg tehát a történeti adatok és a szükséges értékleltár összeállításával le is zárult. Ugyanakkor 2013. december elején a festőrestaurátori kutatás során lehetőségünk volt megfigyeléseket tenni, amikor pedig következő év tavaszán már folytak a vakolatveréssel járó felújítási munkák – a kivitelező szívességéből – további részleteket dokumentálhattunk

1 *Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs*: A pécsi egyházmegye plébániahálózatának újjászervezése a 18. század első felében. In: Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740). Szerk.: Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécs, 2009. 225–264. 145. jegyzet

a helyszínen. Az alábbiakban e kutatási eredményeinket összegezzük, azzal a tanulsággal, hogy egy látszólag egyperiódusú, egyszerű építéstörténettel bíró templomon is hozhat újat a helyszíni épületkutatás.

A történeti adatok

Magyarkeszin és tágabb környezetében több középkori falut azonosított a régészeti és történeti kutatás. Közülük valószínűleg a mai település belterületén feküdt Kesző és annak elsőként az 1330-as években említett temploma.[2] A török hódoltság után, a 18. század elejétől kezdődően a falu – ekkoriban puszta – az Esterházy-hitbizomány ozorai uradalmához tartozott.[3] Keszi betelepítésére 1701-ban történt az első kísérlet: egy Ernest András által az Esterházyakhoz írt levél arról számol be, hogy a benépesítésre lenne jelentkező, de mivel a herceg már három évre kiadta azt haszonbérbe bizonyos „győri embereknek", sőt a három év letelte után is számít rájuk, az ügyben személyes találkozót kért. A levél külön kiemeli, hogy a telepítést vállaló Gál Márton „hívő ember",[4] azaz szempont volt a majdani falu katolikus vallása is. Hasonlót figyelhetünk meg a közeli Nagykónyi ugyanebben az évben kelt telepítési szerződésében, amelybe azt is belefoglalták, hogy a falu protestáns prédikátort nem tarthat.[5]

Az, hogy Keszi benépesítése elsőre nem sikerült, abból sejthető, hogy a puszta telepítési szerződése jóval későbbről, 1717. január 27-ről maradt ránk. Ebben az Esterházyak felhatalmazták a tengődi Takács Miklóst, hogy telepítse be Keszit, és képviselje az uradalmat. A lakosok három évre szabadságot kaptak, bár kilencedet, tizedet ez idő alatt is kellett szolgáltatniuk; a gabonát a dombóvári, kaposvári vagy pincehelyi magtárakba kellett szállítaniuk. A három év letelte után pedig a kaposvári és döbröközi lakosokhoz hasonló terheket kellett viselniük.[6] A szakirodalom már korábban rámutatott, hogy a keszi telepítés kedvezményei elmaradtak a környező falvakban kínált feltételektől.[7] A betelepítendő lakosok vallására immár semmi nem utal a telepítési szerződésben.

Talán erre is vezethető vissza, hogy Keszit a következő években már jelentős részben reformátusok lakták. Kései adatok úgy tudják, hogy a faluban állt egy oratorium, amelynek használatában az ozorai uradalmi tisztartó akadályozta őket, 1721-ben elvette

2 *K. Németh András*: A középkori Tolna megye templomai. Pécs, 2011. 98–100.

3 *Papp István*: A Tamási járás évszázadai. Tamási, 2000. 62–64.

4 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) P 108 Esterházy cs. lt. Rep. 35. Fasc. K No. 214. (Mikrofilmtár 14456. d.)

5 MNL OL P 108 Esterházy cs. lt. Rep. 35. Fasc. K No. 212. (Mikrofilmtár 14456. d.)

6 MNL OL P 108 Esterházy cs. lt. Rep. 35. Fasc. K No. 216. (Mikrofilmtár 14456. d.) A források már korábban is szólnak Takács Miklósról. 1715-ben ugyanő kapott megbízást az uradalomtól – akkor még iregi lakosként –, hogy telepítse be Tengődöt (Uo. Fasc. X. No. 624. (Mikrofilmtár 14469. d.)). Mindezek alapján felvethetjük, hogy „hivatásosként" foglalkozott telepítéssel.

7 *Szilágyi Mihály*: Az újratelepülő Tolna megye (1710–1720. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből X. Szerk.: K. Balog János. Szekszárd, 1983. 33–125. 40–41.

harangjukat és lefoglalta a parókiát.[8] Keszin a katolikusokat ekkoriban (egészen 1727-ig) még csak világi hitoktató, azaz licenciátus képviselte. A kutatás nemrég mutatta ki, hogy a 18. század elején a Dél-Dunántúlon különösképp az Esterházyak birtokain volt elterjedt ez az intézmény. E „gyorstalpaló" egyházi képzést kapott világiak szerepe abban állt, hogy az üresen maradt plébániákat elfoglalják, és beindítsák a hitéletet addig is, amíg képzett pap nem kerül a plébániára.[9]

1722-ben említik először a falu közepén emelkedő dombon álló „sövény"- (feltehetően patics-) falú katolikus templomot, melyet Szent Márton püspök tiszteletére 1721-ben építettek. Kiemelik, hogy noha fából épült, úgy nézett ki, mint egy „tisztességes" kápolna, amelynek háromszáz fő volt a befogadóképessége és kívül-belül meszelt volt.[10]

1. kép

A templom főhomlokzata a kutatás előtt

(a szerző felvétele)

8 *Koppány Tibor*: Ozora és uradalmának építészete a 18. században. (Adatok Tolna megye barokk kori építészetének történetéhez). Wosinszky Mór Megyei Múzeum Évkönyve 17. (1992) 229–258. 142. jegyzet

9 *Gőzsy Z.–Varga Sz.* i. m. 240, 251–252., további gazdag irodalommal. *Dénesi Tamás*: Plébániaszervezés Somogyban a 18. század első felében. In: Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740). Szerk.: Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécs, 2009. 197–223.; *Uő*: Licenciátusok a veszprémi egyházmegyében In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6. Szerk.: Lackovits Emőke–Mészáros Veronika. Veszprém, 2004. 51–68.; A helyi licenciátus működését 1722-ben említik (*Brüsztle, Josephus*: Recensio Universi Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis. Tom. IV. Quinque-Ecclesiis, 1880. 737–738.)

10 „Anno 1722 visitata est parochial helv. conf. et post hanc licentiatura ex parte Catholicorum, ubi visitatur haec connotavit: Ecclesia in anno 1721 super collem in medio pagi ex sepe et luto exstructa arundine tecta in honorem Divi Martini Episcopi dicata; cujus structura licet quidem sit lignea, refert tamen formam honestae capellae potentis in se capere personas 300 necdumtamen est tum a foris tumab intus dealbata." (*Brüsztle, J.* i. m. 737–738.) Az adat kizárja, hogy a katolikus templom a református imaház elfoglalásával jött volna létre. Egyúttal tévesnek kell nyilvánítanunk azt a kései, 1783-as bejegyzést, miszerint még 1730-ban is csak református oratórium lett volna a faluban (az adatot hozza: *Koppány T.* Ozora és uradalmának i. m. 142. jegyzet).

1729-ben lényegesen többet tudunk meg erről a templomról, amelyet ismét a falu közepén, délre egy domb tetején írnak le. Érdekesség, hogy ekkor már Szent Mihály volt az egyház patrónus szentje. A bejárata délről nyílt, teteje nádfedeles volt. Részletes leírást olvashatunk a belső faberendezésről, deszkamennyezetéről, hatalmas karzatáról, amely „paraszti munka" volt és négy faoszlop tartotta. A főoltárt, mint valódi „művészi" alkotást írják le. Közepén a festett kép Szent Mihályt, mint a mennyek fejedelmét ábrázolta, attributumával, a holtak lelkének megmérésére szolgáló mérlegserpenyővel, jobbra két oszlop között a „kulcsot tartó" Szent Péter (Mt 16,16–20), mint az apostolok fejedelmének, balra Szent Pálnak, a „pogányok tanítójának" (1Tim 2,7)[11] szobra állt, „virágcsokrok közt." Bár a két apostolszent szobra a trentói zsinat óta gyakorta előfordul barokk oltárokon, a fenti leírásból kitűnik, hogy a főoltár programja a pogányok közti térítés, a Mennyországba kerülés és üdvözülés gondolatát helyezte a középpontba. Ez alighanem összefüggésbe hozható a plébános, a Veszprémben végzett Szvakay (Swachay) György 1727-re tehető megérkezésével, és az üzenet talán a felekezetileg még ingatag lakosságnak szólt. A berendezés többi részletét, így egy „ügyetlen ecset" festette másik Szent Mihály-képet, vagy egy újonnan faragtatott Szűz Mária-szobrot is említik.[12]

1733-ban ismét leírják ugyanezt a templomot, amelyről megtudjuk, hogy „egyszerű lakosok munkájával", az uradalom hozzájárulása nélkül készült, előtte harangláb állt. A belső berendezéséhez további adalék, hogy középen keresztben állt a karzat, a templom oldalfalait papírképek díszítették. Lényeges, hogy a templomot egyszer megnagyobbították,[13] talán éppen 1727-ben, a plébánia megalakulásával összefüggésben, és alighanem erre vezethető vissza a titulusváltás is. 1742-ben megismétlik a fentieket, hozzátéve, hogy a sövénytemplom „teljes egészében paraszti munka" eredménye volt. Újdonság ugyanakkor, hogy e templom mellett, tőle északra már épülőfélben volt

---

11 Vö. még Lexikon der christlichen Ikonographie. VIII. Hrsg.: Engelbert Kirschbaum. Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1976. 135.

12 „Est in medio pagi ex parte meridionali super collem posita ex trabibus et sepimentis luto illitis erecta. Unicam ad meridiem ingredientibus jamiam aperit. Arundinibus tegitur tabulatum ejus ex asseribus super trabes transversim collocatas, manu rustica consartum; opere simili super columnas lignas 4 chorum habet spatiosum elevatum: cujus ornamentum interius est sequens. Super pedem ex coctis lateribus elevatum operi Arculario et statuario affabre consurgis Arcula, in cujus medio Artifici penicillo delineata effigies Principis curiae caelestis Domini Michaelis cum bilante; a dextris medias inter columnas duas est claviger caelestis et Princeps Apostolorum, a sinistris autem pariter collocata est Statua Doctoris Gentium in Supremitatem operis media – inter fasciculos florum, sub umbella est Statua Virginis SSmae Matris MARIAE opus novissimum florenis 55 comparatum.Tabernaculum nigro colore tinctum, sera provisum, in quo reponitur Viaticum in corporali pro infirmis et Agonizantibus. est etiam alia Imago, sed rudi penicillo in lista memorati Archi-Angeli." MNL OL Mikrofilmtár 21769. d. Visitatio Canonica 1729. 78–79. 55. A plébános személyére, aki magyar és „szlavón" nyelven egyaránt beszélt, és egészen 1740-ig volt itt szolgálatban l. még *Brüsztle, J.* i. m. 739–740.

13 Baranya és Tolna vármegye plébániáinak összeírása 1733. Közreadja: Gőzsy Zoltán. Pécs, 2012. 196.; vö még Acta Cassae Parochorum 4. Szerk.: Aradi Nóra. Bp., 1973. 205.

egy téglaépület,[14] amely már a ma álló téglatemplommal azonosítható. Mindezen adatok és a helyszín ismerete alapján tehát feltételezhető, hogy a korábbi sövénytemplom mostani templomtól délre emelkedő, részben bokrokkal benőtt dombtetőn állhatott.

Az ekkoriban szokásos – a bevezetőben már említett – kegyúri hozzáállás ismeretében elsőre semmi meglepő nincs abban, hogy az Esterházyak a keszi sövénytemplom felépítéséhez, de megnagyobbításához sem járultak hozzá. Ugyanezt tapasztaljuk a közeli, szintén Esterházy-birtoknak számító Tamásiban, ahol a templom felújítására vonatkozó kérelemre az uradalmi praefectus részéről csak cinikus válaszra futotta. Ott végül a vármegye és a város adta össze a pénzt az 1720-ban fölszentelt templomhoz.[15] Ha azonban arra gondolunk, hogy a kegyúr itt nem más, mint az Esterházy-hitbizomány, amelynek alapítója Pál nádor közismert volt művészetpártolásáról[16] – sőt vannak a 18. század elejéről származó adataink a Kismartonhoz közelebb fekvő birtokokon történt templomépítésekről is[17] –, a jelenség bővebb magyarázatra szorul.

Amikor Esterházy Pál a 17. század végén létrehozta a hitbizományt, a legalapvetőbb feladatnak a török utáni településhálózat újjáélesztése, a pusztán álló – Magyarkeszihez hasonló – falvak adókedvezményekkel történő benépesítése bizonyult. Azt, hogy mindez gyakorlatban mit jelentett, jól példázza az Ozorából kormányzott Kaposvár esete. A könnyítések miatt, mint panaszolták a kaposi uradalmi tisztek, „sokféle szerzet csődül ide", ugyanakkor az uradalomnak alig van bevétele.[18] Minden bizonnyal erre vezethető vissza, hogy az uradalom a templomépítések közvetlen finanszírozását eleinte nem tudta, vagy nem akarta megoldani, mindaddig, amíg a földesúri terhek terén nyújtott kedvezmények le nem jártak, és a települések nem kezdtek el érdemi bevételt hozni. Ez egyben annak is a jele, hogy az egyes uradalmaktól egyfajta önfenntartást vártak el a hitbizományon belül. Emellett a volt hódoltsági területeken a templomépítéssel kapcsolatos igényeket először át kellett látni, de ehhez az uradalmi építésigazgatásnak ki kellett épülnie.

---

14 „Est hic loci ecclesia antiqua ex meris sepimentis luto illitis agresti plane labore aedificata, cui omni momento vetustas ruinam miniatur, ob idque in locum hujus, statim penes ecclesiam ad septentrionem inchoata est alia ex lateribus coctis decenti aedificio exstruenda. Honori Sancti Michaelis Archangeli dicata, et benedicta est; cernitur in eodem unum altare praedicto Sancto sacrum, fabrica et pictura utcunque elegans..." Visitatio Canonica Dioecesis Quinqueecclesiensis 1738–1742. Összeállította: Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs. Pécs, 2009. 264.

15 *Brüsztle J.* i. m. 676–677.

16 *Galavics Géza*: A mecénás Esterházy Pál (Vázlat egy pályaképhez). Művészettörténeti Értesítő 37. (1988) 3–4. sz. 136–161.

17 Így például Fertőszentmiklóson, ahol a római katolikus templom (kétszeri) újjáépítése és kvalitásos oltárai a 18. század első negyedére keltezhetők (Sopron és környéke műemlékei. I. Szerk.: Dercsényi Dezső. Bp., 1953. 439–440. Vö. még *Csóka Lajos*: Sopron vármegye katholikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában. Pannonhalma, 1929. 10–11.).

18 Az adatot hozza *Bácska Vera*: A város és társadalma a XVIII. században. In: Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1975. 139–180. 143. Kaposvár második, 1712. évi újratelepítési szerződésének szövegét közli *Kanyar József*: Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Kaposvár, 1967. 120–122. 57. sz.

A hitbizományban Esterházy Pál halála, 1713 után fiai kormányoztak, majd mivel 1721-ben mindegyik elhunyt, ugyanakkor József fia, Pál Antal kiskorú volt, jó ideig gyámtanács igazgatott.[19] Ez a régenstanács – amint arra Koppány Tibor rámutatott – 1722-ben rendelte el az uradalmán levő világi épületek, 1724-től kezdődően pedig a kegyúri templomok állapotának nyomon követését, de építkezésekről még ekkor sem volt szó. Így Ozorán, az Esterházyak kitüntetett dél-dunántúli birtokközpontjában is csak viszonylag későn 1728-ban építették újjá a plébániatemplomot. Az építésigazgatás felfejlesztését követően erősen centralizált módon, Kismartonban hozták meg az építési ügyekkel kapcsolatos döntéseket.[20] A hitbizomány felé ráadásul egy ideig nyilvánvalóan a tisztartók szolgáltatták az adatokat, akik ellenséges érzülettel viseltettek minden, az uradalomtól független kezdeményezés, így az egyházi közösségek iránt is.

Jó példa erre a keszi templom esete is. Az új templom alapkőletételére 1741-ben került sor az ozorai, a tamási és az iregi plébánosok jelenlétében, viszont nem kértek hozzá földesúri engedélyt, amint azt Tarnóczy inspektor jelentette május 29-én. Ezért az építkezést leállította, ám amikor a plébánosok a kegyúrnál bepanaszolták Tarnóczyt, a kerületi felügyelő „visszavonulót" fújt, félreértésről beszélt. Más szóval: a plébánosok legkésőbb ekkorra már biztosan bírták az Esterházyak jóváhagyását,[21] sőt nem kizárt, hogy az inspektor megkerülésével már korábban is közvetlenül – vagy a püspök közbenjárását kérve? – a hitbizományhoz fordultak, és nyerték meg annak támogatását.

Az, hogy a kegyúr és az illetékes uradalmi tiszt eltérően viszonyult a templomépítésekhez, másutt is kimutatható, igaz, a birtokos hozzájárulása (ha volt ilyen) eleinte csak közvetett módon történt. Tamásiban az uradalmi praefectus negatív hozzáállásáról már szóltunk, ugyanakkor már árnyalja a képet, hogy 1720-ban az uradalom a régi templom elbontott és a várba átvitt építőanyagát visszaadta az új templom építéséhez.[22] Kaposváron 1748-ban a befejezés előtt álló új templomot járták be az egyházi vizitátorok, és keserűen jegyezték fel az uradalmi tiszt érdektelenségét és távolmaradását. Ezzel párhuzamosan Esterházy Antal 300 Ft-tal és azzal járult hozzá az építkezésekhez, hogy egy ideiglenes téglaégető létesítését engedélyezte, ami amúgy az uradalom előjoga volt.[23]

Az uradalmi tisztek és a plébánosok közti ellentétet jól illusztrálja, hogy Magyarkeszin az ozorai uradalom praefectusa, Gyulai Gaál Gábor – nagyjából az építkezéssel egyidejűleg és vélhetően attól nem függetlenül – Kereszturi János attalai plébánost próbálta a faluba csábítani, aki a katolikus hitélet újjászervezésében járatos, agilis ember hírében állt. Végül a plébános 1742-ben máshová került, mert a pécsi püspök

19 *Kállay István*: Az Esterházy hercegi hitbizomány központi igazgatása a 18. század második felében. Századok 110. (1976) 5. sz. 853–913. 853–860.

20 A hitbizomány és azon belül az ozorai kerületi felügyelőség építésigazgatásának főbb állomásairól a legújabb összefoglalás *Koppány Tibor*: Johann Georg Wimpassinger, a herceg Esterházy hitbizomány 18. századi építőmestere. Művészettörténeti Értesítő 57. (2008) 1–10. 1–2., 4., 8.

21 *Koppány T.* Ozora és uradalmának i. m. 142. jegyzet

22 *Brüsztle, J.* i. m. 676–677.

23 *Hoss József*: A kaposvári plébánia története. Veszprém, 1948. 66. és 18. jegyzet.

tiltakozott.[24] Az adat elsősorban arra világít rá, hogy az uradalmi tisztikar – élve a kegyúr jogával[25] – mindent elkövetett, hogy hozzá lojális plébánost hozzon egy faluba. Csak másodlagos szempontként jöhet számításba, hogy Keszin még ekkor is jelentős lehetett a protestáns lakosság, ami a katolikusok pozíciójának ilyen módon való megerősítését valóban szükségessé tette. Így 1733-ban leírják, hogy a magyar, sőt immáron „szláv" lakosok felekezetre nézve nemcsak katolikusok vagy reformátusok voltak, hanem evangélikusokat is feljegyeztek.[26]

Magyarkeszin az új templom 1753-ban már biztosan állt, ugyanis mint „nem sok évvel" ezelőtt épültet jellemzi az egyházlátogatást végző vizitátor. Szilárd anyagból épült, „választékos ízléssel", tornya és sekrestyéje is volt, bár már ekkor veszedelmes repedések is mutatkoztak rajta. Titulusa megegyezett a korábbi sövénytemplomával.[27] Szempontunkból lényeges, sőt újdonság, hogy az új templom építőjeként a későbbi források részben az Esterházy-uradalmat, részben a helyi közösséget („partim Dominium, partim vero communitatem loci exstructa"), a felépítés évszámaként pedig konkrétan az 1742-es évet adják meg.[28]

Adataink szerint a templomot 1793-ban felújították, és 1811-ben már a boltozatot is leírják benne. A főoltár mellett egy Szent Kereszt-titulusú mellékoltárt is említenek, a szószékről tudjuk, hogy a sekrestye felől volt megközelíthető, ugyanakkor kripta nem volt a templomban. Tornyában három harang függött.[29] A 18. század végén a faluban a magyarok mellett németek, de legfőképpen tótoknak hívott délszlávok laktak – innen nyerte a maga korában használatos Tótkeszi nevet –, és temploma „szép Bádog Toronynyal, és abban helyheztetett Órával föl ékesítve" szintén említést érdemelt.[30]

Biztosra vehető, hogy a 18. század végén az I. katonai felmérés[31] pontatlanul jelöli a templom helyét, hiszen a falu közepén délről nyugatra kanyarodó úttól nem délre, hanem északra jelöli a templomot. A templom 1819-ben új tetőt kapott, majd 1840-ben valamelyest felújították. A templombelsőben 1842-ben újra említenek egy Szent Péter- és Szent Pál-szobrot, amelyeken kívül további szobrokat, Szent Istvánét és Szent Lászlóét is feljegyezték. A sekrestyéről ugyanekkor leírják, hogy északról csatlakozott

---

24 A kérdéskörről bővebben, további irodalommal *Gőzsy Z.–Varga Sz.* A pécsi egyházmegye i. m. 251–252. A magyarkeszi plébánost az 1742-es egyházlátogatás idején Erdősi Jánosnak hívták, 28 éves volt és Budán, majd Pécsen végezte tanulmányait. (Visitatio Canonica i. m. 265.)

25 *Dénesi T.* i. m. 240.

26 Baranya és Tolna vármegye i. m. 196.; Hasonlóképp Bél Mátyás is kiemeli, hogy Keszin „tótok" és magyarok egyaránt laknak. *Bél Mátyás*: Notitia Hungariae Novae Historico Geographica c. művéből Tolna vármegye leírása. (Ford.: Kun Lajos) In: Tanulmányok Tolna megye történetéből IX. Szerk.: K. Balog János. Szekszárd, 1979. 327–364. 355.

27 „Ecclesia haec ex solidis materialibus ante non multos annos cum Sacristia, Turri elegantissime erecta est. Rupturis periculosis nunc obnoxia, Honori S. Michaelis Archangeli dicata: decoratur Altari magno praedicto Sancto Sacro fabrica, et pictura elegantissimo …" MNL OL Mikrofilmtár 21770. d. Visitatio Canonica 1753. 60–61.

28 MNL OL Mikrofilmtár 21780. d. Visitatio Canonica 1811. 220.

29 MNL OL Mikrofilmtár 21780. d. Visitatio Canonica 1811. 220.

30 *Koppány T.* Ozora és uradalmának i. m. 142. jegyzet.

31 Az első katonai felmérés. Arcanum Kiadó. DVD-ROM é. n. Col. X. Sect. 24.

a templomhoz.[32] A templom alaprajzáról a II. katonai felmérés 1857. évi térképlapja vajmi keveset árul el, de immáron jó helyen, a már fentebb említett útkanyartól délre jelölik a helyét.[33] A községről készült 1859. évi kataszteri térkép ugyanakkor már az épület mai kontúrjait mutatja.[34]

A templom első általunk ismert pontos rajzi felmérése 1945-ből származik, amikor Stippek József két alaprajzot és egy, az északi és nyugati homlokzatot is ábrázoló felmérést készített.[35] 1961–62-ben több költségvetés is készült vakolatverésre, festések lekaparására, építési munkákra, ugyanakkor egy statikai véleményt is ismerünk, mely az északi oldalfalon kettő, a délin egy nagyobb repedést regisztrált.[36] 1985-ben sor került a főoltár és a mellékoltárok restaurálására.[37]

A kutatás eredményei

A templom a falu belterületén a Nagyszokolyról Felsőnyékre vezető út kanyarulatától délre emelkedő domb északi oldalán található. A szabadon álló, keletelt templom megközelítése a falu felől lépcsőkön történik. Egyhajós, nyújtott félköríves szentélyzáródású templom, nyugati homlokzatán behúzott toronnyal, a szentély északi oldalán félnyeregtetős sekrestye áll. (2. kép)

A nyugati homlokzaton a hajóról átforduló tagolt főpárkány alatt a két szoborfülke közti tengelyben tört-félköríves záródású, szalagkeretes ablak, az üvegezés mögött Krisztus-szobor látszik. A szoborfülkékben 20. századi szobrok találhatók. A félköríves lezárású szoborfülkék mélyített faltükrökben helyezkednek el, alattuk szintén mélyített faltükörben egy-egy pozitív tükör, sarkainál kör alakú vakolt tárcsákkal. A szoborfülkék és a karzatszinti ablak könyöklőpárkányai durván elkentek. A középső tengelyben szegmensíves záródású, kőből készült, tagolt szalagkeretes bejárati ajtó volt, historizáló ajtószárnnyal és vasalatokkal. A főpárkány fölött körablak, fölötte a harangszinten félköríves ablak nyílik, kőből készült korinthoszi fejezetekkel ellátott pilaszterek által keretezve. A torony órapárkányos. A toronytesthez alul kőből faragott csigába forduló, íves oromzat csatlakozik, az oromzat sarkain egy-egy kőváza.

A déli hajófalon a golyvázott főpárkány alatt, kettősen visszalépcsőzött síkban kialakított lizénák által határolt falmezőkben, három záróköves tagolt szalagkeretes ablak

---

32 „Ecclesia ... ante biennim in tantum quantum reparati sunt ... habet etiam turrim lamina tectam ... Ecclesia est fornita et lapidibus strata ... habet cathedram decentem. Huius Ecclesiae parietes SS. Apostolorim Petri et Pauli, item S. Stephani et Ladislai Regum statuae exornant. Ecclesiae ex partes Septemtrionali adnexa est sacristia." MNL OL Mikrofilmtár 21791. d. Visitatio Canonica 1842. 19–20.

33 A második katonai felmérés. Arcanum Kiadó. é. n. DVD-ROM Col. XXIX. Sect.

34 http://mol.arcanum.hu Kataszteri térképek, Tolna megye 2013. 10. 30.

35 Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ (továbbiakban Forster Központ) Tervtára, ltsz.: 3256, 3257, 3258.

36 Forster Központ Tervtára, ltsz.: 4522. A Fotótárban őrzött pozitívok száma: 61573.

37 *Maróczky Erzsébet*: Magyarkeszi, Hősök tere 15. Római katolikus templom. Magyar Műemlékvédelem 10. (1980–1990) 373.; a kapcsolódó farestaurátori szakvélemény a Forster Központ Tervtárában található, ltsz.: 22356.

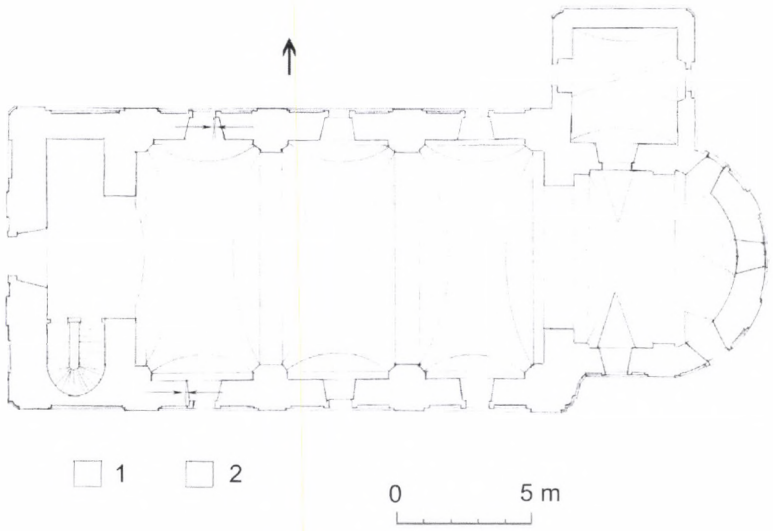

2. kép

A templom periodizációs alaprajza (1: 1741–1742; 2: 18. század második fele, a szerző rajza)

található. (3. kép) A délnyugati hajósaroknál a főpárkány lefoszlott festésrétegei alatt korábbi színezésnyomok látszottak a kutatás előtt. A nyújtott félköríves szentélyen jelenleg három, a fentiekhez hasonló formájú ablak található, a negyedik – keleti – ablakot befalazták, a kutatás kezdetekor csak a lefaragott könyöklőpárkány látszott. Az északkeleti ablak tengelyében komolyabb repedés volt látható. Az északi hajófalon három ablak nyílik. Az északi oldalon a szentélyhez csatlakozó félnyeregtetős sekrestyének keletre néző ajtaja, nyugatra néző ablaka van, főpárkánya átalakított.

A hajó lefedése hevederívekkel tagolt három csehsüveg-boltszakaszos, a szentély fiókos dongaboltozatos. (4. kép) Feltűnő, hogy a szentélyben a boltozatok vállmagassága magasabban van a hajóénál, melynek magyarázatára alább visszatérünk. Az oldalfalak és a mennyezet kifestése a 20. század közepéről való. A szószék 19. század első fele lehet, de 1811 után készült, hiszen ezt megelőzően – eltérően a mai helyzettől – a sekrestyéből lehetett feljutni, stílusában viszont még klasszicizáló késő barokknak tartható. A padok szintén barokk stílusban készültek. A hajó északkeleti sarkában mellékoltár, fölötte Mária a gyermek Jézussal szobor, amely 19. századi. A déli oldalon 1811 előtt készült kálváriajelenetet ábrázoló késő barokk mellékoltár. A karzat alépítménye három csehsüveg-boltszakaszos, a karzaton az orgona a 19. század végéről való. A sekrestye fiókos dongaboltozatos lefedésű. A templom fedélszéke barokk eredetű, de kisebb mértékben átalakított.

A magyarkeszi templom és tartozékai közül elsőként a Szent Mihály-főoltár és a két oldalán felállított Szent Péter- és Szent Pál-szobrokat kell részletesebben vizsgálnunk.

3. kép
A déli homlokzat keleti része kutatás előtt (a szerző felvétele)

1729-ben ugyanis – még a régi sövénytemplomban – egy pontosan ugyanilyen elrendezést örökítettek meg az említett forrásaink.

A főoltárképen (5. kép) azt láthatjuk, amint egy ágyban fekvő haldokló felett egy felhőgomolyagon Szent Mihály tűnik fel páncélos öltözetben, jobbjában láng pallossal fenyegeti meg a gonoszt megtestesítő sárkányt, baljában a haldokló lelkét mérő mérleg. A beteg őrangyala az ágy végében áll, a jóság súlyosabb serpenyőjére mutat, miközben a halál az ágy mögött egy homokórát tart a kezében. Az oltárképet egy-egy kompozit oszlop fogja közre, az oltárépítmény felső részén felhőgomolyagokon angyalfigurák között a Szentháromság jelenik meg.

Az ábrázolás ikonográfiai összefüggéseit, az apokrif zsidó hagyományra és a középkorra visszanyúló gyökereit Szilárdfy Zoltán elemezte behatóan.[38] Az oltárkép korát 1760 körüli időre tette, metszetelőképét Gottfried Bernhard Göz 1740 táján készült rézmetszetében ismerte fel.[39] Az oltárépítmény enyhén kihajló alaprajzi elrendezése és a festmény hozzá viszonyított nagyobb mérete szintén nem engedi meg az 1720-as évekre való visszakeltezését, nem beszélve az oltárkép és a tabernákulum két oldalán elhelyezett adoráló angyalfigurákról, melyek stílusa inkább a 18. század második felére tehető (igaz, ezeket bármikor cserélhették).

Kutatásunk során továbbá kiderült, hogy a keleti szentélyablak az első periódus idején használatban volt, hiszen káváiban beforduló meszelést találtunk, a jelenlegi oltár ugyanakkor teljesen eltakarta volna a keleti szentélyablakot. 1742 körül tehát még olyan oltárt kell itt elképzelnünk, amelynek retablója nem akadályozta az ablakon bejövő fényt, netán az oltárfelépítmény felső zónájának díszítésébe bele is komponálták az

38 *Szilárdfy Zoltán*: Adalékok Szent Mihály és Mózes ikonográfiájához. Művészettörténeti Értesítő 17. (1968) 126–129. 128.

39 *Szilárdfy Zoltán*: Ikonográfia–Kultusztörténet. Képes tanulmányok. Bp., 2003. 311., 378., 500–501. kép

4. kép
A templombelső a szentély felé
(a szerző felvétele)

ablakon érkező természetes világítást, amint az barokk oltáraink esetében sokszor előfordul. Valószínű, hogy az ablakot éppen a mai oltár utólagos elhelyezése miatt falazták be.[40] Ennek időpontját nem tudjuk: lehetett pár évvel a templom megépítése után, de akár az 1793-as felújítási dátum is szóba jöhet, ha elvonatkoztatunk az említett művészettörténeti keltezéstől. Hasonló korú lehet a déli, kálváriajelenetet bemutató mellékoltár is, bár szoboralakjai lényegesen lendületesebb megformálásúak a főoltár két említett angyalalakjánál, és markánsan különböznek az apostolfejedelmek szobraitól is.

Ez utóbbiak a főoltár két oldalán úgy kerültek elhelyezésre, hogy egy-egy fából kialakított, szögletes volutás konzolon állnak, amelyeket nem az oltárfelépítményhez, hanem közvetlenül a szentélyfalra szereltek. (6. kép) Mivel láthatóan nincsenek szerves egységben a mostani oltárral, lehetnének annál korábbiak, de későbbiek is. Szent Péter kezeiben könyvet és kulcsot, Szent Pál könyvet és pallost tart. Meg kell említenünk két királyszent-szobrot is, melyek szintén volutás konzolon állnak a szentély északi, illetve déli oldalán. A négy szoborról látszik, hogy a barokk népies vonulatához sorolható alkotások. A két magyar királyi szentet ábrázoló szobor arányaival és jellegzetes, S-alakú tartásával ellentétben a két apostolfejedelem nyugodt testtartása tűnik szembe, ez utóbbi még megfelelne egy oltárépítmény oszlopai közötti kötöttebb elhelyezésnek. A két-két szobor azonban egyéb részletmegoldásokat (a ruharedők érzékeltetése a tömbszerűen faragott felületek határán, szakállak megformálása stb.) tekintve azonos mester munkájának tartható.

E szobroknak az 1720-as évek dél-dunántúli alkotásaival való összevetése azért nehéz, mert a 18. század első felében keletkezett, „paraszti munkával" létrehozott

40 A szentély keleti ablakának vakolt keretezése a legutolsó tatarozások egyikének esett áldozatul, amikor úgy levésték, hogy csak a kőből faragott könyöklőpárkányt hagyták meg, roncsolt állapotban. Archív fotó tanúsítja, hogy e keretezések még megvoltak, amikor már befalazott állapotban volt az ablak, a már említett okokra visszavezethetően.

5. kép
A mai főoltárkép
(a szerző felvétele)

emlékanyag meglehetősen hiányos. A század közepétől kezdődően rendszerint lecserélték a korábbi berendezéseket, valószínűleg mert tönkrementek, ugyanakkor „divatjamúltnak" is számíthattak, különösen, ha népies alkotásokról volt szó.

Már-már unikális a Somogy megyei Buzsák középkori eredetű kápolnájában állt 1701-ben készült, ma is meglévő oltár,[41] amelynek két-két oszlop között álló szoboralakjai stílusukban még középkorias hagyományt követnek, így alapvetően eltérnek a magyarkeszi templom négy szobrától. Földrajzilag közelebb esik Iregszemcse, amelynek régi templomában (ma kápolna) található egy valószínűleg a 18. század elejére keltezhető oltár, de ezen eredetileg nem álltak szobrok, sőt felépítménye is különbözött az írott forrásokban jellemzett magyarkeszi oltártól. Az 1720-as évek népies szobrászatának ritka, megmaradt példája a kaposvári „Gugyuló Jézus" (képoszlop 1721-ből, a Béla király utca és Csalogány utca sarkán),[42] amelytől a magyarkeszi szobrok stílusukban szintén nagyon messze állnak. Ugyanez igaz a balatonlellei plébániatemplomban található Pietà faszoborra is, mely talán az 1749-ben először említett Fájdalmas Szűz-oltárhoz tartozott.[43] Sajnos nem tudjuk, vajon összefüggésbe hozható-e azzal az 1729-es adattal, mely szerint a balatonlellei oltárt az építtető Révkomáromban készítette és onnan hozatta.[44]

A magyarkeszi szobrokéhoz hasonló felfogásban faragott alkotásokat a lengyeltóti templom egykori szószékén találhatunk. A négy evangélista két figurája a szószékkosáron, másik kettő a hangvetőn ült. A szószék ma már nem áll, a négy szobrot a templom középkori szentélyében, a falon helyezték el. (7. kép) A lengyeltóti templomnak e szószékéről az írott forrásokból annyi derül ki, hogy 1749-ben még ennek előzménye, egy „kis szószékecske" állt a belsőben.[45] Csak 1815-ben említenek újra szószéket, mint

41 *Lukács Zsuzsa–Erdei Ferenc*: Buzsák, Kápolnási dűlő, ún. Fehér kápolna. Magyar Műemlékvédelem 10. (1980–1990) 359–360. Az oltár ma a falu római katolikus templomában található.

42 A szobor valójában a Szomorkodó vagy Búsuló Krisztus ikonográfiai típushoz tartozik (*Szilárdfy Z.* Ikonográfia i. m. 106.). Az évszám a képoszlopon található; a szobor eredetijét a közelmúltban a kaposvári városházán helyezték el.

43 Veszprémi Érseki Levéltár (továbbiakban VÉL) A8 Visitationes Canonicae 11. köt. 1749. 211–212.

44 *Tóth Péter*: Boglár, Lelle és Szőlőskislak története a XVIII. században és a XIX. század első felében. In: Boglárlelle. Tanulmányok. Szerk.: Laczkó András. Boglárlelle, 1988. 121–162. 143.

45 MNL OL Mikrofilmtár 10498. d. Visitatio Caninica 1749. 161.

6. kép
Szent Péter szobra a szentélyben
(a szerző felvétele)

7. kép
Evangélista szobra Lengyeltótiból
(Fotó: Jankovics Norbert)

„ugyan fából készült, de erős, eléggé díszített" berendezést, ami már alighanem erre a szószékre vonatkozott.[46] Az archív fotókon egy klasszicizáló késő barokk, tehát a 18. század utolsó harmadára, esetleg a 19. század elejére tehető szószéket látunk, ami a lengyeltóti – és ezáltal a magyarkeszi – szobrok korát is megadja.[47]

Nem véletlen, hogy Magyarkeszin az 1720-as években csupán a két apostolfejedelem szobráról tesznek említést, a velük egykorúnak tartható királyszentekéről nem. Sőt a négy szoborra vonatkozóan feltűnően későn, 1842-ből származik az első híradás. Mindent egybevetve tehát kizárható, hogy a négy szobor visszakeltezhető lenne az 1720-as évekre, ezzel az is, hogy a korai említés a mai apostolszent-szobrokra vonatkozna. Úgy gondoljuk, hogy a mai szobrok a 18. század végén készültek, és legkorábban a jelenlegi főoltár készítésével egy időben állították fel – sőt elképzelhető, hogy máshonnan

46 VÉL A8 18. köt. Visitatio Canonica 1815. 182., Pfeiffer János – hivatkozás nélkül – egyenesen 1815-ben készültnek tartja a négy evangélistával és a Jó Pásztor alakját is hordozó szószéket, amit 1883-ban és 1905-ben „restauráltak". (Uo. Pfeiffer-hagyaték cédulakatalógusa II/13. 4.)

47 A szobrok restaurátori vizsgálatakor a hangvetővel való egyidejűségük látható volt (Kassa Eszter farestaurátori dokumentációjának még nem rendezett anyaga [1993–1994]. Jegyzetek, 4. Forster Központ Tervtára. Az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ dokumentációtára 27. sz.)

8. kép
Az első és második építési fázis határa a déli homlokzaton
(a szerző felvétele)

hozták ide – őket.[48] Ugyanakkor látjuk, hogy a mai oltár kialakításakor megismételték az 1720-as években megfogalmazott egyszerű ikonográfiai programot (a halottak lelkét megmérő Szent Mihály ábrázolása, két oldalt Szent Péter és Szent Pál szoboralakjaival). Ezért felvetjük, hogy a mai oltár felállításakor ezt a régi, még a sövénytemplomba készült, majd 1742-ben az új templomba áthozott oltárt és szobrait tekintették mintának, cserélték le, akár több lépésben.

A templom 1742 körül lezajlott építkezéseiről a helyszíni kutatások nyújtottak az eddigieknél árnyaltabb képet. A 2014 tavaszán végzett kivitelezés közbeni megfigyelés keretében azt tapasztaltuk, hogy a templom első, 1741–1742-re tehető periódusában, annak is első fázisában a falak alsó zónája – a teljes alaprajzra kiterjedően – sok agyagot tartalmazó homokos kötőanyagba rakott téglafal (téglaméret: 30×15×6,6–7 cm). Mindez nemcsak a templom hajójára, hanem a vele kötésben levő szentélyére és az azzal szintén kötésben lévő sekrestyefalakra is igaz volt. Érdekesség, hogy a déli homlokzati falon – a nyugati homlokzat lizénájának síkjától mérve – 650 cm-rel keletre egy szabálytalan falelválást találtunk. (8. kép) Tőle jobbra ki-beugrott, letört végű téglák, nyugatra szabályosabb vonalban, ép végükkel végződő téglák látszottak, de semmiképpen sem voltak minősíthetők falsaroknak. Noha a sorok váltottak, nem tartjuk a jelenséget periódusváltásnak, mivel az elválástól jobbra és balra tejesen ugyanaz a kötőanyag és téglaméret mutatkozott, ráadásul a lábazattól mérve 208 cm magasságban már megállt az elválás, és kötésben levőnek bizonyult a falazat. Hasonló jelenséget az északi hajófalon is megfigyeltünk, a nyugati homlokzat lizénájának nyugati síkjától keletre mérve 742 cm-re. Itt is ugyanaz volt a falazóanyag, ugyanakkor a sorok itt nem is váltottak, azaz egy igazi falvarrat jelentkezett. Emiatt azt gondoljuk, hogy csak építési fázisról van szó, az építkezés rövid időre félbe maradt, majd folytatódott a második építési fázissal. A nyugati homlokzat pozitív tükrökkel kialakított homlokzata ugyanígy ebbe a habarcsba rakott téglákból készült, a téglák ki-beugratásával és visszafaragásával. Két helyen a pozitív tükrök sarkainál lévő eredeti

48 Az apostolfejedelmek szobrainál az attributumok feltehetően cseréltek, legalábbis elég ügyetlenül illesztették őket a szobrokhoz.

tárcsadíszek is látszottak, máshol cserélték őket.

Egy harmadik, számunkra érdekesebb építési fázist is sikerült elkülönítenünk a kutatás során. A szentély északkeleti ablakának tengelyében zajlott falvarráshoz kapcsolódó vakolatverés során ugyanis kiderült, hogy a lábazattól mérve 137 cm magasságban egy vízszintes váltás érzékelhető, de csak a habarcsanyagban, a téglák méretében nem. A korábbi, rendkívül rossz minőségű kötőanyag helyett szürkés, morzsalékosabb, immáron több meszet is tartalmazó habarcsot találtunk e vonal fölött, és ugyanez igaz a sekrestye keleti falára is. Ugyanekkor a déli homlokzat falvarratát, mely a hanyag falazás miatt egy résként jelent meg, ezzel azonos kötőanyagba rakott téglákkal kifoltozták. Megjegyezzük, hogy a déli hajófalon a vízszintes elválás feltehetően a kivitelezéskor levert sáv fölött jelentkezett, de az ablakok környezetében már biztosan a harmadik építési fázis kötőanyaga mutatkozott.

9. kép
A hajó korábbi boltozatának maradványai a padlástérben
(a szerző felvétele)

A kutatás során kiderült, hogy – a nyugati homlokzat kivételével, ahol a könyöklők téglából készültek – az ablakok könyöklői mind kőből voltak, ugyanakkor a keretezéseket szintén már a harmadik építési fázisra jellemző vakolatból húzták meg. Az ablakoknak tégla boltövük volt. A korábbi homlokzattatarozások miatt nem tudhatjuk, hogy nem voltak-e vakolatból kialakított, egyéb szemöldökpárkányok vagy kötények a könyöklőpárkányok alatt. Említésre érdemes ugyanakkor, hogy a szentélybelsőben a boltvállak alatt olyan függönymotívum látszik, amely ablakkötényekben is gyakorta fel szokott tűnni.

A szentély említett keleti, elfalazott ablakának kávájában fehér meszelést találtunk, ami igazolta, hogy a templom színe eredetileg fehér volt. Ugyanerre a következtetésre jutottunk a déli homlokzat nyugati végénél a főpárkánynál látható színnyomok tüzetesebb vizsgálatakor. Jól látszott, hogy először egy alapmeszelés készült, amire egy bekoszolódott, tehát hosszú ideig használt, fehér fedőréteg került. Ezen volt egy feltehetően 19. század második felénél nem korábbi sárgás színezés, mely az ablakok könyöklőin és vakolt keretein is előjött. Ezt már csak a legutóbbi fehér szín fedte. A nyugati homlokzaton a szoborfülkékben a szobrokon Selmeczi Anna egy közbülső, szürke színt mutatott ki. Világossá vált, hogy a nyugati ajtó feletti dísz cementes

anyagból (kis háromszög-cseppek) készült, a felirat helyének megfelelő tábla is cementes habarcsból készült, ma már megválaszolhatatlan kérdés, hogy milyen előzményekre megy vissza.

A harmadik építési fázisra vonatkozóan a padlástérben figyelhettünk meg további részleteket. A hajó oldalfalain az ablaktengelyekben, a mai boltozat fölött felismerhetőek egy korábbi csehsüveg-boltozat falhoz épített hevederíveinek maradványai, és látszik a felfutó fehér meszelés is, ami a boltozat használatára utal. (9. kép) A hevederívet alul kiugróra faragott téglák alkották, amelyek csehsüveg-boltozat héjának beültetésére szolgáltak. Ellentétben a hajóval, a mai szentélyboltozat első periódusú, ugyanis előzményei a padlásban nem látszottak. A szentélyben alighanem azért alkalmaztak fiókos dongaboltozatot, mert meglehetősen keskeny, téglalap alaprajzú boltszakaszt kellett lefedni, amit csehsüveg-boltozattal nehézkes lett volna megoldani. A hajóban lévő csehsüveg-boltozat 1742-es alkalmazása korszerű jelenségnek tartható.[49] Összehasonlításképp felidézzük, hogy az ozorai praefectus, a már említett Gyulai Gaál Gábor saját birtokán, a Veszprém megyei Hosztóton – a család későbbi temetkezőhelyén – szintén 1742-ben fejezte be a templom átépítését, amely során a hajót és a sekrestyét még fiókos dongaboltozattal fedte le.[50] Így felvetjük, hogy Magyarkeszin a harmadik fázist falazó építőmester nem helyi erő lehetett, hanem személyét az Esterházy-hitbizomány építésszervezetében kell keresnünk. Ugyanakkor az alaprajzi elrendezés, a lépcsőzött lizénás architektúra már az első két fázisban ismert volt, tehát az első, helyi építőmester már a végleges terv alapján dolgozott.

A hajó későbbi újraboltozására valószínűleg a hajó oldalfalaiban – még az első fázisokra visszavezethető – falazási hibák miatt kerülhetett sor, és az oldalnyomás csökkentése érdekében vihették lejjebb a boltvállak magasságát. Azt, hogy a boltozat alacsonyabbra vételére pontosan mikor került sor, nem tudjuk. Adódik a főoltár kapcsán már felvetett 1793-as felújítási adat, ami összhangban is lenne az alacsonyabb boltsüvegekhez igazodó, barokk jellegű fedélszékkel, de a tető megújítását említő 1819-es adat sem zárható ki.

Az 1742-ben megépült templomperiódus homlokzatarchitektúrájának már említett jellegzetes vonásai (ablakkeretezések, visszalépcsőzött síkban kialakított lizénák stb.) önmagukban a korszak építészetének sok helyen felbukkanó elemei. Így együttesen viszont a földrajzilag közel eső, szintén az Esterházy-hitbizományhoz tartozó Tamási plébániatemplomon láthatjuk őket viszont, jóval gazdagabb kivitelben. (10. kép) A tamási templomot, mint említettük, 1720 körül újjáépítették; ennek leírását olvashatjuk

---

49 Bár a csehsüveg-boltozatra hazánkban már az 1730-as évek első feléről–közepéről ismerünk korai példát (*Szabó Erzsébet*: A miskolci volt minorita templom és rendház. Magyar Műemlékvédelem 6. (1969–70) 331–344. 331.; *Galavics Géza–Marosi Ernő–Mikó Árpád–Wehli Tünde*: Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig. Bp., 2001. 367. stb.), tömeges elterjedésük csak az 1740-es évektől követhető nyomon (*Andorné Tóbiás Judit*: A XVII–XVIII. századi Magyarország barokk templomépítészetének szerkezeti kialakulása és fejlődése. Építés-, Építészettudomány 6. (1974) 341–386. 350–351., 366–368.)

50 Az újabb falkutatások bizonyították, hogy a ma csehsüveg-boltozattal fedett templomszakasz egy későbbi periódus eredménye (*Fülöp András*: A Gyulai Gaál család hosztóti temploma az újabb kutatások fényében. Folia Historica 27. (2010–2011) 135–150. 146.)

10. kép
A tamási római katolikus templom délkeletről (a szerző felvétele)

még 1733-ból is.[51] 1742-ben azonban már nemcsak a régi, hanem az építés alatt álló új templomról is megemlékeznek. A réginek szentélyét, sekrestyéjét emlegetik, a korábbi fából készült fa tetőtornya helyett immáron egy, a templom „bejáratai előtt" emelkedő, úgy tűnik, külön álló fatoronyról szólnak. E templom ugyanakkor elégtelen volt a hívek befogadására. Ezért ugyanazon a helyen, amint az alapozásból előkerülő kövek is mutatták, épülőfélben volt az új templom, mégpedig a „mezővárosi lakosok költségén és munkájával".[52] A mai templom tornya és a templom többi része egységes homlokzatarchitektúrával készült, ezek szerint 1742 körül. A szentély, a hajó és a torony egyidejűségének bizonyítására természetesen falkutatás kellene, ám közös bennük a mindhárom épületrészen egyező, gazdag homlokzatarchitektúra: az ablakok fölötti tört vonalú, íves szemöldökpárkány, az ablakok kötényében megformált (Magyarkeszin a szentélyben megtalálható) függönydísz, de szintén egységesek az ablakkeretezések és a visszalépcsőzött lizénák is. Így elképzelhető, hogy Tamásiban a ma látható, impozáns templom egészét ennek az 1742 körüli építési periódusnak kell betudnunk.

A templom kvalitásos építészeti megoldásai azt feltételezik, hogy az Esterházy-uradalom közvetett formában itt is közreműködött a felépítésénél. Elsősorban az építészeti tervekre kell gondolnunk, hiszen erre az időszakra az uradalom építésigazgatása már olyan helyzetbe került, hogy tevőlegesen részt tudott venni a tervek, költségvetések kialakításában. Amint láttuk, a vizitációs jegyzőkönyvek készítői időnként elfogultan ítélték meg az uradalom tevékenységét, illetve értelemszerűen nem vizsgálták (egy egyházlátogatásnak nem is volt feladata), hogy az építészeti tervek honnan származtak.

---

51 Baranya és Tolna vármegye plébániáinak összeírása 1733 i. m. 199–200.; vö. még Acta Cassae Parochorum i. m. 225.

52 Visitatio Canonica Dioecesis Quinqueecclesiensis. 1738-1742. i. m. 279. Vö. még Acta Cassae Parochorum i. m. 225. is.

Magyarkeszin a tervek készítőjét nem ismerjük, csak feltételezhetjük. A hitbizomány építőmestere a 18. század közepéig Johann Georg Wimpassinger volt. Az ozorai templomnak az aláírásával ellátott, 1728-ban készült terve – kisebb módosításokkal – elkészült, és a mai állapotot tükrözi.[53] Közvetlen rokonsága ugyan Magyarkeszivel nincsen, de ez betudható annak, hogy tizenhárom évvel korábban és egy középkori templom átépítésével épült. Összekötő kapocs lehet viszont a tamási templom, ahol az Ozorán is megjelenő tört íves párkányok és köténydíszek megvannak. Akár Wimpassingert, akár valamely közeli munkatársát feltételezzük is, a megfigyeléseink alapján mindenképpen a hitbizomány építésszervezetét sejtjük a magyarkeszi tervek mögött. Ma már nehéz eldönteni, hogy az uradalomnak – a vizitátorok által is feljegyzésre méltónak tartott – részvétele a terveken túlmenően csak a kőművesmester delegálásában, vagy esetleg közvetlen anyagi támogatásban is megnyilvánult-e.

THE ROMAN CATHOLIC CHURCH OF MAGYARKESZI AND THE ESTERHÁZY DOMAIN. WHAT LESSON DOES THE RENOVATION OF A FACADE SERVE?

Summary

The Roman Catholic church of Magyarkeszi was built in 1741–1742 by the local community and the Esterházy domain. The previous church, a wooden building, was erected by only the village people in the 1720s.

According to the written sources and the building archeological investigations the author shows that in the first half of the century the landowners had not enough money to finance ecclesiastical buildings. After the Ottoman occupation their purpose was to resettle the deserted villages in the southern part of Transdanubia with the help of temporary tax allowances. This is why the domains hadn't had a reasonable income for a while although the Esterházy family was one of the reachest families of the country. Later the landowners were able to take a share of building or renovation of the churches.

In Magyarkeszi the drawings are supposed to have made by the architectural office of the Esterházy domain. The first phases of the walls were put up by the local masters. The quality of the windows and the vaulting was much better than the first phases, so a master builder of the office must have helped in finishing the works.

53 *Kopppány T.* Ozora és uradalmának i. m. 235. 1738-ban készülhetett a déli szentélytoldalék, illetve a toronyaljból a hajóba vezető ajtó zárókövén levő 1749-es évszám egy későbbi átalakítást vagy felújítást is megenged.

Enzsöl Imre

III. (VI.) KÁROLY EMLÉKÉRMEI A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN

III. (VI.) Károly 1685. október 1-jén született Bécsben I. Lipót német-római császár és magyar király, valamint Pfalz-Neuburgi Eleonóra hercegnő harmadik fiaként. Magyar királyként III. Károly, de a Habsburg családban népszerű volt ez a név, így VI. a császári ház ilyen nevű uralkodó tagjai sorában. A felnőttkort egyik bátyja, a későbbi I. József császár és három húga (Mária Erzsébet, Mária Anna és Mária Magdolna) érte meg. Apja első házasságából született még egy nővére is, Mária Antónia főhercegnő, aki 1685-ben II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem felesége lett.

Habsburg Károly születését több emlékérem is megörökítette. Ebből egy a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában van és késő reneszánsz stílusú. Christian Hermann von Rothenfleis készítette Körmöcbányán. (1. kép) A kor uralkodó barokk stílusa francia XIV. Lajos király (Napkirály) udvarából származik, akinek birodalmában sohasem ment le a nap. (Ezt Habsburg V. Károly császárról is mondták.) A francia udvarban honosodott meg az a gyakorlat, hogy minden fontosabbnak vélt eseményt érmeken örökítettek meg. (Ennek kiegészítő része volt, hogy a király napirendjét minden alattvaló ismerhette.) Az udvarban komoly szakembergárda és anyagiak álltak rendelkezésre az uralkodó kultuszának terjesztésére és ápolására. Az emlékérmek abban a korban jelentős uralkodói propagandahordozó szerepet jelentettek. Szinte mindig valamilyen sikerről számoltak be. Többféle fémből készültek, így viszonylag olcsók és nagy számban sokszorosíthatóak voltak. A limitált arany példányok a közeli főnemeseknek, belső embereknek jutottak, az ezüst, bronz, ón és horgany darabok pedig a társadalom alsóbb osztályaihoz tartozóknak. Mivel volt kereslet az érmek iránt, a lekicsinyített hírhordozók kibocsátása sikeres üzleti vállalkozásnak számított. Az alattvalók így értesülhettek minden fontosabb, vagy annak vélt eseményről, újság vagy akkor még nem létező egyéb média segítsége nélkül is. A Francia Akadémia alakította ki Európa számára a „Metallique d'Histoire" intézményét, amely minden valamirevaló európai uralkodói udvarban elterjedt.[1] Az éremtervezők és vésnökök az érmek egyik oldalára az uralkodó képét és titulusait tették, a másikon szerepelt maga az esemény, képpel és felirattal. Ez a kibocsátást illetően III. (VI.) Károly személyével kapcsolatban is megvalósult némi késéssel és töredékességgel. Tulajdonképpen ő valósíttatta meg ezt a gyakorlatot az udvarában, kezdetben külföldről jött francia iskolázottságú mesterek segítségével. Nyilván nem akart kimaradni ebből a német-római császár, mint a világ

1 *G. Héri Vera*: Szemelvények a Jankovich-gyűjtemény arany emlékérmeiből. Folia Historica 28. (2012) 73–90. 79.

egyik legfontosabb uralkodója. Leánya, Mária Terézia hosszú uralkodása alatt pedig végig működött a barokk történeti udvari éremművészet bécsi központú Habsburg változata. Kezdettől a császárvárosban folyt a munka, amelyből a magyarországi és erdélyi metszők szinte teljesen kimaradtak. (Mindössze néhány ilyen érem van a gyűjteményben.)

A fiatal Károly alapos nevelést kapott. Első nevelője Anton Florian liechtensteini herceg volt. Bátyjával ellentétben a jezsuiták nevelték a komoly és megfontolt fiút. Mint a Habsburgok általában, nagy barátja lett a vadászatnak és a zenének.[2] A Habsburg-ház dinasztikus terveiben a spanyol trónt szánták neki. II. Károly spanyol király azonban – kihagyva a Habsburgokat – Anjou V. Fülöpöt, XIV. Lajos francia király unokáját tette meg örökösének, amely kirobbantotta a spanyol örökösödési háborút. 1700-ban Károly Spanyolországba utazott (2. szám, 2. kép) és kezdetben nagyon sikeresen küzdött. 1706-ban bevette Barcelonát és Madridot, (3–4. szám) de a háború elhúzódott és változó szerencsével folyt. Károly bázisa Katalóniában volt, ezért nevezték a „katalánok királyának". Az érmeken csak és kizárólag a sikeres eseményeket ábrázolták. A szövetségesekkel (tengeri hatalmak: Anglia, Hollandia) együtt vívott háború Károly jellemét is formálta, megerősítette az ifjúban a mindenkivel szembeni mélységes bizalmatlanságot, azért, mert a helyzet és az érdekek megváltozásával cserbenhagyták.

A fiatalember 1708-ban feleségül vette Erzsébet Krisztina wolfenbütteli hercegnőt.[3] A házasság dinasztikus volta ellenére egészen jónak bizonyult.[4] A házassági érmeikből mindössze egy van a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményben. (5. szám, 3. kép) Ez mutatja az egyetlen mezítelen nyakú portrét, ahol a császár mellképe nem páncélos, ruhás megjelenítésben látható.

Az 1710-es leridai diadal volt az utolsó, amit Károly Spanyolországban aratott. (6. szám) 1711-ben meghalt bátyja I. József császár, aki addig Németalföldön és Itáliában eredményesen támadta a spanyol birtokokat. Károlynak a Habsburg-ház utolsó férfi tagjaként át kellett vennie a német-római császárságot és a Habsburg fennhatóságú területeket. A következő évek megmutatták, hogy saját szövetségesei sem akarják, hogy egy kézbe kerüljön ez a birtoktest és Spanyolország a gyarmataival. Ez V. Károly óriási birodalmának feltámasztása lett volna. Károlyt 1711 decemberében – VI. Károly néven – a Majna melletti Frankfurtban császárrá koronázták, ezzel eldőlt, hogy egy kontinentális nagyhatalmat fog vezetni. A koronázásra bőven készítettek emlékérmeket. (7–34. szám, 4–16. kép) A barokk érmek különböző felfogásban ragadták meg az eseményt. Nem csak a császár osztrák udvari érmészei, de a német nyelvterület számos alkotója vett részt a nagy esemény megörökítésében. Uralkodói jelmondata, a „Szilárdul tartja a világot" (Constanter continet orbem) nem szerepel az érmeken, helyette a rövidebb „Fortitudine et constantia" (Bátorsággal és állhatatossággal) jelmondatot használták minden koronázásnál. A koronázás után Nürnberg és Alsó-Ausztria hódolt a császárnak. (48–53. szám, 18–20. kép) Már ezen érmek teljes titulust adó változatain Hispánia

2 Habsburg Lexikon. Szerk.: Brigitte Hamann. Bp., 1990. 211.

3 *Enzsöl Imre*: Erzsébet Krisztina császárné és magyar királyné emlékérmei a Magyar Nemzeti Múzeumban. Folia Historica 28. (2012) 91–112. 91.

4 Habsburg Lexikon i. m. 82–83.

királyának nevezte magát a német, magyar és cseh királyságon kívül. Ezt a titulust haláláig megtartotta, amely ekkor már csak egy puszta cím volt. 1712-ben magyar királlyá koronázták. (35–47. szám, 17. kép) A koronázás érmeit Gohl Ödön 1917-ben már közzétette.[5] Ezt a koronázást két évvel később királynői koronázás követte Pozsonyban. (55–56. szám)

Volt szövetségesei 1713-ban Utrechtben egyezményt kötöttek Franciaországgal, amelyben elismerték XIV. Lajos unokáját a spanyol trónon. Ehhez kellett csatlakoznia Károlynak a többször megörökített rastatti békében 1714-ben. (57–63. szám, 22–24. kép) Lényegében ezt erősítette meg az ugyanezen évben kötött bádeni béke; (65–66. szám) XIV. Lajos és VI. Károly követei pontosították a kontinentális határokat. Spanyolországért Németalföldön és Itáliában kapott valamennyi kárpótlást. Ekkor érte el a dunai Habsburg Birodalom a legnagyobb kiterjedését.

A spanyol örökösödési háború folyamán részben az osztrák Habsburgok kezébe került az Aranygyapjas Rend feletti diszpozíció. A rendet 1712-ben VI. Károly megújította, és e tette éremre került. (54. szám, 21. kép) Hozzájárult, hogy a lovagok ausztriai ága fennmaradt. A császár egyébként is vonzódott a hagyományos dolgokhoz. Nem volt benne a konzervatív birodalmat megváltoztatni akaró mély szándék, de ha tudott, jobbított.

A császár 1714-ben a csatákban rokkantá vált katonák részére otthont emelt egy szép nagy barokk ház formájában Pesten. (64. szám, 25–26. kép) Ezen az érmen az uralkodó kivételesen katonaköpenyben mutatkozik, kifejezvén együttérzését.

A hazánkat is sújtó pestisjárvány elérte Bécset is és 1715-ben lecsendesedett. Az uralkodó úgy hihette, hogy közbenjárásának is szerepe lehet a jó végkifejletben. A megmenekültek nevében a császár (többször is) hálaadó oszlopot emelt. (67–69. szám)

Az áhított fiúörökös, Lipót főherceg 1716-ban született meg. Ennek örömére rengeteg érmet bocsátottak ki. A gyermek sajnos, néhány hónaposan elhunyt. (70–79. szám, 27–30. kép)

Az uralkodó mindig bőkezűen támogatta a katolikus egyházat, birodalma egyik tartóoszlopát, többek között megépíttette a Karlskirchét. A katedrális a legnagyobb épület, amelyet Károly Bécsben emeltetett. Az alapítás kiváltó oka az 1715. évi szörnyű pestisjárvány, tehát fogadalmi épületnek építették 1716-tól. (80–81. szám, 31–32. kép)

1716-ban Károly sikeres háborút indított a gyöngülő Oszmán Birodalom ellen. (83–100. szám, 33–36. kép) A harci jelenetek barokk dinamizmusa és zsúfoltsága megragadó. A keresztény sereg visszafoglalta a Temesvári Bánságot, helyreállítva ezzel Erdély biztonságát. (88. és 93. szám, 37. és 39. kép) Nem véletlen, hogy ezt hazai vésnök örökítette meg.

A háború közben, 1717-ben volt a császár és király 5 éves uralkodói évfordulója (lustruma). A koronás főt illető pozitív képi és verbális megnyilatkozások láthatók és olvashatók az érmeken. Ezek az uralkodót a legjobb színben tüntették fel. Ilyen érmek más öttel osztható évekből nem maradtak ránk. (89–92. szám, 38. kép)

Az oszmán-törökök elleni harc során 1717-ben Belgrádot is bevette a keresztény sereg. (95–100. szám, 40–42. kép) A következő évi pozsareváci (passzarovici) béke értelmében Magyarország egész területe felszabadult a török uralom alól, így Belgrád is a környező területekkel együtt. (102–103. szám)

---

5 *Gohl Ödön*: A magyar királyok koronázási érmei. Numizmatikai Közlöny 16. (1917) 1–28.

A Bécsben kialakított tartományi kancellária létrehozására is adtak ki érmet, melynek funkciójáról az érem hátoldalán megjelenő felirat is tudósít. A császár alatt a szakszerű ügyintézés az uralma alatt álló országokban sokat fejlődött. (101. szám)

A császár katolikus szerzeteseket támogató gyakorlatának része a göttweichi (Göttweig) apátsági érem (1718) és az apátságának felépítésére kiadott érem (1719). (104. és 110. szám, 43. kép)

A spanyol örökösödési háborúban részben kárpótlásként megnyert itáliai területek megtartásáért VI. Károly 1718-tól sikeres háborút viselt és győzelmet aratott a spanyolok felett. Segítségére volt az angol flotta is. Elfoglalta Messinát és Palermót, visszafoglalta Szicíliát. (105–117. szám, 44–50. kép) Uralkodása során többször harcolt még ezen a hadszíntéren, változó sikerrel. Az ő uralkodása idején állt a Habsburgok uralma alatt Itália területének legnagyobb része.

Magyar szempontból is fontos esemény volt a leányági örökösödés lehetőségének kimondása (1720), amelyet csak két év múlva ismert el a magyar országgyűlés. A Pragmatica Sanctio kedvező fogadtatása érzékelteti, hogy a rendek elégedettek az uralkodóval és a dunai országcsoport nyújtotta keretekkel. (112. szám)

III. Károly erdélyi érme, melyet Carl Joseph Hoffmann magyarországi német éremművész készített, szintén bekerült a gyűjteménybe. (74. és 118. szám, 29. és 51. kép) Mutatja, hogy a Kárpát-medencei vésnökök mennyire tudtak, vagy talán inkább nem tudtak felzárkózni a bécsi központú, kiemelt udvari barokk éremművészethez.

A cseh királyi koronázás – fényes külsőségekkel – 1723-ban ment végbe Prágában. Hogy miért ilyen későn? Talán azért, mert ennek az országnak a lojalitására a Habsburgok mindenképpen számítottak. Sok érmet adtak ki, a vésnökök a feleség számára külön érmeket is készítettek.[6] A császár egyébként is kedvelte a szertartásos megnyilvánulásokat. A gyűjteményben fennmaradt fél tucat magas színvonalú, pompás érem. (119–122. szám, 52–53. kép)

A Mária Amália főhercegnő születésére kiadott két érem a gyermekként elhunyt legfiatalabb leányának állított emléket. (126–127. szám, 55–56. kép) Az előző két érem a császárnő terhességéről szól, nem rajta, hanem a szerencsén múlt, hogy nem szült újabb fiút.

A két fontos németalföldi tartományt, Flandriát és Brabantot VI. Károly 1724-ben megszerezte. Ezeket már 1719-ben jogosnak tartotta elfoglalni. (111. és 128–129. szám.) Végül is a mai Belgium területét megtartotta utódainak.

Az 1725-ben kötött bécsi béke biztosította az európai „modus vivendi"-t, s hogy a nagyhatalmak az újabb pengeváltás után a békét újra elnyerjék. (129–131. szám, 57. kép)

Az innerbergi bányaművek évszázados jubileumára (1725) és a csehországi bányák felújítására (1727) is adott ki a császár emlékérmet. Ám ilyen gazdasági jellegű érmek inkább utódjára, Mária Teréziára és II. Józsefre jellemzőek, de már VI. Károly uralkodása alatt is kezdték fontosnak tartani gazdasági érmek kiadását. (132–133. szám, 58–59. kép)

Az építkezést bemutató érmek között van egy hármas, amelyen a bécsi Szent József-szobor és az ugyancsak a Hohe Marktaun levő oszlopos kút felállítása látszik (1729).

---

6 *Enzsöl I.* i. m. 97–109. ugyanott az éremművészekről 95–96.

A képeket nem ugyanaz a vésnök készítette. Ez is mutatja, hogy a felállítás rangos esemény volt a korban, beleférт a fontos történeti érmek témái közé. (134–136. szám, 60. kép)

Hasonlóan emlékérmet ért az 1730-ban alapított császári testőrség; előlapján testőrt, hátlapján az intézményt felmagasztaló versikét jelenít meg. Ez az első eset, hogy német szöveggel találkozunk. Az érmek nyelve mindig latin, a hivatalos nyelvet követi. (137. szám) Károlynál már kezd előfordulni a beszélt nyelv használata is.

Ezután ismét VI. Károly – sokadik – bécsi békéje következik 1731-ből. A 61. kép hátoldalán a négy békülő felet isteni sugár áldja meg. Csatározás főleg a franciákkal fordult elő, akik többször kihasználták, hogy Bécs messze van a Rajnától és szövetségeseket is bevontak, főleg Itáliában. (138. szám, 61. kép)

A liegnitzi Joseph Akadémia alapításának emlékérme az egyetlen ilyen intézmény létrehozásáról fennmaradt darab. (140. szám, 62. kép) A sok háború mellett ilyenfajta tevékenységre viszonylag kevesebb erő jutott. (Az oktatás főleg az utódokra maradt.)

A francia királysággal a béke 1734-ig tartott. Ezután a Habsburgokat megtámadták a spanyolokkal és a szárd királysággal összefogva. A spanyolok lerohanták Nápolyt, a franciák Lombardiát és Lotharingiát. A Mosel folyónál aratott diadalukat az osztrákok több érmen is megörökítették, legalább nem törtek át a gallok. Ausztria visszavágása rövid ideig volt eredményes. (141–142. szám, 63. kép) Már 1735-ben reményteljes béketárgyalások kezdődtek. (144. szám, 64. kép) Nápolyért és Sziciliáért Károly Parmát kapta. Az örökéből kiforgatott Lotharingiai Ferenc, Mária Terézia jegyese, Toscanát vehette birtokba.

Az esőzések következtében bekövetkezett sziléziai ínség megörökítése szintén unikális és megejtő német szöveggel ellátott. Az a ritka érem, ami rosszról tudósít. 1736-ban sok áldozatot követelt, mert nem tudták a szélsőséges időjárás sújtotta területet ellátni. (145. szám)

Ausztria újabb háborút kezdett 1736-ban, ezúttal az oroszokkal együtt az Oszmán Birodalommal szemben. A hadjárat 1737-ben még sikeres volt. (146. szám) Azután a hadiszerencse elpártolt, a franciák az ellenséget segítették és a törökök végül még Belgrádot is visszafoglalták. Az ott 1739-ben kötött békében Károly 1718-as hódításai is jórészt elvesztek, kivéve a Magyar Királyság akkor visszafoglalt területe. (153. szám, 69. kép)

Békét kellett kötni lehetőleg mindkét ellenféllel szemben. A tárgyalások 1737-ben újrakezdődtek és hosszasan tartottak. (147–150. szám, 65–68. kép) A 68. kép magát VI. Károlyt és XV. Lajost is ábrázolja, ami szakítás az eddigi, ellenfél nélküli békekötési érmekkel.

Ausztria nagyságára van egy emlékérmünk, amely az osztrák sast és pólyát, a magyar és cseh koronát ábrázolja az országok pajzsain. Ilyenfajta érmek élesztették és táplálták a birodalmi gondolatot. (151. szám) A szöveg szerint Ausztria feladata az uralkodás. (Talán, mint ahogy egykor Rómáé volt.)

A 152. érem VI. Károlyt és a gyermek Mária Teréziát ábrázolja. Mária Terézia születéséről készült emlékérmet az Erzsébet Krisztinához köthető érmeket bemutató

tanulmányban már közzétettük.[7] Itt a lány már Magyarország és Csehország uralkodója. Az apjával közös képen az örökösnő feltűnően rövid hajjal látszik. Egyébként az apa nem készítette fel Mária Teréziát az uralkodásra, kevés ideje is volt rá.

III. (VI.) Károly 1740-ben, 55 éves korában váratlanul halt meg. Moson megyében, Féltoronyban vadászott birtokán és meghűlhetett, ami a tüdejére ment. Bécsbe vitték, de nem tudtak rajta segíteni. Csak három érem létezik a gyűjteményben a haláláról. Az elsőn (154. szám, 70. kép) halotti (antik sugár) koronával láthatjuk az uralkodót. A hátoldalon a koporsó német-római császári koronával, felette két angyal száll. A következő hátoldala allegorikus szomorú tájat mutat, hasonló alakkal. (155. szám, 71. kép) A legmegrázóbb az utolsó szám, ahol a koporsó mellett osztrák pajzsra támaszkodó megszemélyesített Ausztria mintegy özvegy siratja az elhunyt uralkodót. (Az utolsó két érmet német szöveggel is ellátták, hogy a köznép is jobban értesülve legyen a lesújtó és váratlan hírről.)

Az elhunyt uralkodóval férfiágon kihalt a Habsburg-ház. A lelkiismeretes, jó uralkodót sokan gyászolták. Nagy temetése volt Bécsben. Magyarországnak nem voltak nagy sérelmei és a Pragmatica Sanctio értelmében az eddigi dunai Habsburg országcsoport része kívánt maradni. De Károly leányának, Mária Teréziának háborúval kellett védenie birodalmát a porosz II. Frigyes ellenében, aki le is szakította róla Sziléziát.

III. (VI.) Károly emlékérmeinek katalógusa

1. VI. Károly születése (1685) (1. kép)

A: (Körirat:) CAROLVS·FRANCISCVS·ARCHIDVX·DATVS·CAESARI·I^ OCTOBRIS (Károly Ferenc főherceg adatott a császárnak október elsején.) Fent: oroszlán, buzogányos angyal, sütő napkorong mérleggel. A Duna fölött az erődített Bécs látképe. Jobbra lenn a vízben két nimfa látható. Alul C H R monogram. Christian Hermann von Rothenfels készítette Körmöcbányán.

R: (Körirat:) *VIVAT·DEO·SIBI·NOBISQVE·FIATQVE·HERCVLES MAGNVS (Éljen az Istennek, saját magának és nekünk, és váljék nagy Herculessé.) Középen bölcsőbe kötött csecsemő. Körülötte a Párkák. Alul kosár. Két oldalt cseh, magyar, osztrák koronázott pajzs.

Ezüst, ovális: 59,5×60,5 mm, 56,67 g

Ltsz.: É.N. 95A/1906.

Irodalom: Huszár–Procopius 153.

1. kép

7 *Enzsöl I.* i. m. 105.

2. VI. Károly spanyolországi utazása (1700) (2. kép)
A: (Körirat:) CAROLO AVSTRIACO LEOPOLDI MAGNI FILIO. (Ausztriai Károlynak, a nagy Lipót fiának.) Károly jobbra forduló mellképe.
R: (Köriratok:) 1. IVXTA IVRIS SOLISQVE VIAS 2. DICATVM INTER VOTA ET OMINA ANNI NOVO SECVLO SACRI MDCC. (1. A jog és a nyilvánosság útjai mentén. 2. Fogadalmak és jókívánságok között az 1700-as szentévvel kezdődő új évszázadnak ajánlva.) Tengeri hajó jobbra tart a kikötőből. Felül felhők gomolyognak.
Ezüst, 47 mm, 40,05 g
Ltsz.: Sz. I. 124.5.
Irodalom: Mont. 1327., Welzl 7499., Leyser 454., *Loon* IV.251.

2. kép

3. VI. Károly spanyolországi győzelmei (1706)
A: (Négyszögön:) MIT GOTT DVRCH / M.D.G.VND L. / WIRDS DA VND DOR / TEN WIEDER H ELL. (?) (Istennel előre.) Középen koronás napkorong (az uralkodó), körben, sugárban még három kisebb korona.
R: Sima lapon a négy saroknál 1-1 győzelem leírása. 1. BARCELONA / LIBERA / A.1706.12 MAI / ECLIPSIS SO / LIS. 2. MADRI / TVM OCCVP. / 10. MAI 3. BRABAN / TIA OCCVP. / 10. MAI 4. TIRLEMONT CLA: / DES 11 MAI. (1. Barcelona szabad 1706. május 12. napfogyatkozás, 2. Madrid elfoglalva május 10-én, 3. Brabant elfoglalva május 10-én, 4. Csata Tirlemontnál május 11-én.)
Ezüst, 39×39 mm, 30,01 g
Ltsz.: N. III. 944.
Irodalom: Horsky 1516.

4. Barcelona bevétele (1706)
A: (Körirat:) CAROLVS III. D. G. REX HISPAN. ARCH. AVST. (III. Károly, Isten kegyelméből Spanyolország királya, Ausztria főhercege.) A páncél végén P.H. M. (Müller) szignó. Jobbra néző uralkodói mellkép.
R: (Körirat:) VNIVS LIBERTATIO ALTERIVS OPPRESSIO. (A szelvényben:) VGA GALL. ET ECLIPS. / KOD. DIE 12. MAI / 1706. (Az egyiknek felszabadulás, a másiknak elnyomás.) Csatajelenet tenger partján és vízen, háttérben Barcelona városa.
Ón, 43 mm
Ltsz.: Delhaes XI. 387.
Irodalom: Mont. 1336.

5. VI. Károly házassági érme (1708) (3. kép)
A: (Körirat:) *CAROLI III. HISP ET.IND.REGIS ET ELISAB. CHRIST. BRVNSV. GVELFICAE CONNVBIVM (III. Károly, Spanyolország és az Indiák királya és braunschweigi Erzsébet Krisztina menyegzője.) Jobbról Károly, balról Erzsébet szembenéző, hajadonfős mellképe.

R: (Körirat:) DISSOCIATA LOCIS SIC SPONSOR CAESAR ADVNIT (A császár vőlegényként így egyesíti az elválasztott területeket.) (A szelvényben:) XXIII APRIL / MDCCVIII. Az egészalakos szembe forduló pár a szent láng fölé emeli egymást érintő kezét. A láng alatt posztamensen egyfejű sas.
Ezüst, 45 mm, 28 g
Ltsz.: IV.III. 1265.
Irodalom: Mont. 1348.

3. kép

6. VI. Károly leridai diadala (1710)
A: (Körirat:) CAROLVS.III.D.G. REX. HISPAN. ARCH. AVST (VI. Károly, Isten kegyelméből Spanyolország királya, Ausztria főhercege.) A páncél végén P.H.M. (Müller) szignó. A jobbra néző fiatal király mellképe.
R: (Körirat:) SCIT PATRIO SONTES HARPIAS PELLERE REGNO. (Öröklött királyságából képes elűzni a gonosz hárpiákat.) (A szelvényben:) VICTORIA. AD / LERIDAM IPSIVS REGIS / CONTRA DUCEM / *1710* (Magának a királynak a győzelme Leridánál a herceggel szemben 1710.) Bal oldalt antik katona karddal legyőzi a rá támadó hárpiákat.
Ón, 43 mm
Ltsz.: 43A/903-5.
Irodalom: Horsky 2520.

7. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 1. (4. kép)
A: (Körirat:) VAGINA ERUMPENS ENSIS RUIT AUGVR IN HOSTES·(Hüvelyéből kiugró kardként ront a pap az ellenségre.) Az oltárhoz boruló császár, háttérben főemberek (választófejedelmek).
R: (Körirat:) PACE SVSPECTA TVTIVS TALE BELLUM·TAC (A szelvényben:) CORONATIONIS DIE SER / VATA CARDONA 22 DEC: MDCCXI (A gyanús békénél biztonságosabb az ilyen háború (Tacitus); A koronázás napján mentették fel Cardonát, 1711. december 12.) Csatajelenet, távolban erődített város.
Ezüst, 50 mm, 44,20 g
Ltsz.: Jankovich 1316.
Irodalom: Mont.1373.

4. kép

8. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 2. (5. kép)
A: (Körirat:) CAROLUS SEXTUS R.I.S.A.H.H.B.AC D.R.A.A.D.S. (VI. Károly, a rómaiak mindenkor felséges császára, Spanyolország, Magyarország, Csehország és Dalmácia királya, Ausztria főhercege, Stájerország hercege.) (Szelvény fölött:) FACIT 1711. (A szelvényben:) CAROLUS CAESAR / CONSTANS ET FORTIS / REGNAT (Károly császár állhatatosan és bátran uralkodik.) Jobbra néző császári mellkép.
R: CABBALAE CLAVIS (Alatta 3 oszlopban A1, B2, C3, D4, E5, F6, G7, H8, I9, valamint K10, L20, M30, N40, O50, D60, Q80, S90, és T100, U200, W300, X400, Y500, Z600. Alatta: HUMILLIME OFFERT / G. V. KOMIER Alul G.D.O. mesterjegy. (A Kabbala kulcsait alázatosan felajánlja G. V Komier.)
Ezüst, 37 mm, 15,35 g
Ltsz.: N III. 1333.
Irodalom: Mont. 1380.

5. kép

9. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 3.
A: (Körirat:) IMP·CAES·CAROLVS·VI·AVG·P·FEL·P·P Alul Richter felirat. Károly császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) LVSTRATIS TERRAE MARIQVE / FINIBVS (A szelvényben:) FORTVNA REDVX· / MDCCXI Előre hajló bal oldali nőalak koronát nyújt az előre lépő és nyúló császárjelöltnek. A császár bal kezében golyón szent madár, az érdemesség kifejezése. A császár oldalán kard és hajóorrszerű fa építményre lép. A nőalak golyót és kereket tol.
Ezüst, 61 mm, 61,23 g
Ltsz.: Sz. I. 278.3.

10. VI. Károly koronázási jelmondatos érme (1711) 1.
A: (Körirat:) IMP·CAES CAROL·VI.A.P.F.P.P. A büszt alatt R szignó (Richter). Jobbra néző császári mellkép.
R: (Körirat:) FORTITUDINE ET CONSTANTIA (Bátorsággal és állhatatossággal.) Két oszlopon a császári korona, az oszlop közeibe babér nő be.
Ezüst, 29 mm, 8,57 g
Ltsz.: Sz.I.289.36.
Irodalom: Mont. 1378., Széchenyi I.293.36., Welzl 7533.

11. VI. Károly koronázási jelmondatos érme (1711) 2. (6. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS·VI·D·G·ROM·IMP·S·A·GE·HI·HU·BO·REX (A vért végén:) (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya.) Váll alatt szignó: BECKER. A császár jobbra néző mellképe.

R: (Körirat:) CONSTANTIA ET FORTITUDINE (Állhatatossággal és bátorsággal.) Középen a Földgolyó, ami körül felhőgyűrű látható.
Ezüst, ovális 38×33,5 mm, 17,48 g
Ltsz.: Sz. I. 289.37.

6. kép

12. Alsó-Ausztria hódolata (1711) (7. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI.·D·G·R·I·S·A·G·H·I·H·B·R·ARCHIDVX·AVSTRIAE· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya, Ausztria főhercege.) Alul a páncélon G.W.V. mesterjegy. Jobbra néző császári mellkép.
R: (Körirat:) OPTATVM AD PORTU APPELLIT SPIRANTIBVS ISTIS INSEPARABILI NEXU Lenn a kövön: IN HON.4 ORD· / ARCHID. / A SUP. (Eléri a vágyott kikötőt, bár ellenszél akadályozza. Elválaszthatatlan kötelékkel.) Folyami hajó kikötése egy városban.
Ezüst, 44 mm, 29,20 g
Ltsz.: Sz. I. 284.23.

7. kép

13. A császár érkezése a koronázásra (1711) (8. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI. D. G. ROM. IMP. S. A. GERM. HISP. HVNG et BOH. REX (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) Alul WESTNER F. (Westner készítette.) Jobbra néző eszményített ifjú császárportré.
R: CAESAR HISPANA REPETIT PENATES VICTOR AB ORA. HOR (A szelvényben:) MDCCXI. (Caesar győztesen tért haza a hispán partokról (Horatius, Carmina III, 14) 1711.) Háromalakos kompozíció. A császár és császárné elől állnak, őket hátulról egy angyal olajággal koronázza.
Ezüst, 43 mm, 29,70 g
Ltsz.: Jankovich 1250.
Irodalom: Mont.1364., Welzl 7802.

8. kép

14. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 4.
A: (Körirat:) CAROL. VI. D.G. ROM. IMP.S.A.G. H. H. et B.R. etc. (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya stb.) Jobbra néző császári mellkép.
R: (Körirat:) REGNIT DEFENDIT ET ORNAT (A szelvényben:) CORONAT FRANCOF MDCCXI. (Uralkodik, védelmez és ékesít. Megkoronázva Frankfurtban, 1711) Díszes posztamensen keresztbe rakott kardok, rajtuk császári korona.
Ezüst, 26 mm, 5,24 g
Ltsz.: R. III. 189.
Irodalom: Mont.1371., *Loon* 6256.

15. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 5. (9. kép)
A: Fent a császári korona, lent CAROLUS / HISPANIARU. HUNG / ET BOHEM: REX A.A: / ELECTUS / IN REGEM ROMAN / CORONAT / FRANCOF 22 DE / 1711. (Károly, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya, Ausztria főhercege, a rómaiak királyává választatván 1711. december 22-én Frankfurtban megkoronáztatott.)
R: (Körirat:) CONSTANTIA ET FORTITUDINE (Állhatatosan és bátran.) (A császár jelmondata.) A felhők a Földet ölelik (császárszimbólum).
Arany, 19 mm, 2,62 g (zseton)
Ezüst, 26 mm, 4,10 g
Ltsz.: 24/962-41.
Ltsz.: 9/964-534.
Irodalom: Mont. 1367. változat (1368.)

9. kép

16. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 6.
A: (Körirat:) CAROLVS VI. D.G. ROM. IMPERATOR. (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak császára.) Jobbra néző, koronázott császári mellkép.
R: (Körirat:) CONSTANTIA ET FORTITVDINE (Szelvényben:)CORONAT·FRANCOF· / MDCCXI. (Állhatatosan és bátran.) (Megkoronázva Frankfurtban, 1711.) Középen a földgolyót felhők veszik körül.
Ón, 38 mm
Ltsz.: Széchenyi I. 281.11.

17. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 7.
A: (Körirat:) CAROLVS VI. ROMANORVM IMPERATOR (VI. Károly, a rómaiak császára) Szembe forduló császár palástban, koronában.
R: (Körirat:) CONSTANTIA ET FORTITVDINE (Császárkoronázási jelmondat.) (A szelvényben:) CORONAT FRANCOF. / MDCCXI. (Állhatatosan és bátran.) (Megkoronázva Frankfurtban, 1711.) A Földet körben felhőkoszorú öleli.
Ón, 38 mm
Ltsz.: 43 A/ 903.-10.
Irodalom: Széchényi I. 281.11.

18. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 8.
A: (Körirat:) CAROLVS VI. D. G. ROM. IMP. S. A. G. H. H. et B. REX (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) Alul a páncélon V szignó (Andreas Vestner). Jobbra néző koronázatlan császárportré.
R: (Körirat:) DIVORVM CAROLO DEDIT HOC CONCORDIA POMVM (Az istenek egyetértése adta Károlynak ezt az almát.) (A szelvényben:) MDCCXI. Párnán országalma kereszttel.
Ón, 32 mm
Ltsz.: Sz. I. 281.12.
Irodalom: Mont. 1361., *Loon* 616., Welzl 7520.

19. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 9. (10. kép)
A: (Körirat:) NOMEN OMEN AMEN (A szelvényben:) ELECT. FEST. MAXIM. / XII. OCT. (Név, előjel, ámen. Megválasztva október 12-én, Miksa ünnepén.) A pápa és a császár egészalakos figurája néz egymással szembe. Kezükben jogar, országalma és kard. Lábuknál épületek és címerek.
R: (Körirat:) CAROLO MAGNO SEXTO RESPLENDENTI. (A szelvényben:) BEAT XXII·DEC·(A nagy VI. Károlynak, a ragyogónak. December 12.) A frankfurti katedrális belül a császárrá koronázás pillanatában, amikor a jövendő császár a pápa elé térdel. Az élén a következő szöveg: QVINTVM EST ISTE CORONANS MAXIMVS ·ELIGIT IDEM SEXTVM·QVI EST CAESAR QVO PRIMVS IS ILLE BEATVS+ – (Ez a főpap koronázza az ötödiket, ugyanő választja ki a hatodikat, aki a császár, ezért ő az első, a boldog.)
Ezüst, 43,5 mm, 59,40 g
Ltsz.: Jankovich 1257.
Irodalom: Welzl 7510., Leyser 464.

10. kép

20. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 10. (11. kép)
A: (Körirat:) MAGNO SEXTVS TAMEN ISTE SVPERBIT NOMINE PRAETERITIS· MELIOR. VENIENTIBVS. AVCTOR. CL (Ez a hatodik nagy névvel tündököl, elődeinél jobb, az eljövendőknek tanítója.) (A szelvényben:) CORONAT FRANCF / MDCCXI. (Megkoronázva Frankfurtban, 1711.)
Az égben három császár képe: CAROLVS I. HIC MAGNVS – I. Károly, a nagy
CAROLVS IV. SAPIENS – IV. Károly, a bölcs
CAROLVS V. VICTOR – V. Károly, a győztes

Alul a császár saját pajzsát tartja. CAROLVS VI. SUPEREMINET OMNES – VI. (Károly felülmúlja valamennyit.) Az alsó háttérben a császár elődeinek élő szobrai díszes építményen.
R: (Körirat:) OMNIBVS IDEM (A szelvényben:) CAROL·VI·IMP·NATVS· AEQVINOCTIO· (Mindenkinek ugyanúgy. VI. Károly császár született a napéjegyenlőségkor.) Alul a fél Föld, HISPANIA, GERMANIA, ITALIA látszik megjelölve. Felül a zodiákus és Iustitia istenség.
Ezüst, 49 mm, 44,2 g
Ltsz.: Sz. I. 279.7.
Irodalom: Welzl 7518., Leyser 468.

11. kép

21. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 11. (12. kép)
A: (Körirat:) CAROL. VI. D.G. ROM. IMP. S. A. GERM. HISP. HVNG. ET BOH. REX (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) TE HABET ILLA SECVNDVM. VIRG. (Ez a szűz téged tart kívánatosnak.) (A szelvényben:) ELECTVS 1711. (Megválasztva 1711.) Középre néző két alak. Az osztrák pajzsot tartó istennőtől a császár párnán kapja meg a császári koronát és jogart.
Ezüst, 43 mm, 29,30 g
Ltsz.: Jankovich 1259.

12. kép

22. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 12. (13. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI. D. G. ROM. IMP. S. A. GERM. HISP. HVNG. et BOH. REX. (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) A vason alul P.H.M. mesterjegy. Jobbra néző császári mellkép babérleveles fővel.
R: (Körirat:) A IOVE ET IMPERIO FATIS VOTISQVE PETITVS (A szelvényben:) MDCCXI. (Isten és a birodalom kívánságára, a végzet és a választás szerint 1711.) Kétfejű sas körül hét címerpajzs látható, felül az égi áldás ragyog rájuk.

Ezüst, 48 mm, 44,75 g
Ltsz.: Sz. I. 281.12.
Irodalom: Mont. 1359., *Loon* 617.2., Welzl 7506.a.

13. kép

23. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 13.
A: (Körirat:) CAROLVS VI. D. G. ROM. IMP. S. A. GERM. HISP. HVNG. et BOH. REX. (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) Váll alatt: VESTNER.F. Jobbra néző császári mellkép.
R: (Körirat:) NVLLA SVB HOC VNQVAM DECEDET GEMMA CORONAE – (Uralkodása alatt a korona egyetlen ékköve sem fog elenyészni.) (A szelvényben:) CORONAT · FRANCOF· / ADMOENVM. / MDCCXI. (Megkoronázták a Majna menti Frankfurtban, 1711-ben.) A párnán a keresztes császári korona lent.
Ezüst, 43 mm, 29,50 g
Ltsz.: Jankovich 1253.
Irodalom: Welzl 7529.

24. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 14. Az interregnum vége
A: (Körirat:) DONEC LVX ALTERA SVRGAT (A szelvényben:) DVRANTE S. R. IMP / INTERREGNO (A parton:) MDCCXI. (Mígnem felragyog egy másik fény, mialatt a szent római birodalomnak nincsen uralkodója 1711.) A víz szélén kikövezett part. A parton a számokkal kivésett kis építmény. A víz partján jön fel a Nap.
R: Vers. Felül egy nagyobb és két kicsi rozetta.
AFRICA HAEC MOLES DVM SOL NITET INDICAT HORAS. /
MVTA SED IN TENEBRIS SOLE CADENTE LACET /
PAR NON IMPERIT DONEC LVX ALTERA SVRGAT: /
SED CICO AD HESPERIIS LVX REMEABIT AQVIS /
AEQVORE OCCIDVO TAM IAM VENTVRVS AD AVSTRVM /
CAROLVS IMPERIO SOL REDIVIVS ERIT. /
VARA TVVM POSTHAC NE IACTES GALLIA SOLEM. /
SOL GERMANORVM SVRGET AD ILLE CADET.
(Afrika, míg a Nap ragyog, nagyszerű időket árul el,
de az árnyékban, napnyugtakor, némán feljön
vele felérő, míg egy másik fény fel nem ragyog
de a nyugati vizekről visszatér a fény
a nyugati síkról már délre készül menni
Károly a birodalom számára új életre kelő Nap lesz
ellenkező Franciaország, ezután ne kérkedj fényeddel
a németek napja fog felkelni, a másik lehanyatlik majd.)

Ezüst, 48 mm, 43,80 g
Ltsz.: Sz. I. 278. 4.
Irodalom: Welzl 7500., Leyser 459.

25. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 15. (14. kép)
A: Hét barokk pajzs rövidítésekkel. Német fejedelmek címeikkel körben, maga a császár középen.
R: (Körirat:) VNA KORONA COR VNVM (A szelvényben:) CORONATIO / OPT. PRINC. / MDCCXI. (Középen a szívben:) CAESARI / ET / IMPERIO (Egy korona, egy szív. A legkiválóbb fejedelem koronázása 1711. A császárnak és a birodalomnak.) Kétfejű osztrák sas szívén császári korona. A karmaiban lent kard és országalma.
Ezüst, 49 mm, 44,30 g
Ltsz.: Sz. I. 280.9.
Irodalom: Leyser 471., *Loon* 197.1.,
Welzl 7513., Mont. 1369.

14. kép

26. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 16. (15. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI D. G. ROM. IMP. S. A. GERM. HISP. HVNG. ET BOH REX. (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) G.W.V. (Vestner) a páncél alsó szélén. VI. Károly jobbra néző mellképe babérkoszorúval.
R: (Körirat:) VENIT AB OCCASV VICTOR NVNC TENDIT AD ORTVM (A szelvényben:) INGRESSVI FELICI / IN GERMANIAM / 1711. (Nyugatról érkezett győztesen, most keletre tart. A Németországba történt szerencsés megérkezésre 1711.) A kétfejű sas a hegyek fölött két koronával és karmában karddal repül. Balra lenn sugárnyaláb süt.
Ezüst, 44 mm, 29,75 g
Ltsz.: Sz. I. 280.8.
Irodalom: Leyser 461., Welzl 7501., Mont. 1365.

15. kép

27. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 17.
A: CAROLVS VI: D·G·R·I·S·A·GERM·HISP·HVNG. & BOH·R Alul P.H.M. (Müller) monogram. Jobbra néző császári mellkép.
R: Az égben 3 oválison ősök képei. Balra: CAROLVS ·I·HIC MAGNUS (nagy)
Szemben: CAROLVS·IV·SAPIENS (okos)
Jobbra fenn: CAROLVS·V·VICTOR (győztes)
Alul a földön koronás nőalak tartja a császári koronát és a császár portréját ábrázoló pajzsot. (Körirat:) CAROLVS·VI·SVPEREMINET OMNES (VI. Károly mindenkit felülmúl.) Félkörben galéria az ősök szobraival. (Körirat:) PRAETERITIS MELIOR· VENIENTIBVS AVCTOR (2) MAGNÓ SEXTVS TAMEN ISTE SVPERBIS NOMINE (Az elődöknél jobb az eljövendők ősapja, a hatodik nagy névvel tündököl.) (A szelvényben:) CORONAT FRANCF / MDCCXI· (Koronázva Frankfurtban 1711-ben.)
Ón, 49 mm
Ltsz.: 94.1940. Egyetem 536.

28. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 18.
A oldala az előzővel megegyezik P.H. Müller felirat
R: (Körirat:) A IOVE ET IMPERIO FATIS VOTISQVE PETITVS. (Az Isten és Birodalom által imákban és fohászokban óhajtott.) (A szelvényben:) MDCCXI. Kétfejű sas karmában jogar és tűzcsóva. Feje fölött zárt korona. Felette és oldalt hét választófejedelmi címer.
Ón, 44 mm
Ltsz.: 94.940. Egyetem 538.

29. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 19.
A: (Körirat:) CAROLVS VI.D.G. ROM. .IMP. S. A. GERM. HISP. HVNG. & BOH. REX. Válla alatt: P.H. M. monogram (Müller). Jobbra néző mellkép.
R: SOL MICAT AVGVSTÓ CAPRICORNI IN SIDERE SCADENS SOLITERRAE CAROLS DVM DIADEMA CAPIT (A Nap ragyog a Bak csillagképbe lépve, míg Károly elnyeri koronáját.) Bevonalkázott oldal, felül császári korona. Középen földgömb a csillagövvel MDCCXI·DEC: XXII. Balra Nap. Alul hátán bőségszaruval sárkányfarkú bak, karmában földgolyó.
Ón, 49 mm
Ltsz.: 94.944. Egyetem: 539.

30. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 20.
A: (Körirat:) BIS SEXTO OCTOBRIS LECTVS FELICIBVS ASTRIS 1711 (Október 12-én választatott, szerencsés csillagzat alatt.) Csillagos égen a pajzson CAROLVS VIVAT felirat. (Éljen Károly)
R: (Körirat:) CAESARIS ELECTI SIGNVM MEMORABILE COELI (A megválasztott császár emlékezetes égi jele.) Ragyogó Nap, csillagok, sugarak töltik be az érmet. Rajtuk: Spica 11 P.
Ón, 49 mm
Ltsz.: 94.940. Egyetem 540.

31. VI. Károly császárrá koronázása (1711) 21.
A: (Körirat:) CAROLVS·D·G·ROM·IMP·SEMP·AVG Jobbra néző császárportré. A kép alatt G. W. V. monogram.
R: (Körirat:) VNO DIE CORONA DATA ET ..BONA SERVATA (A szelvényben:) LVCE BEATA / XXII. DEC. (Egy napon nyerte el a koronát és őrizte meg a (jót) boldog fényességben.) Középen posztamensen a császár ül. Egy angyal jobbról koronát tesz a fejére. Balra egy férfi a császári koronát tartja a kezében.
Ón, 44 mm
Ltsz.: 94.940. Egyetem 548.

32. VI. Károly érkezése a koronázásra (1711)
A: (Körirat:) HIS NVLLVM CAPVT APTIVS VNO – Egyetlen fő sem alkalmasabb ezeknél A páncél végén GS szignó (Georg Schuber). Alul a császárjelölt jobbra néző mellképe. Felette felhők és kisütő napfény.
R: (Körirat:) INGREDIOR FAVSTO SVB.VIDERE (Kedvező hajóval érkezem.) Hajó a kikötőben, ahol kisebb tengerjárók is látszanak.
Ezüst, 43,5 mm, 26,96 g
Ltsz.: 11/ 952.37.
Irodalom: Huszár–Procopius 208., Helbing 2213.

33. VI. Károly jelmondatos koronázási érme (1711) 1. (16. kép)
A: CAROLUS / HISPANIAR: HVN: / ET BOHEM: REX· A: AV: / ELECTUS / IN REGEM ROMAN: / CORONAT / FRANCOF: 22. DEC: / 1711 (Károly, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya, Ausztria főhercege, a rómaiak választott királya, megkoronázták Frankfurtban, 1711. december 22-én.) Felül a császári korona, az országalma, a kard és a jogar.
R: (Körirat:) CONSTANTIA ET FORTITUDINE (Állhatatosan és bátran.) Középen lévő Föld körül felhőkoszorú.
Ezüst, 48 mm, 34,95 g
Ltsz.: Sz. I. 279.5.

16. kép

33.a. VI. Károly jelmondatos koronázási érme (1711) 1.
A: CAROLUS / HISPANIARU: HUNG: / ET BOHEM: REX· A: A: / ELECTUS / IN REGE ROMAN: / CORONAT / FRANCOF: 22. DEC: / 1711 (Károly, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya, Ausztria főhercege, a rómaiak választott királya, megkoronázták Frankfurtban, 1711. december 22-én.) Felül a császári korona.
R: (Körirat:) CONSTANTIA ET FORTITUDINE (Állhatatosan és bátran.) Középen lévő Föld körül felhőkoszorú.

Arany, 26 mm, 4,39 g (zseton)
Ltsz.: 24/962 – 37.
Irodalom: Mont. 1368.

34. VI. Károly jelmondatos koronázási érme (1711) 2.
A: (Körirat:) CAROLVS·VI·D:G:R:I:S:A:GE:HI:HV:BO:REX (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) Jobbra néző mellkép. Fürtös hajjal a páncélban. A páncélon ruha. A császár mellén az Aranygyapjas Rend jelvénye. A váll alatt: BECKER f.
R: (Körirat:) CONSTANTIA ET FORTITVDINE (Állhatatosan és bátran.) Középen levő Föld körül felhőkoszorú.
Arany, 47×41 mm, ovális, fülezett, 51,90 g
Ltsz.: R. N. 552.
Irodalom: Széchényi I. 51.11., Welzl 7530.

35. III. (VI.) Károly magyar királlyá koronázása (1712) 1. (17. kép)
A: Zárt (magyar királyi) korona alatt: CAROLUS VI. / ROM· IMPER: S: A: / GER: HISPAN: HUNG: / BOH: REX. A: AUST: / CORONAT, / POSON 22 MAY / 1712 (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya, Ausztria főhercege, megkoronázva Pozsonyban, 1712. május 22-én.)
R: (Körirat:) CONSTANTIA ET FORTITUDINE (Állhatatosan és bátran.) (Az uralkodói jelmondat.) Földgömb körül felhőkoszorú.
Arany, 25 mm, 4,37 g (koronázási zseton)
Ezüst, 25 mm, 3,77 g
Ltsz.: 24. / 962 – 44.
Ltsz.: Sz. I. 284.20.
Irodalom: Széchényi I. 51.12.

17. kép

36. VI. Károly koronázási zseton (1712) 1.
Az előzővel megegyezik. AVST után kettőspont.
Arany 25 mm, 4,33 g
Ltsz.: 24/962 – 43.
Irodalom: Széchényi I. 512.12.

37. VI. Károly koronázási zseton (1712) 2.
Az előzővel megegyezik, csak az AVST után van egy pont.
Arany, 24 mm, 4,34 g
Ltsz.: Sz. I. 283.18.
Irodalom: *Gohl* 1.

38. VI. Károly koronázási zseton (1712) 3.
Az előzővel megegyezik, csak a MAY után van középmagasságban egy pont és az AVST után kettőspont.
Arany, 19,5 mm, 2,69 g
Ltsz.: Sz. I. 284.19.

39. III. (VI.) Károly magyar királlyá koronázása (1712) 2.
A: (Körirat:) HVNG:ET HISP REX CAROLE TERTIVS AVDIS HVNG: ET HISP: CREDO SECVNDVS ERIS CORONAT · IN REG HVNG · POSONII 1712. (III. Károly, Magyarország és Spanyolország királya, hallod Magyarország és Spanyolország hitvallását, szerencsés leszel. Megkoronázva Magyarország királyává Pozsonyban, 1712.) (A szelvényben:) FERRVMQVE TENEBAT HOC / IPSE AEACIDES· OVID· MET · Balra ugrató lovon az uralkodó jobbjában kard. – A mondat egy részének forrása: „ferrumque terebat. / hoc ipse Aeacides" (Ovidius, Metamorphoses XII, 167–168.) = „s (...) a vas éle kicsorbult. / Ezt maga Aeacides" (Devecseri Gábor fordítása) Az érmen olvasható szöveg jelentése: És ezt a fegyvert maga Aeacides tartotta. (Aeacides valószínűleg Akhilleuszt takarja.)
R: (Körirat:) NON OCCIDIT VSQVAM CIRCVMFVSO PENDEBAT IN AERE· OVID·MET (A mondat egy részének forrása: „nec circumfuso pendebet in aere tellus" (Ovidius, Metamorphoses I, 12.) = „nem függött a körül-lebegő levegőben a föld sem" (Devecseri Gábor fordítása). Az érmen látható formájában a jelentése: Nem nyugodott le soha, az őt körülvevő levegőben függött.) Felül hét korona a sugárban, középen C betű. Alul a földgömb körül felhőkoszorú. Körben jelmondat: CONSTANTIA ET FORTITVDINE· (Állhatatosan és bátran.)
Ezüst, 49 mm, 43,94 g
Ltsz.: Jankovich 1160.
Irodalom: Széchényi I. 282.23., Mont. 1387.

40. III. (VI.) Károly magyar királlyá koronázása (1712) 3.
A: (Körirat:) IMP·CAES·AVG·CAROLVS·VI· (VI. Károly, a felséges császár.) Alul R (Richter) szignó. Jobbra néző császári mellkép.
R: (Fent:) A puttók által tartott magyar korona. CAROLUS VI. / D: G: ELECT, ROM: IMP: S: AUG: / GER: HISPANIAR: HUNG: / BOHEM: & C: REX: AUST: / CORONATVS / POSONY· 22· MAY· / MDCCXII (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak választott, mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország és Horvátország királya, Ausztria főhercege, megkoronázták Pozsonyban, 1712. május 22-én.)
Ezüst, 48 mm, 35,08 g
Ltsz.: Sz. I. 282.15.

41. III. (VI.) Károly magyar királlyá koronázása (1712) 4.
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·S·A·GERM·HISP·HVNG·& BOH· REX. (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) A páncél szélén G W V szignó. Jobbra néző császármellkép.

R: (Körirat:) TVTA EST TOT IVNCTA CORONIS (Biztonságban, annyi koronával összekötve.) Felül a német-római császári, alatta balra a spanyol, jobbra a cseh korona. Középen lenn a magyar. A magyar korona alatt a magyar címer is látható.
Ezüst, 44 mm, 29,12 g
Ltsz.: Sz. I. 282.14.

42. III. (VI.) Károly magyar királlyá koronázása (1712) 5.
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·S·A·GERM·HISP·HVNG·& BOH·REX. (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) Alul Vestner F. karcolat. Jobbra néző császári mellkép.
R: (Körirat:) AMAT DICI PATER ATQVE PRINCEPS.HOR. (Az alapul vett idézet szövege: „hic ames dici pater atque princeps" (Horatius, Carmina I, 2, 50.) Az érmen lévő mondat jelentése: Szereti, ha atyának és fejedelemnek nevezik.) (A szelvényben:) CORONATIO IN RE: / GEM HVNGARIAE 1712 (Magyarország királyává koronázva 1712.) Álló bőségszaru, felette a magyar korona lebeg. A szaru mellett keresztben babérlevél és szablya.
Ezüst, 43 mm, 29,50 g
Ltsz.: Sz. I. 279.56.
Irodalom: Mont. 1397.

43. III. (VI.) Károly magyar királlyá koronázása (1712) 6.
A: (Körirat:) CAROLO DATA COELITVS. (Károlynak adatott bizalom.) (A szelvényben:) POSONII / D. XXII. MAII. / MDCCXII (Pozsonyban, 1712. május 22-én.) Posztamensen párnán a magyar korona. Az építmény oldalán a magyar címer ovális keretben.
R: (Körirat:) AB ORTU SOLIS USQVE AD OCCASUM (Napkelettől napnyugatig.) (A szelvényben:) MAGNUM EST NOMEN MEUM IN GENTIBUS. MALACH · I · II · (Hatalmas az én nevem a népek között. (Malakiás)) Középen a császári korona alatt összetartó 2 C forma, balra IN, jobbra HOC, alatta VI. Ez alatt a félgömb, felette PANNONIAE HESPERIAE felirat. Felül háromszögből sugarak szóródnak ki.
Ezüst, 36 mm, 13,89 g
Ltsz.: 272/876-16.

44. III. (VI.) Károly magyar királlyá koronázása (1712) 7.
A: (Körirat:) CAROLVS VI. D· G· ROM· IMP· S· A· G· H· H· & B· REX· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) A páncél végén V (Vestner) szignó. Jobbra néző császármellkép.
R: (Körirat:) REGNANDO RECREAT SISTITQVE CRVOREM. (Uralkodásával megújítja és megerősíti nemzetségét.) Középen gránátalma (szimbolika). (A szelvényben:) CORONATIO IN RE: / GEM HVNGARIAE 1712.
Ezüst, 32 mm 15,16 g
Ltsz.: Delhaes XI.397.

45. III. (VI.) Károly magyar királlyá koronázása (1712) 8.
A: (Körirat:) CAR·VI·R·I·S·A· REX CATH· ET APOST COR POSON MDCCXII (VI. Károly, a rómaiak mindenkor felséges császára, katolikus és apostoli király, megkoronázták Pozsonyban, 1712.) Az uralkodó jobbra néző mellképe a magyar koronával a fején.
R: (Felül:) A magyar korona. Alatta keresztbe rakva jogar és szablya. Feliratos lap: IMP· CAR· VI· / FELICITATIS CAR / UT IN IMP· R· TA / IN HUNG RESTI: / TUTOR CORON / MDCCXII. (VI. Károly császár mint helyreállító a [Német-]római Birodalomban és Magyarországon, megkoronázva 1712.)
Ezüst, 30,5 mm, 8,88 g
Ltsz.: Sz. I. 283.16.

46. III. (VI.) Károly magyar királlyá koronázása (1712) 9.
A: (Körirat:) CAR·VI·R·I·S·A·REX CATH ET APOST COR POSON MDCCVII. (VI. Károly, a rómaiak mindenkor felséges császára, katolikus és apostoli király, megkoronázták Pozsonyban, 1712.) Az uralkodó jobbra néző, magyar koronás mellképe.
R: (Körirat:) FORTITVDINE ET CONSTANTIA (Bátran és állhatatosan.) (A szelvényben:) FELIX TEMPORVM / REPARATIO (Az idők szerencsés fordulata.) Középen gömbön álló egyfejű sas fogazott glóriával. Kezében kard és jogar. A pólyázott gömb oldalán összeforduló C betűk (sarlók). Felettük a magyar korona.
Ezüst, 30 mm, 8,7 g
Ltsz.: Sz. I. 283.17.

47. III. (VI.) Károly magyar királlyá koronázása (1712) 10.
A: Felül a Szent Korona. CAROLUS VI / ROM: IMPER: S: A: / GER: HISPAN: HUNG: / BOH: REX: A: AUST / CORONAT / POSON: 22 MAY / 1712. (VI. Károly, a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya, Ausztria főhercege, megkoronázták Pozsonyban, 1712. május 22.)
R: (Körirat:) CONSTANTIA ET FORTITUDINE (Állhatatosan és bátran.) A Föld körül felhőgyűrű kering.
Ezüst, 19 mm, 1,85 g
Ltsz.: 5/ 856-26.

48. Alsó-Ausztria hódolata (1712) 1.
A: CAROLO VI. / ROM. IMP. HISPAN: / HV: BOH: REGI / ARCHID· AVSTRIE / HOMAG PRAESTATVR/ VIENNES NOV. / 1712 (VI. Károlynak, a rómaiak császárának, Spanyolország, Magyarország, Csehország királyának, Ausztria főhercegének hódolat adatik. Bécsben, 1712. november.) Felette zárt korona.
R: (Körirat:) CONSTANTIA ET FORTITVDINE (Állhatatosan és bátran.) (Az uralkodói jelmondat.) Földgömb körül felhőkoszorú.
Ezüst, 43 mm, 26,01 g
Ltsz.: Sz. I. 276.26.

49. Alsó-Ausztria hódolata (1712) 2. (18. kép)
A: (Körirat:) IMP·CAES·CAROLVS·VI·AVG·P·FEL·P·P· (A felséges VI. Károly császár, kegyes, szerencsés, a haza atyja.) Alul RICHTER szignó. Jobbra néző császármellkép.

R: (Körirat:) TANTO DVCE ET AVSPICE TANTO (Mikor oly nagy a vezér és oly nagy a pártfogó.) (A szelvényben:) FELIX AVSTRIA / SACRAMENTO FIDELITATIS / OBLIGATA 8 NOVEM / 1712 (A szerencsés Ausztria, lekötelezve a hűség szentségével, 1712. november 8.) A bal oldalt ülő nőalaknak egy sárkányt legyőzött férfialak bőségszarut nyújt át. A nőalak balján osztrák pajzs.
Ezüst, 43 mm, 26,18 g
Ltsz.: Sz. I. 284.22.
Irodalom: Mont. 1400., Welzl 7551.

18. kép

50. Nürnberg hódolata (1712) 1. (19. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS·VI·D·G·R·I·S·A·GERM·HISP·HVNG·& BOH·Rx· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) Alul a páncélon PHM szignó. Jobbra néző császár mellképe.
R: (Körirat:) CAESAR OPT. MAX (A legjobb és leghatalmasabb császár.) (A szelvényben:) S.P.Q.N. /MDCCXII. (Nürnberg szenátusa és lakossága.) V szignó (Vestner). Szembe néző barokk diadalív. A kapu fölött CAROLVS VI. S A P F V felirat (VI. Károly, mindenkor felséges, kegyes, szerencsés.)
Ezüst, 49 mm, 44,55 g
Ltsz.: 24/958-1.
Irodalom: Welzl 7536., Leyser 480., *Loon* V.201.

19. kép

51. Nürnberg hódolata (1712) 2. (20. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI. D. G. ROM. IMP. S·A·GERM·HISP·HVNG· & BOH·REX (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) A páncél végén GWV szignó (Vestner). Jobbra néző császári mellkép.
R: (Körirat:) LAETA NOBIS CAROLO. FIDEI DEDIT IGNIBVS IGNES. (A szelvényben:) DIE HOMAGII· / XVI IANVARII. (Fogadás január 16-án.) Középen alakzatokba rendezett felfelé lövő csapatok.
Ezüst, 44 mm, 29,28 g
Ltsz.: Jankovich 1260.
Irodalom: Mont. 2383.

20. kép

52. Nürnberg hódolata (1712) 3.
A: (Körirat:) RECEPTO CAESARE FELIX:HOR (Boldog óra, amikor a császárt fogadták.) (A szelvényben:) Norimberga MDCCXII. (Nürnberg, 1712.)
R: (Körirat:) VICTVS CONSTANTIA FORTIS (Győzelem, állhatatosság, bátorság.) Középen férfialak tartja a Földgömböt. Jobb és baloldalt oszlop tetején császári és zárt koronával CONSTANTIA (állhatatosság) és FORTITVDO (bátorság) feliratokkal.
(A szelvényben:) PLVS VLTRA CAROLVM CAROLVS felirat. (Károly több mint Károly.)
Ón, 49 mm
Ltsz.: 94.940. Egyetem 541.

53. Nürnberg hódolata (1712) 4.
A: (Körirat:) CAESAR. OPT. MAX. (A legjobb és leghatalmasabb császárnak). Az antik diadalívet mintázó épület homlokzatán: CAROLO / VI. / S. A.. (semper augusto) (Szelvényben:) SPQN. / MDCCII. / levéldísz
R: (Körirat:) FVLCIVNT ET ORNANT (Gyámolítanak és ékesítenek.) (Szelvényben:) SPQN. / MDCCXII. (Senatus populusque Norimbergis – a nürnbergi szenátus és nép 1712.) Alul V szignó. Két oszlop összekötve, ezen tropeum. Alul lándzsás lovas.
Ón, 49 mm
Ltsz.: 94.940. Egyetem 552.

54. Az Aranygyapjas Rend megújítása (1712) (21. kép)
A: (Körirat:) CAES: AVG: CAROL: VI. PLVR: VIR: ORB: PROVIN· REX· (A felséges VI. Károly császár, mindkét világrész számos tartományának királya.) Alul WAROV mesterjegy. Jobbra néző császári mellkép.
R: (Körirat:) MORIBVS ANTIQVIS (Ősi szokások szerint.) (A szelvényben:) AUITI· ORDINIS· EQUITVM / TORQUATOR: AUR: VELL: / SOLEMNIA·RESTITUTA / VINDOB: 1712 30. NOV: (Az aranygyapjas lovagok ősi rendjének ünnepélyes megújítása, Bécs, 1712. november 30.) Balra tartó lovas (a császár) nyakában a rendi jelvény.

Ezüst, 43 mm, 26,20 g
Ltsz.: Sz. I. 285.24.
Irodalom: Mont. 1404., Welzl 7557.

21. kép

55. Magyar királynői koronázás (1714) 1.
A: (Körirat:) IMP·CAES·CAROL·VI·A·P·F·P·P· (A felséges VI. Károly császár, kegyes, szerencsés, a haza atyja.) Alul R (Richter) szignó. Jobbra néző császár mellkép.
R: (Körirat:) OCCIDVI DECVS AC ORIENTIS. (A szelvényben:) CORON·POSON· MDCCXIIII (Kelet és Nyugat ékessége; megkoronázták Pozsonyban, 1714.) Az égen női jelből hatszögletes csillag és sugarak fényeskednek. Alul felhők látszanak.
Ezüst, 29 mm, 8,81 g
Ltsz.: Sz. I. 286.27.

56. Magyar királynői koronázás (1714) 2.
A: (Körirat:) CAROL VI·D·G·RO· / I·S·A·G·H·H·B·R·AD·A (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya, Ausztria főhercege.) Jobbra néző egészalakos császárkép. Fején zárt korona. Baljában kereszttel ellátott országalma. Jobb keze hosszú jogart és osztrák sasos pajzsot tart.
R: CONTIVATVR MDCCXIV·HIS AVSPICYS (Folytatódik 1714-ben ezekkel az előjelekkel.) (Beljebb körirat:) CONSTANTIA: ET: FORTITVDINE (Állhatatosan és bátran.) Alul kis Nap, felette kis bagoly. Felül a Földet körülölelő felhőkoszorú.
Arany, 23 mm, 4,01 g
Ltsz.: Sz. I. 294.52.

57. Rastatti béke (1714) 1. (22. kép)
A: (Körirat:) CONVENERE DVCES PRO PALMIS IVNGERE PALMAS (Megegyeztek a vezérek, hogy a győzelmek helyett kezet nyújtanak egymásnak.) Két pálma alatt ülő két páncélos katona kezet ad egymásnak.
R: (Körirat:) IVNGVNTVR IVPPITER ET SOL (Alul:) VI. MARTII. A : MDCCXIIII. (Szövetségre lépett Jupiter és a Nap, 1714. március 6.) (A szelvényben:) PAX RASTADIEN / SIS (Rastatti béke.) Középen téglalapszerű formában két összespárgázott hal.

Ón, 44 mm
Ltsz.: N. III. 1019.
Irodalom: Mont. 1429., *Loon* 670.

22. kép

58. Rastatti béke (1714) 2.
A: (Körirat:) CAROL VI. D. G. ROM. IMP. S. A. G. H. N. – H.& B. REX. (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Nápoly, Magyarország és Csehország királya.) A császár jobbra néző arcképe.
R: (Körirat:) CONSTANTIA ET FORTITVDINE (A szelvényben:) paX gerMano gaL / ICas / It ra / staDII (Állhatatosan és bátran; német-francia béke Rastattban.) Dombon olajág, süt rá az isteni sugár.
Ezüst, 25 mm, 5,15 g
Ltsz.: Delhaes XI.421.

59. Rastatti béke (1714) 3.
A: (Körirat:) CAROLVS VI. D· G· ROM· IMP· SEMP· AVG· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) PPW szignó. Jobbra néző, fürtös hajú császári mellkép.
R: (Körirat:) MEDIIS CRESCEBAT IN ARMIS (A szelvényben:) PAX RASTADTIENS / A: MDCCXIIII. (Fegyverek közt növekedett; rastatti béke 1714.) Középen álló olajfa körül katonai dolgok (zászlók, dob, ágyú, golyók, kézifegyverek) szétterülve.
Ezüst, 44 mm, 29,90 g
Ltsz.: Jankovich 1290.
Irodalom: Mont. 1425., Welzl 7565., *Loon* 675.2.

60. Rastatti béke (1714) 4. (23. kép)
A: (Körirat:) IMP· CAES· CAROLVS· VI. AVG· P· FEL· P· P· (VI. Károly, felséges császár, kegyes, szerencsés, a haza atyja.) Alul Richter szignó. Jobbra néző, fürtös hajú császári mellkép.
R: (Körirat:) PAX AVGVSTI (A szelvényben:) RASTAD / MDCCXIV (A felség békéje, Rastatt, 1714.) Díszes épület előtt a balról jövő katona átadja a zászlót és a kulcsot a béke istennőjének.

Ezüst, 43 mm, 26,5 g
Ltsz.: Jankovich 1291.
Irodalom: Széchényi I. 287.30., Welzl 7564., Mont. 1426.

23. kép

61. Rastatti béke (1714) 5. (24. kép)
A: (Körirat:) SVFFICIT UNUS (A szelvényben:) EX UTROQ· SUMMUS. (Elegendő egyetlen férfi, mindkét oldalról a legnagyobb.) Alatta növényi ornamentika. Szemben álló páncélos, egészalakos katona, baljában lefelé hajló kard, jobbjában olajág. A személy haja berakva.
R: GLORIAE / IMMORTALI / EVGENII PRINCIPIS / VICTORIS PERPETVI / NUNQUAM VICTI / POSTQAM / DERELICTAE A SOCIIS PATRIA / INCRENDIBILI PRUDENTIA / PACEM FECIT / RASTADII / ANNO 1714 / DIE 6. MARTII (Jenő herceg, az örökös győztes, vereséget soha nem szenvedett halhatatlan dicsőségének, miután a szövetségeseitől cserbenhagyott hazának hihetetlen bölcsességgel békét szerzett Rastattban, 1714. március 6-án.) Alul növényi ornamentika.
Ezüst, 48 mm, 34,72 g
Ltsz.: Sz. I. 288.33.

24. kép

62. Rastatti béke (1714) 6.
A: (Körirat:) DAT PACEM RASTATT PATRIAE EST VRBS ILLA QVIETIS. (Rastatt békét ad a hazának.) (A szelvényben:) MARTIVS EXPELLIT / PACIS FVNDAMINE / MARTEM. (Március elűzi Marsot a béke létrehozásával.) Szemből a rastatti kastély együttes látható. Kétoldalt nagyobb barokk erkélyes tömb. Elől mező és kivezető út.
R: (Körirat:) CONSTANTIAE / AVGVSTI. (A felség állhatatosságának.) (A szelvényben:) V (Vestner) szignó. Előre lépő női alak jobbjában hosszú botot, baljában bőségszarut tart.
Ezüst, 54 mm, 58,65 g
Ltsz.: Jankovich 1288.
Irodalom: Welzl 7563.

63. Rastatti béke (1714) 7.
A: Körirat: CAROLVS VI·D·G· ROM·IMP·SEMP·AVG. (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) Alatta G.W. V. monogram. Jobbra néző császári mellkép.
R: (Körirat:) PACI GERMANIAE (A szelvényben:) RESTITVTAE / MDCCXIV. (Németország helyreállított békéjének 1714.) Nőalak a fáklyát lefelé fordítja és kioltja. Balra hadi felszerelések. Jobbra a posztamensen Jusztitia igazságistennő látható.
Ón, 44 mm
Ltsz.: 94.940. Egyetem 553.
Irodalom: Mont. 1425.

64. Invalidus ház Pesten (1714) (25–26. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VIˇDˇGˇROMˇIMPˇSˇAˇGˇHˇHˇ& BˇREXˇ (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) Jobbra néző köpenyes császármellkép.
R: (Kettős körirat:) PAR URBI FUIT ANTE DOMUS FIAT DOMUI PAR / NUNC URBS: PAR BELLE IUNGITUR INDE PARI. (A szelvényben:) PRIMITIAE PACIS SVRGVNT / POST BELLA NE: / FANDA (Azelőtt a ház volt hasonló a városhoz, most a város legyen hasonló a házhoz: hasonló a hasonlóval innentől kezdve szépen összefonódik. A béke első terméseként emelkedik az elmondhatatlan háborúk után.) Középen kecses harangtoronnyal rendelkező barokk stílusú emeletes épület, megtört tetőtérrel.
Ezüst, 55 mm, 58,72 g
Ltsz.: 71/ 882-1.
Irodalom: Welzl 7572.

25. kép

26. kép

65. Bádeni béke (1714) 1.
A: (Körirat:) CAROLVS VI. D. G. ROM. IMP. SEMP. AVG. (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) Alul G.W.V. (Vestner) szignó. Jobbra néző császármellkép.
R: (Dupla körirat:) PRIMVS AQVAS FAVSTVS GENIVS MOVET INDE SALVTEM / ET LAETAM PACEM BALNEA SANA TRAHVNT. (A szelvényben:) PAX BADENS. /

7 SEPT. 1714./ V szignó (Vestner). (A kegyes istenség először mozgásba hozza a vizet, majd a gyógyerejű fürdők meghozzák a gyógyulást és a boldog békét. Badeni béke, 1714. szeptember 7.) Kör alakú oszlopcsarnokban repülő angyal.
Bronz, 44 mm, 29,58 g
Ltsz.: 28/958-1.
Irodalom: Mont. 1434.

66. Bádeni béke (1714) 2.
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·ET LVD·XIIII·D·G·FR·ET NAV·REX FEL ·TEMP· REPARATIO·(VI. Károly Isten kegyelméből a rómaiak császára és XIV. Lajos Isten kegyelméből Franciaország és Navarra királya. A boldog idők visszaállítására.) A szembe néző XIV. Lajos és VI. Károly mellképe.
R: (Körirat:) HIS IVNCTIS VNGITVR ORBIS (A szelvényben:) VNA DVOS ITERATA DEOS / CONCORDIA·STRIN· / GIT. (A világot összeköti az ő barátságuk. Egyetlen ismételt egyetértés összeköti az isteneket.) Középen földgömb, rajta az európai országok nevei és körvonalai Angliától Lengyelországig. Középen a Föld elválik, jobboldalt a császár, balra a király támasztja, virágfonat köti össze őket.
Ezüst, 47 mm, 34,10 g
Ltsz.: Jankovich 1289.
Irodalom: Welzl 7568., *Loon* V. 244.

67. A pestis megszűnése Bécsben (1714) 1.
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·S·A·GERM·HISP·HVNG&BOH·REX. (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) Alul VESTNER F. szignó. Jobbra néző császári mellkép.
R: ACCIPE / SS TRINITAS / COLVMNAM QVAM / VOTO DEPRECATORIO / TIBI DICAVIT IN CONTAG. / VICTVS MEDLINGEN / CVIVSO PRIM: LAP: POS: / IMP: CAES: CAR: VI· / GER: HI: HV: BO: REX·C / ·MDCCXIV· / 21·MAY· (Fogadd, legszentebb Szentháromság, ezt az oszlopot, amit fogadalmi könyörgéseként szentelt neked a járványt túlélt Medlingen. Ennek alapkövét a felséges VI. Károly császár, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya helyezte el 1714. május 21-én.)
Ezüst, 43 mm, 26,18 g
Ltsz.: Sz. I. 290.40.
Irodalom: Welzl 7569.

68. A pestis megszűnése Bécsben (1714) 2.
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·S·A·GERM·HISP·HVNG & BOH·REX· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) Alul VESTNER F· szignó. Jobbra néző császári mellkép.
R: COLVMNA / QVAM SS TRIIVITA / TICIVIT AQVAE CON / TAGIONE LIBERATA / EX VOTO POSVIT / PRIMVM LAPIDEM DEBET / PIETATI AVG: IMP: CAES: CAR:VI / GER:HIS:HV:BO:REX: / AR: AV: MDCCXIV / 3. IVN – Oszlop. (Hasonló fogadalmi oszlop a császártól 1714. június 3-án.)

Ezüst, 43 mm, 26,18 g
Ltsz.: Sz. I. 291.41.
Irodalom: Welzl 7570.

69. A pestis megszűnése Bécsben (1715) 3.
A: (Körirat:) CAROLVS VI. D. G. ROM. IMP. S. A. GERM. HISP. HVNG & BOH. REX. (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) Alul VESTNER. F. Jobbra néző császári mellkép.
R: MDCCXV / IMP. CAES. CAR. VI. / PR. LAP. P. P. COLVMNAE / QAM VRBIS VINDOB. / VICVS AD MARTAE AVX. / PESTE LIBERATVS / SS TRINITATI / ET BEATISS. MATRI / DEI / EX VOTO DICA= / VIT (1715-ben VI. Károly császár helyezte el az alapkövét ennek az oszlopnak, amit Bécs város pestistől megszabadult lakossága a legszentebb Szentháromságnak és az Úr boldogságos anyjának fogadalomból szentelt.)
Ezüst, 43 mm, 26,20 g
Ltsz.: Sz. I. 291.42.
Irodalom: Mont. 1440., Welzl 7579.

70. Lipót főherceg születése (1716) 1.
A: (Körirat:) INITIO VERIS COELO DE MITTITVR ALTO: EN AVRATO CVM VELLERE / ASCONA DEST. / N / T / O VERIS COE LO DEM / TT / TVR ALTO: aVrato CVM VeLLere Iascona dest Két oldalt angyal vigyázza a díszes bölcsőben ülő csecsemőt, felülről isteni sugár vetül rá. (Monogramos kiindulóponttal.) A bölcső virághintában van.
R: *soLo CVLVs MVNDI TANGEB AT.V. 23.56* DIE XIII. aprilis. H: VII.M 40 P: MER* A szerencsés szaporodást kifejező kos az égen úszik.
Bronz, 44 mm. 40,01 g
Ltsz.: Delhaes XI.407.
Irodalom: Welzl 7589.

71. Lipót főherceg születése (1716) 2. (27. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·SEMP·AVG· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) Alul V (Vestner) szignó. Jobbra néző császármellkép.
R: (Körirat:) SVRGENTI / SCEPTRVM TOT DAT NATVRA CORONAS· (A természet jogart és számos koronát ad a felnövekvőnek.) (A szelvényben:) LEOPOLD, ARCHID: AVSTR· / PRINC: ASTVRIAE. N: XIII. APR: – (Lipót, Ausztria főhercege, Asztúria hercege, született április 13-án.) Középen liliom virágzik a termékenység szimbóluma.
Ezüst, 44 mm, 30,28 g
Ltsz.: Sz.I.293.47.
Irodalom: Mont. 1447., Welzl 7588.

27. kép

72. Lipót főherceg születése (1716) 3. (28. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·SEMP·AVG· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) Alul P P W(erner) szignó. A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) FRVCTVM PACIS DONAVERAT AETHER (A szelvényben:) LEOPOLD, ARCHID: AVSTR: / PRINC: ASTVRIAE. N: XIII. APR: (Az ég megadta a béke gyümölcsét. Lipót, Ausztria főhercege, Asztúria hercege, született április 13-án.) Középen levő fa szalagján: LVNA SVB PEDIBVS EIVS (Lábai alatt van a Hold.) A dús levelű (tölgy)fán bölcsőben a főherceg. A fa alatt a császár áll, lábánál osztrák 3 színű pajzs. Két oldalt a seregek menekülnek.
Ezüst, 44 mm, 27,53 g
Ltsz.: 42.A 911.3.
Irodalom: Mont. 1446., Welzl 7587.

28. kép

73. Lipót főherceg születése (1716) 4.
A: (Körirat:) FIRMAMENTO IMPERII (A birodalom erősségének.) Föld fölött szálló sas a Nap felé tart, közben felhők úsznak. Bal szárnyán sas fiókát visz.
R: NEONATO / TOT VOTIS ET PRECTE, / DESIDERATO / AVSTRIAE·ARCHIDVCI / PRINCIPI·ASTVRIAE / FELIX AVSPICIVM / PVBLICA LAETITIA / A MDCCCXVI XIII. AD / F: L: C:P:R (Az oly sok imával és könyörgéssel óhajtott újszülött ausztriai főhercegnek és asztúriai hercegnek szerencsés előjelet [kíván] az általános örvendezés. 1716. április 13.)
Ezüst, 27 mm, 34 g
Ltsz.: 9/964.538.
Irodalom: Széchényi I. 52. 26., Mont. 1458., Welzl 7597.

74. Lipót főherceg születése (1716) 5. Erdélyi érem. (29. kép)
A: (Körirat:) CAESAREAE SOBOLI SEPTEM SVA DONA PLANETAE SVBSTERNVNT (A szelvényben:) .C.H. (Carl Joseph Hoffmann) (A császári gyermeknek a hét bolygó átadja a maga ajándékait.) A folyón átmenő hídforma építmény. Kétoldalt 3-3 hegyes oszlop.
R: (Körirat:) GEMMAM· QVAE· DEERAT· TANDEM· CONCESSIT· OLYMPVS: (A hiányzó ékkövet végre megadta az ég.) Dombos tájon felfelé néző nagy gyűrű, felette angyalka száll koronázott pólyás gyerekkel a kezében.

Ezüst, 36 mm, 19,23 g
Ltsz.: Jankovich 1282.
Irodalom: Huszár–Procopius 218.

29. kép

75. Lipót főherceg születése (1716) 6.
A: (Körirat:) QVO TARDIVS / EO GLORIOSIVS (Minél később, annál dicsőbben.) (Lejjebb vízszintesen:) AD HILLARITATEM PVBL (Szelvényben:) GENIALI FESTO / LEOPOLDI A A.ET PA. / 1716. D. 13. APR. / S. (Az általános örvendezésre Lipót, Ausztria főhercege és Asztúria hercege születésének ünnepén, 1716. április 13-án.) Középen az oszlop tetején királyi korona. Az oszlopra szőlő fut fel.
R: (Körirat:) SPES VTRIVSQVE ORBIS (Mindkét világrész reménysége.) Alul középen a földgömb látszik. EVROPA, ASIA, AFRICA, AMERICA feliratok. Jobbra fent a Nap süt sugarakkal.
Ezüst, 28,5 mm, 8,09 g
Ltsz.: Delhaes XI. 400.
Irodalom: Széchényi I. 52.25., Mont. 1455., Welzl 7596.

76. Lipót főherceg születése (1716) 7.
A: (Körirat:) NASCOR / AD NATA (A szelvényben:) NVNCTANDEM CANTAREIVVA Felfelé néző madár. Balra fent napfény, alul föld tönkkel.
R: (Felirat:) INI MEM: NATIVIT / LEOPOLDI / ARCHID. A. & P: A / NATI 13. APR. 1716· / MAX CAR:S:R:PRIN: INLOWENSTEIWERTH / SCM COM ISS PRALIS / AD CDM: AMP: / GEN: (Lipót, Ausztria főhercege és Asztúria hercege születésének emlékezetére, aki született 1716. április 13-án.)
Arany, 22 mm, 3,47 g
Ezüst, 23 mm, 2,35 g
Ltsz.: Sz. I. 294.52.
Ltsz.: R. III. 189.
Irodalom: Széchényi I. 294.52.

77. Lipót főherceg születése (1716) 8.
A: (Körirat:) CAROL·ET· / E / LISAB·IMPP (Károly császár és Erzsébet császárné.) A vért végén M szignó. Lenn GBA szignó. A császár és császárné jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) PROPAGO IMPERII· 17/16 (A birodalom sarja.) Álló női alak, mint „jó pásztor", bal kezével hosszú pálcát tart, baljával az újszülött nagyherceget fogja. (Máriát szokták így ábrázolni.)

Ezüst, 24 mm, 4,5 g
Ltsz.: 111A/999·5
Irodalom: Mont. 1461., Welzl 7598.

78. Lipót főherceg születése (1716) 9. (30. kép)
A: (Körirat:) CAROL. VI. D. G. ROM. IMP. S. A. GERM. HISP. HVNG. ET BOH. REX (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) Az éremkép alatt V szignó (Vestner). A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) HESPERIAE SVRGENS CRESCET GENS AVREA MVNDO. (Nyugat arany nemzetsége felemelkedvén gyarapodni fog a világban.) (A szelvényben:) LEOPOLDVS ARCHID. AVSTR. / PRINCEPS ASTVRIAE / NATVS XIII APRILIS / MDCCXVI. (Lipót, Ausztria főhercege, Asztúria hercege, született 1716. április 13.) Középen egy nagy babérfa. Törzsén osztrák polyákkal és burgundiai bástyával megosztott pajzs látható. Jobbra egy kisebb babérfa jelképezi a sarjat, az újszülött fiút.
Ezüst, 43 mm, 28,18 g
Ltsz.: N. III. 215/980.

30. kép

79. Lipót főherceg születése (1716) 10.
A: A szelvényben: TRINVM PER: / FECTVM (A tökéletes házasság.) VI. Károly, Erzsébet és Lipót szív alakban, felettük zárt korona.
R: CAROLVS / ELISABETHA ET / LEOPOLDVS / PATRI / AE FELI / CIS COR ET / DELICIAE. (Károly, Erzsébet és Lipót, a szerencsés születésű gyönyörűség.)
Ón, 32 mm
Ltsz.: 94.940. Egyetem 545.

80. Karlskirche építése (1716) 1. (31. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·S·A·GERM·HISP·HVNG & BOH·REX (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) Alul WESTNER· F· szignó. Jobbra néző császári mellkép.
R: D.O.M. / OB CIVES / IN PESTE SERVATOS / DICATAE / D. CAROLO BOR. / BASILICAE PR. LAP. / EX VOTO POS. / MDCCXVI (A legjobb és leghatalmasabb Istennek a pestistől megmenekült polgárokét felajánlott, Borromeo Károlynak szentelt bazilika alapkövét fogadalma szerint elhelyezte, 1716.)
Ezüst, 43 mm, 26,15 g

Ltsz.: Sz. I. 291.44.
Irodalom: Welzl 7583.

31. kép

81. Karlskirche építése (1716) 2. (32. kép)
A: (Körirat:) CAES·AVG·CAR·VI·R·IMP·S·A·GE·HI·HV·BO·REX·AR·A·D·BVR (VI. Károly, a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya, Ausztria főhercege, Burgundia hercege.) Az ezüst éremnél alul Richter szignó. A bronz éremnél nincs szignó.
R: (Körirat:) QVOD POPVLVS PESTE LIBERATVS (A szelvényben:) DIVO CAROLO BOROM: / EX VOTO / MDCCXVI (Mivel a nép megszabadult a pestistől, Borromeo Szent Károlynak fogadalomból 1716.) Alul WAROV mesterjegy. Hat lábból álló timpanonos bejárat, mögötte kupolás emelet. Két oldalt a harmadában 1-1 oszlop felül szentségtartóval. Két oldalt 1-1 diadalkapu szerű épületnyúlvány (bejárat).
Ezüst, 56 mm, 70,50 g
Bronz, 55 mm, 75,15 g
Ltsz.: Jankovich 1176.
Ltsz.: Delhaes XI.374.
Irodalom: Széchényi I. 291.43.

32. kép

82. Namur hódolata (1716)
A: (Körirat:) LEOPOLDO * VO VEI * NAMVRA * NASCENT / (Oldalt:) 17/16. Középen ágaskodó oroszlán: a város címerállata. Felette korona 10 gömböcskével a tetején.
R: (Körirat:) PRIMVS * AVSTRIACI * FVLMINIS * HERES (Az ausztriai villám első örököse.) Egyik karmával a fészkét építő egyfejű sas.
Bronz, 30 mm, 9,29 g
Ltsz.: 111/899-6.
Irodalom: Mauthner 618.

83. Száva menti diadal a törökön (1716) 1. (33. kép)
A: (Körirat:) CAROL VI. D. G. ROM. IMP. S. A. GERM. HISP. HVNG. ET BOH. REX (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország,

Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) A vas végén NB jegy. A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) MAGNE CAROLE! LVNA SVB PEDIBVS. (Hatalmas Károly, lábaid alatt a [fél] hold.) (A képen:) OCC.(IDENT) OR.(IENT) (Nyugat, Kelet) (A szelvényben:) TVRC. CC MILLIB, CAESIS / ET FVGATIS. CASTRIS / OCCVPAT. V. AVG. (200.000 törököt levágtak illetve megfutamítottak, táborukat elfoglalták augusztus 5-én.) Alul N szignó. Középen holdsarlón osztrák sas, karmaiban két karddal, fejei fölött felhők, amiket isteni sugár világít meg.
Ezüst, 43 mm, 29,78 g
Ltsz.: 71./882.3.
Irodalom: Mont. 1470., Welzl 7604.

33. kép

84. Száva menti diadal a törökön (1716) 2. (34. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·SEMP·AVG· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) Alul V (Vestner) szignó. Jobbra néző (babérkoszorús) császárfej.
R: (Körirat:) PRIMITIAE DE VICTIS TVRCIS. (A szelvényben:) CC. MILL. / CASTR. OCCVP. / V. AVG. (A legyőzött törökök java; 200.000 [legyőzve], táboruk elfoglalva augusztus 5-én.) A császár baloldalon a fedett sátorban ül, baljában a jogar. Előtte szétszórt fegyverek. Jobbról egy katona zászlót nyújt át.
Ezüst, 44 mm, 29,10 g
Ltsz.: Sz. I. 295.54.

34. kép

85. Száva menti diadal a törökön (1716) 3. (35. kép)
A: (Körirat:) IMP. CAES: CAROL: VI. D: G: GE: HI: HV: B: REX: AR: AVS: (VI. Károly császár, Isten kegyelméből Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya, Ausztria főhercege.) Alul W (Warou) szignó. Jobbra néző császári mellkép.
R: (Körirat:) VICTORIA CAROLI FELICITAS CHRISTIANOR: (A szelvényben:) SOLO CAES. EXERCITV FRACT / CCM TVRC IMPETVS CASTRA / TORM·CLX· SIGNA TOTID / CAPTA MDCCXVI (Károly győzelme, a kereszténység boldogsága. A császári

hadsereg egymaga visszaverte 200.000 török rohamát, elfoglalta táborukat, zsákmányul ejtett 160 ágyút és ugyanennyi zászlót, 1716.) Zászlók és fegyverek között egy zászlót és koszorút tartó angyal áll. (A győzelem istennőjének megtestesítője.)
Ezüst, 43 mm, 25,89 g
Ltsz.: Sz. I. 295.55.

35. kép

86. Száva menti diadal a törökön (1716) 4. (36. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G· ROM·IMP·SEMP·AVG· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) Alul V (Vestner) szignó. Jobbra néző császárportré.
R: (Körirat:) CAESAR AD SAVVM VICTOR· (A szelvényben:) CAESIS ET FVG. TVRC. / CC. MILL. CASTRIS / OCCVPAT. 5. AVG. (A Szávánál győztes császár. 200.000 török elesett illetve elmenekült, táborukat elfoglalták augusztus 5-én.) Folyó menti csatajelenet hátterében dombokkal. A keresztény lovasok előrenyomulnak, a törökök menekülnek.
Ezüst, 44 mm, 29,32 g
Ltsz.: Sz. I. 294.53.

36. kép

87. Száva menti diadal a törökön (1716) 5.
A: (Körirat:) CAROL VI·D·G·ROM·IMP·S·A·G·H:N·I·H·& B· REX (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Nápoly, Magyarország és Csehország királya.) Jobbra néző császári mellkép.
R: (Körirat:) CAESAR AD SAVVM VICTOR (A szelvényben:) VIRTVT. EVGENII / D·5·AVG (A Szávánál Jenő [herceg] tehetsége révén győztes császár, augusztus 5.) A csatatéren megkötözött foglyok. Középen pajzs körben fegyverekkel és zászlókkal.
Arany, 25 mm, 6,86 g
Ezüst, 25 mm, 4,53 g
Ltsz.: N. III. 1717.
Ltsz.: R. III. 49.
Irodalom: *Weszerle* G.XXI.6.

88. Temesvár visszafoglalására, Erdély biztonságára (1716) (37. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G· / ROM·IMP·SEMP·AVG· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) A mellkép alatt V (Vestner) szignó. A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) SECVRITAS TRANSSYLVANIAE RESTITVTA. (A szelvényben:) THEMESVVARIO OCCVP. / D.12. OCT. 1716. (Erdély biztonságát helyreállították, Temesvárt elfoglalták 1716. október 12-én.) Balra néző női alak (Victoria) antik ruhában, jobbján koszorú, baljában bőségszaru, bal lábánál pajzs.
Ezüst, 44 mm, 29,38 g
Ltsz.: R. III. 114.
Irodalom: Széchényi I. 296.57.

37. kép

89. VI. Károly 5 éves uralkodásának emlékérme (1717) 1.
A: (Körirat:) CAES: AVG: CAROL: VI. PLVR: VTR: ORB: PROVIN REX (A felséges császár, VI. Károly, mindkét világrész számos tartományának királya.) Alul WAROV szignó. A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) REP. CHRIST. PACE BELLOQ· STABILITA (A középső pajzson:) QIN / QVENNA / LIA / PRIMA / VINDO / BONAE. (A szelvényben:) MDCCXVII / CAL: OCT: (A keresztény világot békében és háborúban megszilárdította. Az első ötéves időszak [vége], Bécsben, 1717. október 1.) A pajzstól jobbra Mars ül, balról bástyakoronás nőalak akantuszlevéllel.
Ezüst, 43 mm, 34,31 g
Ltsz.: N. III. 1289.
Irodalom: Mont. 1447.

90. VI. Károly 5 éves uralkodásának emlékérme (1717) 2.
A: (Körirat:) CAROL: SEXTVS ROM IMP ET TERTIVS REX HISP (Károly, [e néven] a rómaiak hatodik császára és Spanyolország harmadik királya.) Jobbra néző császári mellkép.
R: (Körirat:) CONSTANTIA ET FORTITVDINE (Állhatatosan és bátran.) (A szelvényben:) 1717 Alul oroszlán és sárkány küzdelme. Felül sas lebeg.
Ezüst, 25 mm, 3,25 g
Ltsz.: N. III. 723.

91. VI. Károly 5 éves uralkodásának emlékérme (1717) 3. (38. kép)
A: (Körirat:) IMP: CAES: CAROL: VI· /D: G: GE: HI: HV: B: REX· AR. AVS: (VI. Károly császár, Isten kegyelméből Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya, Ausztria főhercege.) Az alak alatt W (Westner) szignó. Jobbra néző császár mellkép.

R: REP· CHRIST· PACE· BELLOQ· STABILITA (A pajzson:) QVIN· / QVENNA· / LIA / PRIMA / VINDO / BONAE. (A szelvényben:) MDCCXVII / CAL: OCT: (A keresztény világot békében és háborúban megszilárdította. Az első ötéves időszak [vége], Bécsben, 1717. október 1.) A pajzstól jobbra Mars ül, balról bástyakoronás nőalak akantuszlevéllel.
Ezüst, 48 mm, 25,45 g
Ltsz.: Sz. I. 301.74.
Irodalom: Mont. 1497., Welzl 7625.

38. kép

92. VI. Károly 5 éves uralkodásának emlékérme (1717) 4.
A: (Körirat:) IMP·CAES·CAROL·VI·A·P·F·P·P· (A felséges VI. Károly császár, kegyes, szerencsés, a haza atyja.) Alul R (Richter) mesterjegy. A császár jobbra néző mellképe.
R: (Pajzson:) DEO / TERIVNI / VOTA. V. / PRIMA PRO / FEL AVG. (A szelvényben:) FIRMATO FLAMME / BVRG. OMINE / MDCCXVII Középen ég a tűz. Mögötte kétfejű sas látszik a pajzzsal. A pajzs két oldalán zászlók, levelek és bőségszaru.
Ezüst, 29 mm, 8,85 g
Ltsz.: Sz. I. 301.75.
Irodalom: Mont. 1499., Welzl 7626.

93. Erdély helyreállítása (1717) (39. kép)
A: (Körirat:) OPTIMO PRINCIPI RESTITVTORI DACIAE (A szelvényben:) MDCCXVII. (A legjobb fejedelemnek, Dacia helyreállítójának, 1717.) Két alak látható. Középen a császár, kezében pálca és irat. Jobbra egy angyal koszorút tesz a császár fejére.
R: (Körirat:) DONVM PARVOLVM (Szerény ajándék.) Jobbra Justitia ül, jobbjában bőségszaru, baljában mérleg. Balra kisméretű emberek, közülük egy napkoszorús. Az előtérben lenn a mezőgazdasági munka kézi szerszámai.
Carl Joseph Hoffmann véste.
Ólom, 41 mm, 41,29 g
Ltsz.: 114/ 896., Procopius 4254.
Irodalom: Huszár–Procopius 222., *Weszerle* D.XVI.4.

39. kép

94. Péterváradi győzelem (1717)
A: (Körirat:) CAES: AVG: CAR: VI. IMP. INVICT. (A felséges VI. Károly császár, a győzhetetlen.) A császár jobbra néző babérkoszorús mellképe.
R: (Körirat:) VICTORIA CAROLI / FELICITAS CHRISTIANORVM (A szelvényben:) SOLO CAESARIS EXERCITV FRACTVS CCM / TVRC·IMPETVS CASTRA TORMENT / CLX SIGNA TOTIDEM CAP / MDCCXVII. (Károly győzelme, a kereszténység boldogsága. A császári hadsereg egymaga visszaverte 200.000 török rohamát, elfoglalta táborukat, zsákmányul ejtett 160 ágyút és ugyanennyi zászlót, 1717.) Középen egy angyal bottal, koszorúval és akantusszal a kezében (Victoria). Két oldalt leborulva ágyúcsövek és zászlók. Balról két zászló magasan leng. Az angyal bal lábával előre lép. A bot tetején egyfejű sas, alatta Krisztus monogram.
Ólom, 67 mm, 127,51 g
Ltsz.: Delhaes 388.

95. Másodszori győzelem a törökök felett – Belgrád 1717.
A: (Körirat:) CAROL, D. G. ROM. IMP. S. A. GERM. HISP. HVNG. ET BOH. REX (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) A vért alján NB szignó. A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) TRADIDIT DOMINVS IN MANVS EIVS MADIAN ET OMNIA CASTRA EIVS.IVD.7. (Bírák könyve 7, 14. – Az ő kezébe adta az Úr Madiánt és az ő egész táborát.) (A szelvényben:) DE TVRCIS. MDCCXVII. / XVI. AVG. (A törökök felett, 1717. augusztus 16.) A keresztények éppen a törökök táborát foglalják el. Középen a folyón túl a nándorfehérvári vár.
Ezüst, 43 mm, 29,74 g
Ltsz.: Delhaes 333.
Irodalom: Mont. 1511., Welzl 7614.

96. Belgrád elfoglalása (1717) 1. (40. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI. D. G. ROM. IMP. (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak császára.) Balra OCC(IDENT) Jobbra OR(IENT) Az oszlopokon PLVS és VLTRA (A szelvényben:) TVRCARVM DE GENTE VICTORI. (A törökök legyőzőjének.) Középen posztamensen lovas szobor. Egyik sarkánál megkötözött török, a másiknál olajágat felnyújtó katona. Két oldalt az oszlopok tetején sasok állnak.

40. kép

R: CERTAS TVRCA / DABIT POENAS / FERET AVSTRIA / NATVM. (A törökök bizonyosan bűnhődni fognak, Ausztria [viszont] újjászületést hoz.) (A szelvényben:) VOTVM STRENAE / LOCO. (Felajánlás ajándék gyanánt.)
Ezüst, 44 mm, 31,40 g
Ltsz.: 106/884-11.
Irodalom: *Weifert* 4.38.7.57-58.

97. Belgrád elfoglalása (1717) 2.
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·SEMP·AVG. (VI. Károly Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) Jobbra néző császári mellkép alatt V (Vestner) szignó.
R: (Körirat:) GLADIVS DEI CAROLI ET GIDEONIS EVGENII Jodie VII. (A szelvényben:) TVRCIS FVSIS / CASTRIS OCCVPATIS / BELGRADO RE / CEPTO (Isten, Károly és Jenő herceg kardja a törököket szétverte, táborukat megszállta, Belgrádot visszafoglalta.) Angyal az ostromlott Belgrád felett.
Ón, 49 mm
Ltsz.: 94.940. Egyetem: 482.
Irodalom: *Weifert* 24.

98. Belgrád elfoglalása (1717) 3.
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G· ROM·IMP·SEMP·AVG. (VI. Károly Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) Jobbra néző császári portré. Alatta V szignó. (Vestner és P. U. Müller készítették.)
R: (Körirat:) CAROLO SVBIGITVR BELGRADIVM* (A szelvényben:) DECIMA OCTAVA / AVGVST / (Károly alávetette Belgrádot augusztus 18-án.) Belgrád és környékének térképe.
Ón, 45,5 mm
Ltsz.: 94.940. Egyetem 487.
Irodalom: *Weifert* 32.

99. Törökök feletti győzelem emlékére (1717) (41. kép)
A: (Körirat:) SIHE SAVL DV VERFOLGEST MICH. (A szelvényben:) ACTORVM. IX. v. IV. (Apostolok cselekedetei 9,4: Saul, Saul, miért kergetsz engem?) Jobbra lenn M (Müller) szignó. Csatajelenet. Középpontjában Saulus a damaszkuszi úton leesik a lováról.
R: HÖRE NACHVELT: / DA DER KAISERI / ÜBER CHISTIFEINDES I ECT. / WIRD ER SELBST / VON ANDEREN CHRISTEN. / ZV DER TÜRKEN SCHVZ / BEKRIEGT. Alul és felül barokk díszítmény.
Ezüst, 44 mm, 29, 45 g
Ltsz.: N. III. 870.
Irodalom: Mont. 1493.

41. kép

100. Belgrád elfoglalása (1717) 4. (42. kép)
A: (Körirat:) CAROL·VI·D·G·ROM·IMP·S·A·G·H·N·I·H·& B·REX (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Nápoly, Magyarország és Csehország királya.) A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) IN HOC VICTOR· TVRCAR ET BELGRADI DIE 16·18·AVG·1717 (Ebben [a jelben] győz a törökök és Belgrád felett 1717. augusztus 16–18-án.) Középen a szárak végén kiszélesedő egyenlő szárú kereszt. Belőle fény árad, a kereszténység diadalának fénye.
Arany, 25 mm, 6,87 g
Ltsz.: IV. III. 1758.
Irodalom: Mont. 1508.

42. kép

101. A tartományi kancellária kiépítése Bécsben (1717)
A: (Körirat:) IMP·CAES·CAROLVS·VIAVG·P·FEL·PP· (A felséges VI. Károly császár, kegyes, szerencsés, a haza atyja.) Lent Richter szignó. A császár jobbra néző babérleveles mellképe.
R: IMP·CAES· / CAROLO VI. MO.A.A / ORDINES. PROVINCIA.R.AVST / QVOD EIVS IVSSV / SERVANDIS AVG·DOM·ARCANIS / PRIVATORVMQVE TABVLIS / AEDEM PVBL. AERE CON·ATO A FVND. / EXTRVCTAM / FELICISS. TEMPORIS MONIM. RELI.. / QVERINT CVRANTE / SVPR. AV CANC. PH. LVD·S·R·I·TH·H· / CO. A SINZENDORF AV.V.EQ. CAES·A CONS·SECR. / ANNO·MDCCXVII. (A császár parancsára a felséges ház iratainak és magánemberek levéltárainak őrzésére egy középületet emeltek Sinzendorf Fülöp Lajos kancellár, aranygyapjas lovag, titkos tanácsos felügyelete alatt, 1717-ben.)
Ón, 61 mm
Ltsz.: N. III. 1213.
Irodalom: Welzl 7612.

102. Pozsareváci béke (1718) 1.
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·ROM·IMP·SEMP·AVG (VI. Károly Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) Jobbra néző császárportré.
R: (Körirat:) APTA PRIVS BELLO PACIS NVNC PARTVRIT VMBRAM (Korábban a háborúban használták, most a béke nyugalmát szüli.) (A szelvényben:) ROMVLO AVSTRIACO / OB INDVCIAS CVM TVRCIS PASSAROVITT / INITAS 1818. / HVMILLIME CONSECRAT / CASP·THEOEN·LAVFFER / (Az ausztriai Romulusnak a törökkel kötött 1718-as pozserováci fegyverszünetért a legalázatosabban ajánlja Casparus Theophilen Lauffer.) Középen győztes katona áll, kezében kétágú babérnövénnyel. Körben török holtak és szétszórt fegyverek. A háttérben a folyón hajók, a túlparton vár.
Ón, 66 mm
Ltsz.: 94.940. Egyetem 491.

103. Pozsareváci béke (1718) 2.
A: (Körirat:) NVLLA SALVS BELLO PACEM TE POSCIMUS. (A szelvényben:) PAX PETENTIBVS / DATA. Két török ruhás álló férfialak kezükben olajágakkal. Lábuknál két keresztbe fektetett szablya
R: (Körirat:) ACCEPTA ACCEPTAE SVNT VERBERA CAVSA QVIENTIS (Az elnyert béke érdekében elfogadottak a verések.) (A szelvényben:) PASAROVITT XXI IVLI / MDCCXVIII. / * (Pozsarevác, 1718. július 21.) Magányos megtört fa ágain kétoldalt egy-egy török dob. Jobbra lent a horizonton egy leszálló félhold.
Ezüst, 32 mm, 14,88 g
Ón, 32 mm
Ltsz.: Sz.I.306.89.
Ltsz.: 94.940. Egyetem 492.

104. A göttweichi (Göttweig) apátság (1718) (43. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G· ROM·IMP·SEMP·AVG· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) Alul V (Vestner) szignó. A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) Date. qVae sVnt Caesarıs. Caesarı. qVae Deı. Deo. (Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, Istennek, ami az Istené!) (Alul:) InDe / sICILIa Legı / tIMo regı sVo / restItVta (Szicília visszakerült törvényes királya kezére.) A szerzetesek a bal oldalt álló császárral találkoznak. Középen a háttérben az apátság épülete. Az ovális mezőt balról címer, jobbról puttó keretezi.
Ezüst, 44 mm, 29,34 g
Ltsz.: Sz. I. 307.93.
Irodalom: Mont. 1542., Welzl 7646.

43. kép

105. A császár tengeri győzelme Itáliában (1718) (44. kép)
A: (Körirat:) IMP·CAES· / CAROL· VI·A·P·F·P·P (A felséges VI. Károly császár, kegyes, szerencsés, a haza atyja.) A mellkép alatt R szignó (Richter. Jobbra néző császárportré.
R: (Körirat:) BELLVM ITALICVM / PROPVLSATVM. (Megszűnt az itáliai háború.) (A szelvényben:) CLASSE HOST. OPE / BRITAN. FOEDER· / DELETA 1718 (Az ellenséges hajóhadat a szövetséges Anglia segítségével megsemmisítették 1718-ban.) Balról úszó hajóforma. Fedélzetén tropeum. Kosarában fent egyfejű sas, csőrében hosszúkás zászlót tart.
Ezüst, 29 mm, 14,65 g
Ltsz.: Jankovich 1301.

Irodalom: Széchényi I. 307.92.,
Mont. 1541., Welzl 7645.

44. kép

106. A császár tengeri győzelme a spanyolokon (1718) (45. kép)
A: (Körirat:) VICTORIA NAVAL CONTRA LOS ESPANOLES (Tengeri győzelem a spanyolok felett.) (A szelvényben:) MDCCXVIII Középen tengeri csata sok hajóval és roncsokkal.
R: (Körirat:) NVNCA NADIE CONTRA SV SENOR (Soha senki az Úr ellen.) Vadludak harca a mező felett. A háttérben dombok és facsoport.
Ón, 44 mm
Ltsz.: N. III. 1027.
Irodalom: Mont. 1540.

45. kép

107. Quersney bevétele
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·S·A·GERM·HISP·HVNG·& BOH·REX (VI. Károly Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) Jobbra néző császárportré, vállán G. W. V. (Vestner) monogram.
R: (Körirat:) DOMAT FORTIS CONSTANTIA QVERCVS (A bátor állhatatosság lebírja a tölgyet.) (A szelvényben:) QVERCETO OCCV: / PATO (Quersney elfoglalására.) Előtérben tört fa, háttérben a vízparti erődített város.
Ón, 49 mm
Ltsz.: 94.940. Egyetem 551.
Irodalom: Mont. 1399.

108. Messina elfoglalása (1719) 1.
A: Jobbra néző császári mellkép. A császárkép alatt av és v monogram.
R: (Térkép körirat:) NIHIL OBSTAT CAESARIS ARMIS (Nincs akadály a császári seregek előtt.)
Arany, 44 mm, 41,62 g
Ltsz.: 20.A/919.
Irodalom: Mont. 1544.

109. Messina elfoglalása (1719) 2. (46. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·SEMP·AVG· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) A portré alatt V (Vestner) szignó.
Jobbra néző császári mellkép.
R: (Körirat:) NIHIL OBSTAT CAESARIS ARMIS (Nincs akadály a császári seregek előtt.) (A szelvényben:) CASTELLVM MESINAE / INDEDIT · REDACI. / A: MDCCXIX: Alul balra W szignó. Messina erődítményrendszerének a térképe. Felül pajzsot és koszorút tartó angyal repül.
Ezüst, 44 mm, 28,01 g
Ltsz.: N. III. 1014.
Irodalom: Mont. 1544.

46. kép

110. Göllwerk (Göttweig) apátság felépítése (1719)
A: (Körirat:) IMP: CAES: CAROL: VI· / D: G: GE: HI: HU: B: REX· AR: AUS: (VI. Károly császár, Isten kegyelméből Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya, Ausztria főhercege.) Az alak alatt W szignó. Jobbra néző császári mellkép.
R: ADES / MAGNA DEI MATER / DVM CAES. AVG: CAR: VI: / ANNVENTE ET PR. LAP. PON / DICATVM TIBI ORD. S. BEN. / LIB. ET EXEMT. MON. GOTVIC. / IN CENDIO CONSVMTVM. / CVRA. ABB. GODEFRIDI / AMPLIOR. OPERIB. RESTI: / TVITVR· MDCCXIX. / VI. NON. IVL. (Légy jelen, hatalmas istenanya, midőn a felséges VI. Károly császár jóváhagyásával és alapkő-letételével a neked szentelt Szent Benedek rendi szabad és kivett göttweigi apátság, amit tűzvész pusztított el, Gottfried apát irányítása alatt a szükséges munkálatok elvégzése révén helyreállíttatik. 1719.)
Ezüst, 43 mm, 26,10 g
Ltsz.: Sz. I. 309.96.
Irodalom: Mont. 1547., Welzl 7647.

111. Flandria és Brabant hódolata (Belgiumé) (1719)
A: (Körirat:) CAROLUS VI ROM. IMP: DVX BRABANTIAE C: FLA / ND: (VI. Károly, a rómaiak császára, Brabant hercege, Flandria grófja.) Alul R (Richter) szignó. A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) EXTE DELICIUM BELGII. (Belgium öröme.) Babérlevéltől övezett egyfejű sas alvó oroszlánon.
Ezüst, 32,5 mm, 8,45 g
Ltsz.: Delhaes XI. 417.

112. A Pragmatica Sanctiora (1720)
A: GENTIS AVG· PIGNVS / IN· / TVTELAM ATQ· FIDVCIAM / PVBL SVPPLICAT- IONIBVS / RESTITVT· / MDCCXX / GRATANS OVANSQ· / CHRISTIANA RESP· (A felséges nemzetség záloga.)

R: (Körirat:) FVNDATA HILARITAS VNIVERSA (Az általános öröm megalapozása.) Puttó a Földre lép. Két oldalán a felhőben egy-egy egyfejű sas.
Ezüst, 36,5 mm, 17,45 g
Ltsz.: Sz. I. 310.98.
Irodalom: Mont. 1571., Welzl 7655.

113. Palermo város érme (1720) (47. kép)
A: (Körirat:) CAROLO VI. IMP. HIS. SICILIAE AC HIER. REGI III / S. P. Q. P. (VI. Károly császárnak, Spanyolország, Szicília és Jeruzsálem [e néven] harmadik királyának Palermo vezetése és lakossága.) Jobbra néző császármellkép. Nyak alatt A. TRA. szignó. (Antonio Travani olasz éremművész.)
R: (Körirat:) AB AVSTRO PROSPERITAS ET FELICITAS 1720 (Délről érkezik a gyarapodás és a boldogság.) A tengeren jobbra tartó hajó. A mólón világítótorony, oldalán egyfejű sassal.
Ezüst, 45 mm, 36,23 g
Ltsz.: N. III. 1015.

47. kép

114. Sikeres olasz háború (1720)
A: Az előző éremmel megegyezik. (Palermo város érme.)
R: (Körirat:) OBVMBRAVIT ME IN DIE BELLI 1720. (Megvédte a háború idején, 1720.) A koronás fő díszes széken (trónon) ül. Kezében irat és kígyó. A felette repülő kétfejű sas Szicília koronáját és olajágat tart.
Ezüst, 45 mm, 22,9 g
Ltsz.: N. III. 1016.

115. Szicília visszafoglalása (1720) (48. kép)
A: (Körirat:) IMPERAT·CAES· AVG·CAROLVS·VI. (A felséges VI. Károly császár.) Mellkép alatt R (Richter) mesterjegy. A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) VTRAQ·SICILIA·ADSERTA· (Mindkét Szicília felszabadult.) (A szelvényben:) HOST EXTREMA VI NIHIL· / CONTRA INVITVM VICT· / OBTINENTE· / MDCCXX· (Az ellenség végső erőfeszítése mit sem ér a győztessel szemben, 1720.) A tengerben két koronázott sellő kezet fog. Az egyik kezében széles lándzsa, a másikában 3 oroszlános zászló. A háttérben oroszlánfejes alak kősziklán, körben zászlók.
Ezüst, 49 mm, 34,92 g
Ltsz.: Sz. I. 309.97.
Irodalom: Mont. 1565., Welzl 7652.

48. kép

116. VI. Károly békéje (1720) (49. kép)
A: (Körirat:) CAROLUS·VI·D·G·R·IMP·S·A·GE·HI·HU·BO·REX (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya.) Alul D. BECKER szignó. A császár jobbra néző mellképe. (Páncél felett ruha.)
R: (Körirat:) OB SERVATAM PRISCI NOSTRIQ·TEMPORIS MEMORIAM. (A régi és a mostani idők emlékezetének megőrzésére.) (A szelvényben:) HERCVLI MVSARVM (A Múzsák Herkulesének.) (A szelvény peremén:) H. FVCHS·F A harcmezőn szétszórt fegyverek. A halmon balra középen egy meztelen szakállas férfi ül, kezében lant. Jobbra tőle egy nőalak áll és koszorút tart a fejére. Baljában két trombita és egy könyv látható. A háttér üres.
Ezüst, 56 mm, 52,35 g
Ltsz.: Sz. I. 308.94.

49. kép

117. VI. Károly békekötésére (50. kép)
A: Középen ovális mezőben a császár jobbra néző mellképe. Körirata: CAROLVS VI. D. G. R. I. S. A. G. H. H. B. REX (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor

felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya.) Lent a páncélnál G. D. O. mesterjegy, (Oexelin). A mellkép alatt szétterjesztett szárnyú osztrák sas és tropeum. Az érem bal oldalán a posztamensen egy nőalak ül, kezében hosszú pálca. A másik oldalon katonai sisakos alak, jobbjában oszlop.
R: Az egész oldalon barokk díszítés. Madarak, virágok, levelek, lófejek látszanak bemélyítve.
Ón, 73,5 mm
Ltsz.: Delhaes XI.389.

50. kép

118. III. (VI.) Károly erdélyi érme (1722) (51. kép)
A: (Körirat:) PROGENIES MAGNVM CO ELI VENTURA SUBAXEM (El fognak jönni az utódok az ég nagy tengelye alatt.) (A szelvényben:) SECURITAS / PERPETUA (Örökös biztonság.) Alul H (Carl Joseph Hoffmann) szignó. Középen posztamensen oszlop. (A posztamens oldalán:) OPT: / PRI: / CAR: (Károly a legjobb vezető.) Az építmény bal oldalán a császár áll irattal a kezében. A másik oldalon egyfejű sas.
R: (Körirat:) ET NATI NATORUM ET QUAE NASCENTUR AB ILLIS (És a gyermekek gyermekei, és akik majd azoktól születnek.) [Vergilius: Aeneis III, 98.] (A szelvényben:) S.P.Q.DACIO· / MDCCXXII. / ·S·K·D·K. (Dacia vezetői és népe. 1722.) A szelvény felett posztamens, azon láda. Ezen VOT / MUT betűk. A posztamensen tűz ég és az égből, jobbról és balról egy-egy kar nyúlik be. A kezek megfogják egymást a láng felett.
Ezüst, 42,5 mm, 43,09 g
Ltsz.: R. III. 115.
Irodalom: Széchényi II. 35.1., Huszár–Procopius 224.

51. kép

119. Cseh királlyá koronázás (1723) 1. (52. kép)
A: (Körirat:) IMPERAT·CAES· AVG·CAROLVS·VI. (A felséges VI. Károly császár.) A portré alatt R (Richter) szignó. A császár jobbra néző mellképe.
R: Felül zárt koronát két, felhőből kinyúló kéz tart. (Alatta:) CAROLUS. VI. / ROM: IMPER: S: AUG: / GERM: HISPAN: HUNG: / BOH: REX. A: AUST: / CORONATUS. / PRAGE: V. SEPT: / MDCCXXIII (VI. Károly, a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya, Ausztria főhercege, megkoronázták Prágában, 1723. szeptember 5-én.) Alul indás dísz.
Ezüst, 49 mm, 34,65 g
Ltsz.: Sz. I. 311.101.
Irodalom: Mont. 1576., Welzl 7657.

52. kép

120. Cseh királlyá koronázás (1723) 2.
A: Felül korona. Alatta: CAROLUS VI / ROM: IMP: S: AUG: / GERM: HISP: HUNG: / BOH: REX· A AUST / CORONAT / PRAG 5. SEPT· / 1723. (VI. Károly, a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya, Ausztria főhercege, megkoronázták Prágában, 1723. szeptember 5-én.)
R: (Körirat:) CONSTANTIA ET FORTITUDINE (Állhatatosan és bátran.) Középen levő földgömb körül felhőgyűrű.
Ezüst, 25 mm, 3,95 g
Ltsz.: Sz. I. 312.106.
Irodalom: Mont. 1579., Welzl 7659.

121. Cseh királlyá koronázás (1723) 3.
A: (Körirat:) CAROL VI· / ROM· IMP· S· AUG· (VI. Károly, a rómaiak mindenkor felséges császára.) Jobbra néző cseh koronás császárfej.
R: Akantuszlevéllel szegélyezett pajzsban: REVOCAS / AUGUSTE / PRIORA (Állítsd helyre, felség, a korábbiakat!) (Alul:) CORONATUS PRAG 5. SEPT. / 1723. (Megkoronázták Prágában, 1723. szeptember 5-én.)
Ezüst, 25,5 mm, 4,22 g
Ltsz.: Jankovich 1265.

122. Cseh királlyá koronázás (1723) 4. (53. kép)
A: (Körirat:) IMP·CAES· CAROL VI·A·P·F·P·P· (A felséges VI. Károly császár, kegyes, szerencsés, a haza atyja.) A mellkép alatt R (Richter) szignó. Jobbra néző császári mellkép.

R: (Körirat:) TERTIA PREMISLAICAE STIRPIS GLORIA (A Przemysl-törzsök harmadik dicsősége.) (A szelvényben:) IMP. CAR. IV FELICITAS / IMP CAR VI. VNCTIONE / REGIA RESTITVTA / A°. MILL REGIAE / CONDITAE (IV. Károly császár boldog időszaka VI. Károly császár királlyá kenésével ismét beállott a királyság alapításának ezredik évében.) Középen a korona, két oldalt zászlók, felül olajág és koronás osztrák címer.
Ezüst, 30 mm, 13,17 g
Ltsz.: Jankovich 1264.
Irodalom: Széchényi I. 312.103., Mont. 1578., Welzl 7658.

53. kép

123. VI. Károly németalföldi jogai (54. kép)
A: (Körirat:) CAROLUS VI. ROM: IMP: DUX BRABANTIAE C: FLAND: (VI. Károly, a rómaiak császára, Brabant hercege, Flandria grófja.) Alul R (Richter) szignó. Jobbra néző császári mellkép.
R: (Körirat:) soLE·VeL·aDVerso·sanCtIssIMa·IUra tUebor (Akár a Nap ellenében is meg fogom védeni a legszentebb jogokat.) Jobbra repülő koronás egyfejű sas. Karmai között jogar és koronás osztrák címeres pajzs. Fentről a nap sugároz. Alul göröngyös föld látható.
Ezüst, 32 mm, 11,55 g
Ltsz.: R. III. 192.
Irodalom: Mont. 1591.

54. kép

124. A császárné terhességére (1723)
A: (Háromszög körül:) OMNE / TRINVM / PERFECTVM (A teljes, tökéletes háromság.) (A háromszögben:) A szívből kijövő párnákon két korona. (A szelvényben:) GRAVIDITAS AV: / GVSTAE / MDCCXXIII (A felséges asszony várandóssága 1723.)
R: I. / AVGVSTVS CAROLVS / II. / SVLGENS DIADEMATE ELISA / PERFECTA VT TRIA SINT / III. / ARCHDVCEM / ACCIPIENT. (Károly császár terhes felesége főherceget vár.)
Ezüst, 33 mm, 9,52 g
Ltsz: Sz. I. 313.107.
Irodalom: Mont. 1587., Welzl 7674.

125. Gyermekvárás (1723)
A: (Körirat:) CAROL· VI ·IMP· ·ET ·III ·HISP ·REX (VI. Károly császár és [e néven] III. spanyol király.) Alul H szignó. Jobbra néző császári mellkép.

R: (Körirat:) ·COELO·CONCEPTA·SERENO (Derűs ég alatt fogant.) (A szelvényben:) PCECVNDITATI / AVGVSTAE (A császárné termékenységének.) A vízen egy nyitott kagyló és abban egy golyó.
Bronz, 24 mm, 6,14 g
Ltsz.: Delhaes XI. 423.
Irodalom: Welzl 7676.

126. Főhercegnő születése (1724) 1. (55. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G· / ROM·IMP·SEMP·AVG·(VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) Alul P. P. Werner szignó. Jobbra néző császár mellkép.
R: (Körirat:) ARCHIDVCISSAM PEPERIT AVGVSTA VIENNAE. (A felséges asszony főhercegnőt hozott a világra Bécsben.) (A szelvényben:) NAT. D. 5. APR. (Született április 5-én.) A Földgömb két oldalán: OCC. és OR. (Kelet és Nyugat.) A Földgömb felett angyal száll. Egyik kezével a Földre mutat, a másikban trombita.
Ezüst, 44 mm, 42,90 g
Ltsz.: Sz. I. 314.110.

55. kép

127. Főhercegnő születése (1724) 2. (56. kép)
A: (Körirat:) CAES·AVG·CAR·VI·R·IMP·S·A·GE·HI·HV·BO·REX·AR·A·D·BVR· (A felséges VI. Károly, a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya, Ausztria főhercege, Burgundia hercege.) A kép alatt V (Vestner) szignó. A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) CVNCTIS ALTIOR EXTAT MATRIBVS Claudian. (Minden anyánál nagyobbnak mutatkozik. Claudianus: Persephone elrablása III. 125–126.) (A szelvényben:) NATA ARCHIDVCISSA / D. 5. APR. 1724. (Főhercegnő született 1724. április 5-én.) A kulcsot és az újszülöttet tartó császárné a kocsiban ül. A quadrigát oroszlánok húzzák.
Ezüst, 49 mm, 57,40 g
Ltsz.: Sz. I. 313.109.
Irodalom: Welzl 7677.

56. kép

128. VI. Károly, Brabant és Flandria bekebelezése (1724)
A: (Körirat:) CAROLUS VI ROM: IMP: DUX BRABANTIAE C: FLAND· (VI. Károly, a rómaiak császára, Brabant hercege, Flandria grófja.) A mellkép alatt R szignó (Richter). A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) TERTIA·DUM·SURGVNT·INVICTO·SCEPTRA·PARENTI (A szelvényben:) EXIT·AB·AUGUSTA / CELO DIGNISSIMA / PROLES· (Mialatt a győzhetetlen atyának megadatik a harmadik uralkodói pálca, eljő neki az égből egy felséges leánygyermek.) Koronás egyfejű sas fiókájával repül.
Ezüst, 32 mm, 11,50 g
Ltsz.: Sz. I. 314.111.

129. Bécsi béke (1725) 1.
A: (Körirat:) CAROLVS VI. D. G. ROM. IMP. SEMP. AVG. (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) Alul W (Werner) szignó. Jobbra néző császár mellkép.
R: (Körirat:) SILENTIO ET FIDE ARBITRIS (Alul:) PAX INTER IMP. ET. HISP. WIENNAE PACTA. 1725. (Csendben és bizalommal a döntőbírák iránt. 1725-ben Bécsben megkötötték a Birodalom és Spanyolország közötti békét.) A béke, a hallgatás és a hűség nőalakban megformázva, kezében olajágat tart.
Ezüst, 43 mm, 26,05 g
Ltsz.: Sz. I. 315.114.
Irodalom: Mont. 1596., Welzl 7681.

130. Bécsi béke (1725) 2. (57. kép)
A: (Körirat:) IMP: CAES: CAROLVS DIVI LEOPOL: F: AVG: (A felséges Károly császár, a magasztos Lipót fia.) Alul De Gennaro·f· szignó. A császár jobbra néző páncélos és köpenyes mellportréja. A páncél peremére akasztva az Aranygyapjas Rend jelvénye.
R: (Körirat:) CONCORDI PACE LIGAVIT (A szelvényben:) VINDOBONAE / 1725 (Megegyezésen alapuló békével összekötötte Bécsben, 1725-ben.) A kép balról Hermészt, a lerakott fegyvereket és zászlókat ábrázolja. Jobbjában botja, baljában egy fáklya. Jobbra antik ruhában a békekötők kezet fognak. A bal oldali baljával lándzsára támaszkodik, a jobb oldali baljában leeresztett pöröly.

Ezüst, 55 mm, 71,25 g
Ltsz.: Sz. I. 315.113., Procopius 3337.
Irodalom: Mont. 1594.

57. kép

131. Bécsi béke (1725) 3.
A: (Körirat:) REDEVNT AD FOEDERA (A szelvényben:) IMP CAROLVS VI. ET / PHILIPP. V. REX / HISP. (Visszatérnek a szövetséghez. VI. Károly császár és V. Fülöp spanyol király.) A két uralkodó álló alakja kezet fog egymással.
R: (Körirat:) VENIT PAX AVREA CAELO (A szelvényben:) VIENNAE 21. MAI / 1725. (Eljött az égből az arany béke. Bécsben, 1725. május 21-én.) A földgömb tetején álló angyal olajágat és bőségszarut tart. Kétoldalt felhők.
Ezüst, 33 mm, 7,07 g
Ltsz.: Jankovich 1294.

132. Innerbergi bányaművek évszázados jubileumára (1725) (58. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI:D:G: ROM:IMP:SEMP:AVG: (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) Az ábrázolás alatt F I WU (Würschbauer). (Ez is bécsi veret.) A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) SVCCESSVS NVNQVAM DEERVNT DVM PLVRA SEQVENTVR SECVLA (Elnyújtott ovális mezőben:) SECVLVM·I· / SOCIET·FERRARIAE (Soha nem fog hiányozni a folytatás, még ha sok évszázad fog is elkövetkezni. A Vasgyártó Társaság első évszázada.) Felette W szignó. Bányavidék stilizált képe. Szemben középen egy halom alatt bányabejárat. Jobbra álló alak három címert ábrázoló pajzsot tart. Elszórva fegyverek látszanak. (Napsugarakon:) HOC FAVENTE (Az ő támogatásával.)
Ezüst, 45 mm, 35,05 gr.
Ltsz.: Sz. I. 315.115.
Ugyanezen éremnek V (Vestner) szignóval peremiratos változata is létezik. (Peremfelirat:) SECVLVM NOSTRVM IN ILLVMINATIONE VVLTVS TVI PS: 89. (89. zsoltár 8. sor: Arcod világossága elé [állítottad] nemzedékünket (itt, némi parafrázissal, a saeculum-ot inkább „évszázad" jelentésben használja.)
Ezüst, 45 mm, 29,80 g
Ltsz.: Jankovich 1267.
Irodalom: Széchényi I.

315.115., Mont. 1601.,
Welzl 7683.

58. kép

133. Csehországi bányák felújítása (1727) (59. kép)
A: (Körirat:) CAROL VI. D·G·R· I·S·A·G·H·H·B·R·AD·A (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya, Ausztria főhercege.) Szemben álló császár, fején korona. Jobbjában jogar, baljában keresztes országalma. A császártól jobbra lent koronás pajzson cseh oroszlán.
R: (Körirat:) HOC PATROCINIO RESTAVRATVR (Az ő támogatásával felújíttatik.) Védőszent mennybe menetele kezében kereszttel. Alul medve lép a sugárzó nap elé, amelynek sugarai a szelvénybe nyúlnak. Két oldalán 17 és 27 számok.
Arany, 25 mm, 6,90 g
Ltsz.: Sz. I. 316.116.

59. kép

134. Bécsi Szent József-szobor felállítása (1729) 1.
A: (Körirat:) CAROLUS·VI·D·G·R·IMP·S·A·GE·HI·HU·BO·REX (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya.) Alul D.BECKER szignó. A császár jobbra néző mellképe.
R: EX VOTO. / OPVS LIGNEVM / A DIVO LEOPOLDO AVG / POSITVM. / IMP. CAES: CAROLVS PIVS / CLEMENS P·P· / A FVNDAM: MARMOREVM / RESTITVT / ET DEDICAVIT. / MDCCXXIX (A néhai felséges Lipót által elhelyezett faszobrot a kegyes Károly császár, a haza atyja, fogadalma szerint teljes egészében helyreállíttatta márványból.)
Ezüst, 56 mm, 52,37 g
Ltsz.: Sz. I. 317.118.
Irodalom: Welzl 7690.

135. Bécsi Szent József-szobor felállítása (1729) 2.
Az előző hátlapjával változat.
A: (Körirat:) SS: IOSEPHO ET MARIAE VIRGINI SPONSIS. (Szent József és Szűz Mária eljegyzése.) Barokk építmény kupolája alatt Mária és József eljegyzése. A négyoszlopos kompozíció külső sarkain angyalok állnak. Közülük kettő látszik. A kerítés sarkánál a Hohe Marktaun lévő oszlopos kút Bécsben, kétoldalt csobog a víz.
Ezüst, 55 mm, 69,12 g
Ltsz.: Sz. I. 317. 117.
Irodalom: Széchényi I. 317.117.

136. Bécsi Szent József-szobor felállítása (1732) 3. (60. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS·VI·CAESAR·AVG· (A felséges VI. Károly császár.) A portré alatt R (Richter) szignó. A császár balra néző, páncélos ruhás mellképe.
R: (Körirat:) VOTA SOLVTA. (A szelvényben:) A. D. XIV. CAC. APRIL / MDCCXXXII. (Fogadalom, melynek eleget tettek. 1732. április 14.) A mezőben Mária és József eljegyzésének jelenete az előző éremnél leírt barokkos építményben. A szelvény felett balra karcolással eltűntetett szignó, jobbra épen maradt F szignó.
Ón, 55 mm
Ltsz.: 9/964-265.
Irodalom: Mont. 1606.

60. kép

137. Császári testőrség felállítása (1730)
A: (Körirat:) TVETVR ET ORNAT (Védelmez és ékesít.) (A szelvényben:) 1730 Alul W (Wertner) szignó. Szemben álló fegyveres testőr képe.
R: IHREM / KÖNIGE / ZVR ZIER / DIENT DIE GARD / DER CHAVALIER / DEN HERRN / ZVM SCHUTZ / DEM FEIND / ZVM / SCHRECKEN / VND ZVM / TRUTZ.
Bronz, 28 mm, 9,64 g
Ltsz.: R. III. 193.

138. Bécsi béke (1731) (61. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·S·A·PACATOR ORBIS· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, a világ megbékítője.) Alul V (Vestner) szignó. Jobbra néző császár mellkép.
R: (Körirat:) REGNA LIGAT QVO CONGREGET ORBEM· (A szelvényben:) PAX VIENNAE SANCITA / A. MDCCXXXI. / N szignó. (Összeköti az országokat, hogy ezáltal

egybefogja a világot a Bécsben, 1731-ben megkötött béke.) Egy olajfára négy pajzs van felerősítve. (A békekötők szimbólumai.) Balról tenger, jobbról dombos táj. Az olajfát süti a háromszögből kiinduló isteni sugár.
Ezüst, 43 mm, 26,15 g
Ltsz.: Sz. I. 317.119.
Irodalom: Mont. 1603., Welzl 7686.

61. kép

139. Békeszólamos érem (1733)
A: (Körirat:) CAROL VI. ROM. IMP. P.F.A· (A felséges VI. Károly, a rómaiak császára, kegyes, szerencsés.) Balra néző császárfej. (!)
R: NVLLA / SALVS / BELLO 1733. / (Körben:) SANCTIO (A háborúból semmi üdvös nem származik 1733.) Alul G. W. szignó.
Bronz, 13 mm, 2,15 g
Ltsz.: Delhaes XI.329.

140. A liegnitzi Joseph Akadémia alapítása (1735) (62. kép)
A: (Körirat:) CAROLO VI. ROM·IMP·HISP·HUNG·BOH·REGI· (VI. Károlynak, a rómaiak császárának, Spanyolország, Magyarország, Csehország királyának.) Az alak alsó peremén M·DONNER·F· A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) CRESCUNT·NOVA·MOENIA·MUSIS·(A múzsáknak új falakat emelnek.) (A posztamensen:) CAROLO VI. / IOSEPH·FUND / RESTIT·AVG. / NOBILIUM / ACADEM·LIG / IN PERPET· / ERECT·MEMOR· (A szelvényben:) PRIMO AEDIUM LAPIDE POSITO· / DIE S IOAN·BAPT·SACRO· / MCCCXXXV (VI. Károlynak, aki Liegnitzben megalapította a nemesség József Akadémiáját, örök időkre szóló emlékül emelték, amikor 1735-ben, Keresztelő Szent János napján, az épületek első kövét elhelyezték.) Középen posztamens. Bal alsó sarkán MD monogram. A posztamens két oldalán egy-egy angyal. Baloldalról a női angyal az akadémia épületét tartja a posztamens fölé. A jobb oldali legörnyedt szárnyas alak férfi felsőtesttel bír. Jobbjában tükröt (?), baljában botot tart.
Ezüst, 51 mm, 52,40 g
Ltsz.: Sz. I. 318.120.
Irodalom: Mont. 1612.

62. kép

141. Diadal a Moselnél (1735) 1. (63. kép)
A: (Körirat:) CAROLO·VI·ROM·IMP·S· / A·HISP·HVNG·BOH·REGI· (VI. Károlynak, a rómaiak mindenkor felséges császárának, Spanyolország, Magyarország, Csehország királyának.) Alul P P W (Werner) monogram bekarcolva. Jobbra néző császári mellkép.
R: (Körirat:) GALLORVM VIRTVS EXTRA SPELVNCAS (A szelvényben:) FVGATI AD MOSELLAM / DVCE SECKENDORFF· / D: 20 OCT. 1735· (A franciák erői a barlangjaikon kívül [=hazájukon kívül, külföldön]. 1735. október 20-án Seckendorf vezetésével megfutamították őket a Moselnél.) Előrenyomuló császári sereg és futó franciák. Fent egyfejű sas száll.
Ezüst, 43 mm, 26,18 g
Ltsz.: Sz. I. 319.121.
Irodalom: Welzl 7701.

63. kép

142. Diadal a Moselnél (1735) 2.
A: (Körirat:) CAROLO·VI·ROM·IMP·S· A·HISP·HVNG·BOH·REGI· (VI. Károlynak, a rómaiak mindenkor felséges császárának, Spanyolország, Magyarország, Csehország királyának.) Jobbra néző császári mellkép. A portré alatt P.P.W. szignó.
R: (Körirat:) GALLORVM VIRTVS AD SPELVNCAS REDACTA (A franciák erőit visszaűzték barlangjaikba [=saját területükre szorították őket vissza].) (A szelvényben:) ADVENTV EXERC: IND / EVGENIO DVCE / 1735 (Amikor Jenő herceg megérkezett a hadsereghez, 1735-ben.) Jobb oldalt erődített tábor, bal oldalt szétszórtan csapatok.
Ón, 43 mm
Ltsz.: 64/ 937-74.
Irodalom: Mont. 1613.

143. Felső-Ausztria érme
A: (Körirat:) CAROL, VI·D·G·R·I·S· A·G·H·H·B·R·AR:AVST. (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya, Ausztria főhercege.) A portré alatt IGS szignó. Jobbra néző császármellkép.
R: (Körirat:) ERTZHERZOGTHVMB OESTERREICH OB DER ENNS. (Az Ennsen túli osztrák főhercegség (Felső-Ausztria).) Középen Felső-Ausztria címere.
Aranyozott ezüst, 21 mm, 7,40 g
Ltsz.: Delhaes XI.396.

144. Béketárgyalások (1735) (64. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G· ROM·IMP·SEMP·AVG· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) A császár jobbra néző mellképe.

R: (Körirat:) SPE RENA SCITVRAE PACIS. (A szelvényben:) INDUC·PUBLIC·MENS· / NOU·1735 (A béke újjászületésének reményében. A fegyverszünet kihirdetése 1735. november havában.) Középen angyal áll, kezében amforával. Jobbra babérfa, amelynek kitört nagy ága az alaktól balra látható. Balra fent éppen előbújik a Nap. A reményt kívánja szimbolizálni.
Ezüst, 44 mm, 28,54 g
Ltsz.: Sz. I. 319.122.
Irodalom: Welzl 7703., Leyser 557.

64. kép

145. A sziléziai ínség (1736)
A: (Körirat:) O! WIE WENIG! (A szelvényben:) SCHLESISCHE / EINGERS·NOTE / 1736. Búzamező. Elfekvő kévén cséphadaró.
R: (Körirat:) O! WIE WIEL! (A szelvényben:) SCHLESISCHE WASSERS: NOTE / 1736. Felhőkből eső áztatja a majort.
Ezüst, 30 mm, 7,53 g
Ltsz.: R. III. 194.
Irodalom: Széchényi I. 319.123.

146. Győzelem a törökön (1737)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G· ROM·IMP·SEMP·AVG· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) Alul VESTNER·F· szignó. A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) EGREGIAM VERO LAVDEM ET SPOLIA AMPLA REVERTIS (A szelvényben:) OBSESS ET LIBERAT. / MENS OCTOBR. / MDCCXXXVII· (Jeles hírnevet és bőséges zsákmányt hozol haza. Elfoglalták és felszabadították 1737 októberében.) Csatamező. Jobbra akantuszlevelet és koszorút tartó nőalak áll egy posztamensre támaszkodva. Balra két megkötözött török fogoly ül. A két balra levő oszlopon turbánok, fegyverek, zászlók, pajzsok. A baloldal előterében ágyúcsövek láthatók.
Bronz, 44 mm, 27,32 g
Ltsz.: Delhaes I.304.

147. Bécsi béke (1737) 1. (65. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·S·A·GERM·HISP·HVNG·& BOH·REX. (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) Alul VESTNER·F· szignó. A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) PACIS. FIRMITAS. STABILITA. ET. AGNITA. (A szelvényben:) MDCCXXXVII. (A béke ereje szilárd és elismert, 1737.) Alul N szignó. A képen négy uralkodó áll országa

címeres pajzsával, a császár baloldalt. Mellette egy posztamensen egy női alak olajágat oszt felettük. Jobbra lenn WH szignó.
Ezüst, 43 mm, 26,15 g
Arany, 43 mm, 41,69 g
Ltsz.: Sz. I. 319.124.
Ltsz.: R. IV.551.
Irodalom: Welzl 7705., Leyser 561.

65. kép

148. Bécsi béke (1737) 2. (66. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·SEMP·AVG· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) Alul P.P.WERNER szignó. A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) PAX UNA TRIUMPHIS INNUMERIS POTIOR. (A szelvényben:) MDCCXXXVII· (Egyetlen béke hatalmasabb számtalan diadalmenetnél/győzelemnél, 1737.) Csatamezőt mutat egy halottal a harcoló lovasok között. Felül sas és angyalka repül. A békeangyal jogart és olajágat fog. A sas is megragadja ugyanezen jogart.
Ezüst, 44 mm, 29,17 g
Ltsz.: Sz. I. 320.125.
Irodalom: Mont. 1625.

66. kép

149. Bécsi béke (1737) 3. (67. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·S·A·GERM·HISP·HVNG·& BOH·REX· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország és Csehország királya.) A portré alatt VESTNER·F· szignó. A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) QVEM DAS FINEM REX MAGNE LABORUM? (Mily véget adsz, ó nagy király, a fáradozásoknak?) Alul MB szignó. Balra a katonaruhás császár sátora előtt áll. Jobbra ülő koronás nőalak nyújtja a kezét. Az előtérben két, a háttérben egy „bennszülött" alak.
Vörös bronz, 42,5 mm, 29,58 g
Ltsz.: Delhaes XI.382.

67. kép

150. VI. Károly és XV. Lajos békekötése (1737) (68. kép)
A: (Körirat:) DIE KÖNIGE DER HEERSCHAAREN SIND UNTEREINANDER FREUNDE·PS.68.13. (Zsoltárok könyve 68,13) (Alul:) CESSANTIBUS ARMIS / PUBLICO / FAUSTAE AC CONST. / CONCORDIAE / AUGURIO 1737 (Elnyugodnak a fegyverek, mindenkit eltölt az áldott és állandó egyetértés előérzete.) Jobbra lent M szignó. Középen a felső harmadban a két uralkodó jobbra néző képe. Jobbról egy bőségszarus angyalka. Felül két angyal imádkozik. Két oldalt lent zászlók és fegyverek, dob és sisak.
R: (Körirat:) NICHS IST SO GROSS ES WIRD DURCH ZWITRACHT ENDLICH KLEIN / NICHTS IST SO KLEIN, ES WAECHTS DURCH EINTRACHT UNGEMEIN / NICHTS ZWITRACHT, EINTRACHT NVR MUSS NUN UND EWIG SEYN Felül zárt korona. Középen kétfejű osztrák sas, mellén SUUM / CUIQUE (Mindenkinek azt, ami megilleti.) felirat. Karmában kard és hosszú jogar. A két szárnyon 3-3 Anjou-liliom. Alul holdsarló. Felirata: PS.72.7. (Zsoltárok könyve 72,7) Mellette: P.P. W. szignó.
Bronz, 55 mm, 59,72 g
Ón, 55 mm
Ltsz.: N. III. 941.
Ltsz.: N. III. 1491.

68. kép

151. Ausztria nagysága
A: (Körirat:) CAROL VI·R·IMP·S·A·G·HI·HV·BO·REX·A·DA·D·B· (VI. Károly, a rómaiak mindenkor felséges császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya, Ausztria főhercege, Burgundia hercege.) Alul W (Werner) szignó.
R: (Körirat:) AVSTRIAE EST IMPERARE ORBI VNIVERSO. (Ausztria feladata uralkodni az egész világ felett.) Középen címerpajzs osztrák pólyával és bástyatoronnyal. Körötte az Aranygyapjas Rend jelvénye láncon. Felette egyfejű koronás sas, karmában kard és jogar. Kétoldalt a magyar és a cseh korona az országok pajzsain.
Ón, 33 mm
Ltsz.: 43A /903-7.

152. VI. Károly és Mária Terézia
A: (Körirat:) CAR·VI·D·G·R·I·S·A·GE·HI·H·B·REX (VI. Károly, Isten kegyelméből mindenkor felséges császár, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország királya.) A császár jobbra néző mellképe.
R: (Körirat:) MAR·THERESIA D: G. REG -HVNG·BOH (Mária Terézia, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország királynője.) A fiatal Mária Terézia jobbra néző, bodorított, elég rövid hajú mellképe.
Ezüst, 22 mm, 3,15 g
Ltsz.: R. III. 200.

153. Békekötés (69. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D. G. ROM·IMP·SEMP·AVG· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) Alul C D O (Oexlein) szignó. Jobbra néző császári mellkép.
R: (Körirat:) PER CAROLVM POPVLO REDIENS PAX IVRA TVETVR (A szelvényben:) CVRIA RATISB (Károlynak köszönhetően a néphez visszatérő béke védelmezi a jogokat.) Regensburgi városkép toronnyal.
Ezüst, 43 mm, 29,20 g
Ltsz.: 97/1970-82.

69. kép

154. VI. Károly halála (1740) 1. (70. kép)
A: (Körirat:) CAROLVS VI·D·G·ROM·IMP·SEMP·AVG· (VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges császára.) A császár jobbra néző arcképe halotti sugárkoronával.
R: (Körirat:) VLTIMVS AVGVSTAE GENTIS (A felséges nemzetség utolsó férfisarja.) Felhők között szálló két angyal. Kezeik (10 csillag) között C. VI alatt A. (A szelvényben:) NAT.

1685. DENAT 1740. (Született 1685-ben, meghalt 1740-ben.) Alatta szalagos díszítés. Középen koporsó, rajta a német-római császári korona, országalma és jogar. A monstranciaszerű koporsó két oldalán fasor. Jobbra lenn ülve síró megszemélyesített Ausztria kétfejű sasos pajzzsal az oldalán. Balra lent elejtett fáklya. Alatta I. L. OE szignó. (Oexlein műve az érem.)
Ezüst, 44 mm, 28,82 g
Ltsz.: Sz. I. 323.128.
Irodalom: Welzl 7710.

70. kép

155. VI. Károly halála (1740) 2. (71. kép)
A: (Körirat:) DA SICH DIESE / AVGEN SCHLIESSEN (Alul:) CAROLVS·VI· / DER XVI. ROEM·KAYSER / AVS DEM HAVSE / OESTERREICH
R: (Körirat:) HIER SO VIELE IHR AENEN FLIESSEN (A szelvényben:) GEBOREN·D·I· OCT· 1685 / ERWAEHLT·D·12·OCT·1711. / GESTORBEN·D·20·OCT / 1740. Szelvény felett balra G W KITTEL szignó. Bal oldalt posztamensre támaszkodó búsuló férfialak, baljával nagy edény tartalmát a folyóba önti. A folyó jobbra látható, hátterében szomorúfüzekkel.
Ezüst, 32 mm, 10,05 g
Ltsz.: Sz. I. 323.129.
Irodalom: Mont. 1636.

71. kép

156. VI. Károly halála (1740) 3.
A: (Körirat:) NACH UNSRER FRIEDENS SONNE PRANGEN (A szelvényben:) 1740. Középen a császár koporsója posztamensen. Rajta felirat: CAROL.VI. Balra síró nő zsebkendővel a jobbjában és baljával sasos pajzsra támaszkodik. Jobbról a Nap felkel. (Oexlein műve az éremkép.)
R: (Körirat:) IST MARS MIR BLUTROTH AUFGEGANGEN (A szelvényben:) KRIEGINSCHLESIEN 1741. Sík mező halottakkal, balra egy fa. Az égen sugárzó nap, benne hatágú csillaggal.
Ezüst, 32,5 mm, 9,38 g
Ltsz.: Delhaes XI. 495.
Irodalom: Széchényi I. 324.130., Mont. 1636bis.

Az éremjegyzékben idézett művek

Gohl
Gohl Ödön: A magyar királyok koronázási érmei. Numizmatikai Közlöny 16. (1917) 1–28.

Helbing
Otto Helbing NachfolgerMünchen. Auktion ab Montag, den 5. November 1928.

Horsky
Sammlung Horsky Münzen und medaillen der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie. A. Hess, Árverési katalógus 1911.

Huszár–Procopius
Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn. Bearbeitet: Lajos Huszár und Béla von Procopius. Bp., 1932.

Loon
Loon, Gerhard van: Histoire Metallique des XII provinces des Pay-Bas, depuis l'abdication de Charles-quint, jusqu'a la paix de Bade en MDCCXVI. I-V. Tome. Hague, 1732.

Leyser
Verzeichnis der raren und fürfrefflichen Münzen und Medallen gesammelte von Herrn August Polykarp Edlen von Leyser. Versteigerungskatalog. Leipzig, 1791.

Mauthner
Münzen und Medaillen. Emil Neustätter & Comp. München, 1899.

Mont.
Verzeichniss verkäuflicher Münzen aus der fürstlich Montenuovo'schen Münzsammlung. Frankfurt am Main, 1880.

Széchényi
Catalogus nomorum Hungariae, ac Transilvaniae Instituti Nationali Széchényiani. I-III. (Stephanus Schönwieser) Pest, 1807-1810.

Weszerle
Weszerle József: Hátrahagyott érmészeti táblái. Bp., 1911.

Weifert
Weifert, Hugo: Meine Sammlung von Medaillen aus die Eroberungen Belgrad's in den Jahren 1688, 1717 und 1789, und den Frieden von Passrovitz. Wien, 1893.

Welzl
Verzeichnis der Münz- und Medaillen-Sammlung des Leopold Welzl von Wellenheim. Band II. Wien, 1844.

THE COMMEMORATIVE MEDALS OF CHARLES III (VI) IN THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM

Summary

The Hungarian National Museum has 156 commemorative medals of Holy Roman Emperor Charles VI – Charles III as king of Hungary, thus this is the second largest collection after the Münzkammer in Vienna.

The paper publishes medals primarily minted by the emperor, most of them are artistic representations of wars, battles, subjugations, and peace treaties. There are less medals on his personal events, such as birth, coronations, imperial/royal anniversaries, and death. Establishments and constructions also appear already, but they become emphasised in the reigns of Maria Theresa and Joseph II only.

There are interesting unique pieces praising the Empire, or unusually reporting on famine. The language of the baroque medals is primarily Latin, but on a few instances the national language, the German also appears, which became current under his successors.

From the Hungarian point of view the depiction of Pragmatic Sanction indicating the importance of ensuring that the Habsburg hereditary possessions could be inherited by a daughter. The important event of the Turkish wars, the reconquering of Temesvár in 1718 is also commemorated by medals.

By presenting the commemorative medals, a mean of propaganda the paper tries to acquaint the merits of Charles (1711–1740) underestimated by historiography.